

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**HALİL KENTİ AL-HARAM AL-İBRAHİMİ DİNİ YAPISI
ÖRNEĞİNDE KORUMA SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

RABAB SALAH AL-SHWEİKİ

**DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
RÖLÖVE RESTORASYON PROGRAMI**

**DANIŞMAN
PROF. DR. ZEYNEP GÜL ÜNAL**

**EŞ DANIŞMAN
DOÇ. DR. ARAS NEFTÇİ**

İSTANBUL, 2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**HALİL KENTİ AL-HARAM AL-İBRAHİMİ DİNİ YAPISI ÖRNEĞİNDE
KORUMA SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Rabab AL-SHWEİKY tarafından hazırlanan tez çalışması 16.11.2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL
Yıldız Teknik Üniversitesi

Eş Danışman

Doç. Dr. Aras NEFTÇİ
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL
Yıldız Teknik Üniversitesi

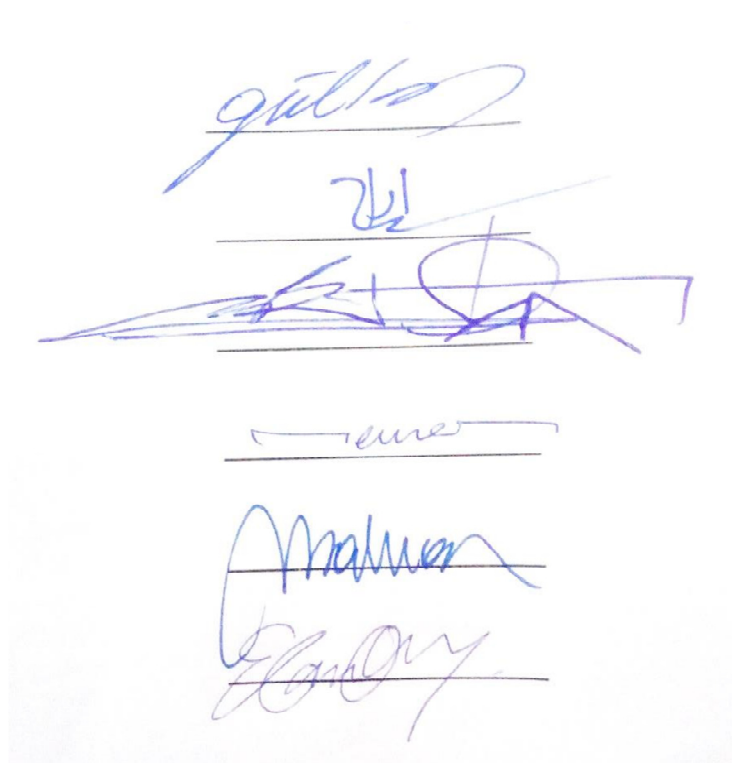
Doç. Dr. Aras NEFTÇİ
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Can BİNAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Demet BİNAN
Mimar Sinan Üniversitesi

Y.Doç. Dr. Yıldız SALMAN
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru Omay POLAT
Yıldız Teknik Üniversitesi

The image shows five handwritten signatures in blue ink, each on a horizontal line. From top to bottom, the signatures correspond to the following individuals: Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL, Doç. Dr. Aras NEFTÇİ, Prof. Dr. Can BİNAN, Prof. Dr. Demet BİNAN, and Y.Doç. Dr. Yıldız SALMAN. The signatures are stylized and cursive.

ÖNSÖZ

El-Halil Şehrin önemi El-Harem El-İbrahimi'nin bulunması, ise El-Harem'de İbrahim, İshak ve Yakub Peygamberler ile eşlerinin kabirleri olduğu söylenmektedir. El-Halil şehrinin Eski Kenti ile El-Harem El-İbrahimi, çok nadir olan uluslararası değerlerine, orjinalliklerine ve bütünsellik değerler sahip olur.

El-Harem El-İbrahimi günümüzde aynı anda hem cami hem de sinagog olarak kullanılmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu durum çeşitli dini, siyasi, tarihi ve kültürel sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuş; bu sorunlar binanın mülkiyeti üzerinde çekişmelere ve Eski Kenti çevreleyen yapılara saldırılar yapılmasına neden olmuştur.

Bu medeniyet mirasının korunmasını sağlamak için, El-Harem El-İbrahimi ve Eski Kent Dünya Mirası Listesine kayıt edilmiştir. Ancak Tehlike Altındaki Mirası Listesine konulmuştur.

Kasım, 2018

Rabab ALSHWEİKY

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiv
ÖZET.....	xv
ABSTRACT.....	xvii
BÖLÜM 1	
GİRİŞ.....	1
1.1 Literatür Özeti.....	1
1.2 Tezin Amacı.....	4
1.3 Hipotez.....	4
BÖLÜM 2	
EL-HALİL / HEBRON ESKİ KENT DOKUSU VE EL-HAREM EL-İBRAHİMİ YAPISININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	5
2.1 Giriş.....	5
2.2 EL-HALİL/ Hebron Kenti'nin Tarihi Gelişimi Ve El-Harem El- İbrahimi Yapısı.....	8
2.2.1 Milattan Önceki Dönem.....	8
2.2.2 Mısır Hakimiyeti Dönemi.....	18
2.2.3 Roma'lılar Dönemi.....	19
2.2.4 Bizans Dönemi.....	26
2.2.5 Sasani İmparatorluğu Dönemi.....	32
2.2.6 Dört Halife Dönemi.....	34
2.2.7 Emeviler Dönemi	37
2.2.8 Abbasiler Dönemi.....	39
2.2.9 Fatımiler Dönemi.....	41
2.2.10 Haçlılar Dönemi.....	45
2.2.11 EyyübilerDönemi.....	54
2.2.12 Memluklar Dönemi.....	58
2.2.13 Birinci Osmanlı Dönemi.....	77
2.2.14 Mehamet Ali Paşa Dönemi.....	84
2.2.15 İkinci Osmanlı Dönemi.....	88

2.2.16	İngiliz Mandası	99
2.2.17	Ürdün Hakimiyeti Dönemi.....	110
2.2.18	1967- 6 Gün Savaşları ve Bölgede İsrail Hakimiyeti.....	121
2.2.19	Filistin Devletinin Kuruluşu.....	137
BÖLÜM 3		
EL-HAREM EL-İBRAHİMİ YAPISININ GÜNCEL KORUMA SORUNLARI.....		142
3.1	Alanın Korunması İle İlgili Uluslararası Antlaşmalar ve Yerel Yasalar	142
3.1.1	1954- Lahey Protokolü.....	143
3.1.2	1999- Lahey II. Protokolü.....	146
3.1.3	Şamgar Antlaşması -1994.....	149
3.1.4	Oslo II. Antlaşması- 1995.....	152
3.1.5	El-Halil / Hebron Protokolü – 1997.....	153
3.2	Ulusal Yasalar, Yönetmelikler ve Koruma Üzerindeki Etkisi.....	154
3.2.1	Osmanlı Dönemi Kanunları ve Vakıflar.....	154
3.2.2	1929 Yılı İngiliz Mandası Kanunu.....	156
3.2.3	1936 Yılı 28 No’lu Kentsel Düzenleme Kanunu.....	158
3.2.4	1966 Yılı Eski Eserleri Kanunu.....	159
3.2.5	1996 Yılı Yapı Düzenleme Kanunu.....	162
3.2.6	Kültürel Miras Kanun Taslağı.....	162
3.2.7	1978 Yılı İsrail Eski Eserler Kanunu.....	167
3.2.8	Yasalara İlişkin Bir Karşılaştırma.....	168
3.3	Uluslararası Antlaşmalar Bağlayıcılığında El-Harem El-İbrahimi Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler ve Günümüz Koruma Sorunları.....	177
3.3.1	Genel Bakış.....	177
3.3.2	El-Harem El-İbrahimi Yapısının Günümüzdeki Durumu.....	182
	El-Harem El-İbrahimi Yapısının Planı.....	184
3.4	Koruma Sorunları Ve Yapılan Koruma Çalışmaları.....	207
3.4.1	Koruma Sorunları.....	207
3.4.2	El-Harem El-İbrahimi Yapısında Gerçekleştirilen Koruma Çalışmaları.....	225
BÖLÜM 4		
ÇALIŞMA ALANINDA KORUMAYA YÖNELİK RİSKLERİN ANALİZİ VE ÖNERİLER.....		245
4.1	Hızlı Gelişen Doğal ve İnsan Kaynaklı Risklerin Analizi.....	247
4.1.1	Doğal Afet Tehlikesine Bağlı Gelişen Riskler.....	249
4.1.2	Zarar Görebilirliği Arttıran Unsurlar.....	253
4.1.2.1	Fiziki Engeller.....	254
4.1.2.2	Yönetim ve Planlama Sorunları.....	257
4.1.2.3	Teknik Kapasite Eksikliğine Bağlı Koruma Sorunları.....	258
4.2	El-Halil/ Hebron Eski Kent UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Dosyası.....	259
4.3	UNESCO Dosyasında Risklerin Tanımı Ve Tez Çalışması İle Karşılaştırma.....	261
4.4	Alanın Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi’ne Alınmasının Risk Azaltımı Açısından Faydaları.....	273

4.5	El-Halil Kentinde ve El-Haram El-İbrahimi Yapısı İçin Risk Yönetimi Önerileri.....	274
BÖLÜM 5		
	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	282
	KAYNAKLAR.....	294
EK-A		
	TAKRİBEN EL-HAREM EL-İBRAHİMİ'İN PLANI.....	301
EK-B		
	TAPU DEFTERİ (T.D. 131).....	305
EK-C		
	ŞAM BOLGESİ SALNAMELERİ.....	307
EK-D		
	FİRMANLAR.....	310
EK-E		
	UNESCO'NUN DOSYASINDA YER ALAN TEHLİKELERİN SONUÇ BÜTÜMÜNDE İNÇLENMEİ.....	312
EK-F		
	YAYIN MAKALE.....	330
	ÖZGEÇMİŞ.....	343

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1 Filistin Haritası, (Hebron) El-Halil Kentin Konumu.....	6
Şekil 2.2 Filistin Haritası, Ana Kentler.....	7
Şekil 2.3 Filistin Haritası (M. Ö. 1260 Önce).....	8
Şekil 2.4 El-Halil Haritası, Ana Bölgeler (M.Ö. 1720-1530).....	9
Şekil 2.5 El-Harem El-İbrahimi ve Tel Rumeйда.....	9
Şekil 2.6 Kenanilerin Ticaret Yolları.....	11
Şekil 2.7 Filistin'e İbrahim Hicret Yolu.....	12
Şekil 2.8 El-Halil Kentindeki Kutsal Alanlar (1906).....	13
Şekil 2.9 Mağara Planı.....	14
Şekil 2.10 El-Harem El-İbrahimi.....	16
Şekil 2.11 Hiksos İmparatorluğu Haritası (Mısır ve Şam M. Ö. 1675- 1580).....	18
Şekil 2.12 Büyük Hırodos Krallığı Haritası.....	19
Şekil 2.13 El-Hail Kenti ve Beyt Jibrin Konumu.....	21
Şekil 2.14 Romalılar Döneminde Ticaret Yolları.....	22
Şekil 2.15 Filistin Roma Döneminde.....	23
Şekil 2.16 Romalılar Dönemi.....	24
Şekil 2.17 Ramet'ül El-Halil.....	26
Şekil 2.18 El-Halil Kenti ve Beyt Enon Konumu.....	29
Şekil 2.19 4. Yüzyılı Ticaret Yolları	30
Şekil 2.20 Bizanslılar Dönemi.....	31
Şekil 2.21 Sasaniler Dönemi.....	33
Şekil 2.22 Dört Halife Döneminde Filistin Haritası.....	35
Şekil 2.23 Dört Halifeler Dönemi.....	36
Şekil 2.24 Emeviler Dönemi.....	38
Şekil 2.25 Abbasiler Dönemi.....	40
Şekil 2.26 Sur'un Ek Yüksekliği.....	41
Şekil 2.27 Fatımiler Dönemi.....	43
Şekil 2.28 El-Harem El-İbrahimi'nin Kalesi (1800'ler).....	46
Şekil 2.29 Haçlılar Filistin'in Haritası Döneminde.....	47
Şekil 2.30 El-Harem El-İbrahimi'nin Kalesi.....	48
Şekil 2.31 Haçlılar Dönemi.....	49
Şekil 2.32 El-Harem El-İbrahimi'nin Basilikal Formlu Üst Örtüsü.....	51
Şekil 2.33 Haçlılar Döneminde Mağaranın Planı ve Kesiti.....	53
Şekil 2.34 El-Harem El-İbrahim'nde, Selahuddin El-Eyyübi'nin Minberi.....	55

Şekil 2.35	Eyyübiler Dönemi.....	56
Şekil 2.36	Filistin Haritası Memlûklar Döneminde.....	59
Şekil 2.37	1900'lerin Başında El-Harem El-İbrahimi Yakınlarındaki Sultan Havuzu.	60
Şekil 2.38	El-Halil Kenti (1800'ler).....	61
Şekil 2.39	Memluklar Döneminde.....	62
Şekil 2.40	Yedi Basmak Yeri.....	64
Şekil 2.41	Kalavun'un Kapısı ve El-Mansur Ribati.....	65
Şekil 2.42	Mağara Kapısı ve Kubbesi, Mermer Mihrabi.....	66
Şekil 2.43	Türebelerde Kullanılan İpek Örtüler.....	67
Şekil 2.44	Türebeler.....	68
Şekil 2.45	Avlu Zeminde Kullanılan Taşlar.....	69
Şekil 2.46	El-Jaouli Cami (1800'ler).....	69
Şekil 2.47	El-Jaouliye'de Mermer Duvarlar.....	70
Şekil 2.48	El-Jaouliye'de Sütunlar.....	70
Şekil 2.49	El-Jaouliye'de Mukarnas Kubbe.....	71
Şekil 2.50	El-Harem El-İbrahim'nin Minareleri (1906).....	71
Şekil 2.51	Memluklar Döneminde.....	73
Şekil 2.52	Mağara Planı.....	75
Şekil 2.53	Osmanlı Döneminde, Bölgede Bulunan Sancaklar.....	78
Şekil 2.54	El-Halil Kentinde Cam Fabrikası (1938).....	79
Şekil 2.55	El-Harem El-İbrahimi'nin Yakın Saray Yapısı (1950).....	80
Şekil 2.56	El-İshakiye'de Şerefeler ve Levhalar.....	81
Şekil 2.57	Birinci Osmanlı Dönemi.....	82
Şekil 2.58	El-Harem El-İbrahimi ve Çevresi (1841).....	85
Şekil 2.59	Mehamet Paşa Dönemi.....	86
Şekil 2.60	17. Yüzyılda El-Harem El-İbrahimi ve Çevresi (1857).....	89
Şekil 2.61	Filistin'in Vilayetleri (1856- 1900).....	89
Şekil 2.62	Karantina Dairesi (1884-1886).....	91
Şekil 2.63	El-Kudüs – El-Halil Kentin Yolu (1898-1907).....	92
Şekil 2.64	El-Halil Kenti (1898-1946).....	92
Şekil 2.65	El-Halil kenti Osmanlı Döneminde.....	95
Şekil 2.66	İkinci Osmanlı Döneminde.....	97
Şekil 2.67	Filistin İngiliz Mandası Döneminde.....	99
Şekil 2.68	İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1920-1948).....	101
Şekil 2.69	EL-Halil Kenti (1921).....	101
Şekil 2.70	El-Halil Kenti (1925).....	102
Şekil 2.71	İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1937, 1947).....	103
Şekil 2.72	El-Halil Kenti (1945).....	103
Şekil 2.73	El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1944).....	105
Şekil 2.74	Kaleye Ait Kalıntıları (1920).....	106
Şekil 2.75	İngiliz Mandası Dönemi.....	108
Şekil 2.76	Haritası Ürdün Döneminde Filistin (1948- 1967).....	110
Şekil 2.77	El-Halil Kenti.....	111
Şekil 2.78	El-Harem El-İbrahimi'nin Planı.....	113
Şekil 2.79	El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Önce).....	114
Şekil 2.80	El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Sonra).....	116
Şekil 2.81	Kuzeybatında Burc.....	118

Şekil 2.82	Müezzin Mahfili.....	118
Şekil 2.83	Ürdün Hakimiyeti Dönemi.....	119
Şekil 2.84	Filistin'in Haritası (1967).....	121
Şekil 2.85	Kaleye Ait Kalıntıları.....	122
Şekil 2.86	İsraili Dönemi.....	123
Şekil 2.87	Yahudi Yerleşimi "Kiryat Erbaa"	125
Şekil 2.88	Mağaraya Giren Yahüdiler.....	126
Şekil 2.89	Mağara.....	127
Şekil 2.90	Mağara İçindeki.....	129
Şekil 2.91	Mağara Bölümleri.....	130
Şekil 2.92	Kazılmış Zemin Kalıntıları.....	132
Şekil 2.93	İkinci Giriş.....	134
Şekil 2.94	Katliam Etkileri.....	137
Şekil 2.95	Kurşun İzleri	138
Şekil 2.96	Filistin Haritası (1995'den Sonrası).....	139
Şekil 2.97	Oslo II Antlaşması'na Göre Batı Şeria.....	140
Şekil 2.98	Kapatılan Çarşı.....	141
Şekil 3.1	Şamgar Antlaşmasına Göre El-Harem El-İbrahimi'nin Bölüme.....	150
Şekil 3.2	El-Halil Kentinde A, B, C, H1 ve H2 Alanları (1995).....	151
Şekil 3.3	El-Halil Kentinde H1, H2 Alanlarının sınırları.....	153
Şekil 3.4	El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme.....	179
Şekil 3.5	El-Harem El-İbrahimi.....	182
Şekil 3.6	El-Harem El-İbrahimi'nin Planı	184
Şekil 3.7	Sur, Herod Tarafından İnşa Edilmiş	185
Şekil 3.8	El-Harem El-İbrahimi'nin Yapısında Bulunan Mekanlar	186
Şekil 3.9	El-İbrahimiye Salonu.....	188
Şekil 3.10	El-İshakiye Salonu.....	190
Şekil 3.11	Aydınlatan Kandiller Sarkıtlı	191
Şekil 3.12	El-Yakubiye Salonu.....	193
Şekil 3.13	El-Malikiye Namazgahı.....	194
Şekil 3.14	El-Yusufiye Salonu.....	195
Şekil 3.15	El-Jaouliye'nin Planı.....	196
Şekil 3.16	Mağara Planı.....	197
Şekil 3.17	El-Harem El-İbrahimi'nin Türbeleri	198
Şekil 3.18	El-Harem El-İbrahimi'nin Avlusu	199
Şekil 3.19	Bezemeler El-Harem El-İbrahimi'nde	200
Şekil 3.20	El-Harem El-İbrahimi'bin Güney Batı Girişi	202
Şekil 3.21	El-Harem El-İbrahimi'nin Kuzey Batı Girişi	203
Şekil 3.22	El-Harem el-İbrahimi'nin Güney Girişi.....	204
Şekil 3.23	El-Harem El-İbrahimi'nin Dış Avlusu	205
Şekil 3.24	El-Harem El-İbrahimi'nin Çatıları.....	206
Şekil 3.25	El-Harem El-İbrahimi'nin Minareleri	207
Şekil 3.26	El-Harem El-İbrahimi Yapısının Sinagog Bölümü.....	208
Şekil 3.27	Yahudiler'in İbadetleri.....	209
Şekil 3.28	İsrail'in Barikatları Eski Kent'te	211
Şekil 3.29	Şüheda Caddesi.....	214
Şekil 3.30	İsrail Askeri Noktaları El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresinde	215

Şekil 3.31	Güvenlik Kameraları.....	216
Şekil 3.32	Askeri Emirler El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresinde	218
Şekil 3.33	El-Harem El-İbrahimi'nde Barikatlar.....	219
Şekil 3.34	Kentin Estetik Görünümü.....	223
Şekil 3.35	Beden Duvarında Taşların Bölünmesi.....	226
Şekil 3.36	Restorasyonlar Eyyubiler Döneminde.....	226
Şekil 3.37	Restorasyonlar Memluklar Dönemi.....	227
Şekil 3.38	Restorasyonlar Memluklar Döneminde.....	229
Şekil 3.39	Restorasyonlar Osmanlı Dönemi.....	230
Şekil 3.40	Yağlı Boya.....	232
Şekil 3.41	Alt El-Yusufiye'nin Restorasyonu.....	233
Şekil 3.42	Temeller ve Sütunlar Restorasyonu.....	234
Şekil 3.43	El-İshakiye'nin Restorasyonu.....	236
Şekil 3.44	Kubbeler Restorasyonu.....	239
Şekil 3.45	Minarelerin Restorasyonu.....	240
Şekil 3.46	Sur'un Restorasyonu.....	241
Şekil 3.47	Kubbeler Restorasyonu.....	242
Şekil 3.48	İsraili Bölümü	243
Şekil 4.1	El-Halil / Hebron Eski Kenti'nin bulunduğu çalışma bölgesi sınırları.....	248
Şekil 4.2	Eski Kentte Yoğun Yağmurlar Sonrası Meydana Gelen Su Baskınları.....	250
Şekil 4.3	El-Halil/Hebron Eski Kent'te Altyapıların Sınıflandırılması.....	251
Şekil 4.4	El-Halil/Hebron Eski Kent'te Yangına Bağlı Hasar Gören Tarihi Yapılar..	252
Şekil 4.5	El-Harem El-İbrahimi Yapısında Yangın Çıkması.....	253
Şekil 4.6	El-Halil/Hebron Eski Kent Sınırları İçinde Kontrol ve Kapatma Noktaları	255
Şekil 4.7	Eski Kent'te Kapatılan Yollar.....	257
Şekil 4.8	Eski Kent'te Acil Durumda Toplanma Alanı Olarak.....	275
Şekil 4.9	Eski Kent'te Restorasyon Çalışması Yapılmış Olan Tarihi Yapılar.....	279
Şekil 4.10	Öneri Acil Durum Tahliye Yolları.....	281

ÇİZELGE LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 3.1 Koruma Yasalarının Kültür Mirasının Korunması Açısından Olumlu ve Olumsuz yönleri.....	169-174
Çizelge 4.1 UNISDR Afet Risk Yönetimine İlişkin Temel Tanım ve Formülleri....	246
Çizelge 4.2 El-Halil/Hebron Eski Kent Sınırları İçinde Bulunan Barikatlar	256

**HALİL KENTİ AL-HARAM AL-İBRAHİMİ DİNİ YAPISI ÖRNEĞİNDE
KORUMA SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİSİ**

Rabab Salah ALSHWEİKY

Mimarlık Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL

Eş Danışman: Doç. Dr. Aras NEFTÇİ

El-Halil Şehrinde medeniyet Kenaniler bu bölgeye yerleştiği zaman başladı. Kenaniler burada binalar inşa ettiler; tarımı geliştirdiler ve burayı uluslararası ticaret yollarından biri haline getirdiler. El-Harem El-İbrahimi'nin önemi de Hz. İbrahim Aleyhisselamın eşi Sara'yı burada bulunan mağaraya defnetmesiyle birlikte başladı. Bu mağaraya sonradan Yakub ve İshak'ın (A.S) da defnedildiğine inanılmaktadır. Sonra bu mağaranın etrafına, kabirleri korumak amacıyla taştan bir Sur inşa edildi.

Yapılan bu Sur, belli bir süre, kabirleri korumaktan başka bir vazifesi olmayan, kapalı bir yapı olarak kaldı. Ancak daha sonraları, tarihin değişik dönemlerinde, üzerinde kilise veya cami olarak kullanıma uygun bazı değişiklikler yapılmak suretiyle, kilise ve cami olarak kullanılmaya başlandı.

Bina 1994 yılına kadar Cami olarak kullanılmaya devam etti. El-Harem El-İbrahimi katliamından sonra ikiye bölündü ve aynı anda hem cami hem de sinagog olarak kullanılmaya başlandı.

Bu bölünme neticesinde binanın mülkiyeti ile ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu konuda çeşitli sözleşmeler ve uluslararası anlaşmalar yapıldı. Bu durumun binanın restorasyonu ve korunmasına etkisi olduğu gibi Dünya Mirası Listesine, hangi kültürel miras kategorisinde kayıt edilmesi gerektiğine dair tartışmaları da beraberinde getirdi.

Günümüzde El-Harem El-İbrahimi saldırılara maruz kalmakta ve bu konuda yapılmış olan uluslararası anlaşmalar çiğnenmektedir. El-Harem El-İbrahimi'nin etrafı barikatlarla çevrilmiş ve restorasyon yasaklanmıştır. Meydana gelebilecek afetlere karşı uygulanacak bir idari plan yoktur. Tüm bunlara ek olarak; Filistin'de kültürel mülkiyetlerin korunmasıyla ilgili kanunlarda eksiklikler ve yanlışlıklar vardır.

El-Halil Şehirinin Eski Kenti ile El-Harem El-İbrahimi, çok nadir olan uluslararası değerlerine, özgünlüklerine ve bütünselliklerine etki edebilecek bir çok tehlikenin olmasından ve bu tehlikelerin zamanla bu eserlerin Dünya Mirası Listesine aday kılan özelliklerini kaybetmelerine neden olabileceği ihtimalinden dolayı, Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine alınmışlardır.

Bu nedenle, söz konusu mülkiyetlerin tarihi, siyasi ve idari durumları ile bu mülkiyetleri etkileyecek sorun ve tehlikeler üzerinde çalışma yapılmış; değerlerinin ve özelliklerinin mümkün olabildiği kadar korunabilmesi amacıyla acil durum planı ve kanun önerileri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: El-Halil, El-Haram El-İbrahimi, Mirasın korunması, Bölünmüş miras siteleri, Risk analizi.

ABSTRACT

HALİL CİTY AL-HARAM AL-İBRAHİMİ RELİGİOUS BÜİLDİNG CASE STUDY CONSERVATION PROBLEMS AND SOLUTION PROPOSALS

Rabab Salah ALSHWEİKY

Department of Architecture

PhD Thesis

Adviser: Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL

Co-Adviser: Assoc. Prof. Dr. Aras NEFTÇİ

The importance of Hebron City started when the Canaanites lived it, built the buildings, and developed the agricultural. Moreover, they made it from the international trade roads. While the importance of Al-Haram Al-Ibrahim started when the Prophet Ibrahim buried his wife Sarah in the cave, which thought that he and his sons Yakub and Ishaq also buried in it, then the stone wall “Sur” built around this cave to protect these tombs.

The wall was closure construction without any function, unless to protect the tombs for sometime, then it used as a church and a mosque in different times, consequently some changes and modifications done to proportion the function as a church or a mosque.

The building was used as a mosque until 1994 when the Israeli massacre occurred in Al-Haram Al-Ibrahimi, then they divided it into two parts, accordingly, it becomes used as a mosque and synagogue at the same time.

As a result of this division; the conflicts are obtaining between Palestinian and Israeli on the ownership of Al-Haram Al-Ibrahimi, and put many of international conventions and agreements, these events are affecting on the operations of restoration and convention; also they are affecting on the registration it as a cultural monument on the World Heritage List.

Al-Haram Al-Ibrahimi is exposing to Israeli attacks and to revocation the international conventions. Moreover, its surroundings with barriers and they are preventing its restoration operations, furthermore, there is no management plans to confront the disasters, and there are many defects in the conservation laws in the cultural monuments in Palestine.

The Old Town of Hebron, including Al-Haram Al-Ibrahimi registered on the World Heritage List under Danger; because there are many risks which affecting on the international unique value, authenticity and the integrity of the monument. Therefore, by the time it is losing its criteria which insert it in the List.

As a result, there is a need to study the historical, political and administrative statue of Al-Haram Al-Ibrahimi, furthermore study the disasters and the problems which affecting on it, and to get a law and an emergency plan to convention its values and criteria as much as possible.

Key Words: Hebron, Al-Haram Al-Ibrahimi, Heritage conservation, Divided heritage sites, Risk analysis.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Literatür Özeti

El-Halil/ Hebron Kenti, bulunduğu bölgede en eski ve önemli yerleşimlerden biri olarak kabul edilir. Bu yerleşimin etrafında şekillendiği yapı ise, bölgedeki farklı inanç gruplarının ortak önemli bir simgesi olan El-Harem El-İbrahimî'dir. Bu anıtsal yapının üç semavi din için de büyük önem taşımasının nedeni ise yapının içinde İbrahim, İshak ve Yakub Peygamberlerin mezarlarının olmasıdır.

El-Harem El-İbrahimî'nin bir mağara içindeki mezar alanından bir anıtsal yapıya dönüşüm süreci koruma tarihi açısından önemli bir konu olsa da bu tezin çalışma konusu olarak seçilme nedeni, Filistin ve İsrail arasında yapının ortak kullanımı ile ilgili olarak yaşanan sorunların çözülmemiş olması ve 1994 yılında yapı içinde meydana gelen bir saldırı sonrasında El-Harem El-İbrahimî'ni, hem dini açıdan hem de zaman açısından, müslümanlarla yahudiler arasında bölünmüş olmasıdır. Aşağıda ayrıntıları verilen tezin başlangıcındaki literatür taraması aşamasında yapılan araştırmalar da günümüzde aynı anda hem cami hem de sinagog olarak kullanılmakta olan bu yapının koruma sorunlarının ünik bir örnek olduğunu göstermiştir.

El-Halil Şehri ve El-Harem El-İbrahimî ile ilgili olarak Filistin, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerin kütüphanelerinde bulunan önceki yüzyıllarda bölgeye gelen gezginler tarafından yazılmış olan eserler incelenmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı

Arşivlerinde bulunan, arşiv belgeleri de incelenmiştir. Tezin ekinde yer alan kaynaklar göz önüne alındığında yapının tarihsel gelişimi ile ilgili mimarlık tarihi çalışmalarının az olduğu görülmektedir. Özellikle tezin ikinci bölümünde görüleceği gibi yerleşimin ve yapının Osmanlı Dönemi'nde durumuna ilişkin veriler oldukça sınırlıdır.

Yerleşim ve tezin konusu olan El-Harem El-İbrahimî yapısına ilişkin kaynakların azlığı nedeniyle verilerin doku ve yapı üzerinden okunması yoluna gidilmiştir ve Eski Kent ile El-Harem El-İbrahimî'ne sürekli ziyaretler yapılarak notlar alınmış ve bu notlar üzerinde çalışma ve analizler yapılmıştır.

Literatür çalışmasında El-Harem El-İbrahimî'nin eski ve yeni haritaları araştırılmış ve elde edile haritalar üzerinde karşılaştırma ve analizleri yapılmış; El-Harem El-İbrahimî'nin geçirmiş olduğu her tarihi dönemin planları, gerek yıkım gerekse ekleme olarak, her eski medeniyetin özelliklerini yansıtan değişik mimari unsurlar belirtilmek suretiyle, mimari etkileriyle birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yerleşim ve yapı hakkında en fazla bilgi, El-Halil kentinin korunması konusunda en önemli otorite olan ve alan üzerinde detaylı çalışmalar gerçekleştiren El-Halil İmar Heyeti ile çalışma kapsamında bağlantı kurularak elde edilmiştir. Heyetin yapmış olduğu; Eski Kent ve bu kentte bulunan eserlerle ilgili bazıları basılı bazıları da basılmamış raporlar halinde olan tüm çalışma ve belgelerden faydalanılmıştır. Ek olarak, Eski Kent ve yapının korunması ile ilgili olarak yapılmış uluslararası anlaşmalardan, ve bu anlaşmalara aykırı gerçekleştirilen eylemler hakkında da yine heyetin hazırlamış olduğu dökümanlardan faydalanılmıştır.

Bölgede İsrail Filistin arasında uzun zamandır devam etmekte olan uzlaşma sürecinin bir sonucu olarak El-Halil Kenti ve El-Harem El-İbrahimî yapısı için fotoğraf, hava fotoğrafı gibi veriler için literatür taramalarının sonucunda yine kısıtlı verilere ulaşılmıştır. Bu nedenle yapının girilebilen değişik bölümlerinde fotoğraf çekimleri yapılmış; bu fotoğraflar üzerinde inceleme ve analiz yapılmış ve bu fotoğrafların arşivlerde bulunan eski fotoğraflarla karşılaştırmaları yapılarak, Harem'in ve Eski

Kent'in değişik asırlar boyunca geçirmiş olduğu tarihi evre ve gelişmeler ortaya konulmuştur.

Literatür taraması sonucunda ulaşılan yazılı belgeler dışında, Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimî yapısında çalışan ve restorasyon alanında faaliyet gösteren mühendisler, tarihçiler ve çalışanların bir çoğuyla kişisel görüşmeler yapılarak bu alandaki tecrübelerinden faydalanılmış; ellerinde bulunan ve çalışmanın konusunun ilgilendiren fotoğraf ve planlardan faydalanılmıştır.

El-Halil Kenti ve El-Harem El-İbrahimî yapısının koruma sorunlarının anlaşılabilmesi şüphesiz bu koruma sorunun temel nedeni olan İsrail ve Filistin arasındaki durumun uluslararası politika ve anlaşmalar çerçevesinde incelenmesi ile mümkün olabilir. Bu nedenle çalışma kapsamında, Filistin ile İsrail arasında yapılan; El-Halil Şehri'nin Eski Kent olarak anılan bölümü ve özellikle de El-Harem El-İbrahimî yapısını ele alan siyasi anlaşmalar ve bu anlaşmaların uygulanmasında yaşanan sorunları ele alan yayınlar incelenmiştir. Bunun yanında korumadaki bir başka soruna da işaret eden Filistin Eski Eser Kanunları da çalışma kapsamında incelenmiştir.

Yapılan tüm literatür çalışmaları, El-Halil Kenti'nin tarihi merkezini ve iki farklı inanç grubu tarafından bölünerek kullanılan anıtsal bir yapı olan El-Harem El-İbrahimî yapısını, koruma sorunları bağlamında inceleyen bir çalışma olmadığını göstermiştir.

2015 yılında El-Halil-Hebron Eski Yerleşimi, Filistin tarafından 41. Dünya Mirası Toplantısı'nda Tehlike Altındaki Dünya Mirası'na aday gösterilmiş ve kabul edilerek kaydedilmiştir. Bu aşamada, UNESCO için hazırlanan adaylık dosyasının kamuya açılması ile birlikte sözkonusu dosya da tez kapsamında incelenmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı, bulunduğu bölgenin sosyal, siyasi ve kültür tarihi açısından en önemli yerleşimlerinden biri olan El Halil / Hebron yerleşimi ve yerleşimin etrafında geliştiği El-Haram El-İbrahimi yapısının, Filistin ve İsrail arasından devam etmekte olan zorlu ilişkiler sonucunda uluslararası antlaşmalar doğrultusunda ortak kullanım için

yeniden düzenlenmesine ve bölünmesine bağı olarak gelişen koruma sorunlarını bilimsel koruma yaklaşımları ışığında ortaya koymak ve ortak çözüm önerileri geliştirmektedir.

Bu çalışma kapsamında, iki ülke arasında yaşanan sorunlar dışında, yerleşimin korunması açısından bir diğer önemli problem olarak karşımıza çıkan Filistin'in kültür mirasının korunması ile ilgili yürürlükte olan mevcut yasa ve yönetmelikler de bu bağlamda irdelenerek temel ilkelere ilişkin yeni öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

1.3 Hipotez

Üç semavi din açısından önemli olan ve bu üç inancından da simgesi halindeki alanın ve yapının korunmasında, ancak kültür mirasının üstün evrensel değerlerini koruyan uluslararası anlaşmalara, yapının kullanıcılarının uymasıyla mümkün olabilir. Bu bağlamda El-Harem El-İbrahimî yapısının hem fiziksel durumu hem de tarihsel önemi gözönüne alınarak, tezde koruma sorunları ve alanın korunmasına yönelik risk analizleri ele alınıp çözüm önerileri sunulmaktadır.

EL-HALİL/ HEBRON ESKİ KENT DOKUSU VE EL-HAREM EL-İBRAHİMİ YAPISININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1 Giriş

Bu bölümde El-Halil/Hebron kentinin tarihsel gelişimi El-Harem El-İbrahimi yapısının mimari biçimlenmesi ile birlikte ele alınarak, eski kent dokusu ve mimari yapı arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

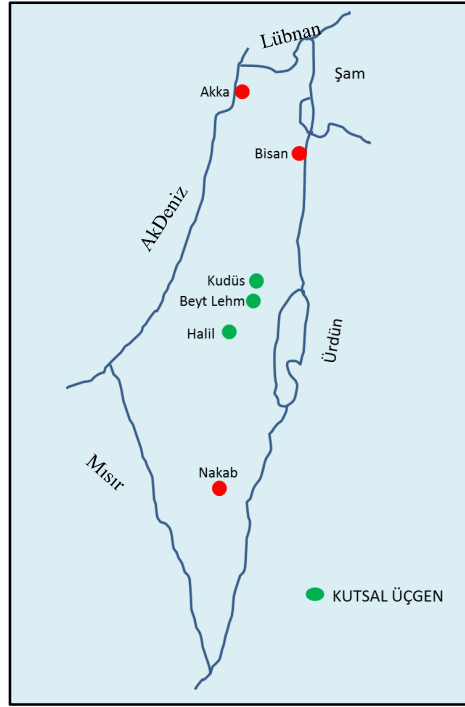
El-Halil/Hebron kenti, Filistin'in güneyinde olup, Kudüs şehrine 36 km uzaklıktadır (Ed-Debbağ [15]), bu konumu kendisine eski asırlardan beri büyük bir önem kazandırmış; Şam'ı Mısır ve Ürdün'ün doğusuyla bağlayan bu bölgenin önemli bir ticaret yolu haline gelmesini sağlamıştır (El-Cubeh [22]), (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 Filistin Haritası, (Hebron)
El-Halil Kentinin Konumu, (URL [65])

Bu durum şehrin, civar kentler, köyler ve çöl arasında, çok önemli bir ticaret merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Ed-Debbağ [15]). Şehrin, Filistin'deki kutsal üçgen kapsamında (Kudüs; Beyt Lehm ve El-Halil) olması da, dini ve tarihi öneminin yanı sıra stratejik öneminin de artmasına neden olmuştur (El-Cubeh [22])¹. El-Halil dağları; Kudüs, Nakab ve güneyin en uç noktası arasında doğal bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Burası Filistin'in ana ticaret yollarından biridir. Ürdün vadisi ile kesişip sonra Şam'a ulaşan eski Roma yolu, oradan Anadolu'ya kadar uzanır. Ürdün'ün Arap ticaret yolu da bölgeyi Şam, Ürdün, Bisan, Akka ve sonra da Romalılar ve Haçlıların ana limanına bağlar (Muaz [48]), (Şekil 2.2).

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde: "An Approach To Risk Managment And Preservation Of Culture Heritage In Multi İdentity And Multi Managed Sites: Al-Haram Al-İbrahimi/Abraham's Tombs of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron" belirtilmiştir.

Şekil 2.2 Filistin Haritası, Ana Kentler, (Al-Shweiky, 2017)

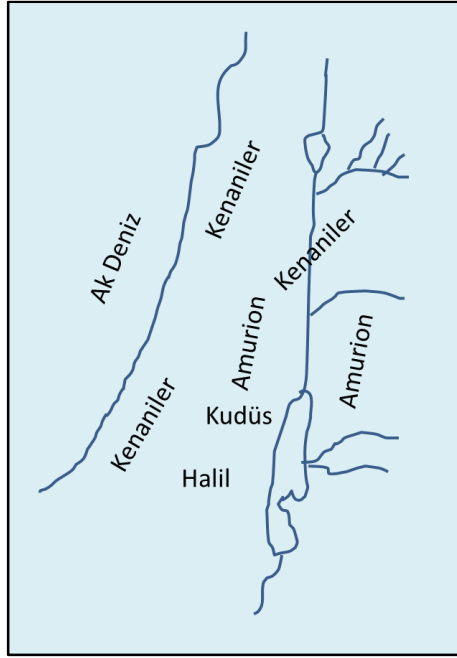
Kent, yaşadığı tarihi medeniyetlere göre değişik bir kaç isimle adlandırılmıştır. Ancak daha sonra, Halil ül-Allah (Allah'ın dostu) ve Peygamberlerin Babası olarak bilinen, İbrahim Aleyhisselam'ın ismine dönüş yapılmıştır. El-Halil Şehrinin bilinen ilk ismi “Karye” veya “Karyat Erbaa”dır. Kentte bulunan dört tepeye istinaden ya da (URL [66]) şehri kuran (dört kent) ve binalarını yapan Kenanilerin “dört” büyük adamına nisbeten dörtlerin köyü anlamına gelen “Karyat Erbaa” adı verilmiştir (Ed-Debbağ [15]). Daha sonra, “Arkadaş” anlamına gelen İbranice “Hebron” veya “Hebr” adıyla isimlendirilmiştir (İsrail:100). Arapçada da dost anlamına gelen ve İbrahim aleyhisselamın lakabı olan “El-Halil” adıyla isimlendirilmiştir. Hz. İbrahim orada ikamet etmiş ve “El-Mekfile Mağarası” yada “El-Halil Haremi” denilen (bugünkü El-Harem El-İbrahimi'nin yerini) satın almıştır (El-Bergusi:19). Daha sonra da şehir “Halil'ur Rahman” ve “Medinet'ül Halil” gibi isimlerle de anılmıştır (El-Evkaf [26])¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

2.2 EL-HALİL/ Hebron Kenti'nin Tarihi Gelişimi Ve El-Harem El-İbrahimi Yapısı

2.2.1 Milattan Önceki Dönem

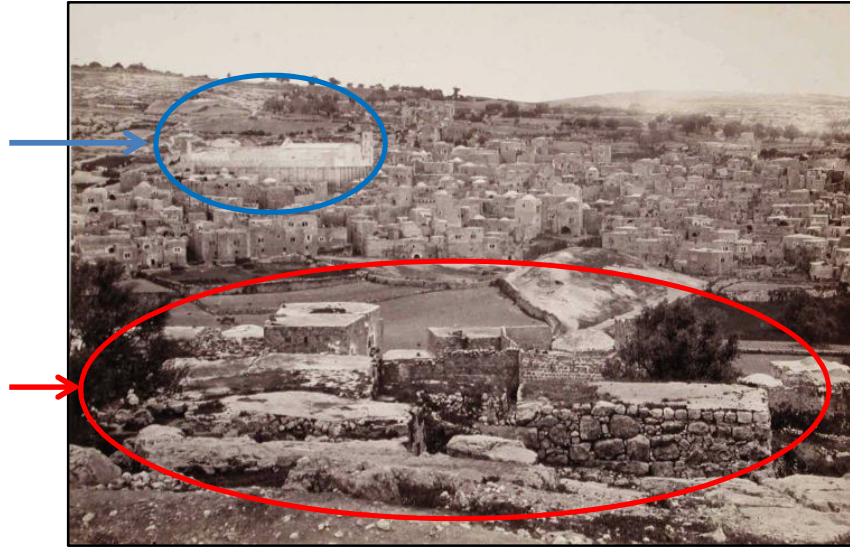
El-Halil Şehri, Filistin'in ve Dünya'nın en eski kentlerinden biri olarak kabul edilir (Ed-Debbağ [15]). Şehrin tarihi Milattan önce 3500 yıldan daha öncesine dayanmaktadır (Ed-Debbağ [15]). Kentte M.Ö. 3100-2900 yılı Bronz çağına ve M.Ö. 1200 – 587 yılı Demir çağına ait eserler bulunmuştur (Amru [4]), (Şekil 2.3).

Şekil 2.3 Filistin Haritası (M. Ö. 1260 Önce),
(El-Ameri [17], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

Önceleri kent; şu anki yerleşim bölgesinin kuzeybatısında bulunan “El-Rumeyda Tepesi” olarak anılan bir tepenin üzerinde bulunuyordu. Yerleşim alanı burası olmuştu (El-Hanbeli [28]). Bu bölge zeytin ağaçlarıyla kaplı olup; bölgede büyük surların, evlerin, ev duvarlarının, dikdörtgen formlu binaların kalıntıları; yıkılmış evler ve taştan yapılmış mezarlar bulunmaktaydı (El-Debbağ [15]). Yaklaşık 5500 yıl kadar önce (Cubara [8]), M.Ö. 1720-1530 yılları arasında bu tepeye Kenaniler yerleşmiş, bronz çağına yoğun olarak bu bölgede yaşamışlardır. Kenanilerin Arap yarımadasından gelerek Filistin’e yerleştikleri tahmin edilmektedir (El-Bışavi [21]). Daha sonra El-Halil/ Hebron şehri bu tepeden El-Mekfile Mağarası – El-Harem El-İbrahimi’ye doğru kaymıştır (URL [66]), (Şekil 2.4), (Şekil 2.5).

Şekil 2.4 El-Halil Haritası, Ana Bölgeler (M.Ö. 1720-1530), (Al-Shweiky, 2017)

Şekil 2.5 El-Harem El-İbrahimi ve Tel Rumeida, (URL [67])

O dönemlerde Filistin çok gelişmiş bir yerleşim olup (El-Bişavi [21]) burada önemli kentler inşa edilmiş, yerel özerk idareler kurulmuş, büyük mabedler ve ihtişamlı saraylar yapılmış, ziraat, sanayi ve ticarete büyük gelişmeler kaydedilmiştir (İskender [39]).

Mısır'ın Filistin ve Suriye ile olan ticaretinin büyük bir bölümü deniz yoluyla yapılıyordu. Aynı zamanda, Mısır ile bölge arasında çöl yoluyla kabileler gidip geliyordu (Ed-Debbağ [15]). Şam bölgesini Mısır'a bağlayan bu yol, tarihte insanların kullandığı ilk ticari uluslararası yol olarak kabul edilir. Bu yolun yanı sıra; Sina'nın kuzeyinden geçerek Biir'üs Sebaa'ya, oradan da El-Halil, Kudüs, Nablus ve Merc Beni Amir'e ulaşarak bu birinci yolla kesişen bir yol daha bulunmuştur (Ed-Debbağ [15]).

Kenanilerin Filistin'deki en meşhur yolu ülkenin ortasından kuzeyden güneye kadar uzanan dahili yoldur. Bu yol Aclon ve Şam ile bağlantılı olan Bisan'dan başlar, oradan Merc Beni Amir'e, sonra da Cenin, Nablus, Kudüs, Beyt Lehm, El-Halil, Biir'üs Seba ve çöle, oradan da Mısır'a kadar ulaşır. O dönemlerde Filistin'de bulunan bu dahili yollar taşlarla veya benzer maddelerle kaplı değildi; insanların ve hayvanların yürümesiyle basıklaşmış yollardan ibaretti (Ed-Debbağ [15]).

Gazze ile Akabe arasındaki ticari yollara Kenaniler hakimdi. Hindistan, Asya ve Arap Körfezinden kalkan ticari gemiler önce Arap Yarımadasındaki limanlara uğrar, sonra Filistin'in güneyine gelir, oradan da son olarak Gazze limanlarına gelip demir atarlardı (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.6).

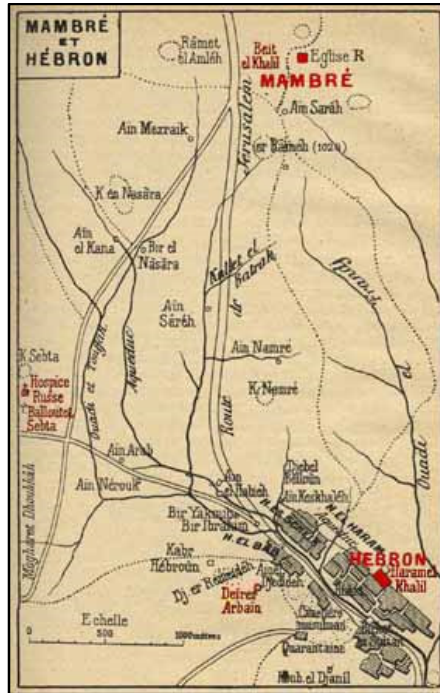
Romalıların yapmış olduğu yolların; M.Ö. 3 ve 2 binli yıllarda Kenanilerin yaptığı yollar üzerine yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir (Ed-debbağ [15]). Tarihin bu döneminde, su kaynaklarının az olmasından dolayı, Filistin’de İmparatorluklar ve Krallıklar kurulamamıştır. Bu nedenle yönetim şekli; bir kabilenin veya bir kaç kabileye ait toplulukların oturduğu bir kent ile onun etrafında bulunan köylerden oluşan kent krallıkları ve sahip oldukları topraklar üzerinde içlerindeki en önemli şeyhi kral olarak ilan eden bedevi krallıkları modelinde olmuştur. O dönemde yapılmış olan kentlerin yüksek surları ve sağlam evleri vardı (El-Ameri [17]).

Evler yerel olarak çok miktarda bulunan taşlardan yapıldı, genel olarak tek katlı ve küçük odalı olup, bitişik nizam; yollar dar ve kıvrımlı olurdu. Sonraları nüfusun artması yapıların da gelişmesine olanak sağlamış; evler iki katlı olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu evlerin üst katı oturma amacıyla, alt katları da depo ve hayvan ahırları olarak kullanılırdı. Çatılar bazen taştan, bazen de topraktan yapıldı. Çatı yapımında ağaç dalları ve kütükleri destek olarak kullanılır, üzerleri çamurla kapatılırdı (El-Ameri [17]).

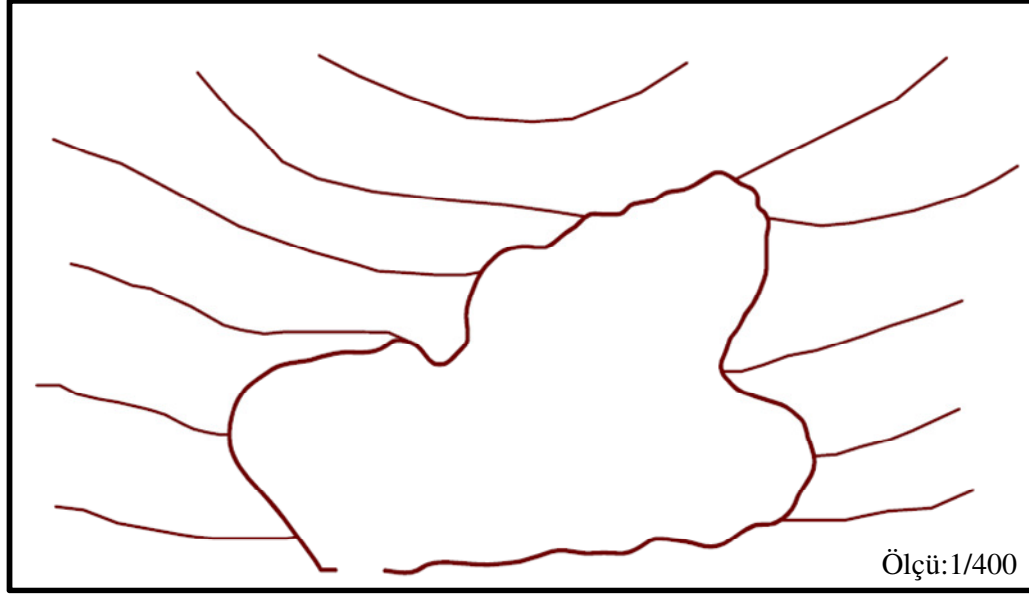
M.Ö. 19. yüzyılın başlarında (Ed-Debbağ [15]), yaklaşık olarak M.Ö. 1805 yılında Hz. İbrahim eşi Sara ile birlikte, Irak’ın Ur Kent’inden hicret ederek Şam’ın kuzeydoğusunda bulunan Haran şehrine yerleşmiş (Ed-Debbağ [15], Suseh [58]), daha sonra “Kenan Toprakları” olan Filistin’e gelmiştir (Şarab [60]). Filistin’de Şekim (Nablus) şehrine geldi ve Biir’üs Sebaa’ya yerleşti. Biir’üs Sebaa ile Gazze ve El-Halil arasında gidip gelmeye başladı (Ed-Debbağ [15]). Daha sonra da El-Halil şehrine yerleşti. O dönemde kent Arap olan Kenaniler yaşıyordu (Şarab [60]), (Şekil 2.7).

Şekil 2.7 Filistin'e İbrahim'in Hicret Yolu, (URL [68])

El-Halil Şehrinin kuzeyinde bulunan (Ed-Debbağ [15]); İbrahim mescidinin kuzeybatısına 2.5 km uzaklıktaki (Ebu Harb [11]), Bu kentin adı “*Memra*”/ “*Nemra*” (Amru [4]), ya da “*Terbinthus*”tur. Günümüzde “Er-Rameh” veya “Harem Ramet'ül Halil” adıyla bilinir (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.8). Ayrıca buraya “*El-Martum*” ismi de verilir. Burada taştan yapılı dikdörtgen bir bina ile bir kilisenin kalıntıları (Ed-Debbağ [15]), su kaynağı ve üzüm bağları vardır (El-Hanbeli [28]). O dönemde Kenanilerin Kralı olan “Meleki Sadık”, Filistin'e geldiğinde İbrahim Peygamber ile buluşmuştur. Bu buluşmanın M.Ö. 1913 yıllarında olduğu tahmin edilmektedir (El-Arif [18]).

Bu tezin konusunu oluşturan El-Harem El-İbrahimi; kuzey ve batı tarafına doğru genişlemiş olan yeni El-Halil şehrinin güneydoğu ucunda yer almaktadır. Eskiden El-Harem El-İbrahimi yapısı şehrin tam ortasında olup, etrafı mahallelerle çevriliydi (Amru [4]). Hz. İbrahim eşi Sara'nın vefat etmesinin ardından onu; "Afron bin Soher"den satın aldığı Mekfile mağarasına "Çifte Mağara" defnetmiş (Ed-Debbağ [15]) doğal olarak burası sonraları kutsal bir anlam kazanmıştır. Kaynaklarda geçen ifadelerin birinde, bu mağara çölde idi ve etrafında hiç bir bina yoktu (El-Hanbeli [28]) denmektedir. İbrahim Peygamber ve sonrasında oğlu İshak ile eşi Rıfka (Rebeka) vefat ettikleri zaman yine bu mağaraya defnedilmişlerdi. Daha sonra da, Lika ile eşi Yakub Peygamber de aynı yere defnedilmişlerdir. Yusuf Peygamberin kabri ise, surların dışındadır (Ed-Debbağ [15]). Bu konuyla ilgili olarak Tevrat'ta şöyle bir ifade geçmektedir: "İbrahim çadırını taşıdı ve geldi ve Hebron'daki Memra meşelerinin yanına yerleşti" (Tekvin Kitabı [62]), (Şekil 2.9).

Şekil 2.9 Mağara Planı, (Yeniden Düzenleme: Al-Shweiky, 2014)

Yine Tevrat’a göre, Hz. İbrahim eşi Sara’ya mezar yapmak için orayı satın aldı *“Daha sonra, Abraham eşi Sara’yı, Kenan topraklarındaki Hebron’da bulunan Memra’nın önündeki El-Mekfile tarlası mağarasına defnetti”* (Tekvin kitabı [62]). Daha sonra da kendisi ve ailesi *“İbrahim ruhunu teslim etti ve öldü..... oğulları İshak ve Yakub onu, İbrahim’in Hith oğullarından satın aldıkları tarlaya, Memra’nın önündeki Hith’li Sohar’ın oğlu İfron’un tarlasındaki El-Mekfile Mağarasına defnettiler”* (Tekvin Kitabı [62]).

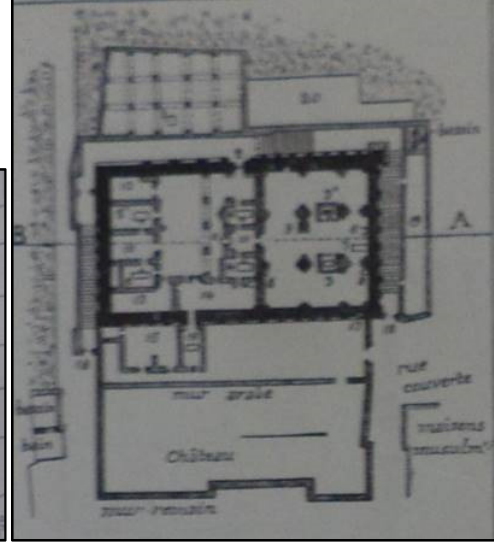
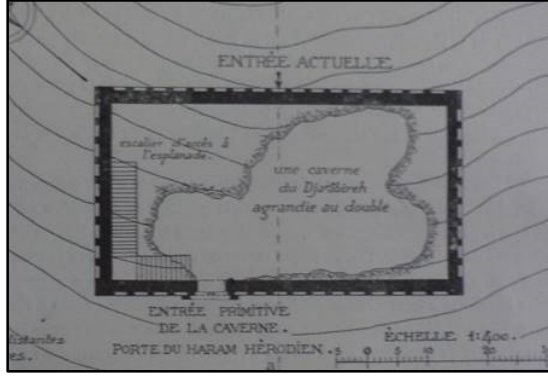
“Yakub Memra’ya, babası İshak’ın yanına geldi. Hebron’daki dörtler köyüne..... İshak ruhunu teslim etti ve öldü. Kavmine katıldı..... Oğulları İso ve Yakub onu defnettiler” (Tekvin Kitabı [62]). *“ve Yusuf babasını defnetmeye gitti..... Çocukları onu Kenan topraklarına taşıdılar ve El-Mekfile tarlasının mağarasına defnettiler..... Memra’nın önünde”* (Tekvin Kitabı [62]).

Tarihi kaynaklara göre bu mekânın kutsiyeti, M.Ö 1900 yılında, Hz. İbrahim’in eşi Sara’yı El-Halil’deki mağaraya defnetmesinden sonra başlamıştır. Bu nedenle El-Harem El-İbrahimi (Mekke, Medine ve Kudüs’ten sonra) İslam’ın en kutsal yapılarından biri olup; Filistin’de bulunan Mescid-i Aksa’dan sonra ikinci kutsal yapıdır.

El-Harem El-İbrahimi, yaklaşık 34 x 60 m alana sahip olan, büyük dikdörtgen bir yapıdan oluşmaktadır. Bu bina, yontulmuş büyük taş bloklardan yapılmış, görkemli bir surla çevrilidir (Tütüncü [64]).

Ancak büyük olasılıkla ve arkeolojik çalışmaların sonucuna göre; bu mağara değişik zamanlarda normal bölge halkının defin yeri olarak kullandığı bir yerdi. Mağarada başka insanların da (altıdan fazla) kalıntıları bulunmuş, aynı zamanda duvarın içerisinde de bazı kalıntılar bulunmuştur. Bu defnetme yöntemi, o zamanlarda bölgede uygulanan defin yöntemine uygun bir yöntemdi. Mağara iki kattan oluşmaktaydı ve bu nedenle adına çifte mağara anlamına gelen “Mekfile (Machpelah)” adı verilmişti. Aynı zamanda bölgede yapılan kazılarda, mağarada bir kaç tünel ve oda olduğu ve içlerinde ölülerin kalıntıları olduğu ortaya çıkmıştı. İslami asırların başlarında da El-Harem El-İbrahimi; aynı Kudüs’teki Harem-i Şerif gibi, süratli bir şekilde, şehrin merkez noktası haline gelmiştir. El-Harem El-İbrahimi’nin yapısında, sonradan gelen Osmanlı dönemi etkileriyle birlikte, genel olarak Memlûk mimari tazi hakimdir (El-Uzeyli [30]).

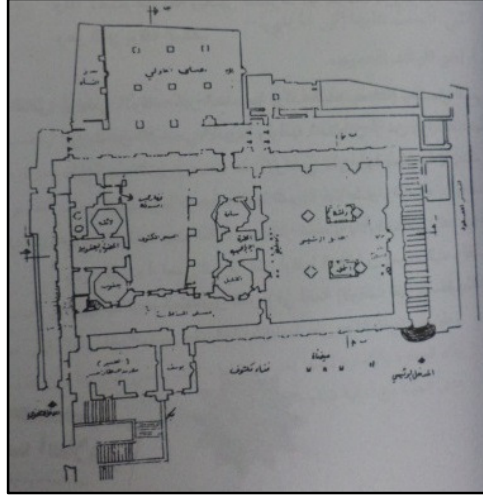
El-Harem El-İbrahimi yapısının tarihi gelişimi anlayabilmek için; eski tarihi dönemlerde burayı ziyaret eden gezginlerin, eski yapıyla ilgili anlatımları, bazı krokiler ve kaynaklarda bulunabilen nadir eski resimler esas alınmıştır. Yapının yeni planı, “El-Halil İmar Heyeti” tarafından yapılmış ve yapının tarihi gelişimini gösteren planlar buna dayanarak çizilmiştir, (Şekil 2.10), başka takriben El-Harem El-İbrahimi’in planı EK-A’da var.

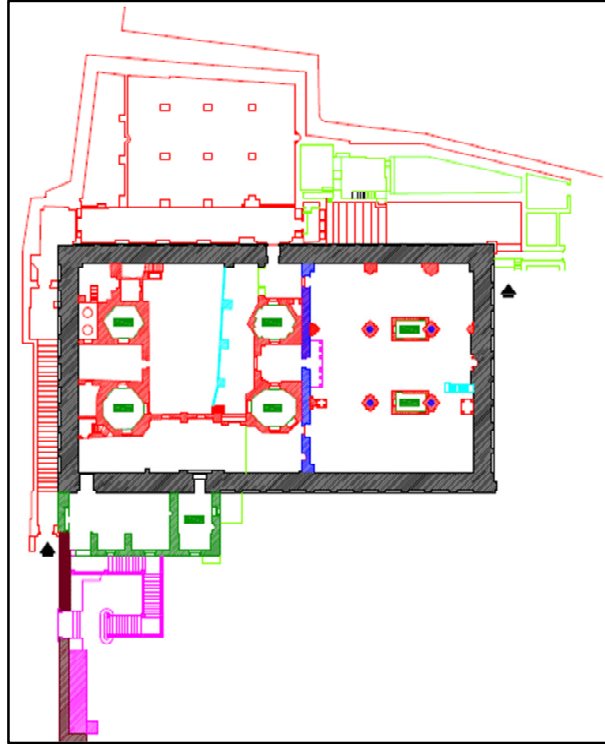
(a)

(b)

Şekil 2.10 (a) Mağaranın Planı, El-Harem El-İbrahimi Planı, (Vincent [157]), (b) El-Harem El-İbrahimi ve Yakın Çevresi, (El-Avkaf [26]), (c) El-Harem El-İbrahimi Planı (1960'ler), (Ebu Salih [13]), (d) El-Harem El-İbrahimi Planı (2000'ler), (HRC [24])

(c)

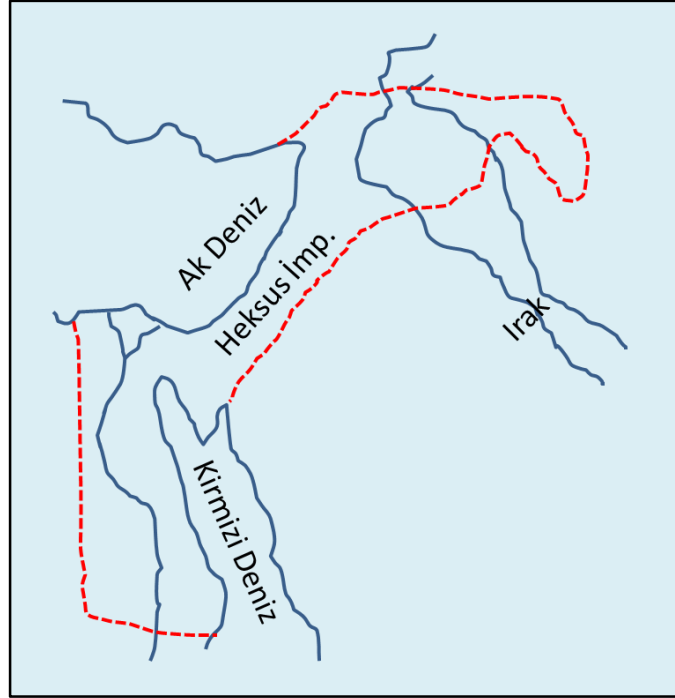

(d)

Şekil 2.10 (a) Mağaranın Planı, El-Harem El-İbrahimi Planı, (Vincent [157]), (b) El-Harem El-İbrahimi ve Yakın Çevresi, (El-Avkaf [26]), (c) El-Harem El-İbrahimi Planı (1960'ler), (Ebu Salih [13]), (d) El-Harem El-İbrahimi Planı (2000'ler), (HRC [24]) (Devam).

2.2.2 Mısır Hakimiyeti Dönemi (Hiksoslar)

Takip eden zamanlarda Filistin, çeşitli medeniyetlerin hükmüne girmiştir. Bunlardan biri de Hiksoslar dönemidir¹ (El-Arif [18]). Mısır, Filistin ve Suriye M.Ö. 1675 yılında Hiksoslar'ın hükmü altına (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.11); M.Ö. 1413 yılında Mısır firavunu "Amenhotep III"'in; sonra M.Ö. 1375 yılında "Akhenaton"'un; M.Ö. 1351 yılında Tutankhamun'nun, daha sonra da M.Ö. 1314 yılında "Seti I"'nin hükmü altına girmiştir (İskender [39]).

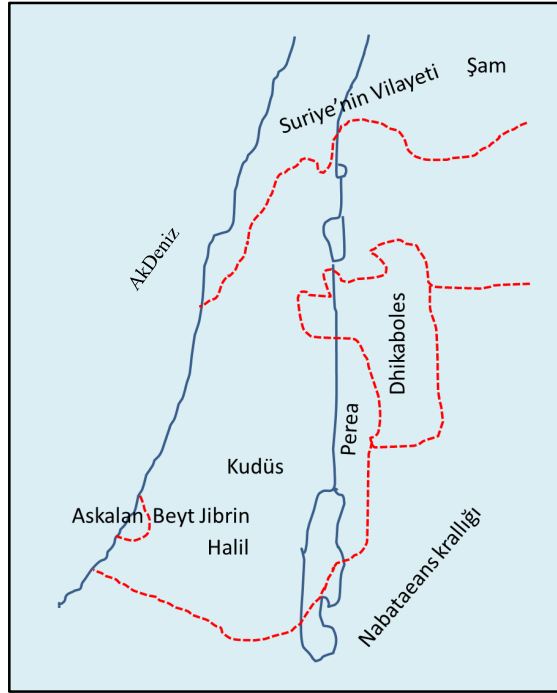
Şekil 2.11 Hiksos İmparatorluğu Haritası (Mısır ve Şam M. Ö. 1675- 1580),
(Ed-Debbağ [15], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

M.Ö. 468 yılında "Thutmose III" idaresi altında iken Filistin Mısır'ın bir eyaleti idi (İskender [39]). Sonra; M.Ö. 323-284 yılları arasında "Prolemaios I"'in hüküm sürdüğü Ptolemaios hanedanı döneminde; M.Ö. 237 yılında "Prolemaios III" ve M.Ö. 197 yılı "Prolemaios IV" dönemlerinde de Mısır'ın eyaleti olarak kaldı. Filistin'in valileri Firavunların idaresine bağlıydı (El-Bişavi [21]) ve cizye öderlerdi (İskender [39]).

¹ Hiksoslar, M.Ö. XVII. Yüzyıl doğru Suriye ve Filistin üzerinden gelerek Mısır'ı istila etmişlerdir.

2.2.3 Roma'lılar Dönemi (M.Ö. 63- M.S. 324)

M.Ö. 37 yılında Romalı kumandan "Antony" Kudüs'e girmiş ve Filistin diyarında Romalıların vekili olarak faaliyet gösteren (Şarab [60]) "Edom"'lu kumandan "Herod"'u Kudüs kralı olarak tayin etmiştir (Ed-Debbağ [15]). "Herod" aslen arap olup, "Edom"'lu "Hirodos" ailesinin kurucusu idi (İskender [39]). "Büyük" olarak lakaplandırılan "Herod I" M.Ö. 37 ila M.S. 4 yılları arasında Kudüs'e hükmetmiş (Amru [4]) hükmünün son yıllarında Mesih dünyaya gelmiştir (Amru [4], Ed-Debbağ [15]). El-Harem El-İbrahimi'ni çevreleyen büyük Surlar, büyük olasılıkla "Edom"'lu "Herod"'un yaptırmış olduğu yapının kalıntılarıydı (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.12).

Şekil 2.12 Büyük Hirodos Krallığı Haritası,
(Ed-Debbağ [15], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

Yazılı olmayan kaynaklara göre daha sonraları, Hz. İsa'nın dönemine yetişen ve ona inanan Rameh'li bir adam Surların yanında oturulacak evler yapmıştır. Bu evler peygamberlerin mekanına yakın inşa edilmiştir nedeni ise onların bereketiyle bereketlenmektir. Surların etrafına ilk yapıları yapan bu kişidir. Sonra bu yapılar zamanla yavaş yavaş artarak bir kent haline gelmiş ve dört bir yandan surları çevrelenmiştir (Şarab [60]).

M.S. 6 yılında Filistin; Suriye Eyaletine bağılı bir Roma Vilayeti haline geldi (Şofani [61]). M.S. 70 yılında kent Romalıların eliyle harab edildi (Amru [4]) ve Roma İmparatoru (Farah [32]) “Titus Vespasianus” (Ebu Harb [11]) komutası altında kent yakıldı.

İmparator “Nero” döneminde (M. 54-68) Filistin’deki en önemli ana yol, eski çağlardan beri kullanılmakta olan sahil yolu idi. Bu yoldan ayrılan tali yol şebekesi Filistin’in iç taraflarında bulunan kentlere kadar uzanıyordu (Şofani [61]). Bu iç yollardan birisi de Akabe ve Gazze’den El-Halil (Hebron) şehrine, oradan da Kudüs’e kadar uzanan yoldu (Şofani [61]).

İmparator “Hadrianus” döneminde (M. 117-138) şehir genişledi. Kentte bir tapınak ve askeri karargah inşa edildi (Ed-Debbağ [15]). İmparator “Septimius Severus” döneminde (M.193-211) (Şofani [61]), Filistin’de bir çok kent kuruldu. Bu kentlerden biri de 2. Yüzyılda kurulmuş olan Beyt Jibrin (İlyotiropolis) olup (Şofani [61]) 135 (M.S.) yılında bu kent bir ticaret merkezi haline gelmiştir (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.13).

Şekil 2.13 El-Hail Kenti ve Beyt Jibrin Konumu, (Al-Shweiky, 2017)

Romalıların yapmış olduğu yollar ve köprülerin çokluğu, ulaşımın kolaylığı ve iki asır süren istikrar ve güvenlik ortamı sebebiyle kentte sanayi ve ticaret çok gelişmişti (Ed-Debbağ [15], Şofani [61]). Romalıların yapmış olduğu bu yollardan en önemlileri: Dimaşk'tan başlayarak Bisan'a, sonra oradan Cenin, Nablus, El-Bireh, Kudüs, El-Halil ve Biir'üs Sebaa'ya, oradan da Sina ve Mısır'a kadar ulaşan dağ yoludur (Ed-Debbağ [15]). Filistin'de yol yapımına en çok önem veren İmparator, "Hadrianus"tur ve yapmış olduğu yollardan en önemlileri şunlardır:

1. Kudüs – Halil – Beyt Jibrin
2. Doğu Ürdün – Eriha – Kudüs – Beyt Jibrin – Sahil (Şofani [61]), (Şekil 2.14).

Şekil 2.14 Romalılar Döneminde Ticaret Yolları,
(Ed-Debbağ [15], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

İmparator “Diocletian” döneminde (M. 284-305) vilayetler sancaklara bölündü. Filistin önce iki sancağa, sonra da üç sancağa bölündü. Bunlar sancaklar aşağıdaki gibidir:

1. Birinci Filistin “Palaestina Prima”; Nablus, Kudüs ve El-Halil Kentlerinden oluşuyordu, yönetim merkezi Kayseriye idi.
2. İkinci Filistin “Palaestina Secunda”; Merkezi Bisan idi.
3. Üçüncü Filistin “Palaestina Tiertia”; Güney Filistin ile Doğu Ürdün’ü kapsıyordu. Merkezi Petra idi (Ed-Debbağ [15], Şofani [61]), (Şekil 2.15).

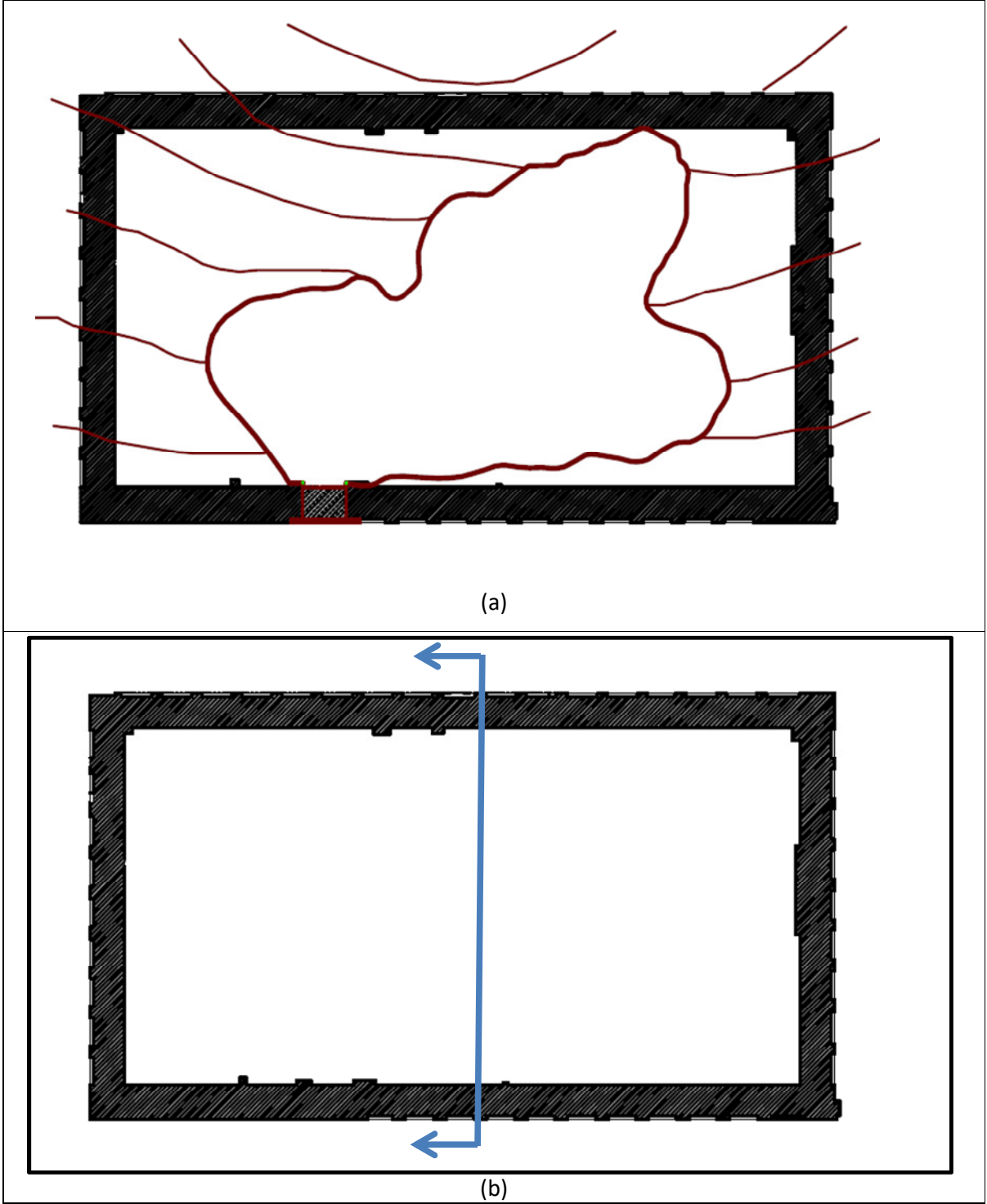
Sancaklar kazalara bölünmüştü ve bunların her birinin merkezinde bir kent vardı. Yönetim siviller ve kiliseler tarafından düzenlenirdi. Miladı 3. asırda yerleşimcilerin sayısı arttı. Ülkenin tamamı özerklikle yönetilen sivil birimlere bölündü (Şofani [61]).

Şekil 2.15 Filistin Roma Döneminde, (URL [70])

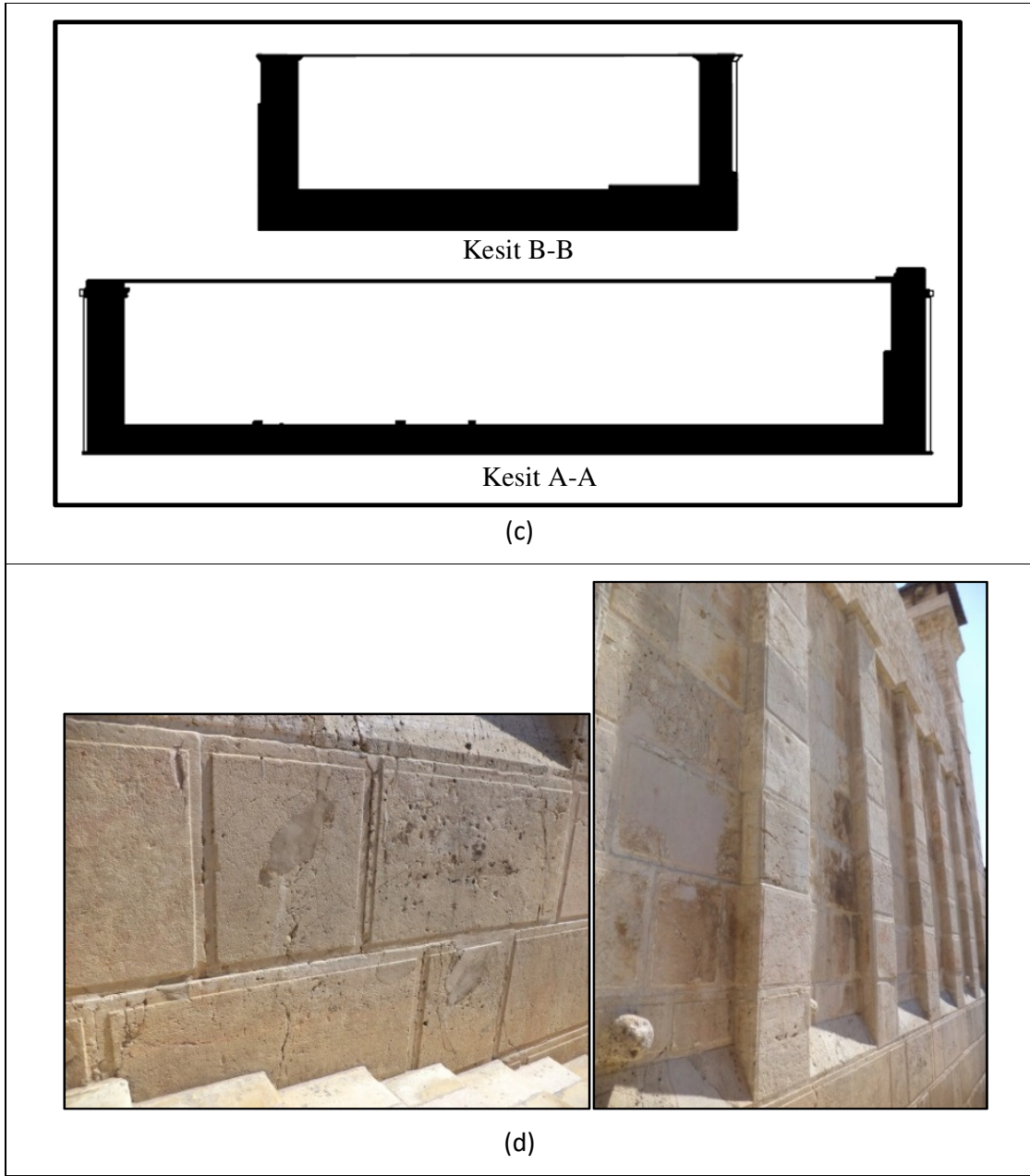
Bu idari bölünme, büyük olasılıkla Suriye ve Filistin’de Bizans döneminin sonuna kadar devam etti (Ed-Debbağ [15]) ve köklü bir değişikliğe uğramadı. Bu durum, M.17. asrın başlarındaki Pers (Sasani) istilasına kadar devam etti (Şofani [61]).

“Herod” mağaranın etrafına büyük bir Sur inşa etti. Bu Sur mezarları korumak amacıyla yapıldığından kapıları ve pencereleri yoktu (Amru [4]). Sur; yapının büyüklüğü, kullanılan yontma aletlerinin özelliği, sert taşların kesim biçimi, hava basıp boşaltma yöntemiyle (Amru [4]) balçık gibi yapı malzemesi kullanılmadan yapılışı açısından (Amru [4]), Roma ve Yunan mimari tarzının karışımı olan Herodian tarzının özelliğini ortaya koyan, kesilmiş taşlarla inşa edilmişti (İsrail [40]), (Şekil 2.16)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

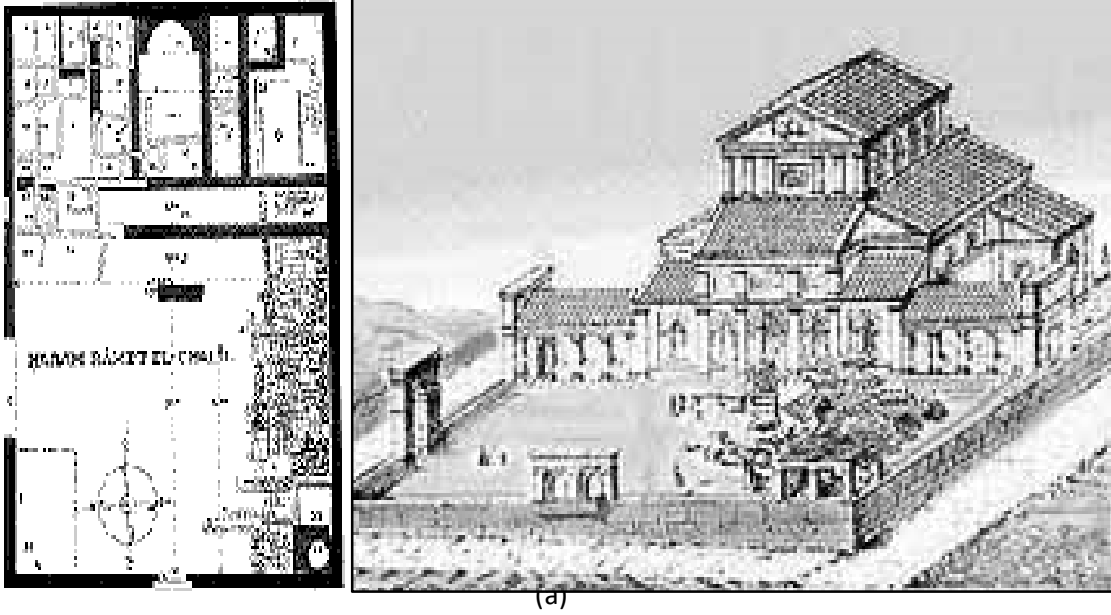
Şekil 2.16 (a) Romalılar Döneminde Mağara ve Sur Planı, (Düzenleme: Al-Shweiky, 2014),
(b) Romalılar Döneminde Sur Planı, (Al-Shweiky, 2014), (c) Romalılar Döneminde Sur Kesitleri,
(Al-Shweiky, 2014), (d) Herod Tarafından İnşa Ettirilen Sur Duvarları, (Al-Shweiky, 2013)

Şekil 2.16 (a) Romalılar Döneminde Mağara ve Sur Planı, (Düzenleme: Al-Shweiky, 2014), (b) Romalılar Döneminde Sur Planı, (Al-Shweiky, 2014), (c) Romalılar Döneminde Sur Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014), (d) Herod Tarafından İnşa Ettirilen Sur Duvarları, (Al-Shweiky, 2013) (Devam)

2.2.4 Bizans Dönemi (M.S. 324 - 614)

312 yılında İmparator “Konstantin” Hristiyanlık dinine girdi. M. S. 324 yılında da Roma idaresinden Bizans idaresine geçildi (Keten [41]). 325 yılında “Büyük Konstantin” olarak anılan “Konstantin I”, El-Halil şehrinde Ramet’ül El-Halil bölgesinde, bir kilise inşa etti (Ed-Debbağ [15]) (Bu kilisenin kalıntıları olan iki büyük duvar hâlâ durmaktadır), (Şekil 2.17).

Şekil 2.17 (a) Ramet’ül El-Halil’in Kilisesinin Planı (1957 Yılda Sonra), (URL [71]),
(b) Harem Ramet’ül El-Halil’e Ait Kalıntılar (1920-1933), (URL [72])

(b)

Şekil 2.17 (a) Ramet'ül El-Halil'in Kilisesinin Planı (1957 Yıldan Sonra), (URL [71]),
(b) Harem Ramet'ül El-Halil'e Ait Kalıntılar (1920-1933), (URL [72]) (Devam).

“Konstantin I” (M. S. 306-332) Filistin’de, Hristiyanlık dini temelleri üzerine Bizans İmparatorluğunun temellerini kurdu (Şofani [61]). M. S. 326 yılında annesi “Helena” Filistin’i ziyaret etti ve M. 330 yılında dini kentsel bir yapılanma başlattı. Filistin’de birçok kilise yapılmasını emretti (İskender [39]). İmparator “Justinyen” (M. S. 527-565) döneminde Hz. İbrahim ve ailesinin mezarları üzerine bir kilise yapıldı (Ed-Debbağ [15]). Sonra binanın iç kısmında bir takım değişiklikler yapıldı. Hristiyan hacıların Filistin kiliselerine seyahatleri o dönemde başladı (Es-Seyyit [31]).

Sonraki dönemlerde; Rameh’te, Hz. İsa’nın dönemine yetişmiş ve ona iman etmiş; bir adam vardı. Bu adam Peygamberlerin mezarlarına yakın olup, onların bereketiyle bereketlenmek için Surun yakınına oturulacak evler yaptı. Sur’un etrafına ilk yapıları yapan bu kişidir. Sonra bu yerleşim alanı yavaş yavaş büyüyerek bir kent haline geldi ve Sur’u dört bir yandan kuşattı (Şarab [60]).

Yaklaşık olarak M. 400 yılında; o dönemin en eski medeniyeti olduğu söylenebilir. El-Halil o dönemde küçük bir eyalet haline gelmiş olup, aşağıdaki siteleri kapsıyordu:

1. Hebron: İçinde bir kale ve İbrahim evinin Haremi bulunan mutevazi bir kenttir (Ed-Debbağ [15]). Yani İbrahim Haremi bölgesi ile onu çevreleyen evlerden oluşmaktadır.
2. Terbinthus: Ramet'ül Halil (Ed-Debbağ [15]). Burası Hz. İbrahim'in El-Halil'e hicret ettiği zaman kaldığı yerdir (Tabernade [63]).

“Terbinthus” ya da “Ramet'ül Halil” Filistin, Suriye ve Mısır için önemli bir ticari Pazar haline gelmişti. Roma İmparatoru “Vespasianus”'un komutanlarından biri El-Halil'i yıktığında (Ed-Debbağ [15]) “Terebinth of Mamre” olarak adlandırılan bu yerde, “Konstantin”'in annesine atfedilen ve dördüncü asır “Konstantin” döneminden kalan bir Bazilika'nın temellerini buldu ve buraya bir kilise inşa etti. M.614 yılında bu kiliseyi Persler yıktı (İshak [38]).

3. “El-Karyet'ül Hasine” \ “Beyt Enon” (Ed-Debbağ [15]). Burası El-Halil'in 3 mil kuzeydoğusunda kalmaktadır (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.18).

Şekil 2.18 El-Halil Kenti ve Beyt Enon Konumu, (Al-Shweiky, 2017)

Bizans İmparatorluğu bölgede yapısal, sanatsal ve düşünsel bir kalkınma gerçekleştirmiştir. kentler ve kiliseler inşa edilmiştir (Şofani [61]). Ticaret gelişmiş; büyük ticari pazarlar oluşturulmuştur. Suriye eyaleti de (Filistin kapsamında idi) ekonominin çok canlı olduğu zengin bir eyalet idi. M. 4. Asırdan itibaren yaşanan bu güvenli ve stabil dönemde bölge; kentlerin, limanların, kalelerin, yolların ve kiliselerin yapımına şahit olmuştur (Şofani [61]). Aynı zamanda bölge; Suriye, Filistin ve Mısır'dan tüccarları cezbeden ticari bir Pazar haline gelmiştir (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.19).

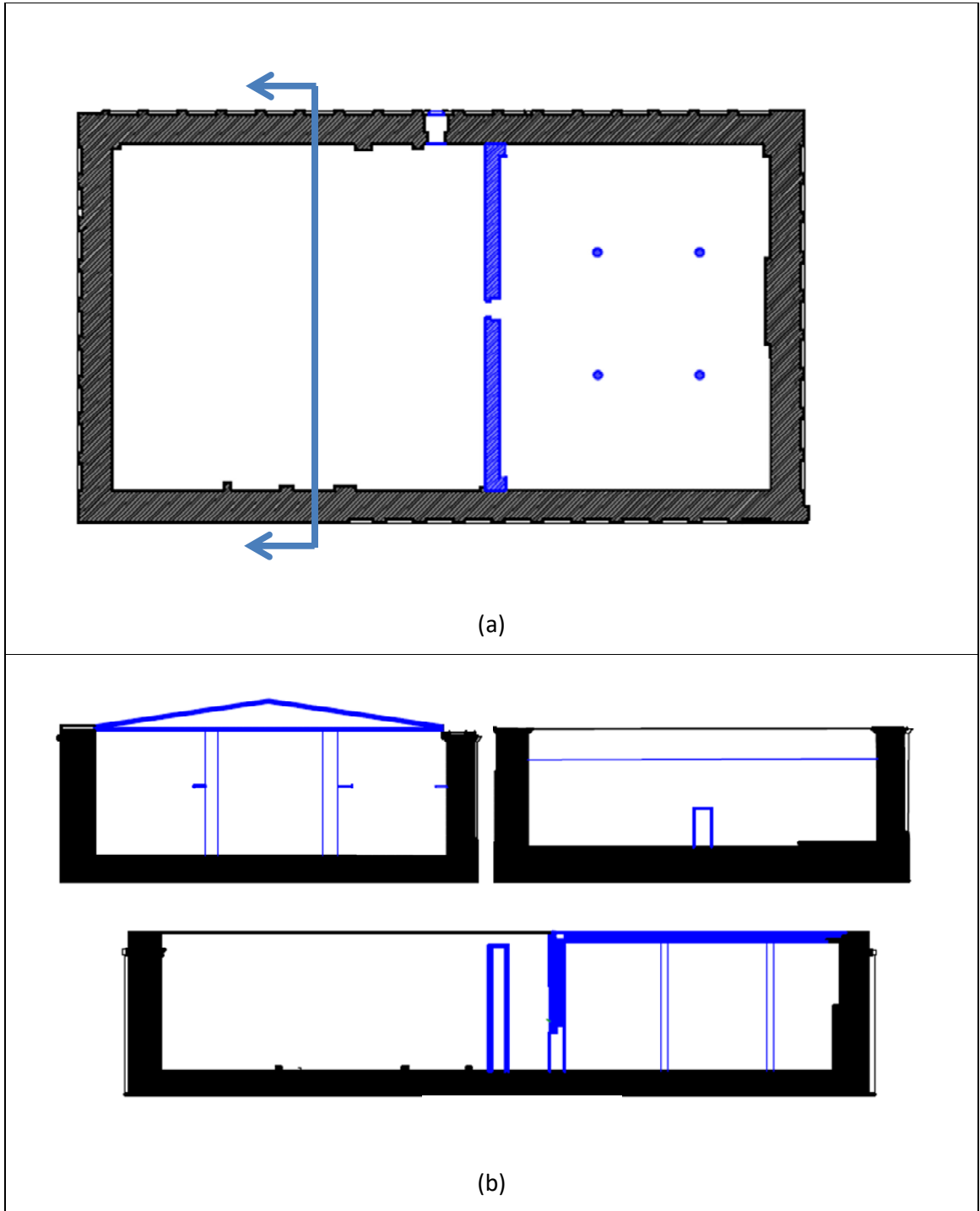
Bu dönemde bölgede Arap yerleşimcilerin sayısı artmış; yeni Arap kabileleri Filistin'e girerek, yerli halka birlikte yaşamaya ve kentlerde toplanmaya başlamışlardır (Şofani [61]). M. 425 senesinde ülkede bir deprem meydana gelmiş ve İbrahim Haremi'nin bir kısmı yıkılmıştır (Menşurat [45]). Sonraları; Rumlar ve Persler arasındaki savaşlardan dolayı, Filistin'deki uluslararası yollar güvensiz hale gelmiştir (Şofani [61]).

Şekil 2.19 4. Yüzyılda Ticaret Yolları, (Ed-Debbağ [15], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

Bu yeri ibadet amacıyla ilk kullananlar, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Romalılar olmuştur. Miladi 325 yılında ibadet amaçlı kullanılmaya başlanmış olup, bu yapının kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır (Ed-Debbağ [15]). Romalılar kutsal olan bu alanın etrafını çevreleyen Sur duvarlarının üstünü tamamen yada bir kısmını çatıyla kapatmışlar, duvara bir kapı açmışlardır. Devam eden süreçler içerisinde Roma Bizans İmparatorları bu mekanı, savaş zamanlarında kale olarak, barış zamanlarında ise kilise olarak veya aynı zamanda her iki amaçla da kullanmışlardır (Amru [4]).

Sur Bizans dönemine kadar kapalı kalmıştır (Ebu Harb [11]). Bu dönemde Sur'a bir kapı açılmış, Sur'un batı cihetinin orta kısmında sütunlar üzerine bir çatı inşa edilmiştir. Aynı zamanda Sur'un güneydoğu tarafına doğru, içerden bir duvar inşa edilmiştir (bu duvar ve sütunların kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır), (Şekil 2.20)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

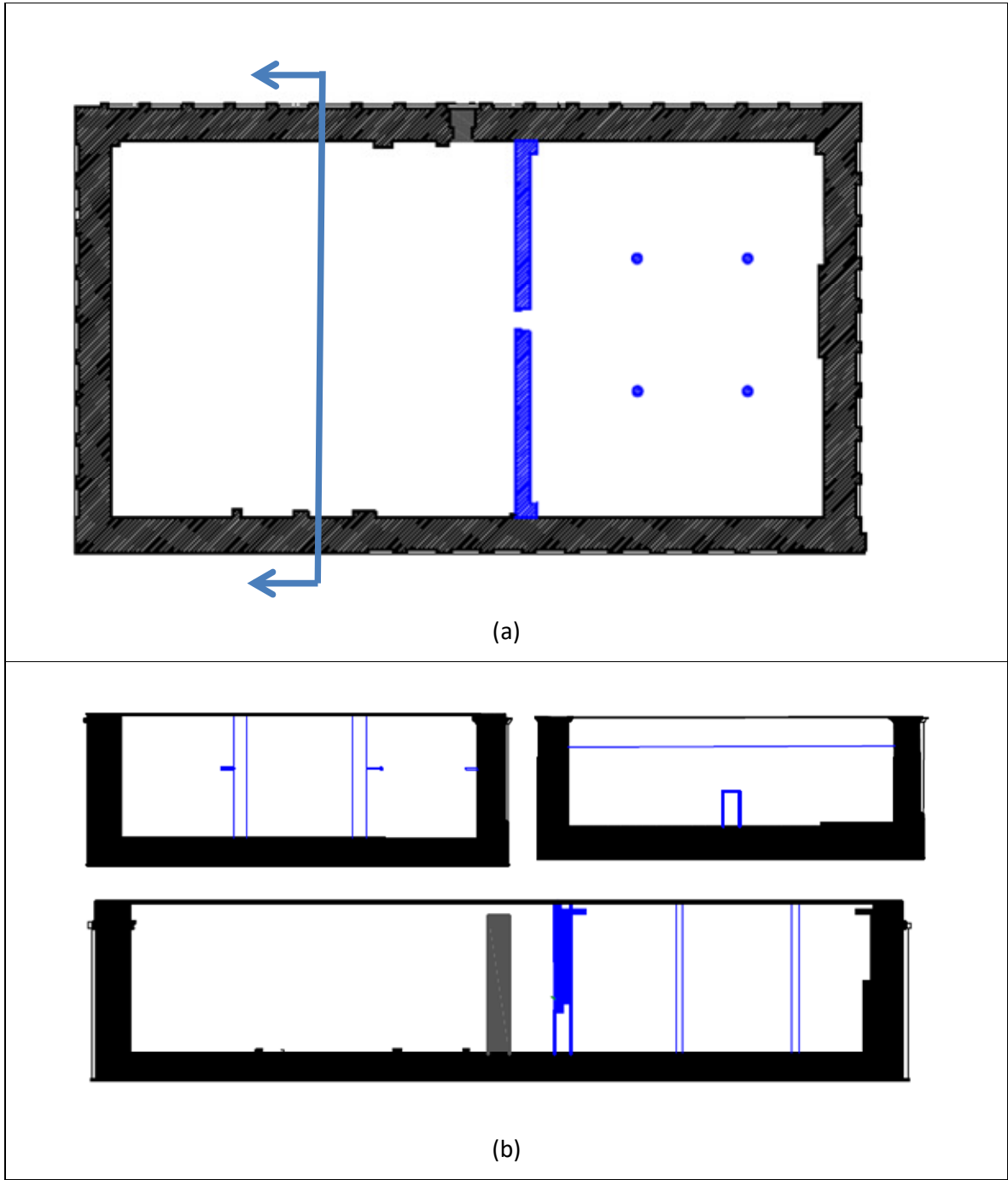
Şekil 2.20 (a) Bizanslılar Döneminde Yapının Planı, (Al-Shweiky, 2015),
(b) Bizanslılar Döneminde Yapının Kesitleri, (Al-Shweiky, 2015)

2.2.5 Sasani İmparatorluğu Dönemi (2.Pers İmparatorluğu) (M.S. 614 – 636)

614 yılında (Ed-Debbağ [15]) Pers Sasaniler¹, “Kisra II” (II. Hüsrev) komutasında, Şam ve Mısır ülkelerine karşı hücumu geçti (İskender [39]). İmparator “Heraclius” (M. S. 610-641) yönetimindeki Roma İmparatorluğuna karşı savaştılar (Diwan:635). Birçok Roma kentini ve kalelerini harab ettiler (Amru [4]). El-Halil şehrindekiler de dahil olmak üzere; eski Hristiyan inşa ettiği binaların çoğunu yıktılar (İskender [39]). Roma mabedinin çatısını yıktılar. Öyle anlaşıyor ki Sasanilerin eliyle kent harabeye çevrildi ve şehrin ahalisi tamamen şehri terk etti (Amru [4]).

El-Halil Kent yıktılar ve halkını sürdüler (Ed-Debbağ [15]). Netice olarak Kent önemini yitirdi ve Kentin sakinleri şehri terketti. Sasaniler Sur duvarlarının üstünü örten çatıyı yıktıktan sonra (Ed-Debbağ [15]), kilise olarak kullanılmakta olan binayı rahipler terketti ve Surdaki kapıyı kilitlediler (Ebu Mizer [12]). İslami Döneminin başlarına kadar bina terkedilmiş ve Surun kapısı kapalı vaziyette kalmıştır, (Şekil 2.21).

¹ Sasaniler, M.226-642 yılları arasında İran’da hüküm bir hanedan, M. 590-628 devrinde Sasaniler İmparatorluğu’nun sınırları oldukça genişledi ve Antakya, Dimaşk, Kudüs, İskenderiye, Mısır ve Yemen, Sasaniler hakimiyeti altındı girdi.

Şekil 2.21 (a) Sasaniler Döneminde Yapının Planı, (Al-Shweiky, 2015)
(b) Sasaniler Döneminde Yapının Kesitleri, (Al-Shweiky, 2015)

2.2.6 Dört Halife (Hulefay-i Raşidin) Dönemi (M.S. 636 – 660)

Peygamberlik döneminde, sahabi “Temim Ed-Dari”, El-Halil şehrini ziyaret etti. O zamanlar kent, Hibri köyü ve “Beyt Enon”’dan ibaretti. O dönemde evler henüz mabede kadar ulaşmamıştı (Ed-Debbağ [15]).

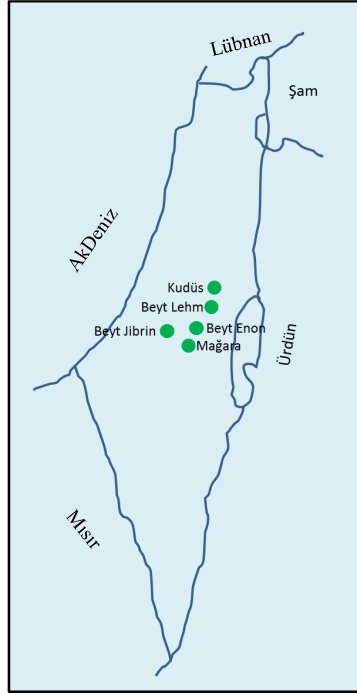
Miladi yedinci yüzyılda Filistin, müslümanlar tarafından fethedildiğinde¹ (Nezal [50]), El-Halil Filistin’deki “Beyt Jibrin”e bağlı mütevazi bir köy idi (Ed-Debbağ [15]). Bölgede bir mabed yoktu. El-Halil ahalisi müslüman olduktan sonra kentte bir cami yapmak zorunlu hale geldi. Mağarayı çevreleyen Suru mescid olarak kullandılar. Mescid olarak görünmesi için üzerinde bir takım değişiklikler yaptılar. İslam’ın hüküm sürdüğü çağlar boyunca tam bir mescid haline geldi (Şarab [60]).

Surun etrafındaki evlere gelince; İslami dönemde de burada fazla ev yoktu. Hristiyan Roma döneminde burada evler yapılmış olmasına rağmen bu evler yıllar boyunca süregelen savaşlar ve depremler neticesinde ortadan kalkmıştı. Bu nedenle İslami fetihler Şam bölgesine ulaştığında şehrin sakinleri çok azdı ve bu yüzden İslami fetihlerde bahsi geçmemiştir (Şarab [60]).

Filistin’in o dönemde idari yapısı; büyük ölçüde eski Bizans dönemindeki yapı olarak kalmıştır. Filistin idari olarak iki kısma bölünmüştü:

1. Filistin bölümü; Kudüs ve Beyt Jibrin’i kapsayan Birinci ve Üçüncü Filistin’den oluşuyordu.
2. Ürdün bölümü; Bizans yapılanmasına göre burası ikinci Filistin’di, (Şekil 2.22).

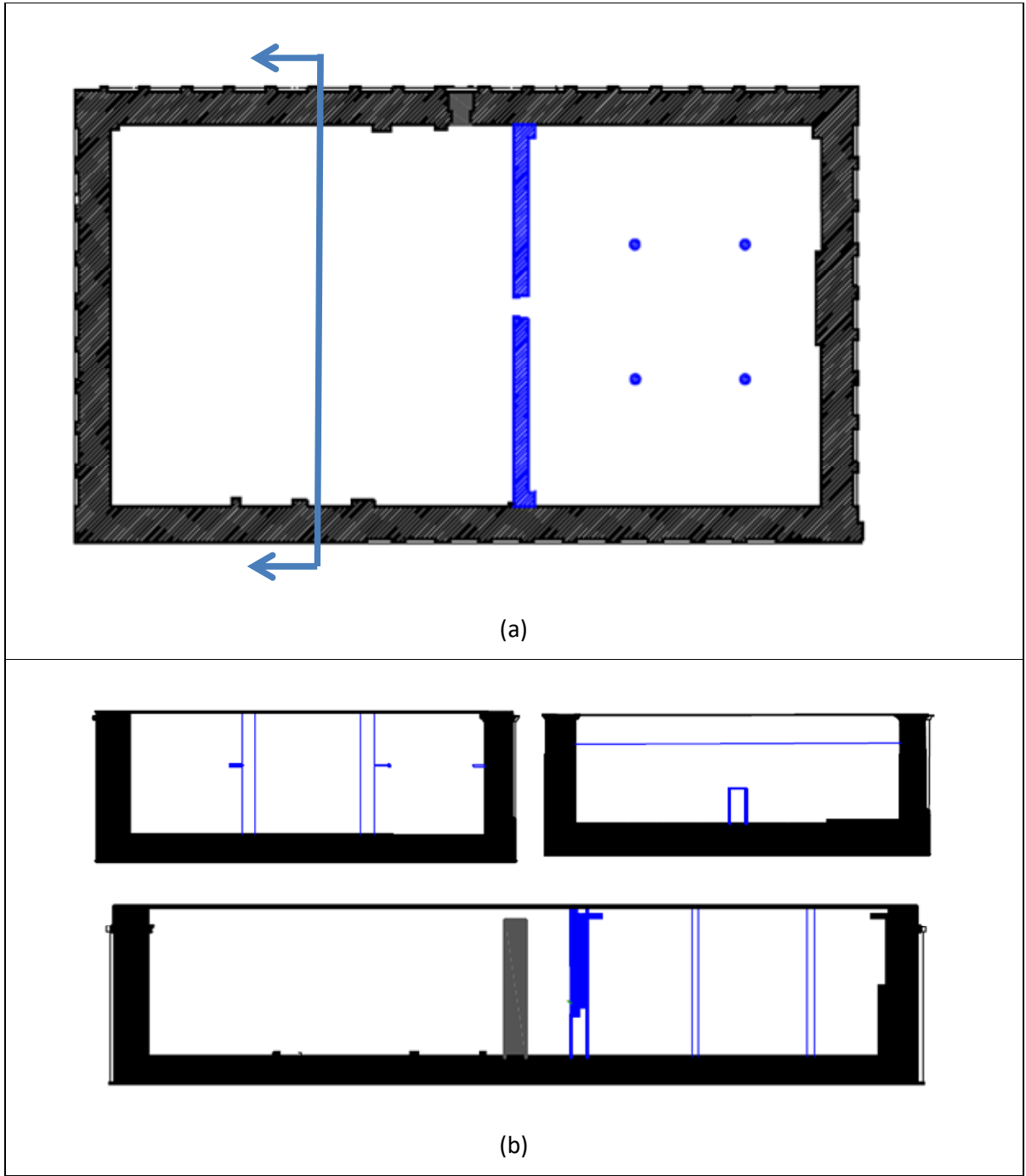
¹ Dört Halife: Peygamber Hz. Muhammed’in vefatının ardından seçimle görev yapmış sahabelerdeir. Dört Büyük Halife ya da Hulefa-i Raşidin (Raşid Halifeler) de denmektedir. Dört halife sırasıyla bu şekilde:(Ebu Bekie, Ömer, Osman ve Ali).

Şekil 2.22 Dört Halife Döneminde
Filistin Haritası, (Al-Shweiky, 2017)

İslami dönemde yapı namaz kılmak amacıyla kullanılmıştır, ancak ne zaman camiye çevrildiğini belirlemek çok zordur. Aynı şekilde, yapının müslümanlar tarafından ilk kullanıldığı şeklinin nasıl olduğu da belli değildir. Miladi 636 yılında müslümanlar şehre girmiş olmasına rağmen, Miladi 680 yılına kadar burada herhangi bir mescid yapılmamıştır (El-Cubeh [22]).

“Ömer bin Hattab” Filistin’i fethettikten sonra müslümanlar El-Harem’le ilgilenmiş, yıkıntılardan kalan kalıntıları temizlemişlerdir (Amru [4]). Ancak büyük olasılıkla bu dönemde, binada herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (Şarab [60]), (Şekil 2.23).

Şekil 2.23 (a) Dört Halife Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2015),
(b) Dört Halife Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2015)

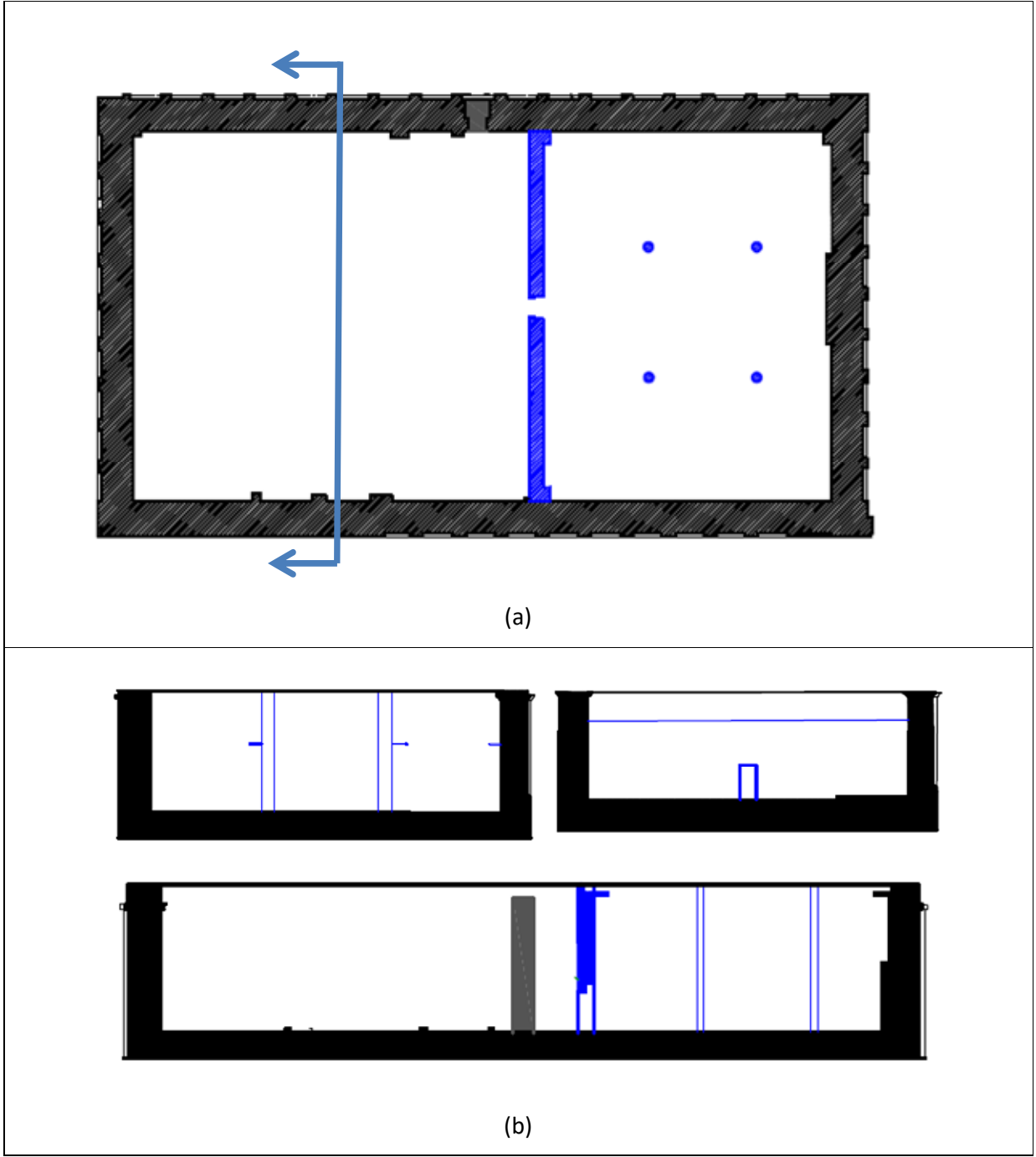
2.2.7 Emeviler Dönemi (M.S. 660 – 750)

Emevi Hilafeti¹ M. S 660 yılında Beyt'ül Makdis'te (Kudüs'te) başladı (Şofani [61]). Bölge istikrara kavuştu ve gelişmeye başladı (Şofani [61]). Yeni kentler kurulmadı ve fetihçiler Bizans kentlerine yerleşti (Şofani [61]). Emevi Hilafeti'nin merkezi Şam'dı ve Filistin Şam vilayetinin bir parçası oldu. Haçlılar Filistin'i işgal edene kadar idari yapı bu şekilde devam etti (Şofani [61]). İslami fetihden sonra Filistin'de kalkınma dönemi başladı (Şofani [61]).

Uzun süre kullanıma kapalı kalan yapı ile tekrar ilk ilgilenenler Emeviler olmuştur (El-Evkaf [26]). El-Harem El-İbrahimi çatısını yeniden yapan ve mezarların üzerine kubbeleri yapanların Emeviler olduğu söylenilmektedir (Ed-Debbağ [15]).

Bu dönemde Sur duvarlarının yaklaşık 3 metre daha yükseltilmiştir (Ebu Salih [13]). Mescidin etrafına evler yapılmaya başlanmıştır (Ebu Salih [13]). Ancak o dönemde binayı ziyaret eden gezginlere göre binanın çatısı yoktur (El-Cubeh [22]) ve kapı henüz açılmamıştır. Bu nedenle, büyük olasılıkla, bu dönemde binanın içinde herhangi bir tadilat yapılmamıştır. Ancak, Emevilerin Kudüs ve ertafına verdikleri önem göz önüne alınıncaya, şehrin yeniden gelişmeye başladığı görülmektedir, (Şekil 2.24).

¹ Emeviler: Emevi devleti Şam Valisi Muaviye tarafından kurulmuştur. İslam tarihinde 3. Dönem olarak başlar.

Şekil 2.24 (a) Emeviler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2015),
(b) Emeviler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2015)

2.2.8 Abbasiler Dönemi (M.S. 750 – 969)

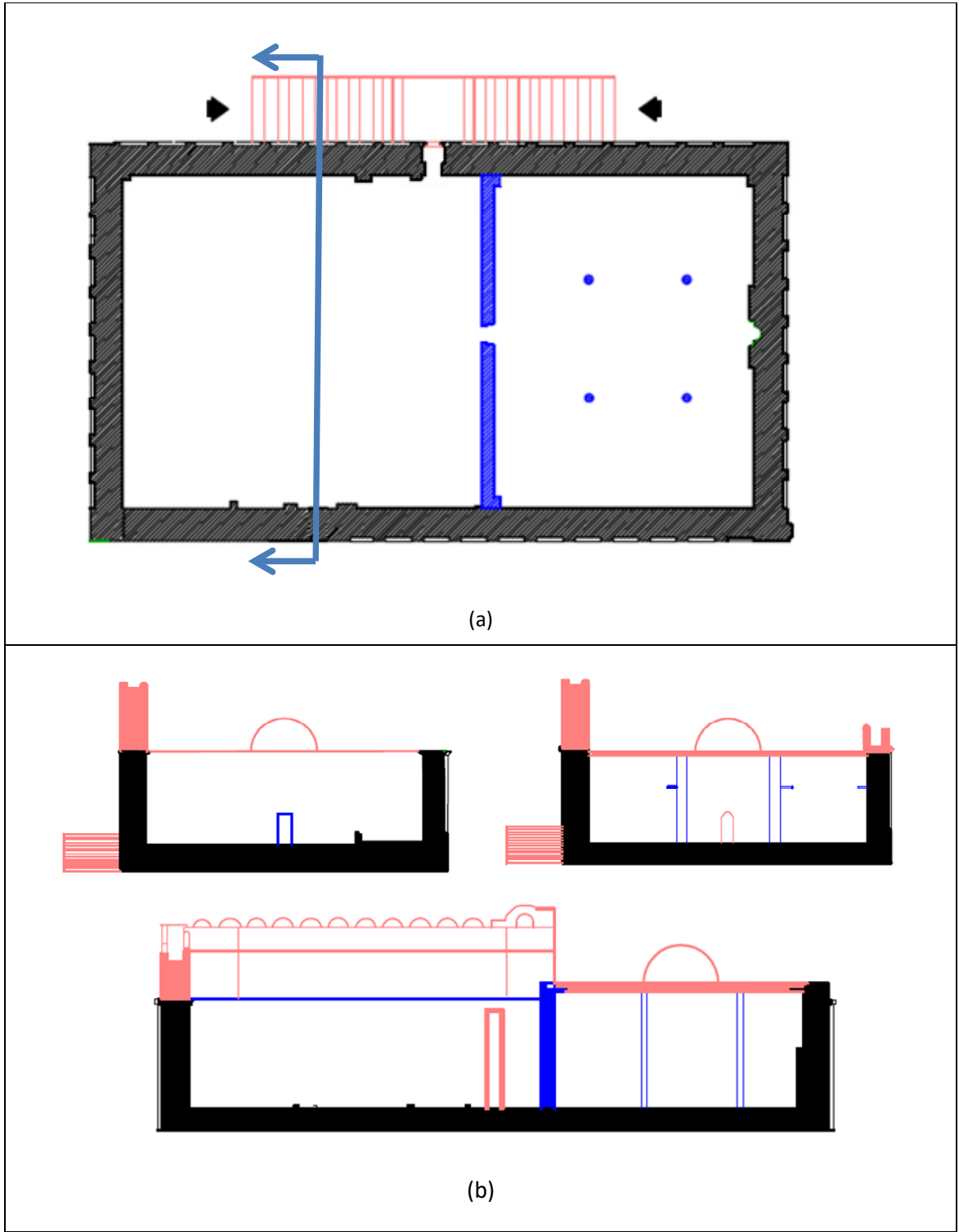
M. 750 yılında Emevi Hilafeti yıkıldı ve Hilafet Irak'ta bulunan Abbasiler'e geçti¹. Bu nedenle, Filistin de dahil olmak üzere, Şam bölgesi zayıflatılıp marjinalleştirildi (Şofani [61]).

Ancak El-Harem El-İbrahimi bu dönemde de kapısı ve çatısı olmayan bir mağara ve etrafını saran kapalı bir Surdan ibaret kalmıştır. Bununla birlikte, Bizanslıların yapmış olduğu iç duvar ve sütunların kalıntıları bu dönemde bulunmakta idi ve müslümanlar burayı mescid olarak kullanmışlardı. Alanın kullanımı için Bizans kapısının yeniden açılması gerekiyordu ve (Gezgin Mücirüddin El-Hanbeli'nin "El-Üns El-Celil" adlı eserinde dediği gibi) bu mescidin çatısı yeniden inşa edildi (Ebu Salih [13]).

Miladi 775 yılında, Abbasi "Halifesi El-Mehdi", Surun doğu tarafından, 240 cm yüksekliğinde bir kapı açtırdı (Ebu Salih [13], Amru [4]). Kapının önüne taşlardan iki taraflı bir merdiven yaptırdı. Merdivenin bir tarafından çıkılıyor, diğer tarafından iniliyordu. Ayrıca oraya demirden küçük bir kapı yerleştirdi (El-Evkaf [26], Şarab [60]). Aynı zamanda, mescidin güney ve kuzey taraflarından Surun yükseltilmesini emretti (Ebu Salih [13]).

"Halife Mehdi"'nin döneminde (Cubara [8]) binanın doğu tarafı ile kuzey ve güney taraflarında değişik düzenlemeler yapıldı; ana namazgahın üzerine taştan bir kubbe inşa edildi (El-Evkaf [26]). Abbasi Halifesi "El-Muktedir Billah"'ın (895-932) Hz. Yusuf makamının (Sur dışında) üzerine bir kubbe yaptırdığından bahsedilmektedir (El-Evkaf [26]). Ancak Surun dışına yapılan eklerin bu dönemde yapıldığına dair herhangi bir delil yoktur, (Şekil 2.25).

¹ Abbasiler: Abbasi Devleti Kufe'de (İrak) kuruldu. Abbasi hanedanı Hz. Muhammed'in amcası Abbas'a dayanır, İslam tarihin 4. Dönem olarak başlar.

Şekil 2.25 (a) Abbasiler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Abbasiler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

Netice itibariyle bu dönemde, binanın doğu tarafında, iki taraftan basamakla çıkılan bir kapısı; güney tarafının üzerinde (namazgah) bir çatısı ve taştan yapılmış bir kubbesi olmuştur. Buna ek olarak, kuzey ve güney tarafından dış Surlar 3m kadar yükseltilmiştir, (Şekil 2.26).

Şekil 2.26 Sur'un Ek Yüksekliği, (Al-Shweiky, 2014)

2.2.9 Fatımiler Dönemi (M.S. 969 – 1099)

969 yılında, onuncu yüzyılın başlarında Fatımiler Filistin'e hakim oldu¹ (Şofani [61]). Bu dönemde Filistin bir savaş meydanı haline geldi. Şam bölgesi, siyasi ve ekonomik olarak gerilemeye başladı (Şofani [61]).

Tüm bunlara rağmen, onuncu yüzyılda El-Halil şehri Hacıların ziyaret ettiği yerlerden biri olup, Hacılar, İbrahim Mescidi'ni ziyarete geliyorlardı. Kabirler kubbeler yapıldı; mescidin çatısına misafirler ve ziyaretçiler için odalar yapıldı (Şarab [60], El-Evkaf [26]). Mescidin yanlarına da ziyaretçilerin konaklaması için başka evler yapıldı (Şarab [60]).

Fatımilerin ortaya çıkardığı adetlerden biri de mezarların üzerine kubbe yapmak; evliyaların ve önde gelen kişilerin mezarlarının üzerine mescid inşa etmektir (Ed-Debbag [15]). Bu nedenle bu dönemde, mescid içerisindeki Peygamberler ve eşlerinin türbeleri

¹ Fatımiler: 910 yılından başlayarak Tunys'ta küçük bir devlet kurmuşlar, Şii mezhebini yaymaya başlamışlardır. Hz. Ali ve Fatıma'nın torunlarından olduklarını iddia etmiştir.

ortaya çıktı ve bazılarının üzerine kubbeler yapıldı. Tüm bunlar, bu kabirleri yüceltmek ve etraflarında tavaf etmek için yapılıyordu¹.

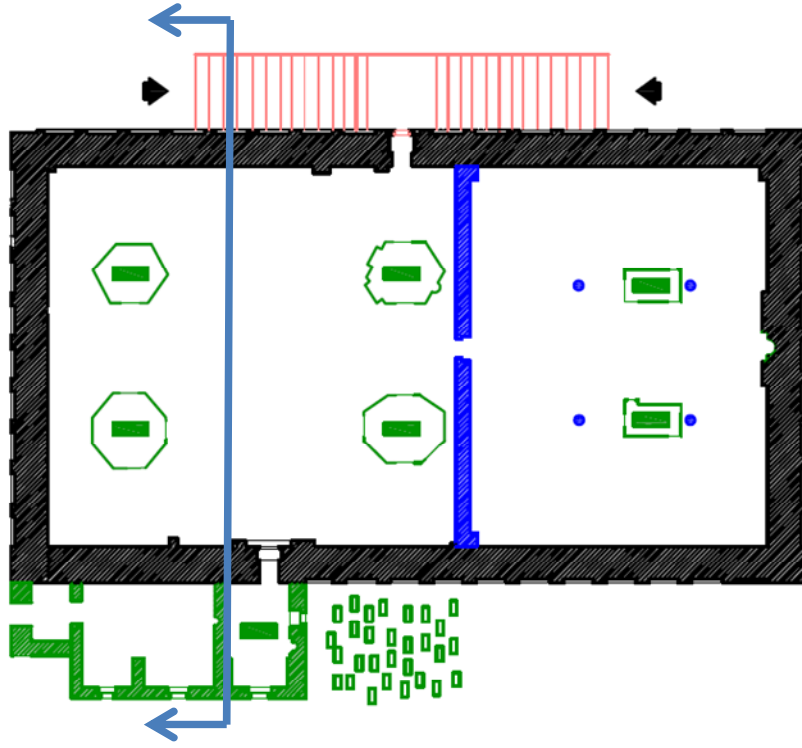
Onuncu yüzyılda bu yapı “İbrahim Camisi” olarak adlandırılmaya başlandı. İbrahim ve İshak peygamberlerin kabirleri üzerlerine kubbeler yapıldı ve etrafları çevrildi (El-Cubeh [22]). Mescidin içerisine türbeler yapıldı. Dış taraftan ise namazgâhın yüzeyi düz olarak kaldı ve ortasına Hz. İbrahim’in kabri üzerine (Şarab [60]) taştan bir kubbe yapıldı (Ed-Debbağ [15]). Zemine ziyaretçilerin ve misafirlerin kalması için bazı odalar eklendi. (Şarab [60], El-Evkaf [26]).

Surun dışında, batı tarafında, Hz.Yusuf’un kabri üzerine taştan bir kubbe yapıldı (Şarab [60]). Misafirler için mescidin yanına evler yapıldı ve bunlara ek olarak, İbrahim ve Yusuf’un makamları arasında (Çölde), Surun güney tarafına büyük bir mezarlık yapıldı (Şarab [60]).

Hız. İbrahim’in türbesini tanımlarsak; türbe büyüktü ve içinde küçük bir kabir vardı. Türbenin dört penceresi vardı ve etrafında tavaf edilirken bu pencerelerden türbenin içi gözüküyordu. Türbe kâgir malzemeden inşa edilmişti ve 180 cm yüksekliğindeydi. İçerisinde lambalar ve kandiller asılmıştı, yer ve duvarlar ipek halılarla kaplanmıştı. Sara’nın kabri ise kıblenin solundaydı. Sara’nın kabri ile İbrahim’in kabri arasında bir koridor vardı. Bu koridora da birçok kandil ve lambalar asılmıştı. Kabirlerin kapıları koridora açılıyordu (Şarab [60]), (Şekil 2.27).

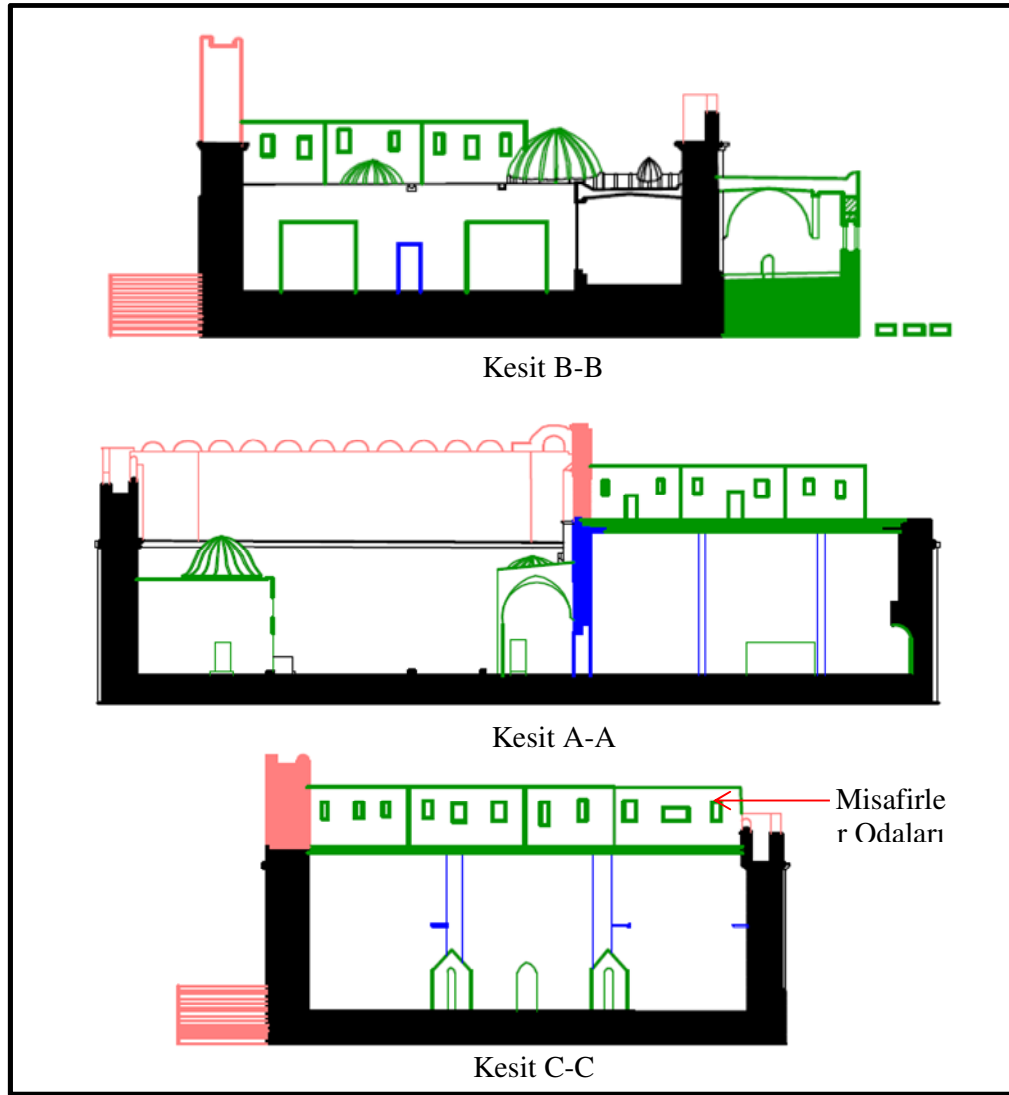
Hız. İshak ve eşinin kabirlerine gelince; onlarda 180 cm yüksekliğinde, cilalı taşlardan yapılmış odada bulunuyorlardı. Odanın kible tarafında mihraplar vardı: aralarında 6 metrelik bir mesafe vardı. Sağ tarafta Hız. İshak’ın kabri, sol tarafta ise eşinin kabri bulunuyordu (Şarab [60]). Onların hemen yanında iki kabir daha vardı. Bunlardan sağ tarafta olan Hız. Yakub’un, sol tarafta olan ise eşinin kabirleri idi (Şarab [60]). Mescidin tabanı ve duvarları kıymetli halılarla ve Fas işi hasırlarla kaplıydı (Şarab [60]).

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

(a)

Şekil 2.27 (a) Fatımiler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Fatımiler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

(b)

Şekil 2.27 (a) Fatımiler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Fatımiler Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

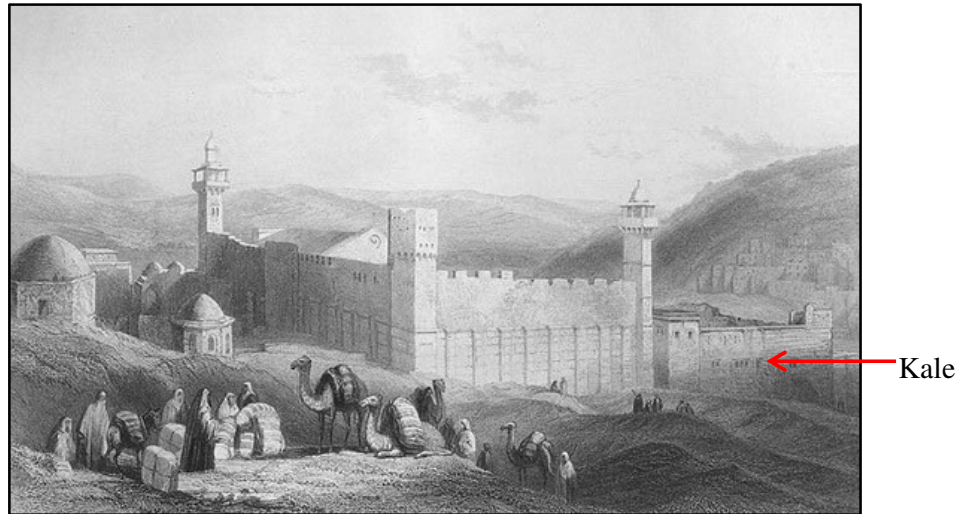
Bu tanımlamaları o dönemde şehri ve mescidi ziyaret eden gezginler yapmışlardır. “El-Mukaddesi El-Beşşari” 985 yılında yazdığı “Ahsen’üt Tekasim fi Marifet’il Ekalim” adlı eserinde (Ed-Debbağ [15], El-Evkaf [26]) ve “Nasır Hüsrev” 1047 yılında yazdığı “Sefername” adlı kitabında (Ed-Debbağ [15]) bunları anlatmışlardır. Aynı zamanda “Abdullah El-Bekri El-Endülisi” de M.1094 yılında yazdığı “Mucemu ma İstaacem” kitabında bunları anlatan gezginler arasındadır (Ed-Debbağ [15]). “Rus Rahip Daniel” ise 1106 yılında bunlardan bahsetmiştir (Ed-Debbağ [15]).

Aynı zamanda “Abdullah El-Bekri El-Endülisi” de 1094 yılında yazdığı “Mucemu ma İstaacem” kitabında bunları anlatan gezginler arasındadır (Ed-Debbağ [15]). “Rus Rahip Daniel” ise M.1106 yılında bunlardan bahsetmiştir (Ed-Debbağ [15]).

Bu dönemde mescid günümüzdeki şeklini almıştır. Sadece kabirlere ve bazı kubbelere bir takım görsel eklentiler yapılmıştır. Mescidin çatısında dışardan gelen ziyaretçiler ve misafirler için yapılmış odalar bulunmuştur. Bu durum, o dönemde şehrin baya geliştiğini, peygamber türbelerini bulundurduğundan dini önemi nedeniyle ziyaretçilerin arttığını göstermektedir.

2.2.10 Haçlılar Dönemi (M.S. 1099 – 1187)

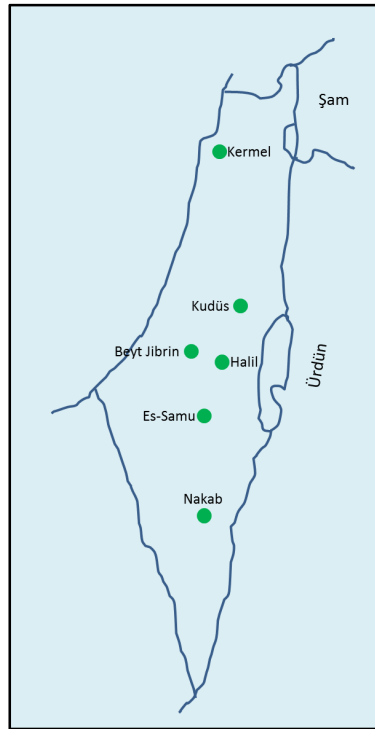
1099 yılında Haçlılar Filistin’i işgal etti. İşgal edilen yerler arasında El-Halil de vardı. 1100 yılında Beyt’ül Makdis Krallık koruyucusu olarak “Godfrey De Bouillon” bu şehre hükmetti ve şehre Aziz İbrahim Kalesi adını koydular. Tüm bölgeye hakim bir duruma gelmesi için, şehri daha korunaklı hale getirmeye önem verdiler (Ed-Debbağ [15]). 1168 yılında El-Halil Piskoposluk merkezi haline geldi ve 1171-1172 yıllarında El-Harem El-İbrahimi’nin olduğu yere bir kilise inşa edildi; yakınına da bir kale yapıldı (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.28)¹.

Şekil 2.28 El-Harem El-İbrahimi’nin Kalesi (1800’ler), (URL [73])

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

O dönemde Filistin, Kral'a bağılı baronların hükmettiğı, askeri yönetimle idare edilen (Şofani [61]) derebeyliklere bölündü (Şofani [61]). Kudüs şehri El-Kerak Prenslığıne bağılı 4 baronluk tarafından yönetiliyordu; El-Halil de bu dört baronluğun idaresi altındaydı (Şofani [61]). Kentler yüksek derecede özerkliğe sahipti (Şofani [61]). Baronluklar (derebeylikler) krallığın küçük birer kopyasıydılar. Yönetim bir elden diğerine geçiyordu. 13 yüzyılda önemli değışiklikler oldu. Krallık küçölmeye başladı ve topraklarının büyük bir kısmını kaybetti. Savaşlar ve güvenlik durumunun kötü olmasından dolayı yerleşimcilerin çoğı göç etmeye başladı (Şofani [61]). Bunun neticesi olarak, yerel halka oranla Hristiyan yerleşimcilerin sayısı azaldı (Şofani [61]). Savaş şartları yüzünden Filistin'de savunmaya yönelik birçok düzenlemeler yapıldı. Küçük kaleler, burçları olan büyük kaleler, eski kentlerin restorasyonu ve bunlara surların ve kalelerin eklenmesi gibi işlerden bazılarını bu düzenlemeler arasında sayabiliriz (Şofani [61]). Ülkenin iç kısımlarında da ana ulaşım yollarının korunması amacıyla bazı düzenlemeler yapıldı. Kermel ve Es-Samu kaleleri Nakab'tan El-Halil'e ulaşan yolu korumak amacıyla yapılmıştı (Şofani [61]), (Şekil 2.29).

Şekil 2.29 Haçlılar Döneminde Filistin Haritası,
(Al-Shweiky, 2017)

Haçlılar, Beyt Jibrin gibi tarımsal bölgelere, Hristiyan yerleşimcileri yerleştirmeye çalıştılar, ancak bu girişimler fazla olmadı (Şofani [61]). Köyler, krallık içerisinde resmi sıfatı olmayan yerel halkın tekelinde kaldı. Kentlerin halkına gelince; onlar da Haçlılara göre ikinci derece vatandaş statüsündeydiler (Şofani [61]). Bu dönemde Filistin, doğu ile batı arasında uluslararası bir ticaret merkezi haline geldi (Şofani [61]). Hospitalier binalar ortaya çıktı (Askeri şekilde yapılmış hastaneler) (Şofani [61]).

1099 yılında Haçlılar Beyt'ül Makdis'i ele geçirmişler ve buna bağlı olarak El-Halil şehri de işgal altına girmiştir (Şarab [60]). 1107 yılında, şehri haçlılardan geri almak için, müslümanlar şehre hücum etmiş, ancak geri almayı başaramamışlardır (Ebu Salih [13]). Bu hadiselerden sonra El-Halil'in ahalisi şehri terk etmiş ve mescid kiliseye dönüştürülmüştür (Şarab [60])¹.

1168 yılında El-Halil piskoposluk merkezi olmuştur (Şarab [60], Ebu Salih [13]). Daha sonra haçlılar, tüm bölgeyi kontrol edebilmek amacıyla, şehri sağlamlaştırmaya ve korunaklı hale getirmeye başlamışlardır (Ebu Salih [13]). 1171 yılında El-Harem El-İbrahimi'nin bulunduğu yere bir kilise inşa edilmiş; onun batısına da, askeri ve savaş gereksinimlerini karşılamak amacıyla (Cubara [9]), bir kale yapılmıştır (Şarab [60], Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.30), (Şekil 2.31).

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

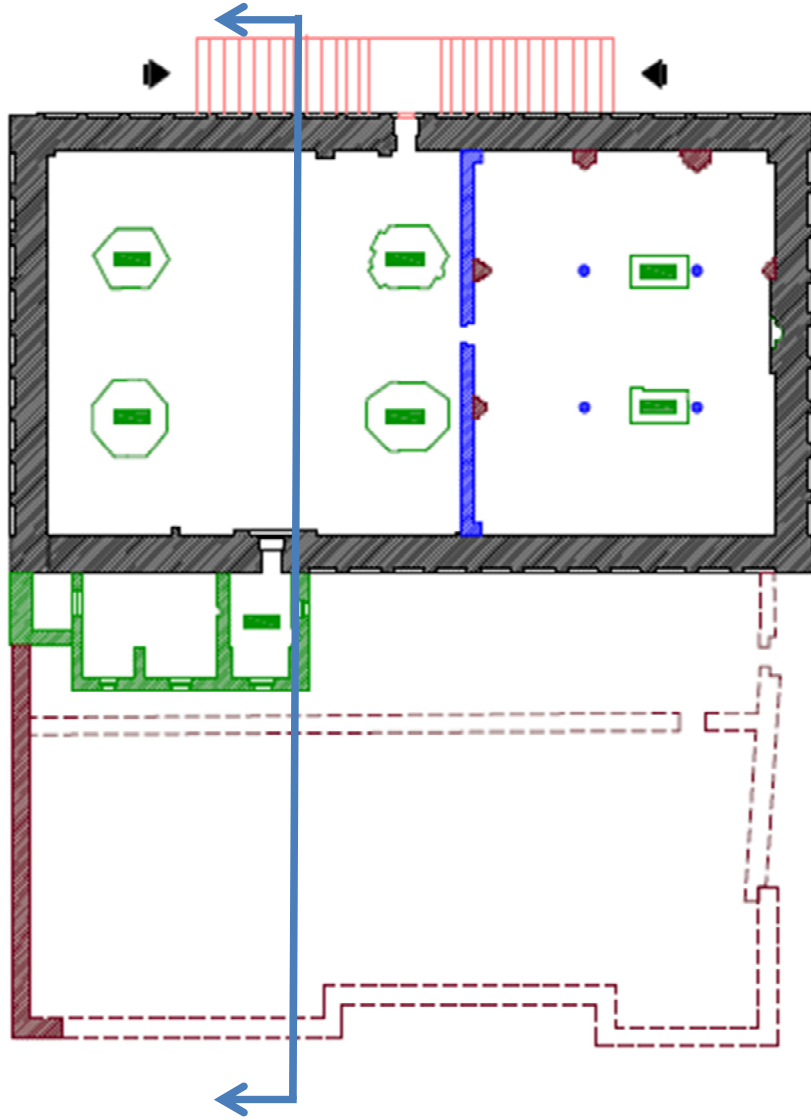

(a)

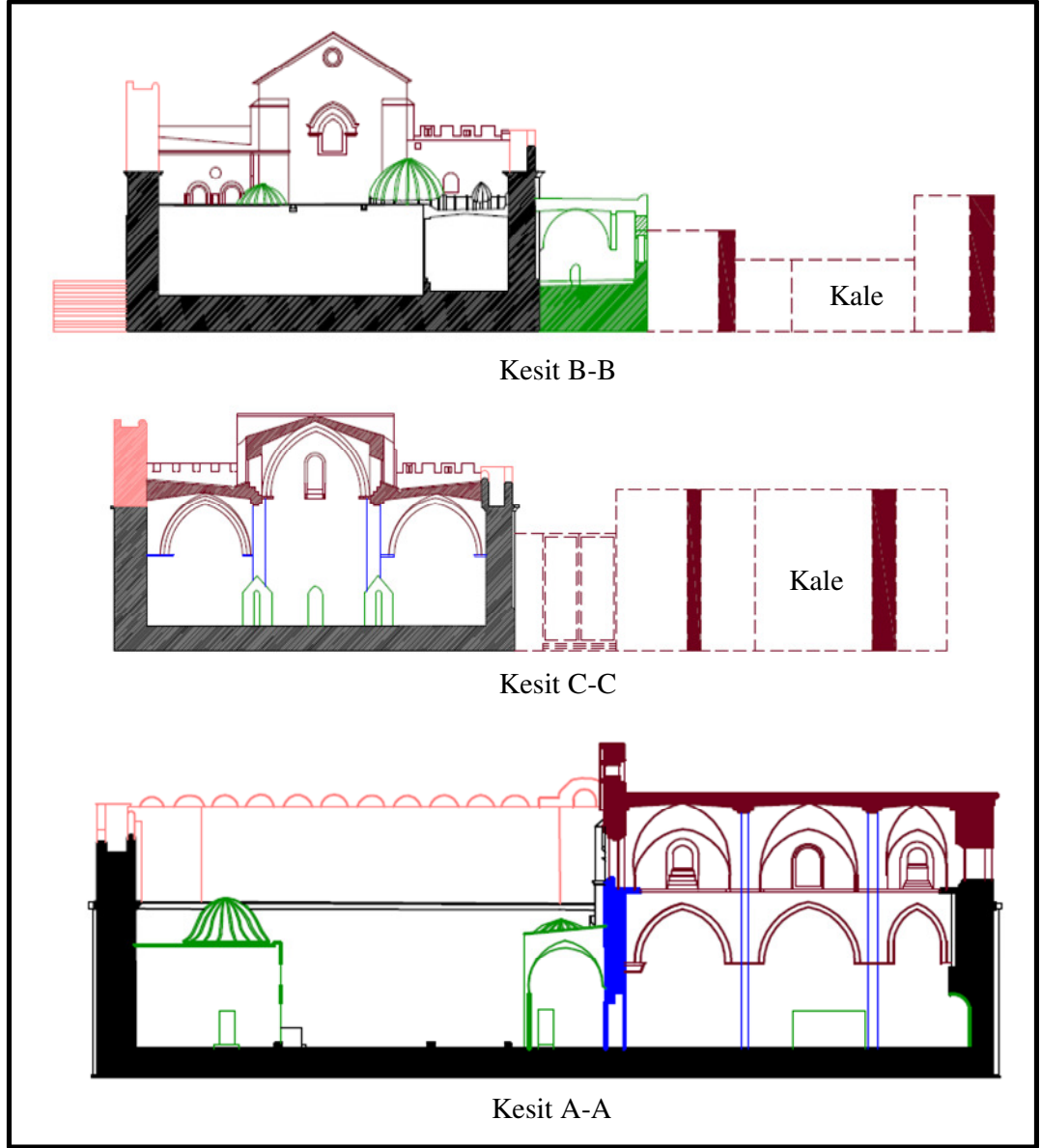
(b)

Şekil 2.30 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Kalesi (1850), (URL [115]),
(b) El-Harem El-İbrahimi'in Kalesi – 1850, (URL [115])

(a)

Şekil 2.31 (a) Haçlılar Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Haçlılar Döneminde, El-Harem El-İbrahim'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2015) (Devam).

(b)

Şekil 2.31 (a) Haçlılar Döneminde El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Haçlılar Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2015)

Kiliseye çevrildikten sonra, İbrahim Mescidi'ne "Aziz Abraham / İbrahim" kalesi adı verilmiştir (Ebu Salih [13]). Mescidin düz olan tavanı yıkılmış; yerine Bazilika'ya uygun görünmesi için, Roma tarzında kavisli bir tavan yapılmıştır (Cubara [8]), (Şekil 2.32)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

Şekil 2.32 El-Harem El-İbrahimi'nin Basilikal Formlu Üst Örtüsü, (URL [116])

İç taraftan hiç bir ek yapılmamış; ancak El-Harem El-İbrahimi Haçlı kaynaklarında da belirtildiği gibi, yağmaya maruz kalmıştır (Es-Seyyit [31]). Bina içinde parlak beyaz taşlardan yapılmış kabirler bulunan (Es-Seyyit [31]), büyük taşlardan örülmüş yüksek bir Sur ve beyaz mermerden yapılı zeminlerden ibaret kalmıştır (Es-Seyyit [31]). Peygamberlerin zevcelerinin kabirleri de aynı alanda bulunmakta idi ancak diğer kabirlerden daha küçüktüler (Es-Seyyit [31]).

Bu dönemde ilk defa binada bir mağara olduğundan bahsedilmiş; gezginlerden biri, binanın orta kısmındaki zeminin altında bir mağara olduğunu ve burada peygamberlerin ve eşlerinin kabirleri olduğunu söylemiştir (Es-Seyyit [31]). 1119 yılında, "Kral II. Baldwin" döneminde buranın çöktüğü ve Frenklerden bir gurubun buradan mağaraya girip, peygamberlerin mezarlarını buldukları söylenmiştir (Es-Seyyit

[31]). Bunları, 1173 yılında, ünlü gezgin “El-Heravi” anlatmıştır (Es-Seyyit [31]). İbn Esir” de “El-Kamil” adlı kitabında bundan bahsetmiştir (Şarab [60]). “Hamza bin Esed Et-Temimi İbn Kalanisi” de “Zeyl Tarihi Dimaşk” adlı eserinde (Şarab [60]); “Steven Runciman” da “Haçlı Savaşları Tarihi” adlı eserinde bundan bahsetmişlerdir (Ed-Debbağ [15]).

Mağara ile ilgili en meşhur rivayet, “El-Halil’li meçhul bir rahibin hikâyesidir”. Bu hikâyeye göre, 1119 senesinde, Saint İbrahim Kilisesinde kalan iki din adamı vardı. Bunların adları “Aid” ve “Arnold” idi. Bunların kilisede kaldığı dönemde İshak’ın mezarının bulunduğu taraftan bir delik açıldı. Bunu gören iki rahip bu deliği genişlettiler. Önlerine bir duvar çıktı ve bu duvarı da zorlukla kırmayı başardılar ve mağaranın girişi ortaya çıktı. Aşağıda bulunan odaya açılan tünelin girişini buldular (Es-Seyyit [31]).

Ancak burası büyük bir kaya ile kapatılmıştı. Başka bir mağaranın girişini kapatan, surdaki bir taşı çıkardılar. Peygamberlerin naaşlarının kalıntılarının orada olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca başka bir mağara daha buldular. Orada da başka kalıntılar vardı (Es-Seyyit [31]). Sonra rahiplerin başı; başka hiç kimsenin girmemesi için, mağaranın girişini kapattı. Başka bir yönde diğer bir mağara buldular. Aynı sene, içinde ölü kemikleri bulunan 15 tane çömlek bulundu ancak kemiklerin kime ait oldukları belli değildi (Es-Seyyit [31]).

Alt mağara tarif edilirken, oraya doğal bir açıklıktan girilebileceği belirtilmiştir. Bu mağara keşfedilirken, ipler sarkıtılmak suretiyle mağaraya inilebilmiştir. Gezginlerin daha sonraları buraya yaptıkları ziyaretlere gelince (Es-Seyyit [31]); El-Heravi’nin de belirttiği gibi; 1175 yılında ziyaretçilerden biri buraya girmeyi başarmış (Ed-Debbağ [15]) ve buraya girmek için özel bir giriş olduğunu belirtmiştir. Ancak “Petachiah of Ratisbon”un (Petachiah ben Yakov) dediği gibi; burası sonradan, içeriden binanın son kısmına denk geldiği için, demir parmaklıklarla veya duvarla kapatılmıştır (Es-Seyyit [31]).

Netice itibariyle bu dönemde bina (mescid) kiliseye çevrilmiş; çatısına bazilika şekli verilmiş ve kabirler olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Bu dönemde binaya eklenen en belirgin yapılar kale ve surun batı tarafındaki kulelerdir. Aynı zamanda bu dönemde, haçlıların buraya girmesiyle, binanın altındaki mağara ortaya çıkarılıp tarif edilmiş; mağaranın dehlizler ve odalardan ibaret olduğu ve içinde altı ölünün kalıntıları olduğu söylenmiştir. Daha sonra da, yukarıda anlatıldığı üzere, ana giriş demir parmaklıklar ya da duvarla kapatılmıştır.

2.2.11 Eyyübiler Dönemi (M.S. 1187 – 1292)

1187 yılında Salahaddin Eyyübi¹ El-Halil şehrini geri aldı. Kiliseyi Cami'ye çevirdi ve 1091 yılında yapılan Askalan minberini bu camiye nakletti (Ed-Debbağ [15]). Bu dönemde Filistin dört kısma bölündü. “Muzaffer Sultan Salahaddin”, Ürdün'ün doğusunu, El-Eğvar'ı, Kudüs'ü ve ülkenin orta kesimlerini aldı (Şofani [61]).

“Salahaddin”, Eyyübilerin kontrolü altına giren kentleri imar etmeye başladı. Çiftçileri ziraate döndürdü. Aynı zamanda Filistin'e çok sayıda işçi, tüccar, sanatkârlar ve âlimler geldi. Arap kabilelerinin çoğu Filistin'e yerleşti. Bu kabileler özellikle kırsal kesimlerdeki kentlere yerleştiler. Bunun neticesi olarak; tarım, sanayi ve ticaret gelişmeye başladı. Eyyübiler; yollar, köprüler ve su kanalları yapımına da önem verdiler. Yolların güvenliğini sağladılar. Kentlere İslami özelliklerini yeniden kazandırmaya önem verdiler. Kentlerde yıkılmış olan, surlar ve kaleleri yeniden onardılar ve yeni kaleler yaptılar (Şofani [61]).

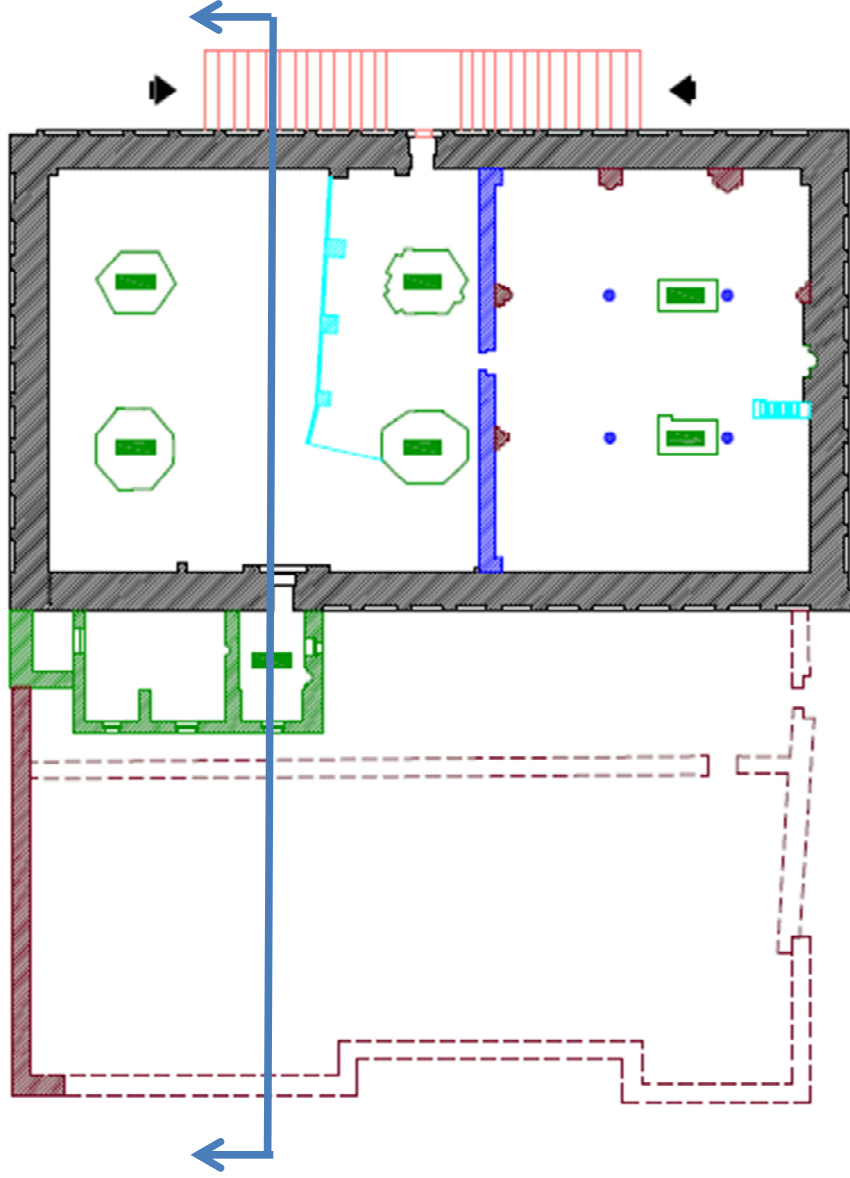
Eyyubi Döneminde kilise olarak kullanılan yapı camiye çevrilmiş, 1091 yılında “El-Mustansır”ın Askalan Kentinde Selahattin Eyyubi'nin yaptırdığı ahşap minberi buraya nakl ettirmiştir. Bu dönemde kent yeniden canlanmaya başlamış, halk evlerine dönmüş ve cami eski ihtişamlı günlerine kavuşmuştur (Ebu Salih [13]), (Şekil 2.34), (Şekil 2.35)² 1954 yılı öncesine ait planlar için EK-A.

¹ Eyyübiler: Salahaddin Eyyübi tarafından, Suriye, Filistin, Mısır ve Yemen'de kurulan devlet.

² Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

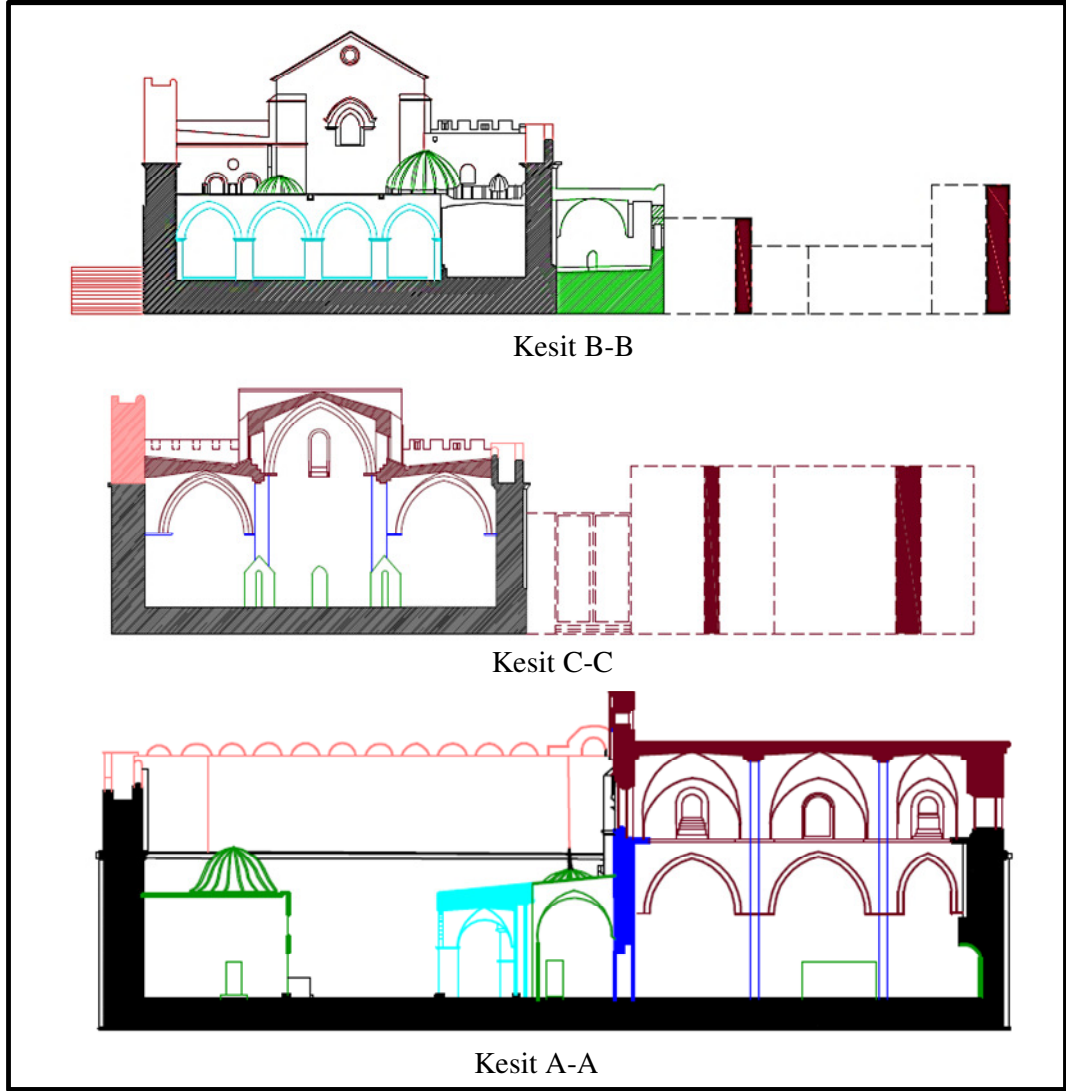

Şekil 2.34 El-Harem El-İbrahimi'nde, Selahuddin El-Eyyübi'nin Minberi,
(Al-Shweiky, 2013)

(a)

Şekil 2.35 (a) Eyyübiler Döneminde, El-Harem El-İbrahim'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Eyyübiler Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

(b)

Şekil 2.35 (a) Eyyübiler Döneminde, El-Harem El-İbrahimî'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Eyyübiler Döneminde, El-Harem El-İbrahimî'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)
(Devam).

Bu dönemde; minberden sonra; mescide eklenen en belirgin özellik, namazgâhın güney tarafına yapılan revaktır (Cubara [8]). Bu revakı 1215 yılında “Sultan El Muazzam İsa” yaptırmıştır (Ed-Debbağ [15]). Aynı zamanda El-Harem El-İbrahimî'ni de restore ettirmiştir (El-Evkaf [26]). Sütunlar mermerle kaplanmıştır (Ed-Debbağ [15]). Abdest almak amacıyla kullanılmak için, Surun yanına bir kuyu açılmıştır (El-Evkaf [26]).

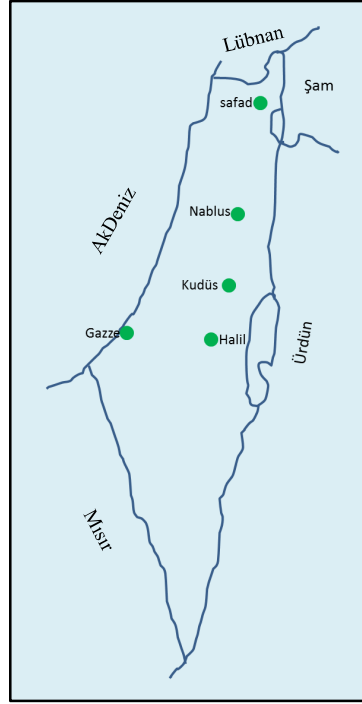
Bu dönemde El-Halil'i ziyaret eden gezginlerden biri de "Yakut El-Hamavi"'dir. "Mucem'ül Büldan" adlı kitabında camiden bahsetmiştir. 1229 yılında vefat etmiştir (Ed-Debbağ [15]).

Netice itibariyle bu dönemde, El-Harem El-İbrahimi'nin mimari yapısını etkileyecek önemli değişiklikler yapılmamıştır.

2.2.12 Memluklar Dönemi (M.S. 1292 – 1517)

Eyyübi döneminden sonra Bölgeye egemen olan, "Sultan Seyfeddin Kutuz"'un döneminde idari yapı değiştirildi¹. Ülke askeri olarak bir kaç vekillığe bölündü. Her vekil (bölgenin işlerini yürüten kaymakam) bulunduğu bölgede Sultan'ın temsilcisi idi. Bu vekillikler, her birinin başında bir vali bulunan, birkaç kazayı kapsıyordu. Bu vekilliklere örnek olarak: Şam vekillığı Kudüs'ü kapsıyordu. Safad vekillığı Filistin'in kuzeyi ile Lübnan'ın güneyini kapsıyordu. 1311 yılında da Sultan Nasır Kalavun döneminde Gazze vekillığı kuruldu (Şofani [61]). 1393 yılında, "Sultan Zahir Berkuk" zamanında, Kudüs üçüncü vekillik oldu. El-Halil/Hebron ve Nablus; bazen de Er-Ramle buraya bağlıydı. Burayı Sultanın temsilcisi sıfatıyla, Saltanat Vekili yönetiyordu. Her şehrin başında güvenlikten sorumlu bir vali vardı. Din işlerini yürütmek için de "Haremeyn Nazırlığı" görevini oluşturdular (Şofani [61]), (Şekil 2.36).

¹ Memlükler: Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren müslüman Türk devleti (1250-1517).

Şekil 2.36 Memlûklar Döneminde Filistin Haritası,
(Al-shweiky, 2017)

Müslümanlar dini müesseseler kurmaya önem verdiler ve bunları vakıflar haline getirdiler (Şofani [61]). Sivil ve askeri yapıları inşa ettiler; sebiller yaptılar ve su kaynaklarına özen gösterdiler. Su temini için özel su kanalları yaptılar. Kent Hacıların ziyaret mekânı haline geldi. Tekkeler kurdular ve Haremeyn-i Şerifeyn Nazırlığı görevini oluşturdular (Cubara [8], Ed-Debbağ [15]).

Mescidleri süslemeye; kubbeler, çarşılar, imarethaneler ve hastanelerin yapımına özen gösterdiler (Şofani [61]). İki tane büyük havuzu yaptılar (Şarab [60]), El-Harem El-İbrahimi mahallesinin güneybatısına El-Kazzazin Havuzu ve vadinin alt tarafında, Sultan Kalavun'a dayandırılarak adlandırılan Sultan Havuzu (Filistin Basın Merkezi) (M. 1282). İkinci havuz Burası kare şeklin cilalanmış taşlardan yapılmıştır (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.37).

Şekil 2.37 1900'lerin Başında El-Harem El-İbrahimi
Yakınlarındaki Sultan Havuzu (URL [74])

O dönemde El-Halil şehri, El-Harem El-İbrahimi Mahallesi ve El-Harem El-İbrahimi'nin batısında bulunan Ed-Dariye Mahallesi gibi mahallelerden oluşuyordu. Bu mahallelerde şehrin çarşısı ve insanlara faydalı olan yapılar vardı (Ed-Debbağ [15]). Burada medreseler, hastaneler, ribatlar ve diğer gerekli kamu yapıları bulunmaktaydı. "Kaymeriye Medresesi" Mescid'in kuzey kapısının yanında idi. Bunun yanı sıra; "Fahriye Medresesi", "El-Mansuri Bimarhanesi" (M. 1281), "El-Mansuri Ribatı" (M. 1280) ve dört ribat daha vardı (Ed-Debbağ [15]). "Sultan Hasan Medresesi" El-Harem El-İbrahimi'nin yakınında olan Kale'de idi (Ed-Debbağ [15]). Tekkeler de yeniden faaliyete sokuldu (Ed-Debbağ [15]). O dönemde El-Halil aynı zamanda Mısır ve Gazze ile bağlantıyı sağlayan bir posta merkeziydi ve kentte hava posta istasyonu da (posta güvercinleri) bulunuyordu (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.38).

Sultan
Hasan

(a)

Kale

El-Mansuri Ribatı

(b)

Şekil 2.38 (a) El-Halil Kenti (1800'ler), (URL [75]),
(b) El-Mansuri Ribatı, (URL [76])

Bu dönemde vakıf müesseseleri ve aile vakıfları çok yaygın hale geldi. Tarım, iç ve dış ticaret, sanayi, bölgeler arasında ve dışarıyla yapılan takas ticareti gelişti. Yolların,

çarşıların ve limanların güvenliğine son derece önem verildi. Köprüler yapıldı; yollar genişletildi; hanlar, oteller ve çarşılar yapıldı (Şofani [61]).

Memlûkler dönemi devam ettikçe kent de gelişti. Şehrin dini, ticari ve ekonomik önemi arttı. Nüfusla birlikte kamu ve özel müesseselerde arttı. Kent hem kendi ahalisi hem de ziyaretçilerle doldu taşı; yapılanma gelişti (Amru [4]). Şehrin yollarına gelince, bazıları düzgün, bazıları ise engebeliydi. Binalar yontulmuş taşlardan yapılıyordu, tavanları ise kiriş ve kemerlerden oluşuyordu. Bina yapımında kerpiç, tavanlarda ahşap kullanılmıyordu (Ed-Debbağ [15]). Binalar genel olarak iki katlı ve düz damlı oluyordu (Şarab [60]), (Şekil 2.39).

(a)

Şekil 2.39 (a) Memluklar Döneminde El-Halil'in Yapıları (1800'ler), (URL [79]),
(b) Memluklar Döneminde El-Halil'in Yapıları (1800'ler), (URL [80])

(b)

Şekil 2.39 (a) Memluklar Döneminde El-Halil'in Yapıları (1800'ler), (URL [79]),
(b) Memluklar Döneminde El-Halil'in Yapıları (1800'ler), (URL [80]) (Devam).

Kent tarımsal olarak da kalkınmıştı. Şehrin içi; diğer kentlerle arasındaki yolların kenarları ve özellikle de Kudüs şehri ile arasındaki yolun kenarları; ağaçlar, üzüm bağları ve bahçelerle doluydu (Şarab [60]).

Bu dönemde kentteki nüfus yoğunluğu da arttı. Haçlıların çekilmesiyle azalan nüfus; Moğolların Bağdat'ı işgal etmesinden sonra, oradan Filistin'e göç edenler nedeniyle çoğaldı (Şofani [61]). Ancak 14. Yüzyılın ortalarından sonra; Memlûklar ile Moğollar, Memlûkların kendi aralarında ve Memlûklar ile Osmanlılar arasındaki savaşların başlamasıyla, nüfus yeniden azaldı (Şofani [61]).

Buna ek olarak; kıtlık, veba, M. 1484 yılında bölgenin çekirge istilasına uğraması; 1458 ve 1497 yıllarında meydana gelen depremler gibi tabii afetler de nüfusun azalmasına neden oldu. Bu felaketler nedeniyle kentte durum kötüleşti; geriye birçok yıkık bina ve harabe kaldı (Şofani [61]).

El-Harem El-İbrahimi'ne gelince; camide halen bulunan süslemeler, mozayikler, yapılan tadilat ve düzenlemeler de o dönemden kalmadır. Halbuki bunların yapıldığı dönem daha Memlûklular döneminin başı, M.1290 yıllarıdır. (Şarab [60], Ed-Debbağ [15]).

El-Harem El-İbrahimi'ndeki tadilatlar ve ekler “Sultan Zahir Baybars” (M.1260-1277) döneminde yapılmıştır. “Baybars” caminin restore edilmesini emretmiş; El-Halil kubbesi yenilenmiş, kapıları tamir edilmiş, ince işleri ve sıvası yapılmıştır.... (Şarab [60], El-Evkaf [26]). M. 13. Yüzyılda müslüman olmayanların El-Harem El-İbrahimi'ye girmesi yasaklanmış; yahudilerin de sadece yedinci basamağa kadar gelmelerine müsaade edilmiştir (Binefnisti [7]). “Baybars”, kalenin yıkılan yerlerini yaptırmış, İbrahim'in kabrini yenilemiş, İbrahim tekkesi ve deposunun girişindeki kilitli kapının tamir edilmesini emretmiştir (Ebu Salih [13]), (Şekil 2.40).

Şekil 2.40 Yedi Basmak Yeri, (Al-Shweiky, 2014)

“Sultan El-Mansur Kalavun Salihi” ise M.1280 yılında, Kale kapısının olduğu tarafta, Mansuri Hanı'nı inşa etmiştir. Yuvarlak merdivenli güneybatı kapısı da “Sultan Nasır Kalavun” tarafından yaptırılmıştır (El-Evkaf [26]). Tekke M.1283 yılında yaptırılmıştır (Şarab [60], El-Evkaf [26]). 1286 yılında İbrahim türbesinde bulunan kapı yapılmıştır (Ebu Salih [13], El-Evkaf [26]). M.1287 yılında da iç kubbe restore edilmiştir (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.41).

Şekil 2.41 Kalavun'un Kapısı ve El-Mansur Ribati, (HRC [24]), (Şeld [59])

Aynı zamanda, mağaranın üzerine, dört sütun üzerinde duran bir kubbe yapılmıştır. Bu kubbeye, üzeri bakır kaplı, yuvarlak bir mermer kapı yapılmıştır. Kapının üzerine asılan bir kandille aydınlatılmıştır (Şarab [60]). 1332 yılında Mescid'e mermer avlu eklenmiştir (El-Evkaf [26]). 1332 yılında Şam komutanı Tengiz müezzin mahfeli yaptırmıştır (Şarab [60]). Bu mahfel minberin karşı tarafına yapılmış olup, dört mermer sütun üzerine yapılmıştır (Ebu Salih [13], El-Evkaf [26]). 1333 yılında "Sultan Nasır Hasan Kalavun" kale binasını yenilemiş ve kaleyi "Sultan Hasan Medresesi" yapmıştır (El-Cubeh [22]), (Şekil 2.42)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

(a)

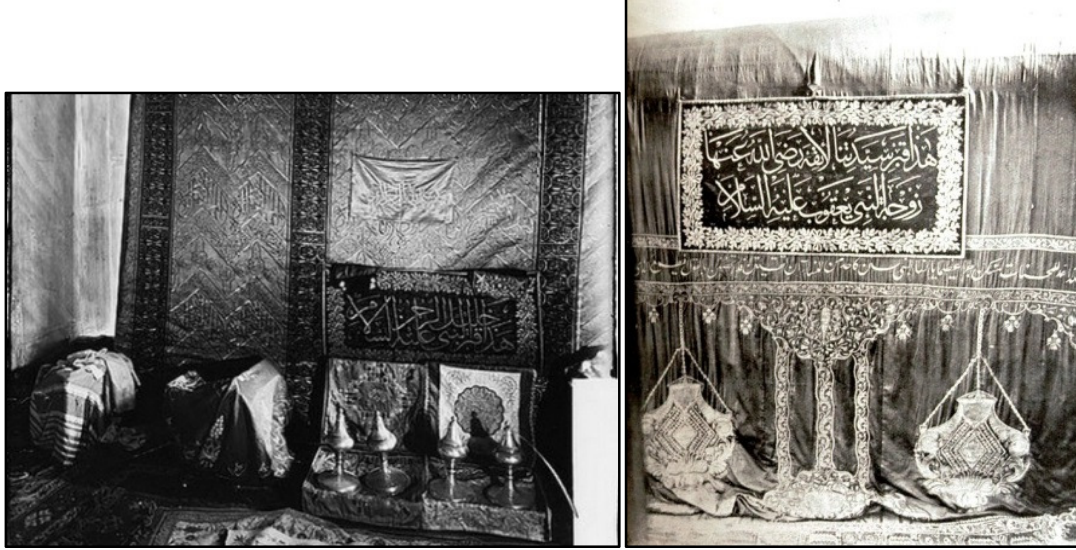

(b)

Şekil 2.42 (a) Mağara Kapısı ve Kubbesi, Mermer Mihrabi, (Al-Shweiky, 2014), (b) Müezzin Mahfili, (Nadir Eser Kütüphanesi [49])

Memlukların Haremeyn (Mescidi Aksa ve Mescidi İbrahim) emiri “Şehabettin Yağmuri” ise Hz. Yusuf makamına açılan bir pencere yaptırmış ve revaklar inşa etmiştir (Şarab [60]). Yusuf’un alt kısımda bulunan kabrinin üzerine bir işaret koydurmuştur. Tüm bunları “Sultan Seyfeddin Berkuk” zamanında yaptırmıştır (Ed-Debbağ [15]). İbrahim’in kabrinin arkasından, mescidin iç duvarının batı tarafına bir kapı açtırmıştır. Bunun

yanına bir mihrab (Maliki Mihrabı) yaptırmıştır (Şarab [60]). M.1387 yılında müezzin mihrabını restore ettirmiş ve türbelerin üzerlerine ipek örtüler serdirmiştir (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.43).

Şekil 2.43, Türbelerde Kullanılan İpek Örtüler, (URL [116]), (URL [117], 1912)

1307 yılında, İshak ve zevcesinin kabirleri üzerindeki mermerler yenilenmiş; Yakub kubbesi üzerindeki yazılar da yenilenmiştir (El-Evkaf [26]). M.1343 yılında İbrahim ve Sara'nın türbelerinde iki mermer mihrap, yeşil ipekten iki örtü ve sarı bronzdan yapılmış bir pencere bulunmaktaydı. Yakub ve Yusuf'un kabirlerinde de iki mihrap, iki örtü ve iki pencere vardı. İshak ve zevcesinin kabirlerine gelince caminin ortasında olup, üzerlerinde doğal taştan yapılmış bir kafes vardı (El-Evkaf [26]). 1470 yılında "Sultan Eşref Kayıtbay" tekkeyi onardı ve 1473 yılında kaleyi restore ettirdi (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.44).

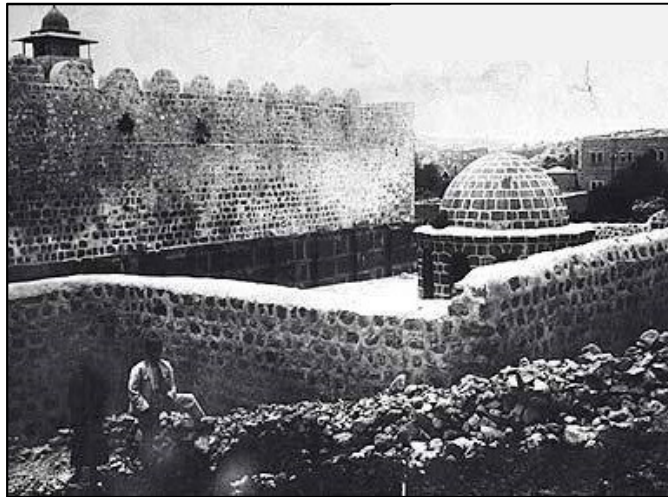
Şekil 2.44 (a) Türbelerinde Kullanılan İpek Örtüler İbrahim ve Sara, (Al-Shweiky:2013),
(b) İshak'ın Türbesinde Kullanılan Doğal Taşlar, (Al-Shweiky:2013)

1599 yılında Sara'nın kubbesi yapılmıştır. İbrahim ve Yakub kubbeleri arasındaki avluda bulunan sebil ise 1690 yılında yapılmıştır (El-Evkaf [26]). Söz konusu bu avlu Memlûk tarzında yapılmıştı (Tütüncü [64]). Aynı zamanda Surun içi ve bütün avlu taş karolarla kaplı idi (Şarab [60]), (Şekil 2.45).

Şekil 2.45 Avlu Zeminde Kullanılan Taşlar, (Al-Shweiky:2013)

El-Harem El-İbrahimi'ye yapılan en büyük ek yapı ise; doğu tarafına yapılan Jaouli Mescidi'dir. Bu mescidi "Emir Sencer Jaouli" yaptırmıştır. Mescid Sur'un doğusundaki kapı üzerinden El-Harem El-İbrahimi'ne kemerli (çapraz kemerli) bir revakla birleştirilmiştir (Şarab [60]). Revak dikdörtgen şeklindedir. Zeminleri, duvarları ve sütunları mermerle kaplanmıştır. Batı tarafından son kısmında demir pencereler vardır. Bu revak 1514 yılında yapılmıştır (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.46), (Şekil 2.47).

Şekil 2.46 El-Jaouli Cami (1800'ler), (URL [118])

Şekil 2.47 El-Jaouliye’de Mermer Duvarlar, (Al-Shweiky, 2014)

Bu mescidin doğu, kuzey ve güney duvarları kayadan kazınmıştır. Batı duvarı ise El-Harem El-İbrahimi Suru’nun doğu duvarıdır. Bu mescid 12 adet büyük taştan yapılmış sütunlarla desteklenmiş, çapraz kemerli üç revaktan oluşmaktadır. Ortasında köşeleri mukarnas geçişli yumuşak taşlardan yapılmış bir kubbe vardır. Kible duvarında kayaya kazınarak yapılmış bir mihrab vardır ve bu mihrab mermerle kaplıdır. Üzerinde yarım bir kubbe olup, bu kubbe de mermerle kaplıdır (Tütüncü [64]). Jaouli Camisinin yanında bir mutfak ta bulunmaktadır (El-Evkaf [26]). M.1462 yılında Jaouli Mescidi yenilememiştir (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.48), (Şekil 2.49)¹.

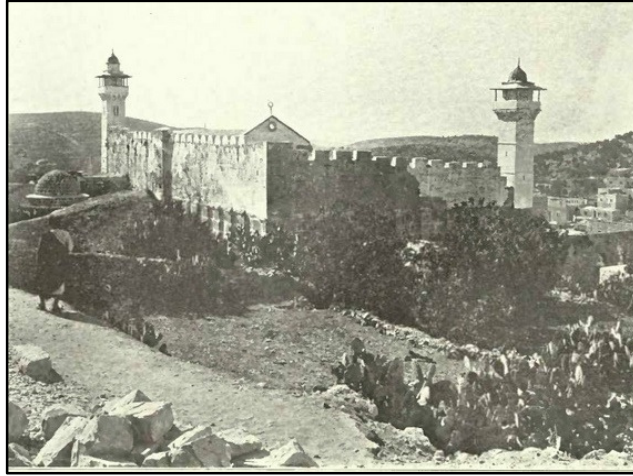
Şekil 2.48 El-Jaouliye’de Sütunlar, (Al-Shweiky; 2013)

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

Şekil 2.49 El-Jaouliye’de Mukarnas Kubbe, (Al-Shweiky; 2013)

Mescide biri güneydoğu tarafından, diğeri de kuzeybatı tarafından iki minare eklenmiştir (Şarab [60], Ebu Salih [13]). Bu minareler dikdörtgen şeklinde olup, yükseklikleri 15 metredir. Bunların yanı sıra Hz. İbrahim’in türbesi de ipekle örtülmüştür (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.50).

Şekil 2.50 El-Harem El-İbrahimî'nin Minareleri (1906), (URL [119])

El-Harem El-İbrahimi’nin genel görünümü aşağıdaki gibi olmuştur:

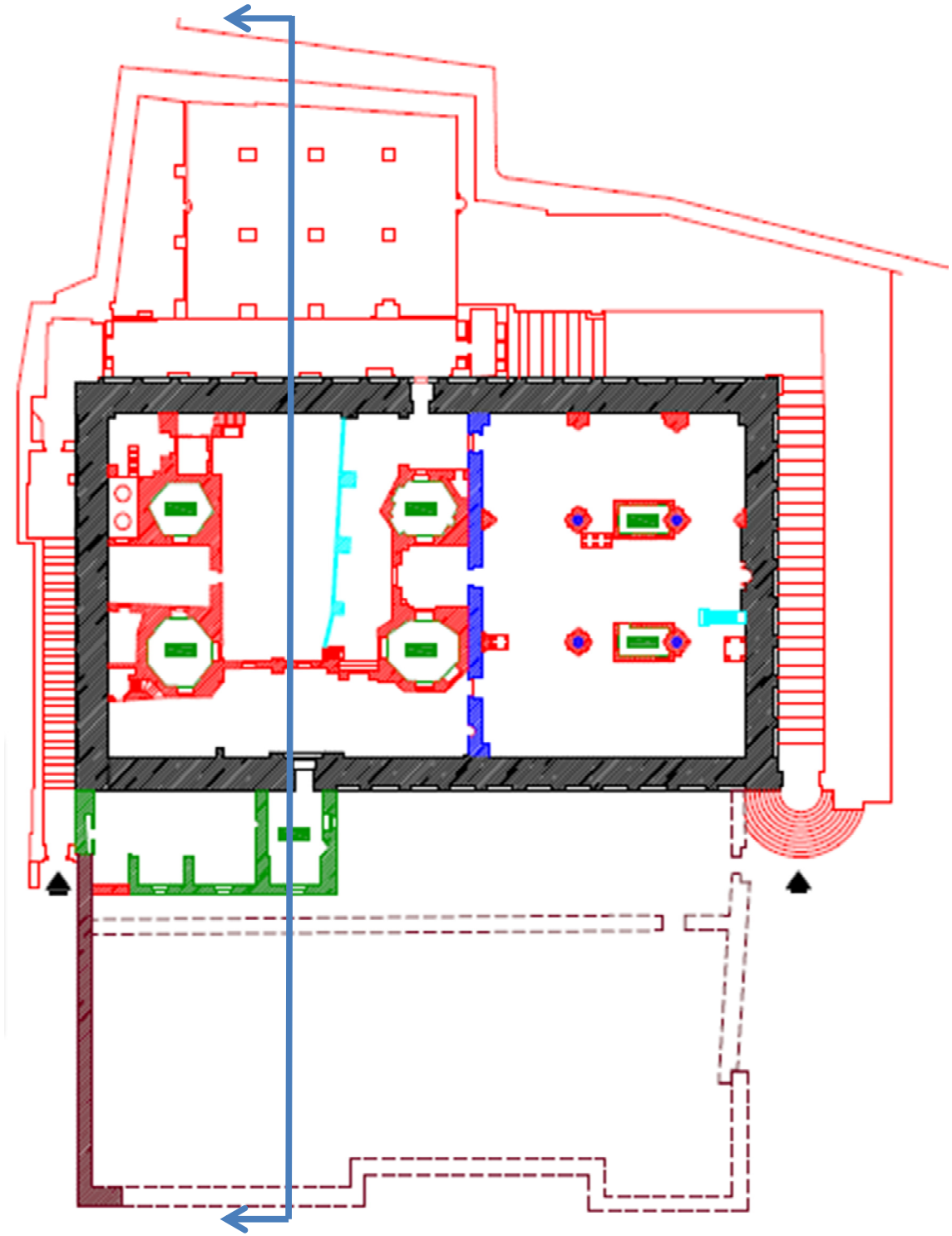
El-Harem El-İbrahimi’nin kible tarafında iki kabir vardır: Sağ tarafta İshak, sol tarafta zevcesinin kabri. Kuzey tarafında da iki kabir vardır: Sağ tarafta Hz. İbrahim, sol tarafta eşi Sara’nın kabirleri ve bu kabirlerin üzerinde karşılıklı iki kubbe vardır (El-Evkaf [26])

ve iki kabrin arasında İbrahim Makamı “Hadra” vardır. Burası dört tarafında mermer sütunlar olan kemerli bir revak şeklindedir (El-Evkaf [26]).

El-Harem El-İbrahimi’nin kuzeyinde El-Halil kıblesinin karşısında tek bir kubbe ve burada da bir kabir vardır. Bu kabrin Yakub’a ait olduğu söylenilmektedir. Bu kabir doğu tarafından karşısında Lika’nın kabri vardır (El-Evkaf [26]). El-Harem El-İbrahimi’nin arkasında, batı tarafında, Yusuf’a ait olduğu söylenen bir kabir vardır (El-Evkaf [26]). Hz. İshak’ın türbesine de iki pencere yapılmıştır (El-Evkaf [26]).

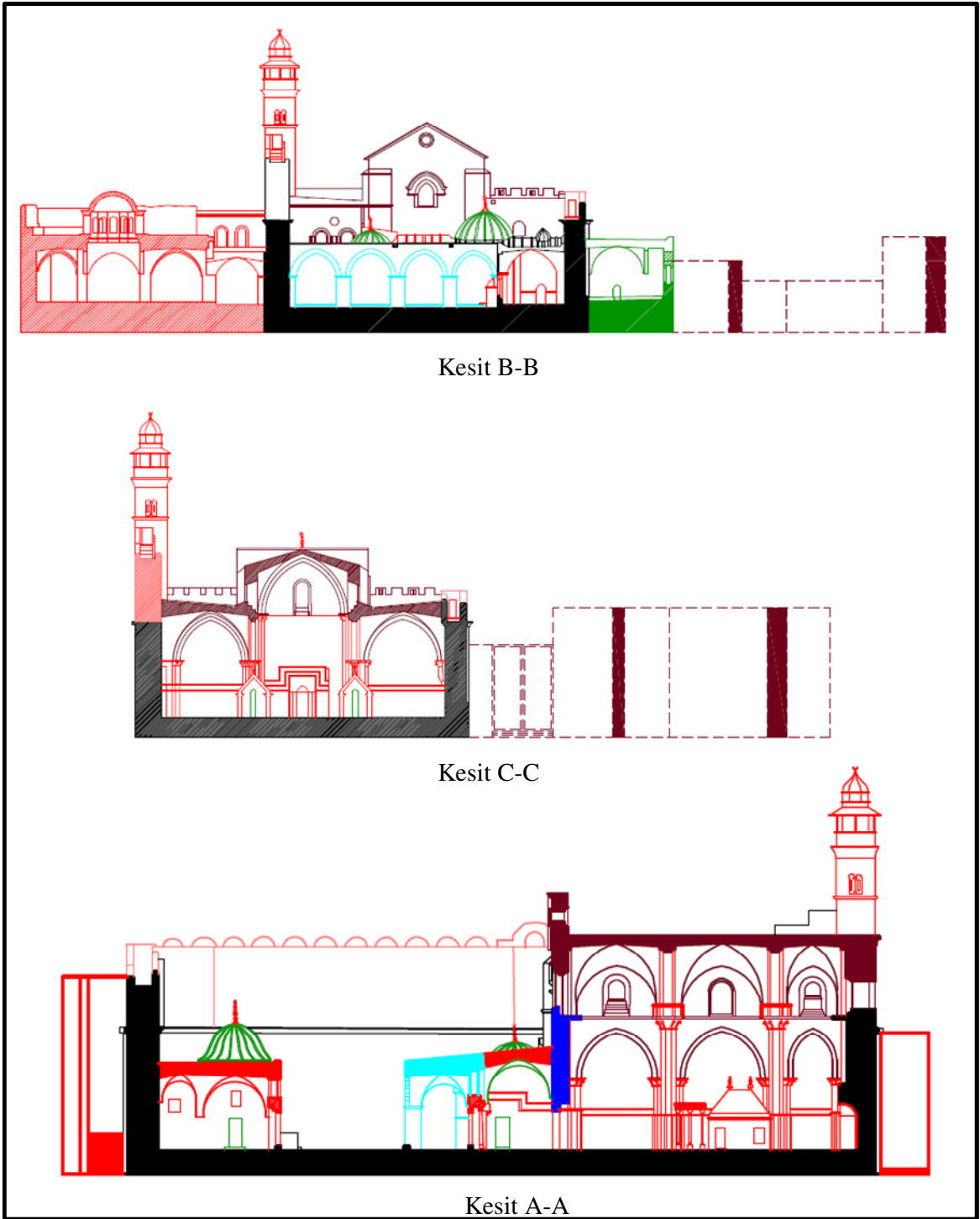
El-Harem El-İbrahimi’nin iç duvarından, El-Harem El-İbrahimi’nin açılan, üç adet iç kapısı vardır. Birinci kapı ortada olup, İbrahim makamının içine doğru açılmaktadır (El-Evkaf [26]). İkinci kapı doğu tarafında ve Sara’nın kabrinin arkasındadır. Üçüncü kapı da, batı tarafında olup Hz. İbrahim’in kabrinin arkasındadır (Şarab [60]).

Surun dış kısmına gelecek olursak; kale ve kalenin batı tarafındaki kapı durmaktadır (Şarab [60], Ebu Salih [13]). Aynı zamanda surun batı tarafında Hz. Yusuf kabri ve içerisinde Sultan Hasan medresesi bulunmaktadır (El-Evkaf [26]). O dönemde bu medrese evlerden ibaretti (El-Hanbeli [28]), (Şekil 2.51).

(a)

Şekil 2.51 (a) Memluklar Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Memluklar Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

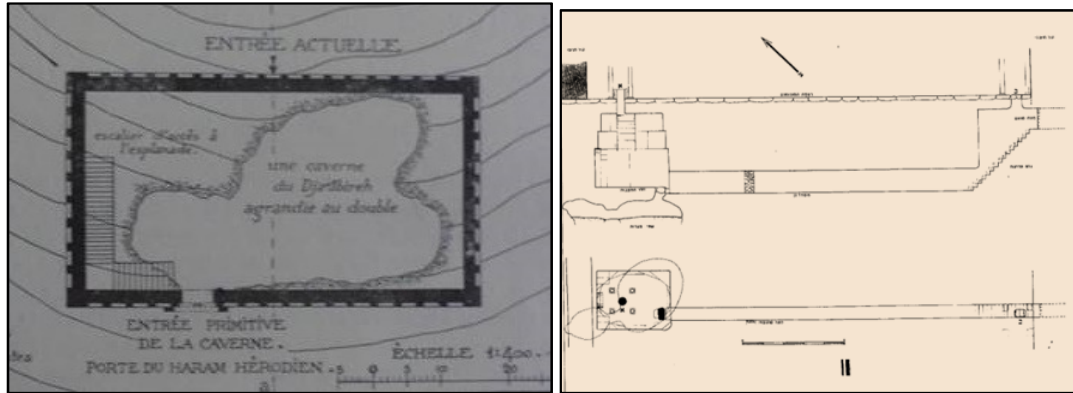

(b)

Şekil 2.51 (a) Memluklar Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
 (b) Memluklar Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)(Devam)

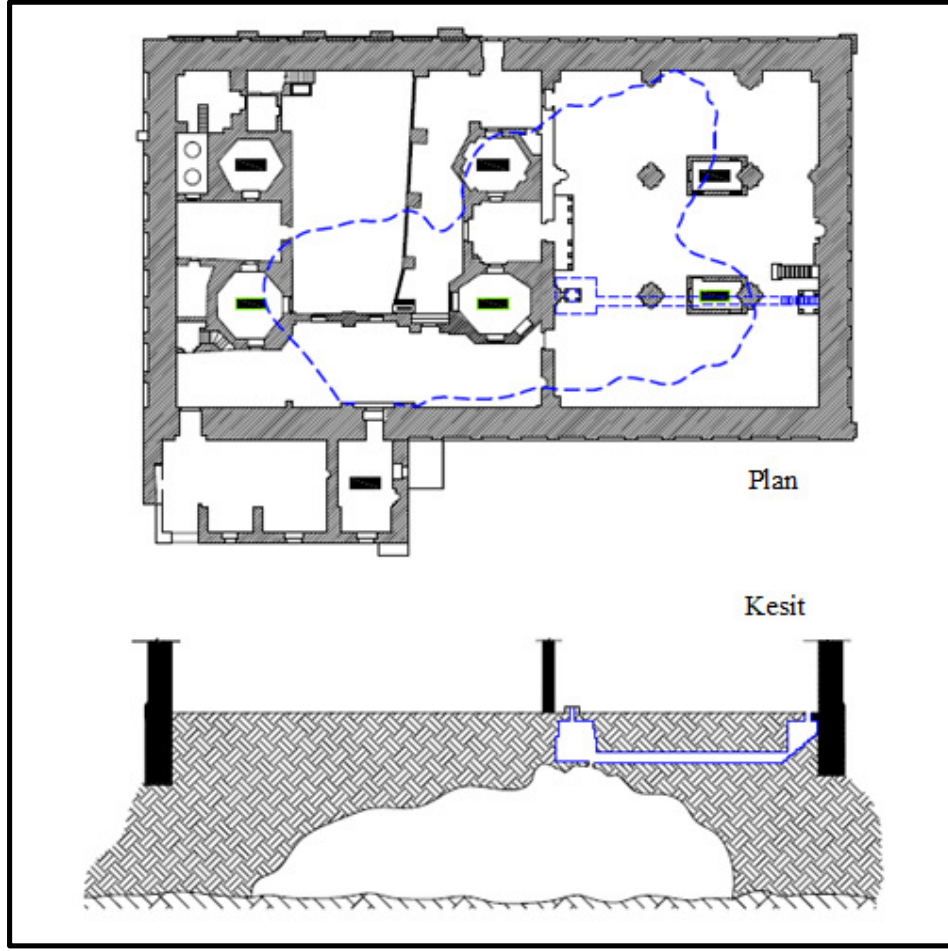
Bu dönemde yapılan en önemli işlerden biri de; Mağaranın ikinci katının, onarıldıktan sonra ibadete açılması ve caminin bir parçası haline getirilmesidir. O dönemde camiye ziyaret eden gezginler, ziyaretleri esnasında buraya girdiklerinden bahsetmişlerdir.

Mağara tarif edilirken; minberin sağ tarafındaki bir açıklıktan sağlam yapılmış mermer merdivenlerle içine inildiği belirtilmiştir. Sonra dar bir dehliz ile sol tarafa gidilerek bir boşluğa ulaşılmaktadır (4 zira x 4 zira) (Şarab [60]). Buranın zemini mermerle döşenmiştir ve burada İbrahim, Sara ve İshak'ın kabirleri için yapılmış bir anıt vardır. Bu dehlizin sonu bir pencerede bitmektedir ve buradan mağaraya geçiş olduğu söylenmektedir. Ancak o dönemlerde burası kapalı idi (Ebu Salih [13], Şarab [60], Es-Seyyit [31], Ed-Debbağ [15]). Dehlizin içerisine gece gündüz sürekli yanan kandiller konulmuştur (El-Evkaf [26], Ed-Debbağ [15]). Yukarıda bahsedilen boşluğun içine de, batı yönüne, bir mihrab yapılmıştır, (Şekil 2.52).

(a)

Şekil 2.52 (a) Mağara Planı (Vincent [157]), Mağara Üst Katı, (URL [120]),
(b) Mağara Planı ve Kesti, (Al-Shweiky, 2015)

(b)

Şekil 2.52 (a) Mağara Planı (Vincent [157]), Mağara Üst Katı, (URL [120]),
(b) Mağara Planı ve Kesti, (Al-Shweiky, 2015) (Devam)

Yapılan bu tanımlama, o dönemde El-Halil'i ve El-Harem'i ziyaret eden gezginlere ait olup, "İbn Batuta" da bunlardan biridir (Es-Seyyit [31]). 1324 yılında bu ziyaretinden bahsetmiştir (Ed-Debbağ [15]). Bu gezginlerden bir diğeri de 1300 yılında gelen, "El-Merasid" kitabının sahibi, gezgin "Safiyüddin bin Abdulhak"'tır (Ed-Debbağ [15]). El-Halil gezginlerinden bir diğeri de "Ebu'l Fida"'dır. 1321 yılında "Takvim'ül Büldan" adlı eserinde buradan bahsetmiştir (Ed-Debbağ [15]). 1343 yılında "Asar'ül Bilad" ve "Ahbar'ül İbad" kitabının sahibi, gezgin "Muhsin Ebi Tabih" de buradan bahsetmiştir (El-Evkaf [26]). 1344 yılında da, gezgin "El-Amri", "Mesalik'ül Ebsar fi Mesalik'il Emsar" adlı eserinde buradan bahsetmiştir (Ed-Debbağ [15]).

1418 yılında vefat eden, “Subh’ul A’şa” eserinin sahibi Ebu’l Abbas El-Kalkaşendi” (El-Evkaf [26]) ve 1480 yılında “Rahip Felix Fabr”i (Ed-Debbağ [15], El-Evkaf [26]) burayı anlatanlar arasındadır. 1497 yılında, “Mücirüddin El-Hanbeli” de, “El-Üns’ül Celil fi’l Kudsi ve’l Halil” adlı kitabında burayı anlatmıştır (Şarab [60], Ed-Debbağ [15]).

Netice olarak bu dönemde cami, kendisini çevreleyen Surların varlığı açısından, kendisinden önceki dönemin bir uzantısı idi. Ancak, camiye doğu tarafından ve dışardan El-Jaouli Mescidi eklendi. Kuzeydoğu yönünden mescide başka bir giriş daha yapıldı. Buradan merdivenlerle El-Jaouli Mescidi’ne geçiliyor; oradanda El-Jaouli Mescidi’yle El-Harem El-İbrahimî’ni birleştiren revak kanalıyla El-Harem El-İbrahimî’ne geçiş yapılıyordu.

Aynı zamanda Surun doğu tarafına da bir ana giriş yapıldı. Bu girişin güneybatı tarafından bir merdiveni vardı: Merdiven yuvarlak basamaklarla başlıyordu. Sur’un güneybatı tarafına El-Mansuri Ribati eklendi. Kale restore edildi. Ziyaretlere önem verildiği için, türbe yenilendi. İç taraftan ise; zeminler mermerle kaplandı, müezzin mahfeli eklendi, namazgâh ile avlu arasına kapılar eklendi. Batı revakı (Maliki revakı) yapıldı ve bu revaka bir mihrap eklendi ve Yusuf makamına bakan pencere açıldı. Mağaranın ikinci katı ibadete açıldı. Ziyaretçilerin rahatça inip namaz kılabilmeleri için merdiven yapıldı, dehliz ve dehlizden sonra gelen boşluğun namazgâh olarak tadilatı yapıldı.

2.2.13 Birinci Osmanlılar Dönemi (M.S. 1517 – 1831)

M. 6 yüzyılda; M. 1517 yılında, Osmanlı “Sultanı 1. Selim” döneminde, Osmanlılar Şam diyarı hakim oldular (Ed-Debbağ [15], Şofani [61]). Ancak şehre büyük bir önem vermediler. Bu nedenle kent Memluklar döneminde olduğu durum üzerine kaldı. Paşalar arasında sürekli tekrarlanan savaşlardan dolayı, yağma ve bozgunculuk arttı; ülke fakirleşti ve şehrin nüfusu azaldı (Şofani [61]).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ülkeye huzur geldi. Yolların güvenliği sağlandı. Askeri ve sivil idareler düzenlendi. Araziler, askeri beyliklere bölümdü. 1548 yılında

Süleyman'ın çıkardığı kanunname ile Filistin'i de kapsayan Şam Vilayeti düsturu uygulanmaya başlandı (Şofani [61]).

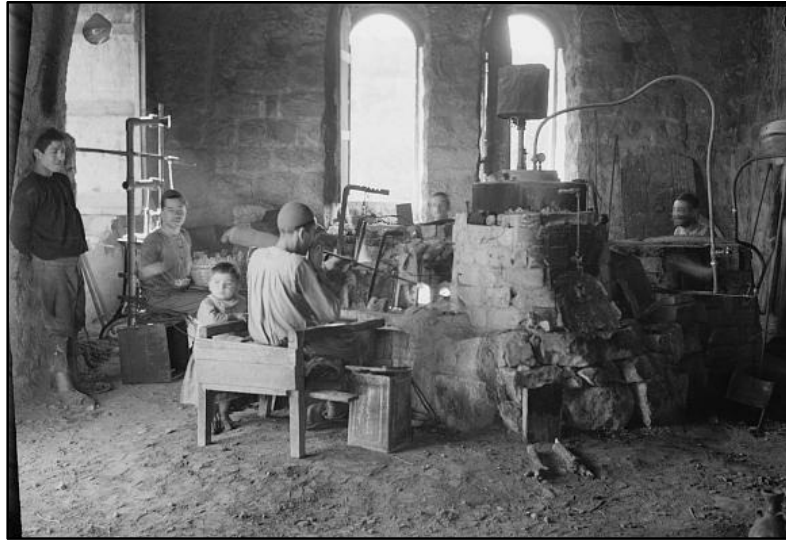
Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman, Şam diyarının idari yapısını bölerek, üç vilayete ayırdı: Şam, Halep ve Trablus vilayetleri. Her vilayetin başına bir Beylerbeyi atadı. Bu vilayetleri de sancaklara ayırdı ve her birinin başına bir Bey atadı. Şam Vilayeti 10 sancaktan oluşuyordu, Kudüs'te bunlardan biriydi. Sonra her sancağı da, nahiye olarak adlandırılan, küçük idari birimlere böldü. 16 yüzyılda Kudüs sancağı iki nahiyeden oluşuyordu: Kudüs'ü Şerif ve Halil'ür Rahman nahiyeleri. Bu iki nahiye 184 köyü kapsıyordu (Ahşîş [1]), (Şekil 2.53).

Şekil 2.53 Osmanlı Döneminde, Bölgede Bulunan Sancaklar,
(URL [82], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

Yapılan bu idari, askeri ve güvenlik düzenlemeleri Şam diyarına olumlu olarak yansıdı. Filistin'in nüfusu katlanarak artarak 300.000 kişiye ulaştı. Bu nüfus 6 kente dağılmıştı: Kudüs, El-Halil, Gazze, Ramle, Nablus ve Safad. Nüfusun diğer kısmı da köylere dağılmıştı (Tarımsal köyler ve bedevi yerleşim alanları) (Şofani [61]).

Yapılan bu idari düzenlemeler ve bu düzenlemelerin sabit hale gelmesi; istikrarın artması ve yolların güvenliğini sağlanmasının neticesi olarak tarımsal üretim arttı; bazı tarımsal sanayi ürünleri ve el sanatları gelişti, ticari hareket arttı (Şofani [61]). Ticari kabileler El-Halil ile Akabe arasında 9 gün süren seferlerle gidip gelmeye başladı (Ed-Debbağ [15]).

18. yüzyıl El-Halil için güzide bir dönemdi. Kent sabun imalatı, pamuklu dokuma ve cam imalatı ile meşhur oldu. Bunun yanı sıra; üzüm, zeytin ve pamuk gibi tarımsal ürünleriyle ön plana çıktı (Ed-Debbağ [15]). El-Halil şehrinde bulunan cam fabrikası, Suriye'deki tek cam fabrikasıydı. Bu sanayiler El-Halil şehrini bölgenin en güçlü kenti haline getirdi (Ed-Debbağ [15]), (Kushner [43]), (Şekil 2.54).

Şekil 2.54 El-Halil Kentinde Cam Fabrikası, (1938), (URL [83])

Bu dönemde birçok kentsel, askeri ve hayır tesisleri yapıldı ve El-Harem El-İbrahimi yapısı onarıldı (Ed-Debbağ [15]). Aynı zamanda şehre bir Saray yapıldı (El-Harem El-İbrahimi'nin doğusuna düşen Hükümet Konağı) (Ed-Debbağ [15]). Posta ve telgraf idaresi kuruldu. Englo Filistin Bankasının şubesi açıldı ve İskoç Misyoner Hastanesi açıldı (Ed-Debbağ [15]). Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra işler gerilemeye başladı (Şofani [61]), (Şekil 2.55).

Şekil 2.55 El-Harem El-İbrahimi'nin Yakın Saray Yapısı (1950), (URL [84])

Bu dönem El-Harem El-İbrahimi'nde yapılan restorasyonlar ve tadilatlarla ön plana çıkmaktadır. Gereken restorasyon işlerinin yapılması için İstanbul'dan sanatkarlar gönderilmiştir. Kabirlerin üzerindeki kubbeler restore edilmiştir (Cubara [8]). M.1895 yılında, "Sultan Abdulhamid" zamanında caminin komple restorasyonu yapılmıştır (El-Evkaf [26])¹.

Bu dönemde minarelere metal korkulukları olan şerefeler yapılmış; El-İshakiye holüne üzerlerinde "ALLAH, MUHAMMED, EBUBEKİR, ÖMER, OSMAN, ALİ, HASAN VE HÜSEYİN" yazan levhalar konulmuştur. Yazılı metinlerde belirtildiği kadarıyla; M.1895 yılında, El-Harem El-İbrahimi'nin iç kısmında yapılan değişiklikler, mermerlerin yapımı, kubbeler ve El-Harem El-İbrahimi'nin duvarlarına Kuran Ayetleri yazılı levhalar asılmakla sınırlı kalmıştır. Bu levhalar halen bulunmaktadır (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.56).

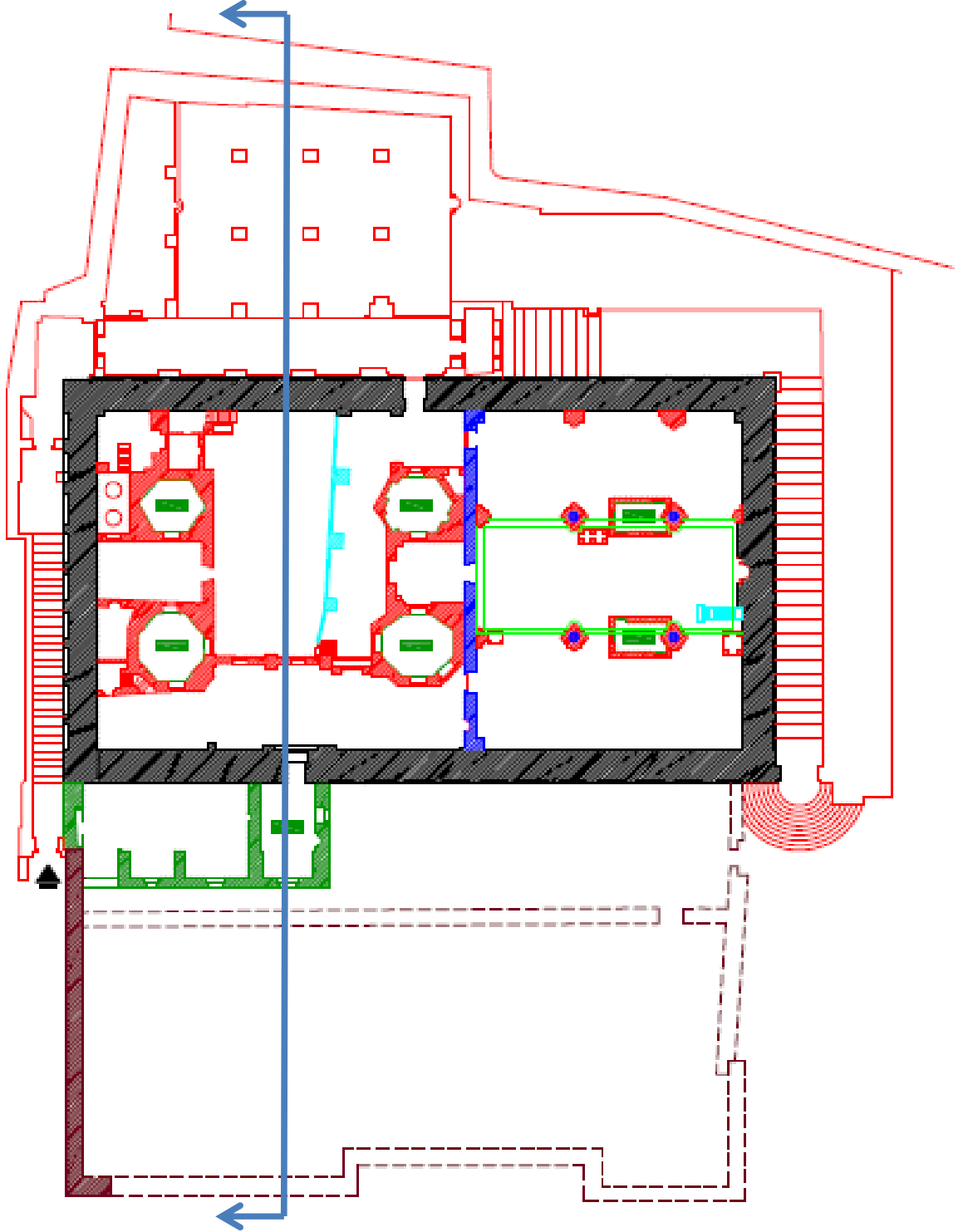
¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

Şekil 2.56 El-İshakiye’de Şerefeler ve Levhalar, (Al-Shweiky, 2015)

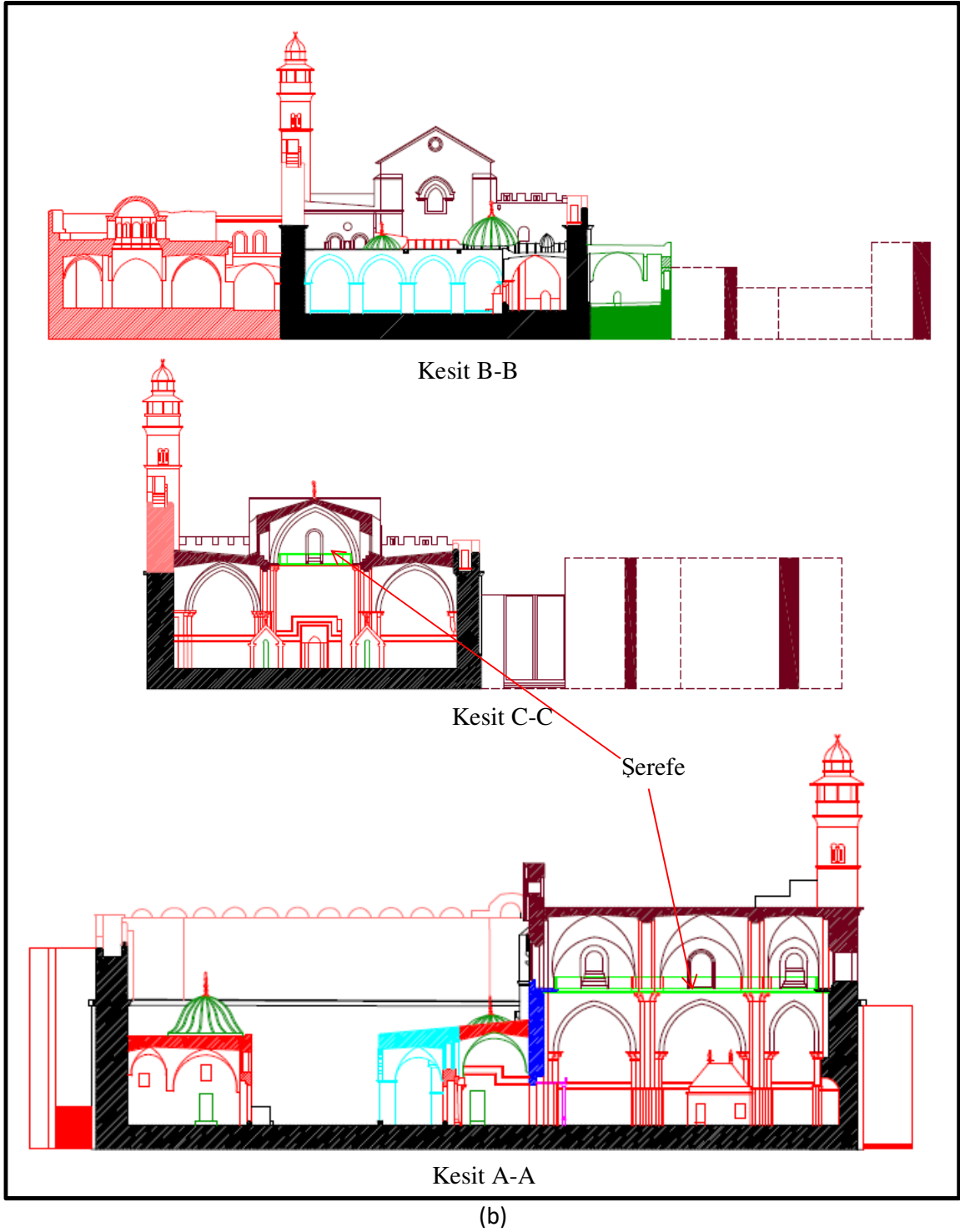
El-Harem El-İbrahimi’nin dış kısmına gelince; bir mutfak ve merdivenlerin üst tarafına bir şadırvan yapılmıştır (El-Evkaf [26]). M.1820 yılında Filistin’deki yahudi topluluklar çoğalmaya başlamış. Avrupa’dan Filistin’e yahudi göçü başlamıştır (Muaz [48]), (Şekil 2.57).

Bu dönemin gezginlerinden, kitaplarında El-Halil ve El-Harem El-İbrahimi’nden bahsedenler arasında; M. 1627 yılında, “Nefh’üt Tiyb min Gusn’il Endülüs Er-Ratib” adlı eserinde “El-Mukri Et-Tilmisani” (Ed-Debbağ [15]), M. 1663 Ayaş “El-Rehla El-Ayaşiye” (Salaheddin [52]), ile M. 1697 yılında; gezgin “Abdulğani En-Nablusi” bulunmaktadır.

(a)

Şekil 2.57 (a) Birinci Osmanlı Döneminde, El- Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Birinci Osmanlı Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

Şekil 2.57 (a) Birinci Osmanlı Döneminde, El- Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Birinci Osmanlı Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

2.2.14 Mehabet Ali Paşa Dönemi (M.S. 1831- 1840)

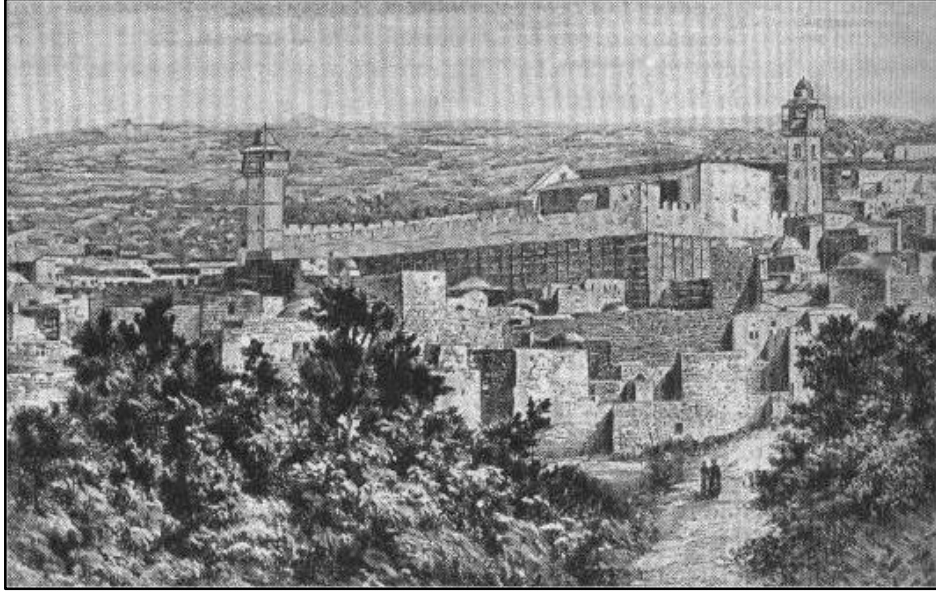
1831 yılında, “Mehabet Ali Paşa” oğlu “İbrahim Paşa” komutasındaki ordusunu Filistin’e göndererek bazı şehirleri işgal etti¹ (Şofani [61]). İdari yapıyı yeniden düzenledi ve ülkeyi vilayetelere böldü. Her şehire; “Şerif Paşa” Emirliğine bağlı bir vali atadı (Şofani [61]).

“Mehabet Ali Paşa”nın hükmü altına girdi ve ülkenin ekonomik durumu bozuldu (Cubara [8]) ve oğlu “İbrahim Paşa”nın hükmü zamanında iyice kötüleşti (İskender [39]). “İbrahim Paşa” Pamuk ve ipek pazarını tekeline aldı. Ticareti, tarımsal ve el sanatları üretimini kontrol altına aldı ve vergiler koydu. Askerliği mecburi hale getirdi ve halkın silahlarını topladı (Şofani [61]).

1834 yılında ülkede karışıklılar başladı; Kudüs, Nablus ve El-Halil’de halk “İbrahim Paşa”ya karşı ayaklanarak, Mısır Garnizonunun askerlerini öldürdü. Köyler yakıldı ve binalar tahrip edildi (Şofani [61]). El-Harem El-İbrahimi’nin kalesi topçu ateşiyle bombalandı (Cubara [8]) ve “İbrahim Paşa” El-Halil’i işgal ederek, işleri idare etmesi için, şehrin yönetimine “İbrahim Ağa”yı atadı (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.58).

Daha sonra Sultan Abdülhamid El-Halil halkından İbrahim Paşa’ya karşı direnmelerini talep etti. Halkın direnişi karşısında İbrahim Paşa El-Halil’den çekilmek zorunda kaldı (Ed-Debbağ [15]) ve 1840 yılında hükmü sona erdi (Şofani [61]). Mısır hükmü Şam ülkeleri üzerinde olumsuz etkiler bıraktı (Salhiye [53]). El-Halil şehrinin nüfusu azaldı. M. 1838 yılında nüfus 7000-8000 civarında idi (Ed-Debbağ [15]). Osmanlı Sultanının hükmü tekrar başlayınca durumlar düzelmeye başladı. Ancak bu sefer de, büyük devletler, Bab-ı Ali’den elde ettikleri imtiyazlara dayanarak, Kudüs’teki konsoloslukları aracılığıyla, ülkenin içişlerine müdahale etmeye başladılar (Şofani [61]).

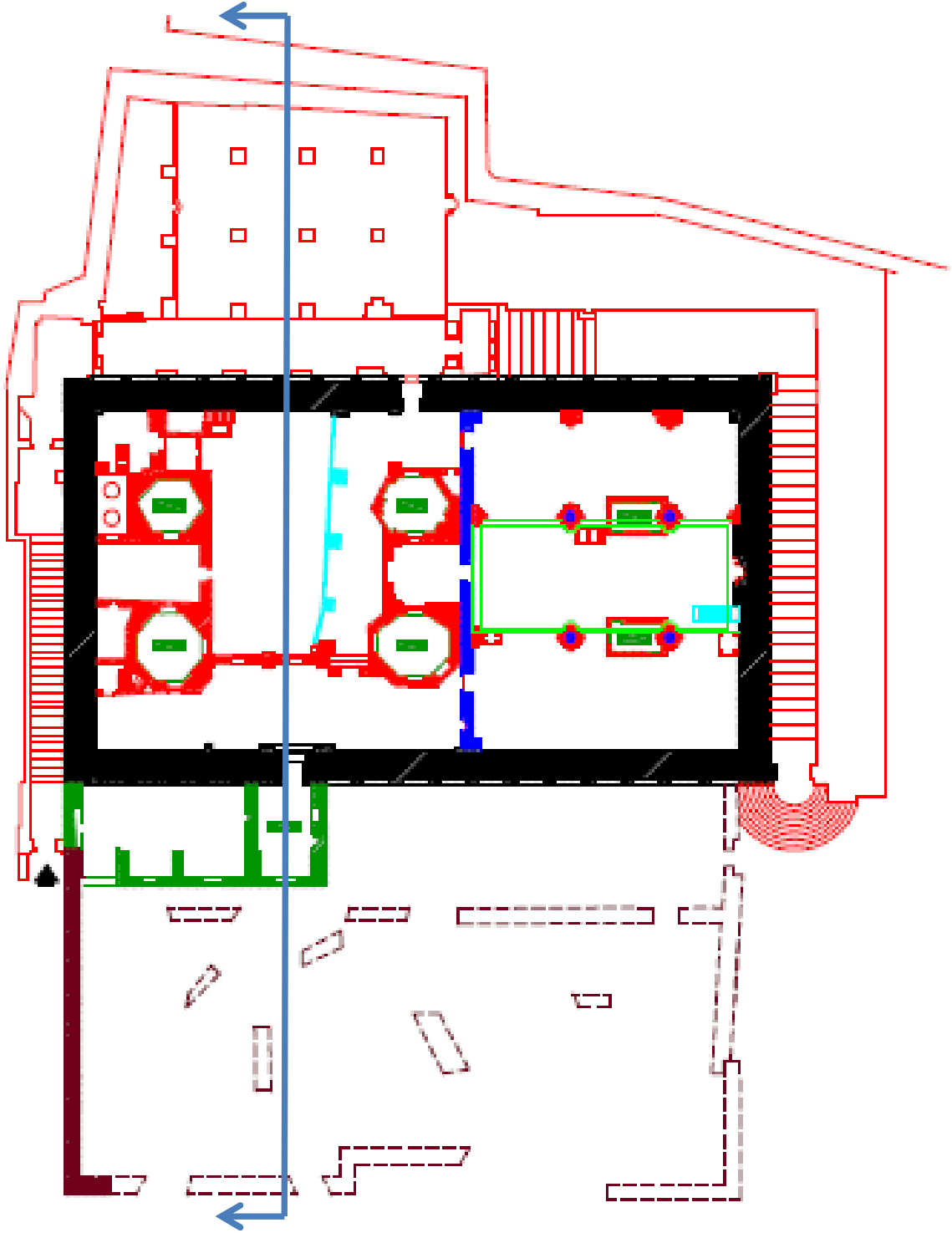
¹ Kavalalı Mehabet Ali Paşa 1807 yılında Mısır defterdarlığına atandı, oğlunun İbrahim Ali Paşa 1831 yılında tüm Suriye’yi kontrol altına aldı.

Şekil 2.58 El-Harem El-İbrahimi ve Çevresi (1841), (URL [85])

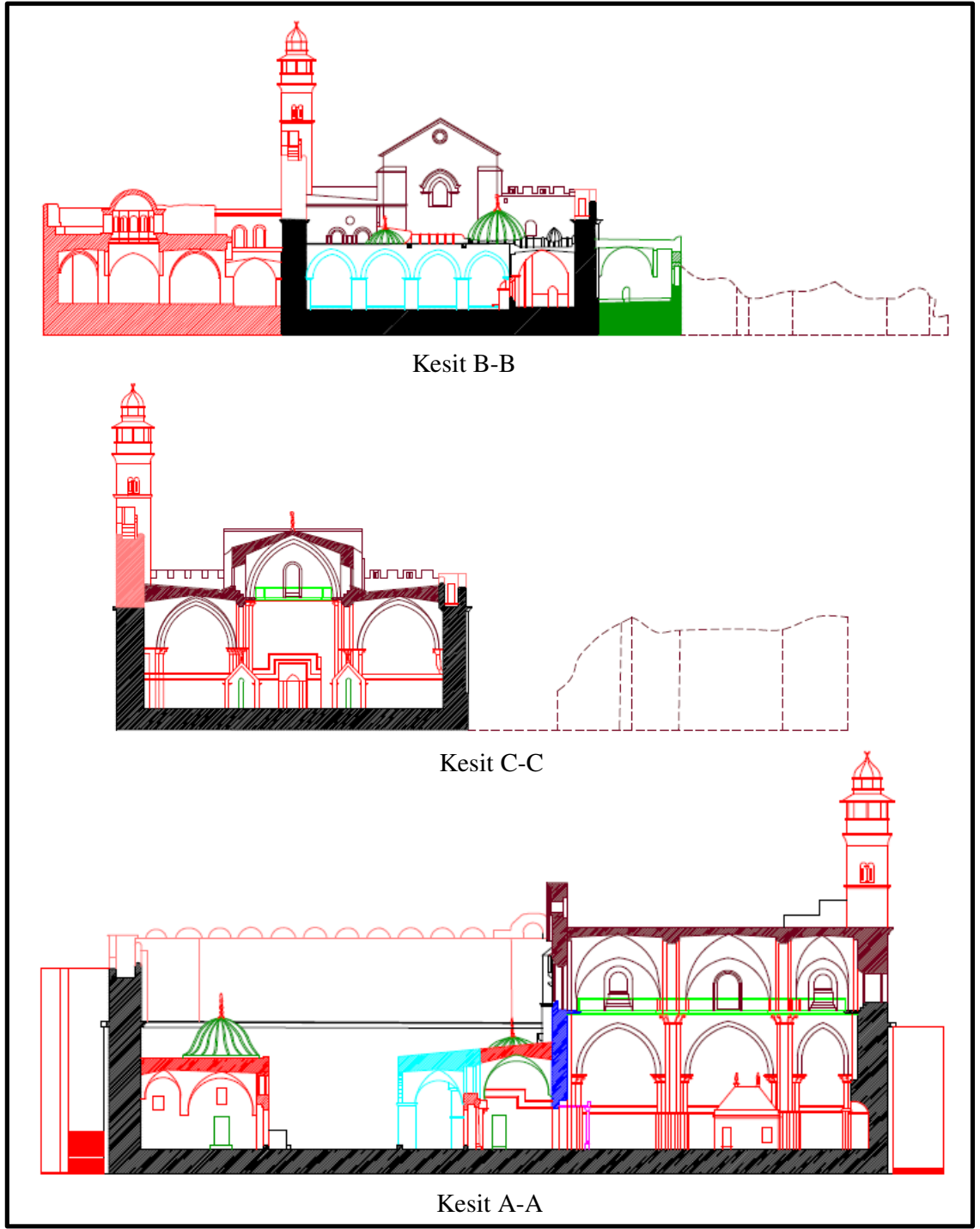
Osmanlı dönemi içerisinde, Mısır hakimi “İbrahim Paşa” Filistini ele geçirmiş ve M.1831–1840 yılları arasında buraya hükmetmiştir. El-Halil Şehrine de savaşmadan hakim olmuştur. Ancak M.1834 yılında alyhine bir halk ayaklanması başlamış (Ed-Debbağ [15]), bu ayaklanmanın bastırılması için şehir harab edilmiş; kale top atışına tutularak bir kısmı yıkılmıştır. M.1837 yılında da bir deprem meydana gelmiş ve binalarda hasar meydana gelmiştir (Cubara [8]), (Şekil 2.59)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

(a)

Şekil 2.59 (a) Mehmet Ali Paşa Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014), (b) Mehmet Ali Paşa Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

(b)

Şekil 2.59 (a) Mehmed Ali Paşa Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Mehmed Ali Paşa Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

2.2.15 İkinci Osmanlı Dönemi (M.S. 1840 – 1917)

Osmanlılar Şam diyarını geri aldıktan sonra, Bab-ı Ali eski paşalar sistemine geri dönmedi. Paşaların yarı müstakil konumlarını ilga etti ve bunları doğrudan doğruya merkeze bağladı. Tam Merkeziyetçilik ve Türkleştirme esasına dayalı yeni bir sistem kurdu. Önemli mevkilerdeki yerel memurların yerine Türk memurları atadı (Şofani [61]).

Bu dönemde Filistin Şam Vilayetine (Şam-ı Şerif) bağlandı. Osmanlılar Şam diyarını üç vilayete böldü: Şam, Halep ve Trablus. Filistin dört sancak haline getirildi: Safad, Nablus, Kudüs ve Gazze. Her sancağa bağlı bir kaç nahiye vardı. Kudüs sancağı, Kudüs ve El-Halil/Hebron nahiyelerini kapsıyordu (Şofani [61]).

Bu idari bölümlerin başında emirler bulunuyordu. “Sultan I. Selim ” zamanında yöneticiler yerel halktandı (Şofani [61]). Ancak Sultan Selim’den sonra yerel yöneticiler değiştirilerek, bunların yerine güvenliği sağlamak ve vergileri toplamak amacıyla, Askeri Garnizonlardan (Sipahi Birlikleri) Osmanlı yöneticiler getirildi (Şofani [61]).

1854 yılında, güvenliği sağlamak ve orada bulunan konsoloslukları kontrol altına almak amacıyla, Kudüs müstakil bir vilayet haline getirilerek, doğrudan doğruya İstanbul’a bağlandı. Nablus be Gazze sancakları da bu vilayete bağlandı (Şofani [61]). 1859 yılında Osmanlı Devleti, El-Halil ve kazalarını için Türk bir kaymakam atadı (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.60), (Şekil 2.61), Çizelge (EK-C/1) Firman (103/EK-D) (Heyd [35]).

Şekil 2.60 17. Yüzyılda El-Harem El-İbrahimi ve Çevresi (1857), (URL [86])

Şekil 2.61 Filistin'in Vilayetleri (1856- 1900),
(URL [86], Düzenleme: Al-Shweiky, 2017)

1864 yılında Vilayetler kanunu çıkartılarak, tüm vilayetler için tek bir idari çerçeve belirlendi. Bu kanuna göre Şam diyarı iki vilayete bölündü: Suriye ve Halep. Her vilayet de mutasarrıflıklar (sancaklar), mutasarrıflıklar kaymakamlıklara, kazalar müdürlüklere

(nahiyeler) bölündü ve her idari birimin başına bir Türk memur getirildi (Şofani [61]), Çizelge (EK-C/2).

Bu yeni kanuna göre Filistin mutasarrıflığı Suriye vilayetine bağlandı ve ülkeyi merkezi Kudüs'te bulunan mutasarrıf yönetmeye başladı. Bu mutasarrıflığa 9 kaza bağlıydı; Kudüs ve El-Halil de bunlar arasındaydı. 1873 yılında, Avrupalı konsolosların problemleri yüzünden, mutasarrıflık Kudüs'ü Suriye Vilayetinden ayırarak, doğrudan doğruya İstanbul'a bağladı (Şofani [61]). 1874 yılında Kudüs, Suriye Vilayetinden ayrı; El-Halil, Yafa ve Gazze sancaklarını kapsayan, müstakil bir vilayet haline geldi (Salhiye [53]), Çizelge (EK-C/3).

Salnâme'de zikredildiğine göre; El-Halil şehrine 50 den fazla köy, nahiye ve çiftlik bağlıydı. Bu durum, bir bütün olarak bakıldığında, şehrin alanının ne kadar geniş olduğuna ve gelişiminin canlılığına işaret ediyor, Çizelge (EK-C/4).

1848 yılında "Tehaffuzhane" binası inşa edildi. Bu bina bir kale olup; 18 odadan oluşan bir Karantina idi (Merka [46])¹, (Şekil 2.62).

¹ Hicri 1265 yılında yapılan bu bina; dışarıdan şehre kalmak için gelenlerin, bulaşıcı hastalıklar taşıyıp taşımadıklarını kontrol etmek ve bu hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla kullanılıyordu. İngiliz mandası döneminde binanın ismi Karantina olarak değiştirildi ve Karantina amacıyla kullanılmaya devam edildi. Günümüzde bu bina, şehrin eski kısmına hizmet eden poliklinikler ve sağlık merkezleri tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 2.62 Karantina Dairesi (1884-1886), (URL [88])

1869 yılında, Süveyş kanalının açılmasından sonra (Şofani [61]), uluslararası ulaşım yollarının merkezinde olması dolayısıyla; Filistin'in stratejik önemi arttı (Şofani [61]). 1884 yılında ise Yahudi yerleşimcilerin Filistin'e hareketi başladı (Şofani [61]). 1892 yılında, Hacıların ve ticari malların ulaşımı için, Kudüs ile limanlar arasına ve diğer kentlere uzanan demir yolları yapıldı (Salhiye [53]).

Kudüs, Yafa, Ramallah, Nablus, El-Halil/Hebron ve Beyt Lehm arasında karayolunun kullanılabilmesi arabaların gidebilmesi için geniş yollar yapıldı. Caddelere kaldırımlar yapıldı, kentler ve limanlar gelişti, su ve kanalizasyon kanalları açıldı (Salhiye [53]). Salnâme'de zikredildiğine göre; 1885 yılı ve 1886 yılı, toplam 36000 uzunluğundaki Kudüs – El-Halil yolunun 4000 uzunluğundaki bölümü tamamlandı (Salname-i Devlet-i Aliyeyi Osmaniye – Dar Saadet [54]), (Şekil 2.63).

Şekil 2.63 El-Kudüs – El-Halil/Hebron Yolu (1898-1907), (URL [89])

Salnâme-yi Devleti Aliye - Osmanlı sicillerinden anlaşıldığına göre, El-Halil şehri o dönemde dolu idi. 1871 yılında şehrin nüfusu 3000 kişi idi. Kentte medreseler, fabrikalar, hükümet kütüphaneleri, Türk memurlar, mescidler, camiler, kiliseler, fırınlar ve hamamlar vardı, (Şekil 2.64).

(a)

Şekil 2.64 (a) El-Halil Kenti (1898-1946), (URL [90]), (b) El-Halil Kenti (1884), (URL [91])

(b)

Şekil 2.64 (a) El-Halil Kenti (1898-1946), (URL [90]),
(b) El-Halil Kenti (1884), (URL [91]) (Devam)

1903 yılında, kentte dört medrese vardı (2 hükümet, 2 yabancı) (Ed-Debbağ [15]). 1912 yılında El-Halil’de Posta ve Telgraf Müdürlüğü ve bir banka şubesi (Şarab [60]), hastane, posta merkezi, hava posta istasyonu “Posta Güvercinleri” vardı. O yıl şehrin nüfusu 122000 kişi idi (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.65).

(a)

(b)

Şekil 2.65 (a) Banka Yapısı (1938), (URL [92]), (b) Hastane Yapısı (1944), (URL [93]), (c) El-Halil Kenti (1900-1920), (URL [94]), (d) Osmanlı Döneminde El-Halil Kenti, (HRC [24],URL [95])

(c)

(d)

Şekil 2.65 (a) Banka Yapısı (1938), (URL [92]), (b) Hastane Yapısı (1944), (URL [93]), (c) El-Halil Kenti (1900-1920), (URL [94]), (d) Osmanlı Döneminde El-Halil Kenti, (HRC [24],URL [95])
(Devam)

Osmanlı'nın eski dönemlerinde olduğu gibi, kentte El-Harem El-İbrahimi yapısına gelen Hacılara ve ziyaretçilere hizmet verebilmek için yapılmış olan hanlar ve tekkeler olduğu anlaşıyor, Çizelge (Ek-B/5). 1899 yılı, Maarifi Umumiye Salnâmesi'nin işaret ettiğine göre, El-Halil şehrinde ilkokul ve liseler vardı. Bu salnamede; okulların ruhsatları ile okullarda bulunan öğrencilerin sayısı ve öğretmenlerin isimleri belirtilmiştir. Aynı zamanda M. 1887 yılı Salnâmeyi Devleti Aliye'de kentteki öğrenci sayısı zikredilmiştir.

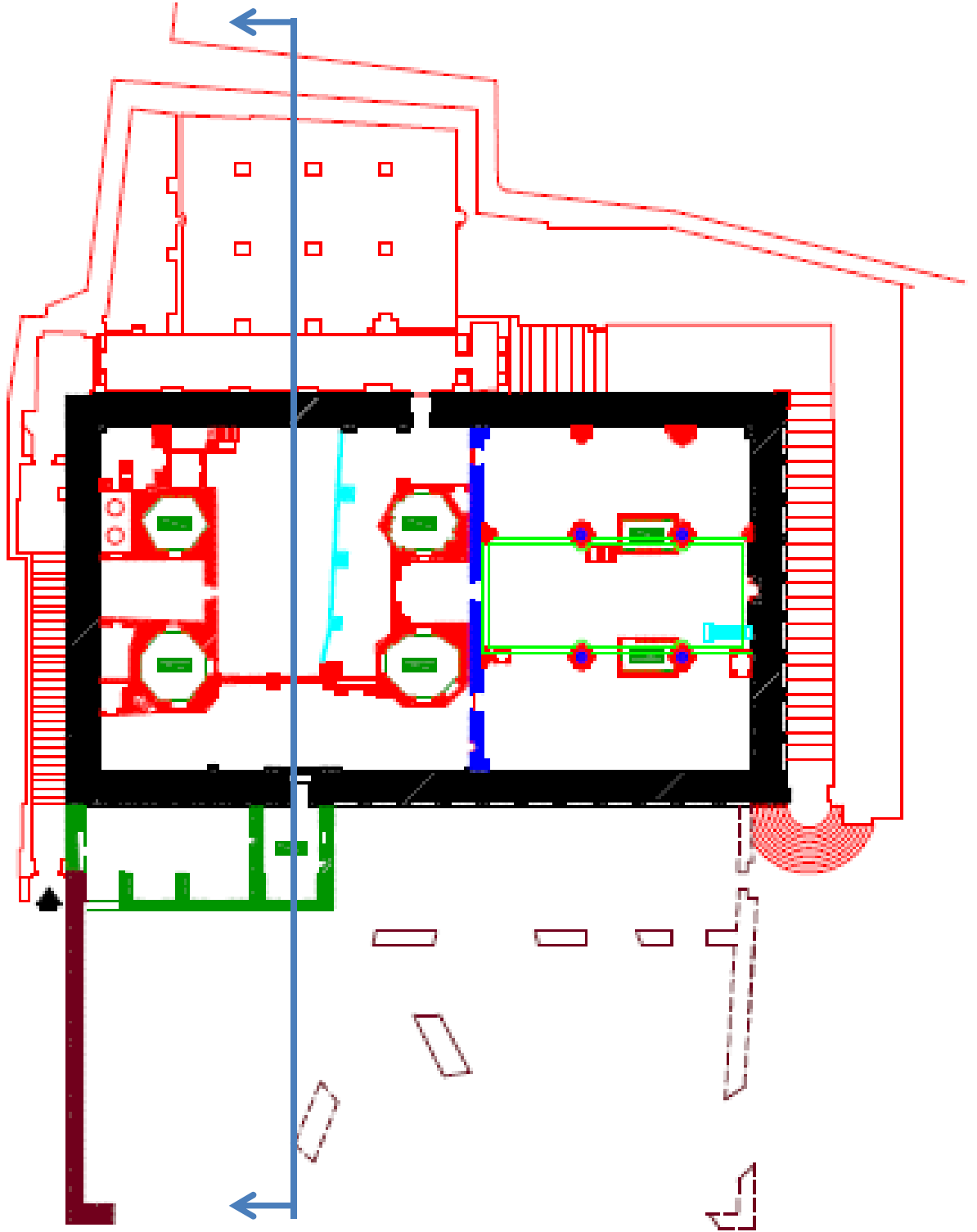
(Mektebin derecesi: İbtidai. Adedi talebe: (Zükur:16, İnas:0), Tarihi Keşide: 1887 m. Ruhsatname Tarihi : (S.1458) Salnameyi Nezareti Maarifi Umumiye [55]).

Kudüs; Mısır, Beyrut ve Avrupa'ya telgraf hatlarıyla bağlandı ve posta ofisleri kuruldu. M. 1914 yılında elektrik verildi (Salhiye [53]). Nüfus 328200 kişi idi (Salhiye [53]). Daha sonra ülkenin ekonomik durumu geriledi, çarşılar yabancı mallara açıldı ve bu nedenle yerel Pazar bozuldu ve kesada uğradı (Şofani [61]). Osmanlı otoritesi köylerde zayıftı; uzak bölgelerde (dağlık bölgeler ve çöller) hiç yoktu (Şofani [61]).

M.1912 yılında "Becker'in Rehber"inde belirttiği üzere; bu dönemde, güneyde bulunan kale yarı harabe halindedir ve askeri kışla olarak kullanılmaktadır (Ed-Debbağ [15]).

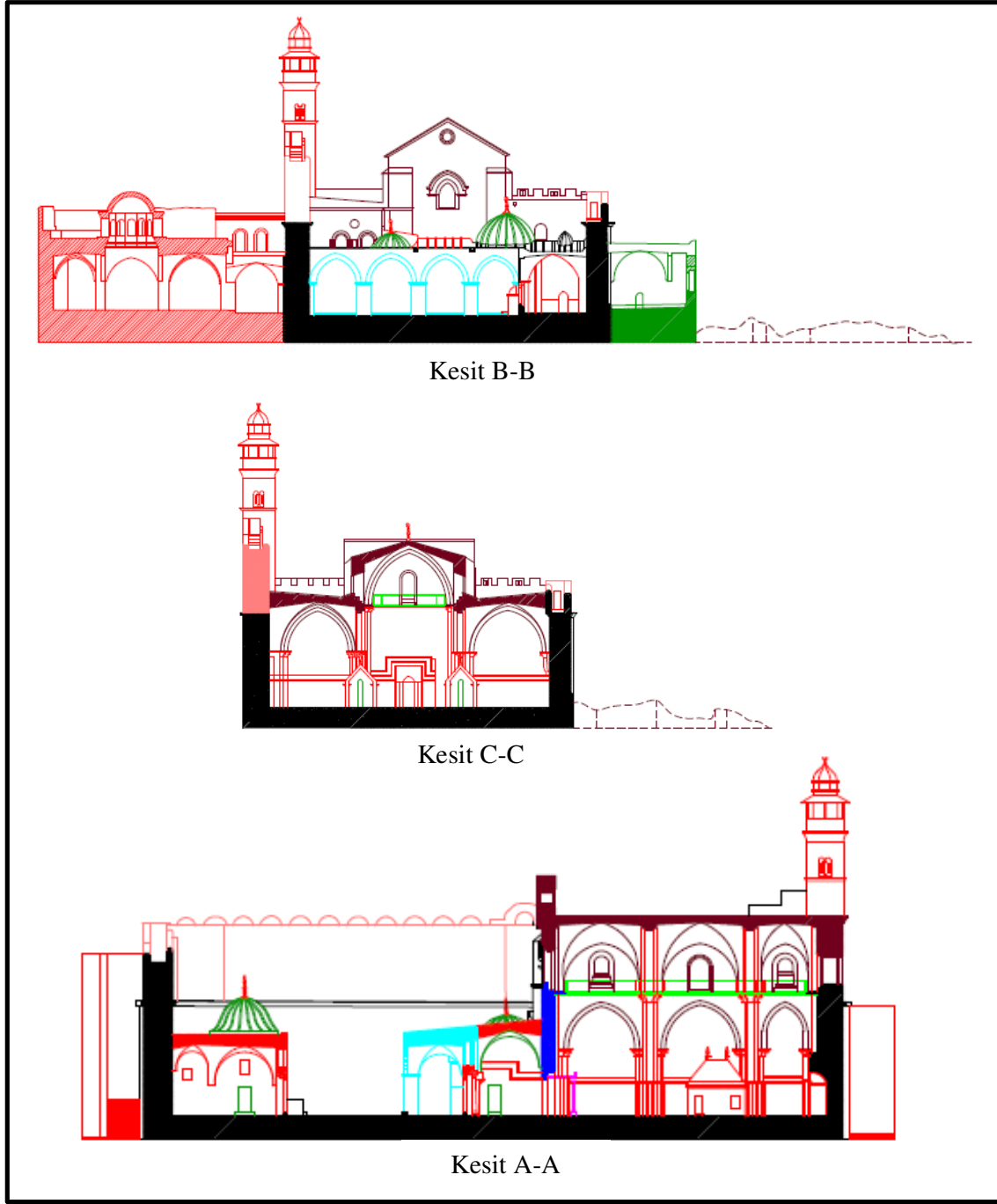
Yine bu dönemde, "Enver Paşa" El-Halil'deki hükümet binasını ve El-Harem El-İbrahimi'ni ziyaret etmiştir (Ali [2]). Bu dönemde yapılan değişikliklerin çoğu El-Harem El-İbrahimi'nin iç kısmında yapılmıştır. El-Harem El-İbrahimi'ne dışarıdan bitişik olan binalar ise tahribe maruz kalmış; kale ve burçlar Surların önünde birer kalıntıdan ibaret kalmıştır.

Gezgin "Thompson" M.1893 yılında neşrettiği kitabında "The Land and the book" (Şarab [60]) ve diğer bir gezgin "George Edward Post", "Rehber-Kamus El-Kitap" kitabında (Şarab [60]) bu dönemden bahsetmişlerdir, (Şekil 2.66).

(a)

Şekil 2.66 (a) İkinci Osmanlı Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İkinci Osmanlı Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

(b)

Şekil 2.66 (a) İkinci Osmanlı Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İkinci Osmanlı Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)(Devam)

2.2.16 İngiliz Mandası (M.S. 1917- 1948)

1917 yılında Filistin Türkiye’den ayrıldı (Keten [41]). 1918 yılında Filistin doğrudan doğruya Britanya idaresi altına girdi (Şofani [61]). Britanya, 1917 yılında çıkarılan Belfour Deklarasyonu’nu uygulamak istiyordu. Filistin’de “General Clayton” komutasında askeri bir yönetim kuruldu (Şofani [61]). 1920 yılında Yahudilerden bir gurup El-Halil’e yerleşti (Nezal [50]), (Şekil 2.67).

(a)

Şekil 2.67 (a) İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1917), (URL [96]- Düzenleme:Al-Shweiky), (b) İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1918), (URL [97])

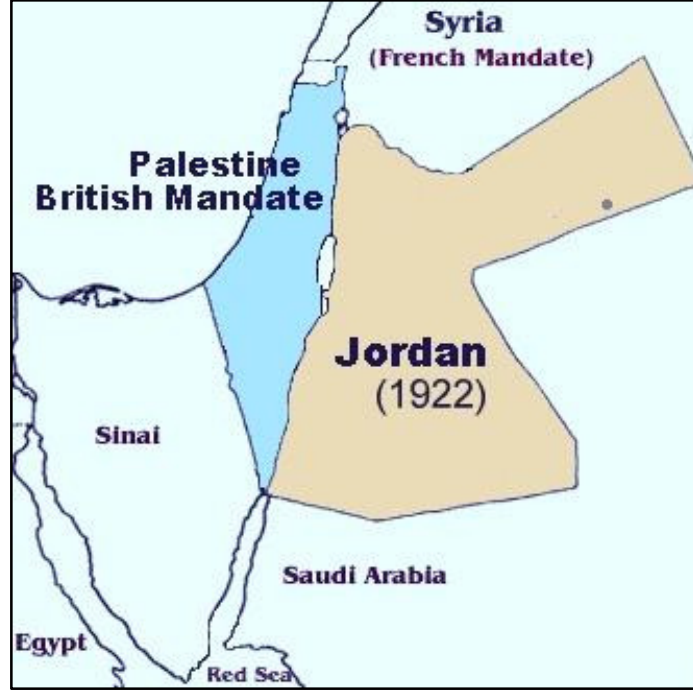

(b)

Şekil 2.67 (a) İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1917), (URL [96]- Düzenleme:Al-Shweiky),
(b) İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1918), (URL [97])(Devam)

1921 yılında; her yıl Filistin'e 16500 Yahudi muhacirin girmesine izin veren Hicret Kanunu çıkarıldı. Takip eden yıllarda, bu kanun bir kaç kere değiştirilerek bu sayı arttırıldı ve arazi mülkiyet kanunu değiştirildi (Şofani [61]). Filistin'de Yahudi nüfusunun artması, demografik yapının değişmesine sebep oldu (Keten [41]).

Yine M. 1921 yılında, Britanya Filistin'in idaresini Dışişleri İdaresinden, "Churchill"'in yönettiği Koloniler Bakanlığına devretti (Şofani [61]). Filistin'i Doğu Ürdün'den ayırdı ve "Samuel" burada ayrı bir hükümet yönetimi kurdu. M. 1922 yılında yeni bir anayasa çıkararak, Filistin düsturunu değiştirdi (Şofani [61]), (Şekil 2.68). Askeri yönetim, sivil yönetimle değiştirildi (Şofani [61]). El-Halil, güney Filistin'in başkenti ve önemli bir turizm merkezi haline geldi (Cubara [8]), (Şekil 2.69).

Şekil 2.68 İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1920-1948), (URL [97])

Şekil 2.69 EL-Halil Kenti (1921), (URL [98])

1923 yılında kent; Gazze sancağına bağlıydı. Kentte posta ve telefon ofisleri, Maarif'e bağlı erkek ve kız okulları ve bir İngiliz Hastanesi vardı (Ed-Debbağ [15]). 1931 yılında, iki tane hükümet okulu vardı. 1943 yılında ise 8 okul bulunmaktaydı (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.70).

Şekil 2.70 El-Halil Kenti (1925), (URL [99])

1931 – 1935 yılları arasında Filistin’e Yahudi göçü arttı (Cubara [8]). Yahudiler 1929 yılında El-Halil’den çıktılar ve 1967 yılına kadar dönmediler (Ed-Debbağ [15]). 1936 yılında sömürgeciliğe karşı direniş hareketi başladı (Cubara [8]), (Şekil 2.71).

1945 yılında şehrin yüzölçümü 2.076.185 dönüm idi (Ed-Debbağ [15]) ve 1948 yılından sonra 1100 dönüm oldu (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.72).

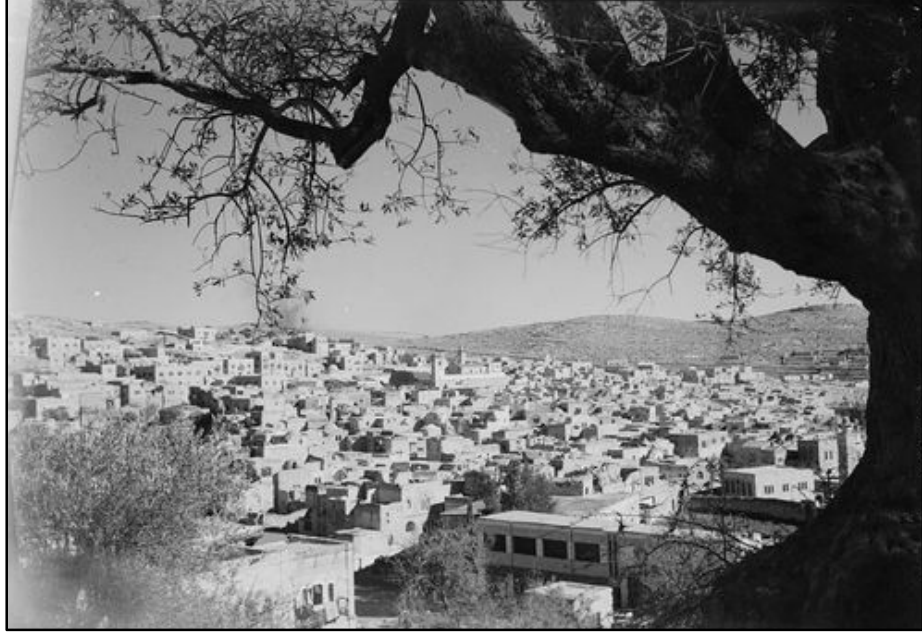

Şekil 2.71 İngiliz Mandası Döneminde Filistin (1937, 1947), (URL [100]),(URL [101])

(a)

Şekil 2.72 (a) El-Halil Kenti (1945), (URL [102]), (b) El-Halil Kenti (1945), (URL [74])

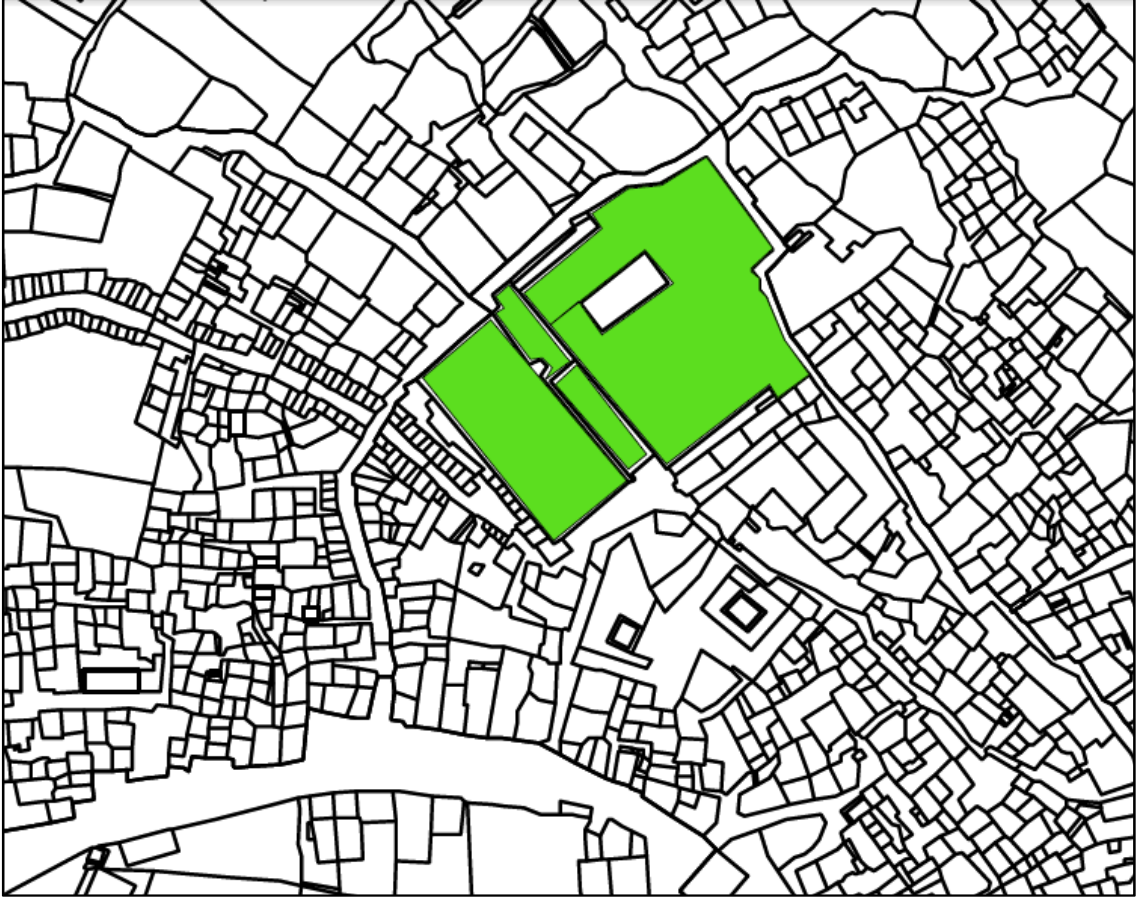
(b)

Şekil 2.72 (a) El-Halil Kenti (1945), (URL [102]),
(b) El-Halil Kenti (1945), (URL [74]) (Devam)

Bu dönemde El-Harem El-İbrahimi’nde gözle görünür bir tadilat veya ekleme yapılmamıştır. 1944 yılında “İslam Konseyi” kale avlusunda bir şadırvan yapmış ve avluyu diğer kısımdan ayıran bir duvar örülmüştür (Ebu Salih [13]), (Şekil 2.73)¹.

1946 yılında da, kalenin içinde; yeni yapılan şadırvan ile Yusuf makamını bölen bir duvar yapılmıştır (Ebu Salih [13]). El-Halil’de, 1987 yılında yahudi nüfusunun arttığı görülmektedir ve bunun ardından da El-Harem El-İbrahimi, yahudi mabedi olarak kullanılmaya başlamıştır (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.74), (Şekil 2.75).

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

Şekil 2.73 El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1944), (HRC [24])

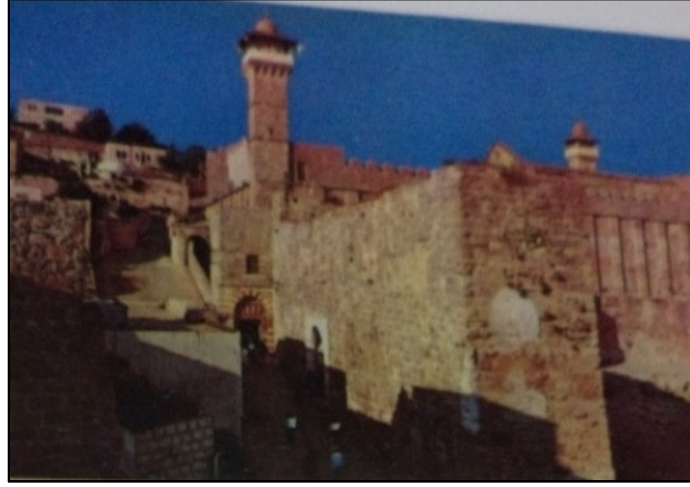

(a)

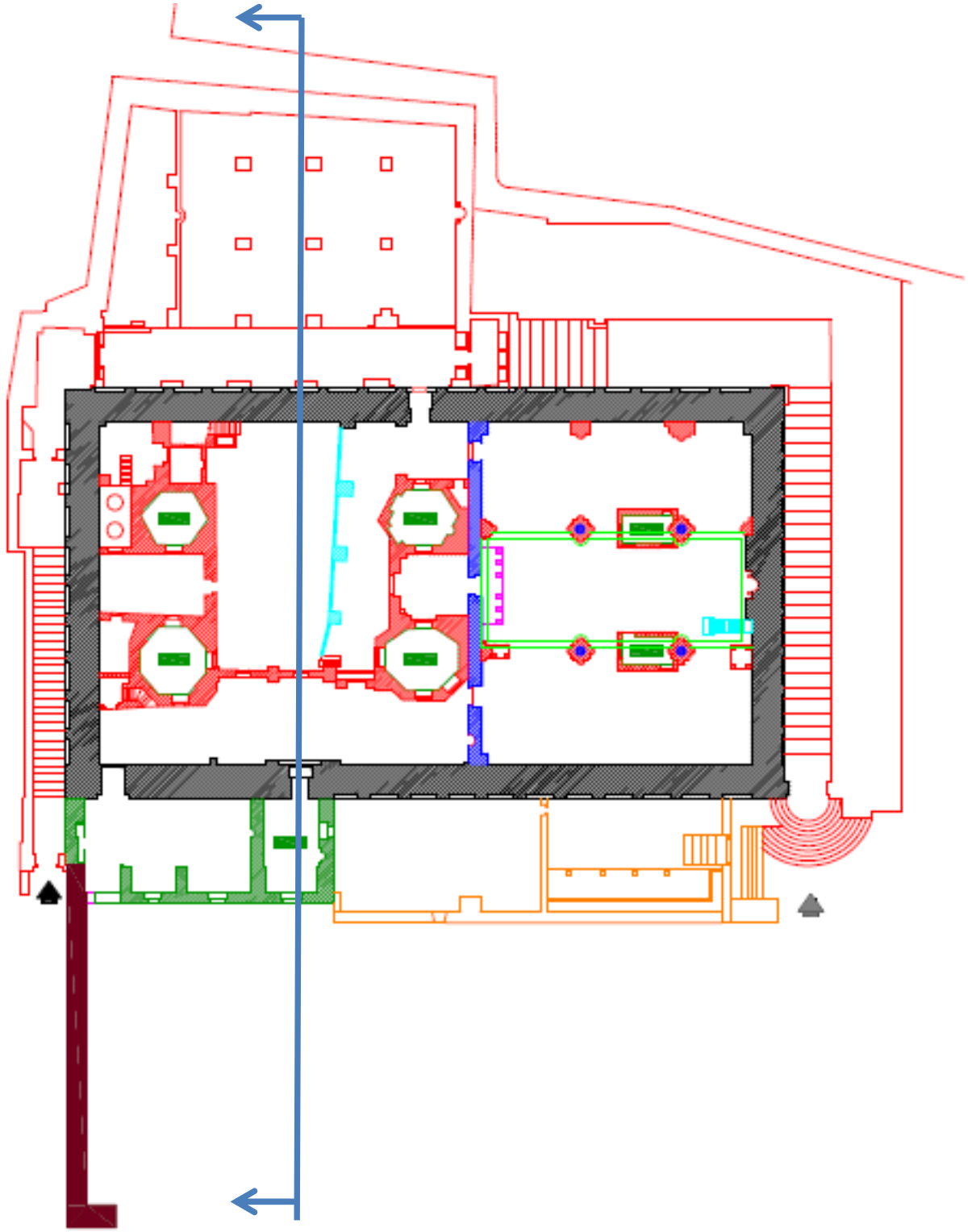
(b)

Şekil 2.74 (a) Kaleye Ait Kalıntıları (1920), (URL [121]), (b) Kalenin Şadırvanı, (Vincent [157]), (c) Kaleye Ait Kalıntıları, (El-Avkaf [26]), (Al-Shweiky, 2015)

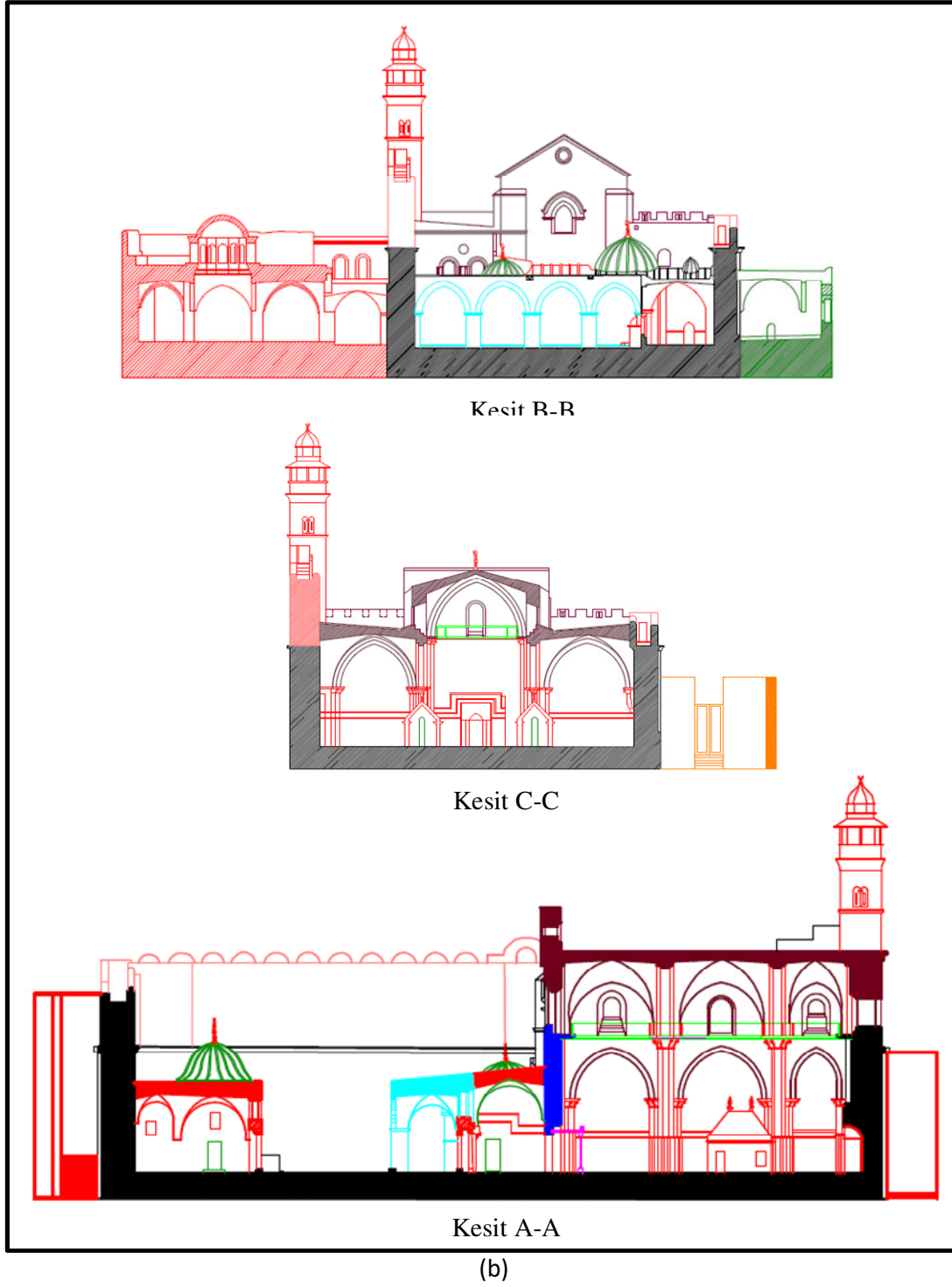
(c)

Şekil 2.74 (a) Kaleye Ait Kalıntıları (1920), (URL [121]), (b) Kalenin Şadırvanı, (Vincent [157]), (c) Kaleye Ait Kalıntıları, (El-Avkaf [26]), (Al-Shweiky, 2015) (Devam)

(a)

Şekil 2.75 (a) İngiliz Mandası Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014), (b) İngiliz Mandası Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

Şekil 2.75 (a) İngiliz Mandası Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İngiliz Mandası Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)(Devam)

2.2.17 Ürdün Hakimiyeti Dönemi (M.S. 1948- 1967)

1947 yılında Filistin iki devlete bölündü: Birincisi Arap, İkincisi Yahudi. El-Halil şehri Arap devletinde idi (Cubara [8]). 1948 harbinden sonra Britanya El-Halil'den çekildi; Ürdün ve Irak taburları şehre girdi. Bu şekilde El-Halil ve Beyt Lehm bölgesi Ürdün kontrolü altına girdi. Daha sonra Ürdün ile Mısır, El-Halil şehrinin yönetiminin iki ülke arasında ortak olması konusunda anlaştılar (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.76).

Şekil 2.76 Ürdün Döneminde Filistin Haritası (1948- 1967), (URL [103])

Ancak daha sonra Mısır kentten çıktı ve kent tamamen Ürdün'ün hükmü altına girdi ve 1967 yılına kadar bu şekilde devam etti. 1967 yılında Yahudiler şehri ele geçince, şehri Yahudileştirmeye başladılar ve El-Harem El-İbrahimî'yi Yahudi mabedine çevirdiler (Ed-Debbağ [15]), (Şekil 2.77).

(a)

Şekil 2.77 (a) El-Halil Kenti (1950-1977), (URL [104]),
(b) El-Halil Kenti (1953), (Merka [47])

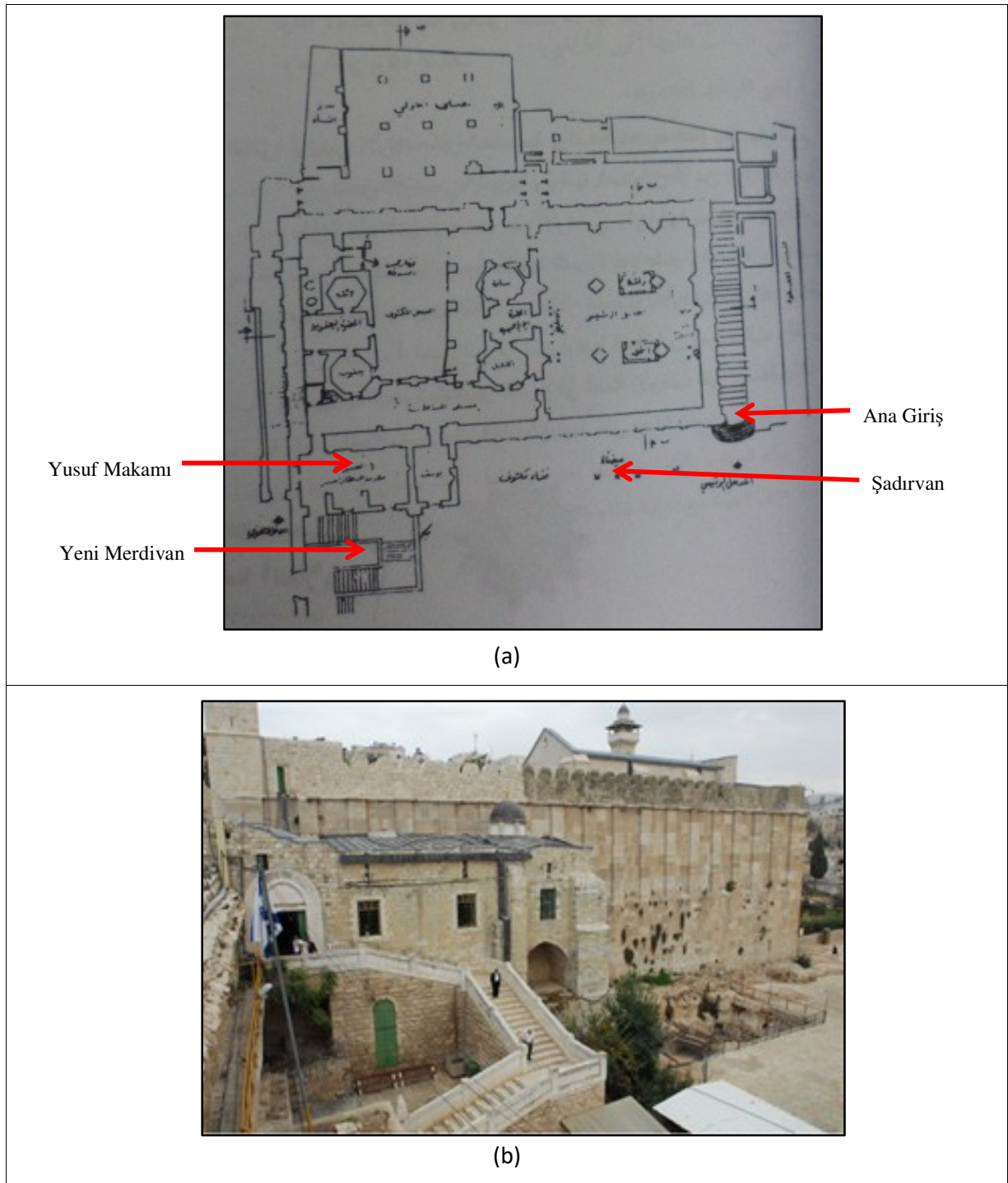

(b)

Şekil 2.77 (a) El-Halil Kenti (1950-1977), (URL [104]),
(b) El-Halil Kenti (1953), (Merka [47]) (Devam)

1948 yılında, Mescit'te Kale içerisine bir kuyu yapılmıştır (Ebu Salih [13]). 1950 yılında, Hz. Yusuf makamı tarafından, daha önce pencere olan kapı yoluyla medreseye birleşen güney avlusuna yeni bir merdiven yapılmıştır (Ebu Salih [13]).

1953 yılında; yeni merdiven için iki kapı yeri açılıp kapıları yapılmıştır. Bu kapılardan biri kalenin duvarına, diğeri de Yusuf makamının üstünde daha önce pencere olan yerin (El-Evkaf [26]) karşısındaki duvara yapılmıştır (Ebu Salih [13]). Kale avlusunun zemini, namaz kılınabilmesi için düzeltilmiştir (Ebu Salih [13]). 1964 yılında ise, 1946 yılında kalede yapılmış olan duvar kaldırılmıştır (Ebu Salih [13]), (Şekil 2.78).

Şekil 2.78 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Planı (1960'ler), (Ebu Salih [13]),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Merdiveni (1960), (URL [122])

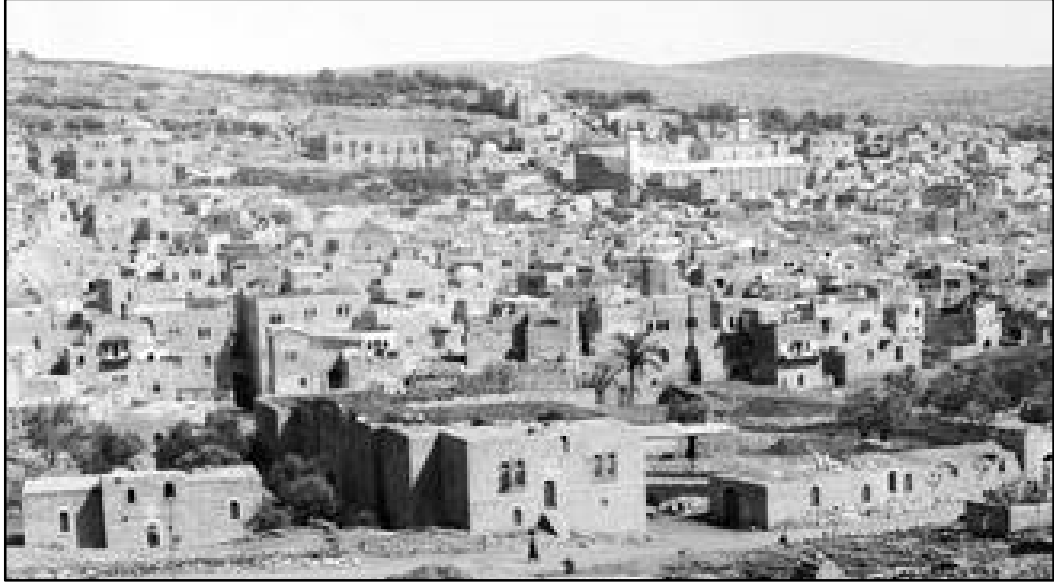
1964 yılında (Ebu Salih [13]), Mısırlıların önerisi üzerine El-Harem El-İbrahimi'nin etrafındaki yapılar kaldırılmıştır. Kaldırılan bu yapılar; çarşı, "İbrahim Tekkesi", "El-Mansuri Ribatı" ve ailelere ait olan okul ve evlerdir. Yıkılan binaların yerine yenileri yapılmamış ve alan açık olarak kalmıştır (Ebu Salih [13]), (Şekil 2.79)¹.

(a)

Şekil 2.79 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Önce), (HRC [24]),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Önce), (URL [123])

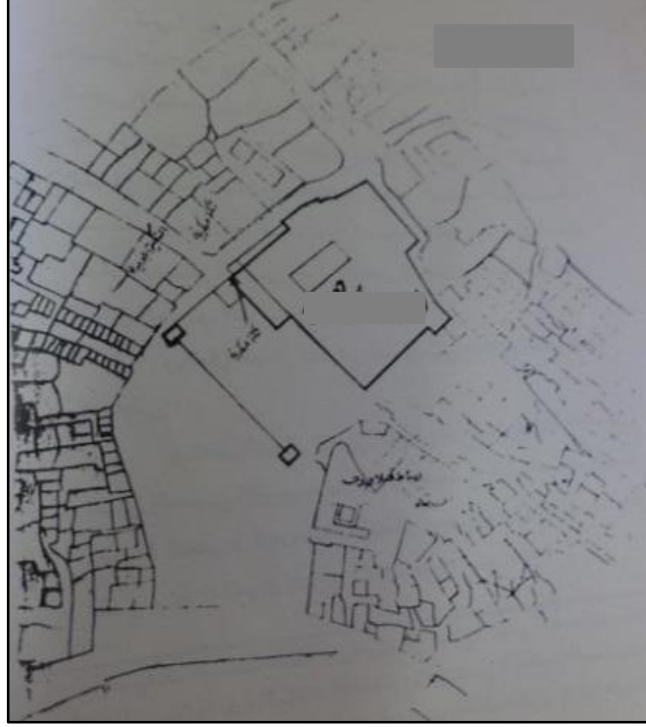
¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

(b)

Şekil 2.79 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Önce), (HRC [24]),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Önce), (URL [123]) (Devam)

Netice itibariyle El-Harem El-İbrahimi'nin etrafı tamamen binalardan arındırılmıştır. Mescidin batı tarafında zemini düzgün olmayan geniş bir alan ortaya çıkmıştır. Bu alan, kalenin kuzey batı köşesinden burçların kalıntıları ve kaleye uzanan Surları kapsıyordu. Bunun karşı tarafında da, kalenin güney batı köşesi tarafından, Kalavun Ribatı yakınında tarihi bir bulunmaktaydı (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.80).

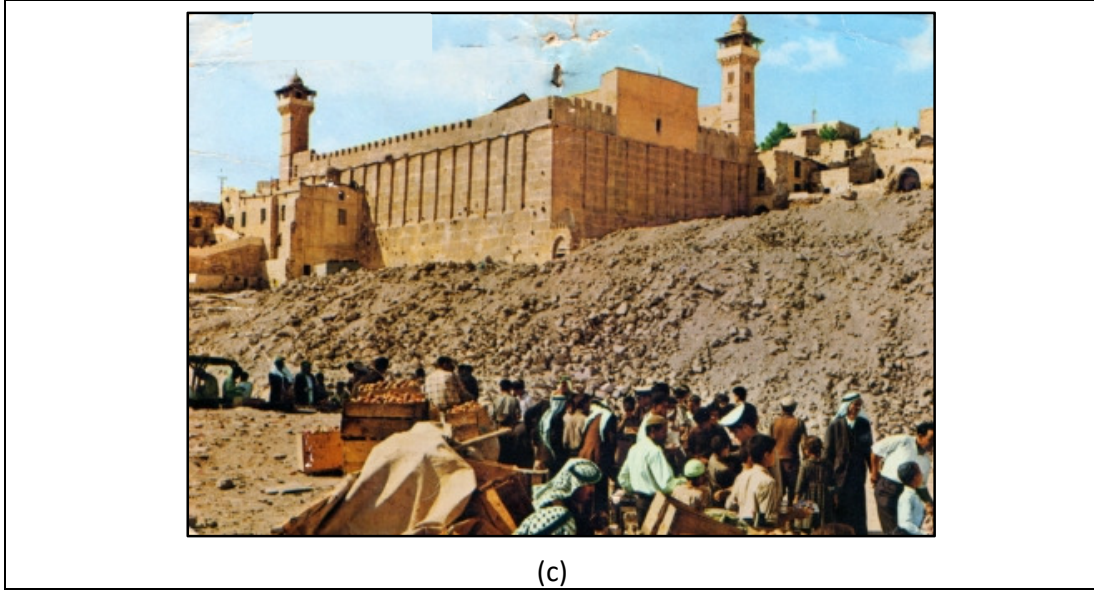

(a)

(b)

Şekil 2.80 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Sonra), (El-Avkaf [26]),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965), (El-Cubeh [22]), (c) Ürdün Döneminde El-
Harem El-İbrahimi'nin Çevresi, (URL [124])

Şekil 2.80 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965'den Sonra), (El-Avkaf [26]),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresi (1965), (El-Cubeh [22]), (c) Ürdün Döneminde El-
Harem El-İbrahimi'nin Çevresi, (URL [124]) (Devam)

Aynı zamanda, “Kanuni Sultan Süleyman”ın burcu ile (El-Evkaf [26]) iki burç arasındaki Surun kalıntıları da kaldırılmıştı. Burcun bir bölümü, kuzeybatı burcuna bitişik olarak tekrar yapıldı, ancak ölçü, şekil ve hacim yönünden orijinaline uygun olmadı. 1965 yılında burç, asıl yerinin doğu tarafına (El-Evkaf [26]) 50 metre mesafeye nakledildi (Ebu Salih [13]), (Şekil 2.81).

Güneybatı köşesinden başlayarak kuzey köşeye kadar, kalenin batı duvarına bitişik olan yapıların hepsi kaldırıldı. Bunlar; yeni yapılan şadırvan ile abdest almak için kullanılan su deposunun bulunduğu açık alandır (El-Evkaf [26]).

Batı Sur tarafında kalanlar ise; Hz. Yusuf'un kabrinin bulunduğu ve üzerinde kubbe olan oda, Sultan Hasan Medresesi, 1950 yılında yapılan ve daha önceden pencere olup sonradan kapıya çevrilen kapının yoluyla medreseye ulaşılan yeni merdivendir (El-Evkaf [26]). El-Harem El-İbrahimi'nin güneybatı köşesinin yakınında Kalavun Ribatı kalıntıları bulunmakta olup, üzerine yeni bir kat yapılmıştır (El-Evkaf [26]), başka takriben El-Harem El-İbrahimi'in planı 1962 yılında EK-A'da var.

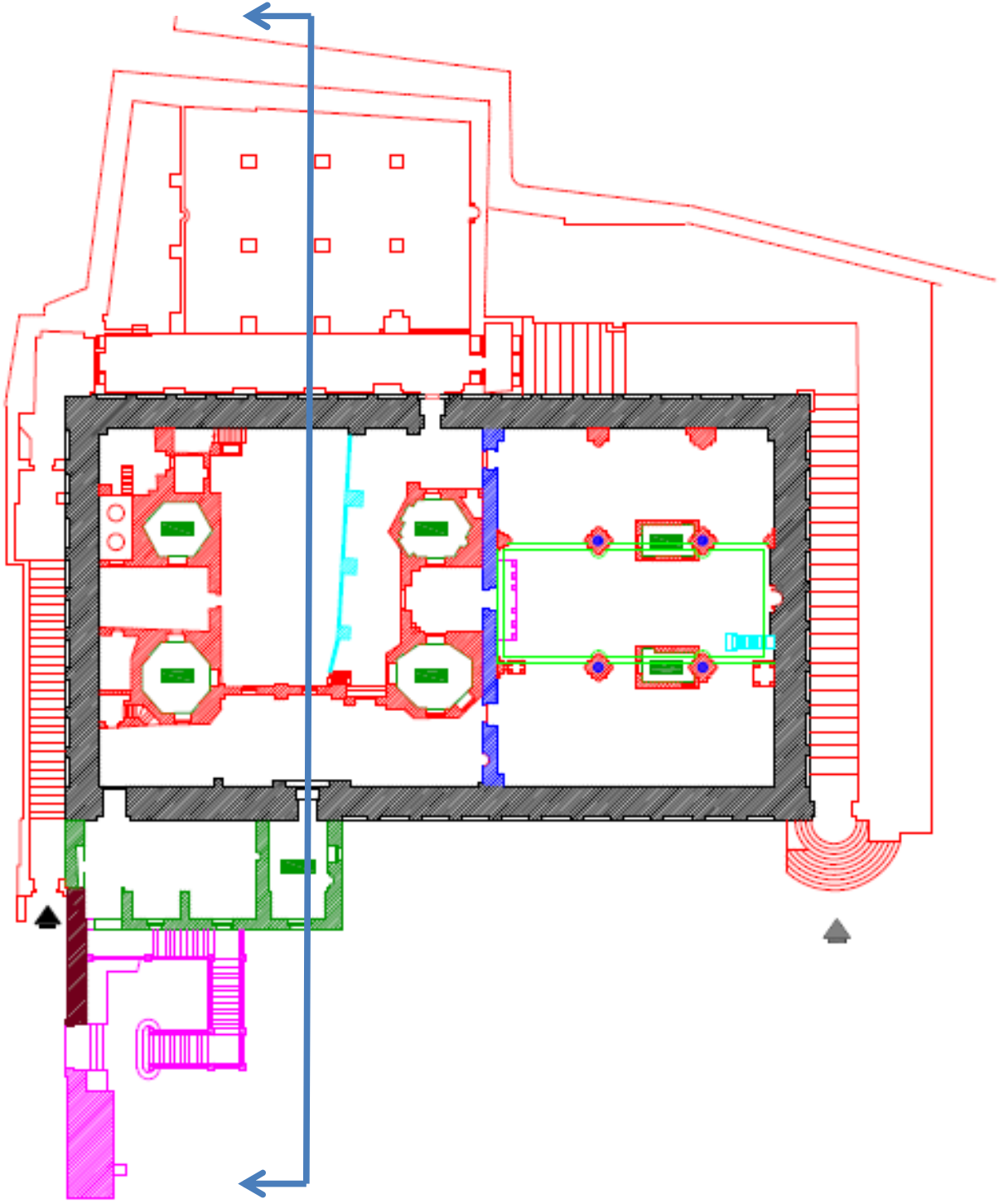

Şekil 2.81 Kuzeybatında Burc, (Al-Shweiky, 2015)

Netice olarak bu dönemde El-Harem El-İbrahimi, iç kısımdan olduğu gibi kalmış, sadece müezzin mahfeli mağaranın girişinin yanına taşınmıştır. Dış kısımdan ise; etrafındaki yapılar kaldırılmış, El-Harem El-İbrahimi'ye yapışık olan binaların ve evlerin yerinde açık bir alan kalmış, burçların yer ve şekilleri değiştirilmiştir. Sur'un batı tarafından El-Harem El-İbrahimi'ye üçüncü bir giriş ve merdiven yapılmıştır, (Şekil 2.82), (Şekil 2.83).

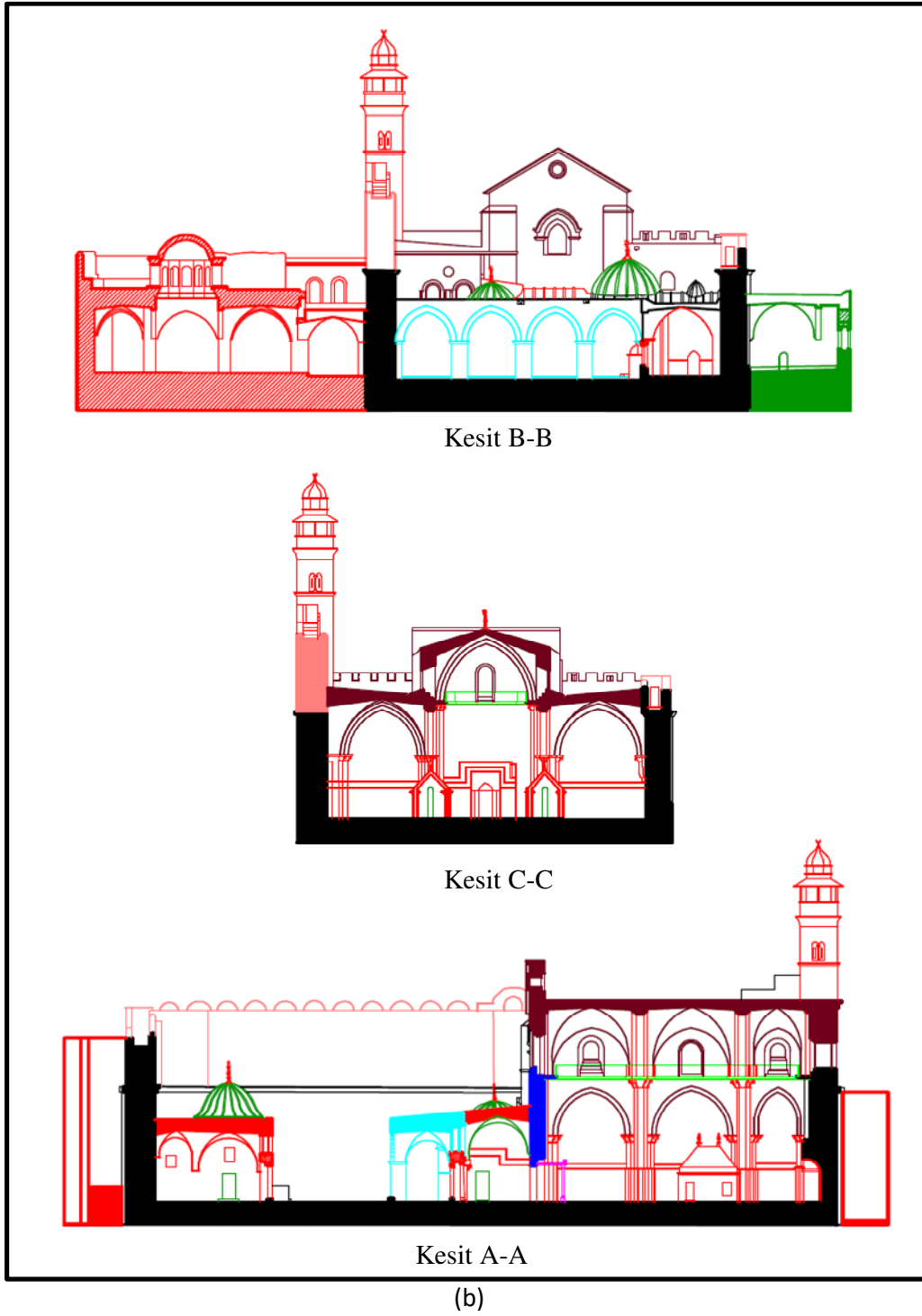

Şekil 2.82 Müezzin Mahfili, (Al-Shweiky, 2014)

(a)

Şekil 2.83 (a) Ürdün Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Ürdün Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

Şekil 2.83 (a) Ürdün Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) Ürdün Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

2.2.18 1967- 6 Gün Savaşları ve Bölgede İsrail Hakimiyeti

1967 yılında İsrail ve Araplar arasında gerçekleşen 6 Gün Savaşları sonucunda üstünlük sağlayan İsrail, kentte yeni yerleşkeler oluşturmaya başlamıştır. Bu durum El- Halil/Hebron Kentinde nüfus yoğunluğundaki i  dinamiklerin de değişmesine neden olmuştur. Söz konusu değişim dokudaki fizik mekan kullanımlarına da yansımıştır.

6 Gün Savaşları sonrasında El-Halil, Halil Sancağı ve son olarak ta El-Halil/Hebron Valiliği adını almıştır (Ed-Debbağ [15]), (şekil 2.84).

şekil 2.84 Filistin Haritası (1967), (URL [105])

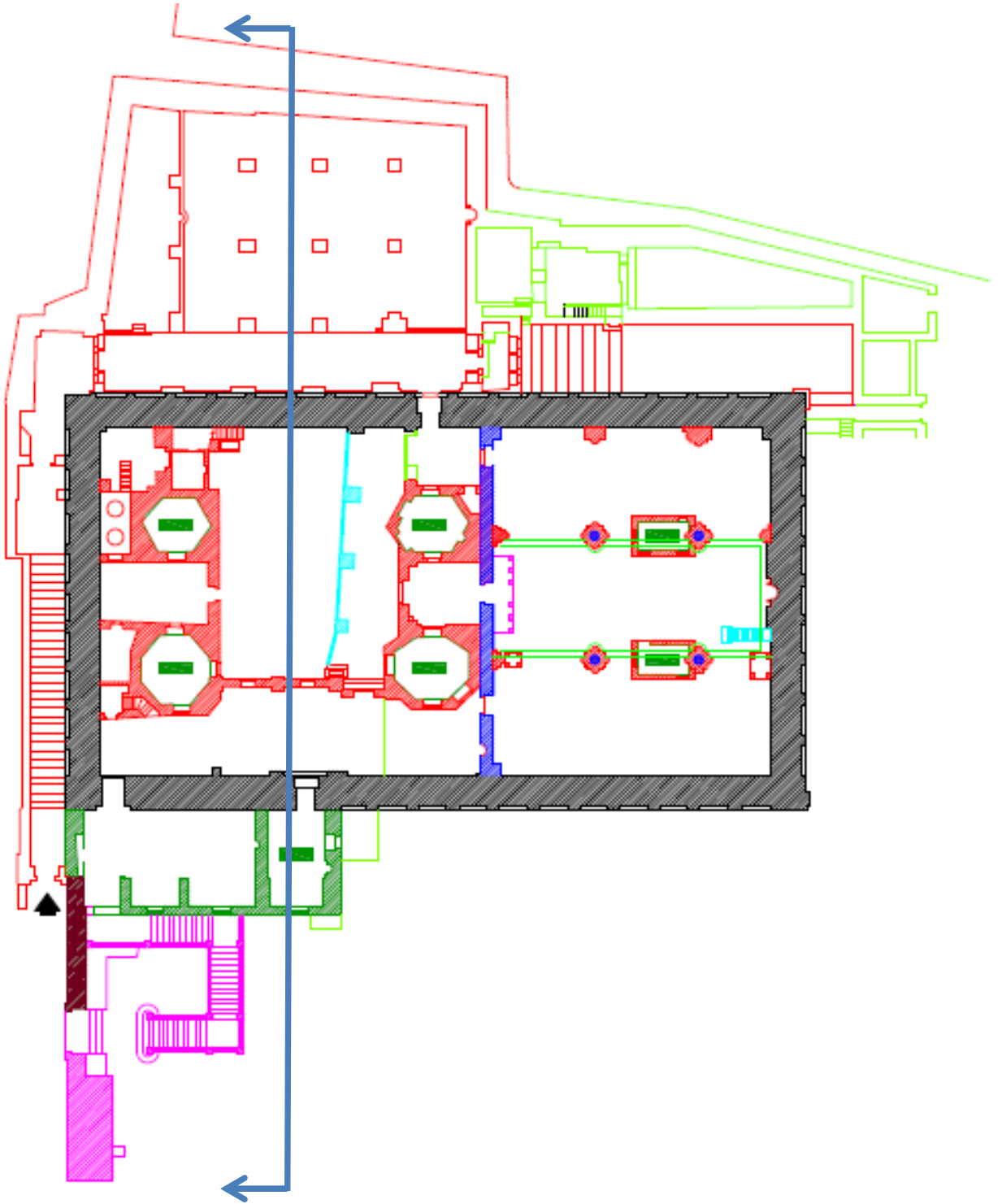
1964 yılından sonra, kentte devlet hastanesi bir de özel hastane vardı (Ed-Debbağ [15]). 1966 yılında 13 tane okul bulunuyordu (Ed-Debbağ [15]). 1991 yılında El-Halil/Hebron şehri Ürdün Haşimi Krallığının vilayetlerinden biri oldu ve y z l m  1100 dönüm idi (Ed-Debbağ [15]).

İsrail işgal döneminde El-Harem El-İbrahimî'nin sinagoga çevirmek için planlar doğrultusunda El-Harem El-İbrahimi'ye çıkan bir merdivenin yapılmıştır (Ed-Debbağ [15]). 1967 yılında kentte iki haftalık sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş; El-Harem El-İbrahimi  bölgesi kapatılmış ve yahudiler türbelere girerek, türbeleri bozmuşlardır (Ebu Salih [13]).

Yine 1967 yılında kalenin kalıntıları (Ebu Salih [13]) ve “El-Mansuri Ribatı” kaldırılmıştır (Ed-Debbağ [15]). 1968 yılında El-Harem El-İbrahimi’nin doğu tarafındaki ana kapı (Nasır Kalavun kapısı) ile birlikte camiye çıkmak için kullanılan yuvarlak merdivenler havaya uçurulmuş, abdest almak için kullanılan ve Eyyubiler döneminde yapılan, sura bitişik olan tarihi kuyu yıkılmıştır (El-Evkaf [26]). Yine aynı yıl, El-Harem El-İbrahimi ile yahudi yerleşim bölgesi “Kiryat Erbaa” arasında yol yapmak amacıyla El-Harem El-İbrahimi’nin ana kapısı yıkılmıştır, (Şekil 2.85), (Şekil 2.86), (Şekil 2.87), başka takriben El-Harem El-İbrahimi’in planı 1968 yılında EK-A’da var.

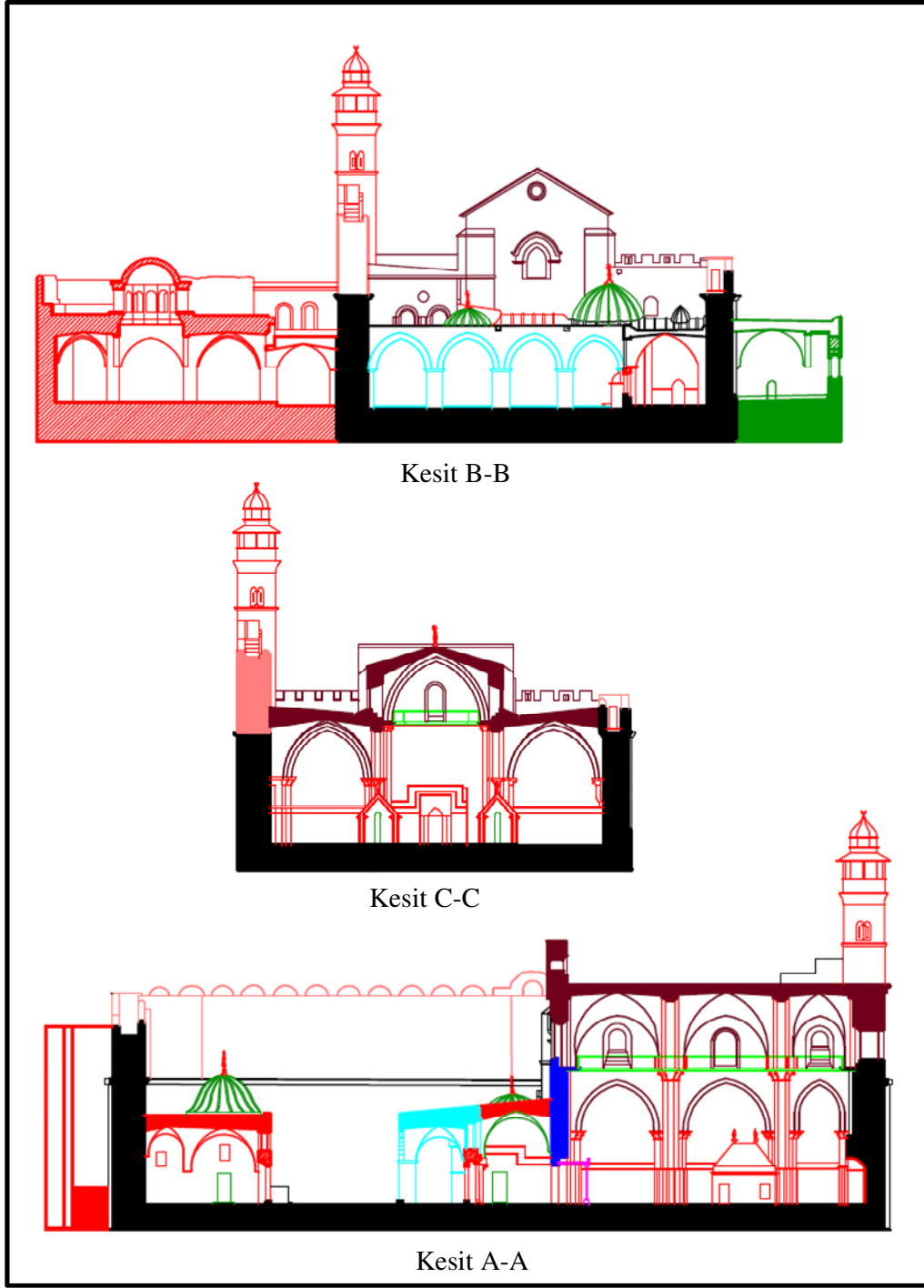

Şekil 2.85 Kaleye Ait Kalıntıları, (Vincent [157]) (HRC [24])

(a)

Şekil 2.86 (a) İsraili Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İsrail Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)

(b)

Şekil 2.86 (a) İsraili Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İsrail Döneminde, El-Harem El-İbrahimi'nin Kesitleri, (Al-Shweiky, 2014)(Devam)

Şekil 2.87 Yahudi Yerleşimi “Kiryat Erbaa”, (URL [125])

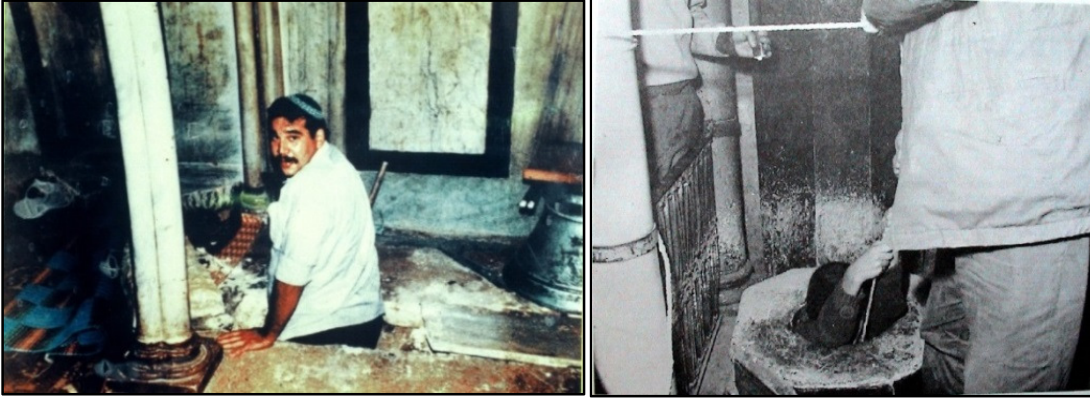
1971 yılında El-Harem El-İbrahimi’ye Tevrat kitapları konulmuştur (Nezal [50]). M.1972 yılında El-İbrahimiye ve El-Yakubiye holleri birleştirilerek yahudilerin ibadetine açılmış, avlu kumaş perde ile kapatılmıştır (El-Evkaf [26]). 1973 yılında İshak makamına açılan türbe kapısı kapatılmış; avlu bölünerek, El-Harem El-İbrahimi memurları başkanının odasına giden bir koridor yapılmıştır. Aynı zamanda türbenin döşemeleri de kaldırılmıştır (El-Evkaf [26])¹.

1975 yılında yahudiler içerideki iki hole, avluya ve El-İshakiye’ye girmişlerdir (Binefnisti [7]). 1976 yılında da Sultan Hasan Medresesi’ni askeri kışlaya çevirmişlerdir (El-Evkaf [26]). M.1976 yılında Mısırlı mühendisler El-Harem El-İbrahimi’nin tamamının restorasyonu için kapsamlı bir rapor hazırlamışlar ancak bu rapordaki hiç bir madde uygulanmamıştır (El-Evkaf [26]).

1977 yılında, yahudi yerleşimcilerin kırmış olduğu iç kapılar değiştirilip yerlerine demir kapılar takılmıştır (El-Evkaf [26]). M.1979 yılında, mağaranın iki girişini de bünyesinde bulunduran El-İshakiye’de, Likud partisi üyeleri, ilk yahudi ayinini yapmışlardır (Nezal [50]). 1981 yılında minberin yanından mağaraya bir kapı açmışlar (El-Evkaf [26]), birinci

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

kata inmişler, kapıları kırmışlar ve burada bulunan İslami Yazıları ve Kuran Ayetlerini parçalamışlardır (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.88).

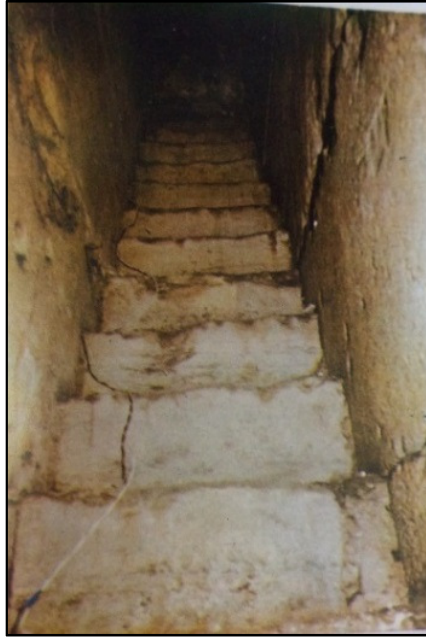
Şekil 2.88 Mağaraya Giren Yahudiler, (URL [126])

01.10.1981 ile 04.10.1981 tarihleri arasında,” El-Halil Vakıflar Müdürlüğü”, yahudilerin mağaraya girdikleri yerin bilinmesi amacıyla araştırma yapmıştır (El-Evkaf [26]). “El-Halil Vakıflar Müdürlüğü Heyeti”, yahudilerin açıp girmiş olduğu mağaranın üst katına girerek incelemelerde bulunmuş ve bu incelemenin doğrultusunda aşağıdaki tanımlama yapılmıştır:

Minber’in yanında bulunan mağara girişi betonla kapatılmış olarak bulunmuştur. Girişten aşağıya doğru 1.5 metre eğim vardır, sonra delhize inilen 15 basamak bulunmaktadır. Delhiz düzgün olup genişliği yaklaşık 70 cm, yüksekliği 80 cm ve uzunluğu 20 metredir. Kenarlarında alt mağaranın diğer holleri bulunmaktadır (buraları görmemişlerdir). Kuzey tarafına doğru dik bir eğim vardır sonra odaya çıkılmaktadır. Bu oda kandillerle aydınlatılan mağara kapı girişinin alt tarafında kalmaktadır (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.89).

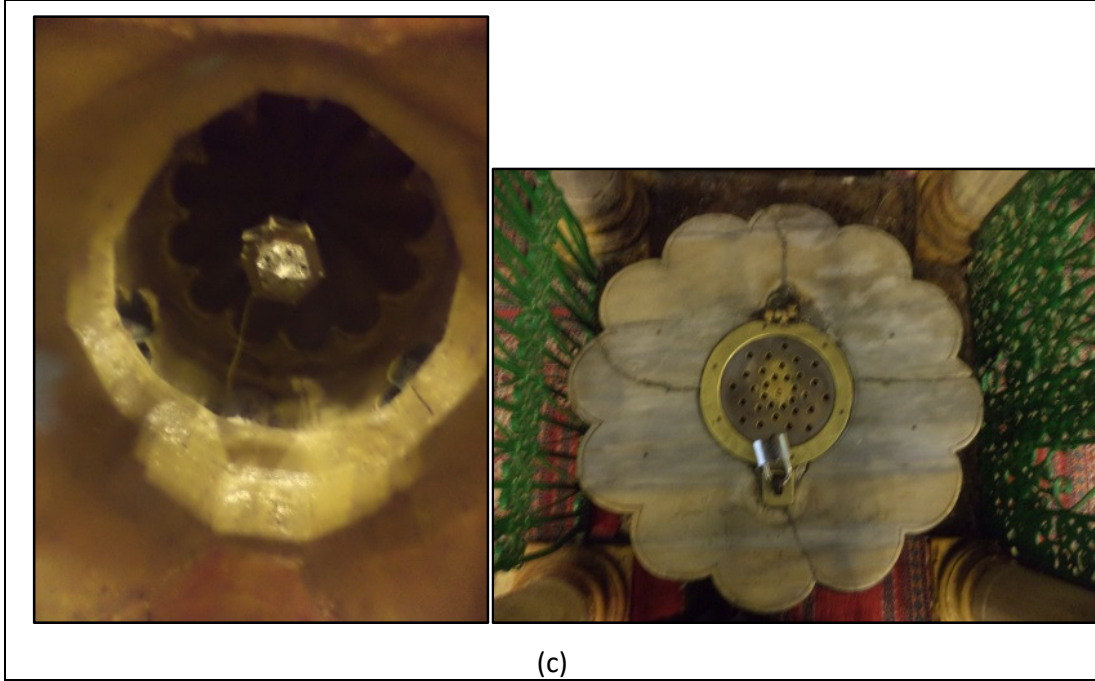

(a)

(b)

Şekil 2.89 (a) Mağara Girişinde Beton Zemin, (Al-Shweiky, 2013), (b) Mağara Basmakları, (El-Avkaf: 90), (c) Mağara Girişinde Kandiller, (Al-Shweiky, 2014)

Şekil 2.89 (a) Mağara Girişinde Beton Zemin, (Al-Shweiky, 2013), (b) Mağara Basmakları, (El-Avkaf: 90), (c) Mağara Girişinde Kandiller, (Al-Shweiky, 2014)(Devam)

Bu odanın alanı yaklaşık olarak 3x3 metredir ve tavana kadar olan yüksekliği yaklaşık 5 metredir. Oda'nın zemini taş döşeme ile kaplıdır, duvarları kireçle kaplıdır ve duvarlar dik olup yüksekliği 1.5 metredir. Bu bölümden sonra kemerli bir bölüm başlamaktadır. İki uzun duvar üzerine taş kemerler yapılmıştır (El-Evkaf [26]) M.1981.

Oda'nın güneyindeki kible tarafında Memlûk tarzı mukarnaslı bir mihrap vardır. Yapılan tahribattan dolayı bu mihrabı bir kısmı bozulmuştur. Oda'nın zemininden şekilleri düzgün olan taşlar olup bunlar gelişi güzel atılmıştır (yapılan tahribattan dolayı); üzerinde Ayet'el Kürsi'den, kufi hatla "*La Tehuzühü sinetün vela nevm*" yazılı olan 60x120 cm ebadında mermer bir levha kırılarak yere atılmıştır. Ayrıca üzerinde ABRAHAM yazılı olan bir taş levha daha bulunmuştur. Bu levha ilkinden daha yeni olup, yazılarının yeni kazınmış olduğu belirtilmiştir (El-Evkaf [26]). Bu oda'nın zemini, dehliz zemininden 30-40 cm daha yüksektedir (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.90).

(a)

(b)

(c)

Şekil 2.90 (a) Mukarnaslı Mihrab, (HRC [24]), (b) Tahrip olan Eserler, (Ebu Salih [13]), (c) Kırık Kur'an Levhaları, (El-Avkaf :296) (d) Levhada ABRAHAM Yazısı, (El-Avkaf: 296)

(d)

Şekil 2.90 (a) Mukarnaslı Mihrab, (HRC [24]), (b) Tahrip olan Eserler, (Ebu Salih [13]), (c) Kırık Kur'an Levhaları, (El-Avkaf :296) (d) Levhada ABRAHAM Yazısı, (El-Avkaf: 296) (Devam)

Dehlizin oda ile birleştiği son kısmında, yaklaşık 2.5 metre uzunluğunda bir tünele açılan bir açıklık vardır. Bu tünelin yüksekliği, zeminindeki yeni kazılmış olduğu anlaşılan toprak birikintisi ile birlikte 120 cm'dir. Tavanı taşlardan ve duvarları ateş tuğlasından yapılmış olan bu tünelin diğer yanlarında yeni yapılmış kazılar olduğu görüşmüştür (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.91).

(a)

Şekil 2.91 (a) Anıtlar, (El-Avkaf: 95), (b) Tünel, (El-Avkaf: 94), (c) Toprak Dolgu, (El-Avkaf: 297)

(b)

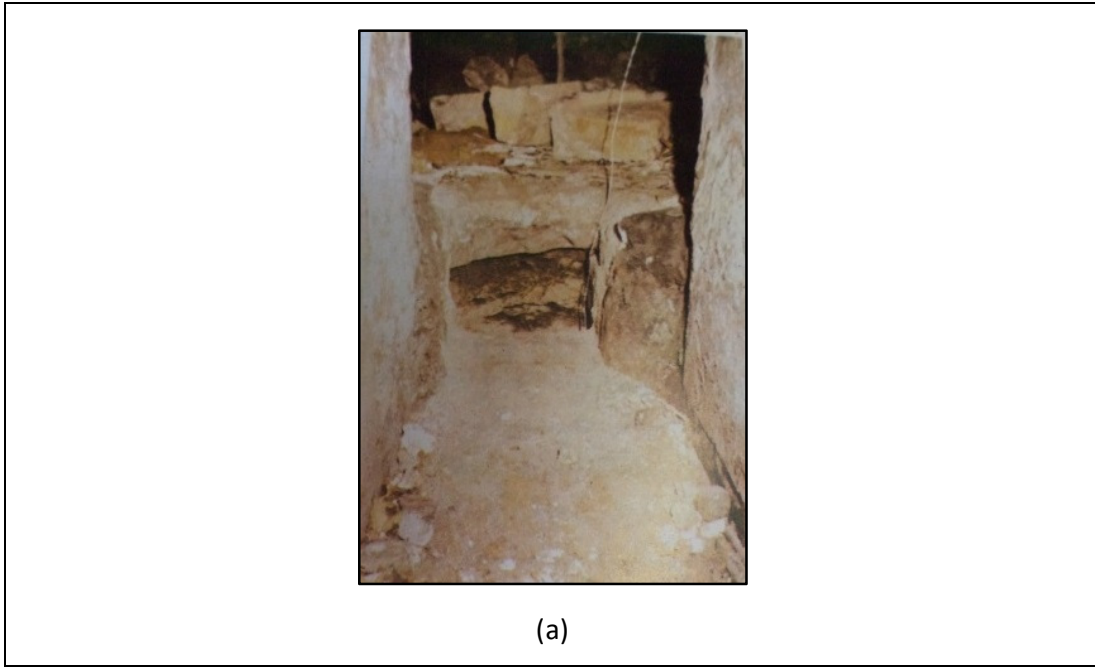
(c)

Şekil 2.91 (a) Anıtlar, (El-Avkaf: 95), (b) Tünel, (El-Avkaf: 94), (c) Toprak Dolgu, (El-Avkaf: 297)(Devam)

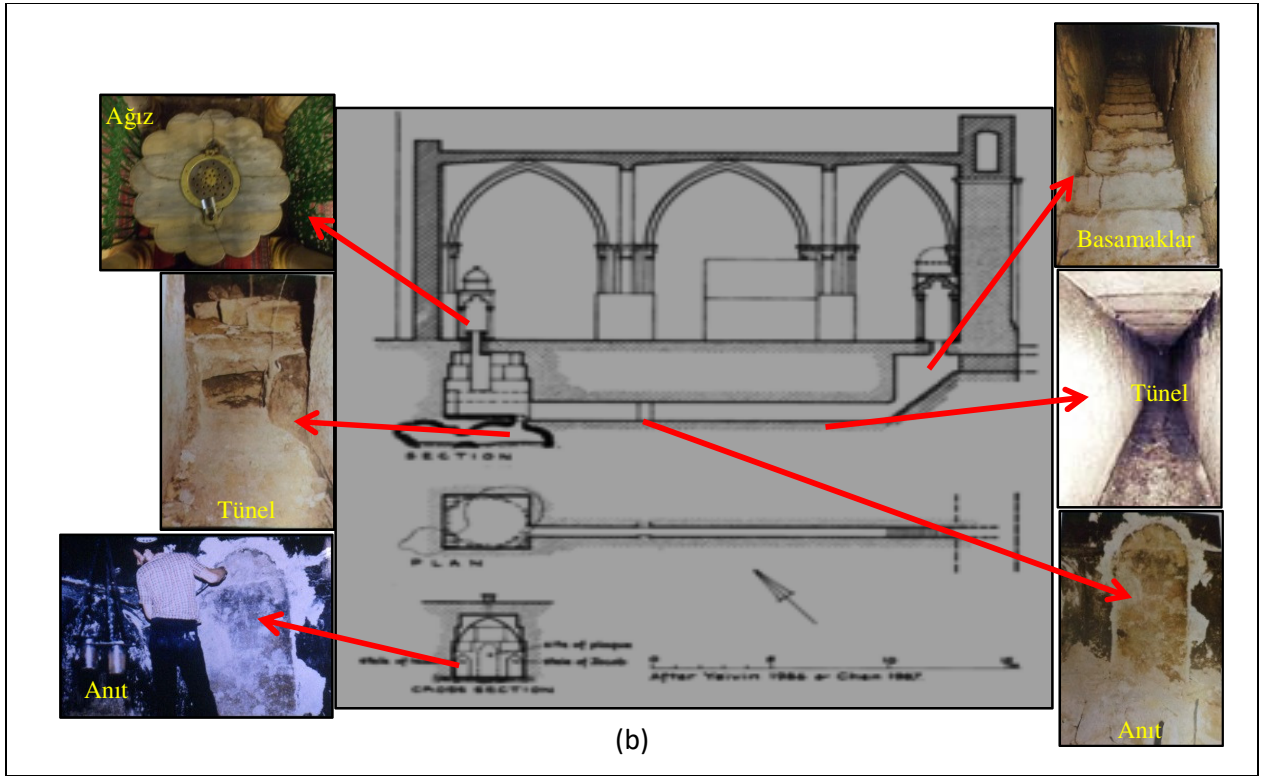
Delhiz başka bir tünele açılan dar bir açıklıkla sonlanmaktadır. Bu tünelin içinde de yeni kazı yapıldığını gösteren toprak yığınları, kemik kalıntıları, mum, kibrit ve tornavida bulunmuştur. Tünelin uzunluğu 3 metredir. İçinde birikmiş olan toprak yığınlarından dolayı, tünelin sonuna emekleyerek dahi gidilememiştir. Tünel sol duvarı kireçle kaplanmış olup, rutubetli durumdadır. Diğer hollerde ise gaz kokusu olduğundan içlerine girmek mümkün olmamıştır (El-Evkaf [26]).

Minberin yanındaki iniş yerinden, Müezzın mahfelinin yanındaki mağara odasına kadar uzanan dehlizin oda cihetinden son kısmına 4.7 metre uzaklıkta, her iki tarafta çimento

ve yontulmuş taşlarla kapatılmış iki çıkıntı bulunmuştur. Bunlar büyük olasılıkla yıkıntının altında bulunan Peygamber ve eşlerinin mezarlarına açılan kapılardır. Bu iki açıklık İshak ve eşi Rıfka (Rebeka) makamlarına yakındır, büyük ihtimalle 1976 yılında açılıp sonra yeniden kapatılmışlardır ve bu kapılar mağaranın üst kısmında bulunan iki açıklığın paralelinde kalmaktadır. Bunlardan biri İshak ile Rebeka'nın makamları arasında kalmaktadır. Tünelin sol tarafındaki çıkıntıda bir kapı daha bulunmuştur ve bu kapının üzerinde yuvarlak top şeklinde bir göz vardır. Buranın her iki kapının girişinin aydınlatılması amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu göz kontrol edilmiş ve dehliz duvarının arka tarafından bir boşluk olduğu anlaşılmış; burada üzerinde *JACOOB* yazan bir levha bulunmuştur (El-Evkaf [26]). Odanın altında bulunan, alt toprak tünele gelince; iki boşluk arasındaki açıklığın yeni kazılmış olduğu gözlemlenmiştir. İçeriye girişin kolaylaştırılması için alt taraftan genişletilmiştir. Boşluğun sonun yeni kazılmış olan zeminin kalıntıları, kemik ve çömlek parçaları bulunmaktadır (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.92).

Şekil 2.92 (a) Kazılmış Zemin Kalıntıları, (El-Avkaf [26]), (b) Mağara Bölümleri, (URL [127], Düzenleme: Al-Shweiky, 2015)

Şekil 2.92 (a) Kazılmış Zemin Kalıntıları, (El-Avkaf [26]), (b) Mağara Bölümleri, (URL [127],
Düzenleme: Al-Shweiky, 2015)(Devam)

Zannedildiğine göre mağaraya üçüncü bir giriş kapısı daha vardır ve bu kapı Lika'nın makamının batısındadır. Burası zeminle birleşen bir taş plakalarla kapatılmıştır. Mescidin zemininin üzerinde bulunan ve kuyu kapısı şeklinde olan ikinci yuvarlak açıklığa gelince, buranın üst kısmı çapı 28 cm olan mermer bir plakadan ibarettir, alt kısmı da üsttekiyle aynı ebat ve şeklindedir. Bu açıklığın altındaki kayanın kalınlığı yaklaşık 1 metredir (El-Evkaf [26]). Burada bulunan çömlekler büyük olasılıkla Memlûklar dönemine, ya da daha önceki dönemlere aittir (El-Evkaf [26]), (Şekil 2.93).

(a)

(b)

Şekil 2.93 (a) Üçüncü Giriş, (URL [128]), (b) İkinci Giriş, (Al-Shweiky, 2014)

Mağrayla ilgili yapılan bu tanımlama, Haçlılar döneminde yapılan tanımlamayla benzeşmektedir. Kayanın içerisinde kemerli bir odanın olması, bu odaya açılan bir dehlizin bulunması, sonra da dar dehlizlerle mezarların olduğu mağaraya ulaşılması gibi açıklamalar buna işaret etmektedir. Ancak Haçlıların odaya girerken geçtikleri dehliz tanımlaması ile Memlûkların yaptığı dehlizin özellikleri arasında fark vardır. Memlûkler mağarada bazı tadilatlar yapmışlar ve odayı namaz kılınacak şekilde genişletmişlerdir.

Kapı ile odanın birleştiği yere merdiven eklemişler ve bunun yanı sıra mihrap yapıp, kandiller koymuşlardır. Kabirler giriş olarak, oda duvarlarında açıklıklar “delikler” yapılmıştır. Oda Kuran Ayetleriyle süslenmiş, mermerler ve mukarnaslar yapılmış, çömlekten yapılmış bazı kaplar konulmuştur. Mağaradaki diğer dehlizlere gelince, öyle anlaşılıyor ki, Memlûkler buralara girmemiştir. Bu nedenle kapalı kalmışlardır. Buraları sonradan yahudiler açmışlar, içerideki bazı kemik kalıntılarını ve içlerine ölülerin kemiklerinin konulduğu çömlek kapları buradan çıkartıp, sonra yeniden beton ve taşlarla kapatmışlardır.

1981 yılında yahudilerin düşmanlıklarından dolayı neticesinde mağara kapatılmıştır (El-Evkaf [26]). 1983 yılında, sokağa çıkma yasağı esnasında, yahudiler mağaranın kapısını bozmuşlar; El-Yusufiye holünden Mescidin içine açılan koridoru açmışlardır (El-Evkaf [26]). 1984 yılında da, dış avludan kale üzerine yapılmış olan kontrol kulesine İsrail askerlerinin çıkmasını sağlamak amacıyla Mescid’e demir bir merdiven monte edilmiştir (El-Evkaf [26]). Avlunun girişindeki ana cadde üzerine de, yaklaşık 30 metrekare genişliğinde ve 5 metre yüksekliğinde, Turistik bir dinlenme yeri yapılmıştır (El-Evkaf [26]).

25.02.1994 tarihinde İsraili “Doktor Baruch Goldstein”, namaz esnasında, namaz kılan müslümanların üzerine ateş açmış. 29 kişiyi öldürmüş ve 135 kişiyi yaralamıştır. Yine aynı gün, İsrail askerleri, El-Harem El-İbrahimi’nin dışında, namaz kılanların üzerine ateş açmış ve 10 sivili öldürmüştür (El-Cubeh [22]), (Şekil 2.94).

Şekil 2.94 Katliam Etkileri, (URL [129])

Bu katliamdan sonra İsraililer El-Harem El-İbrahimi'ni kapatmış ve 30 günlük sokağa çıkma yasağı ilan etmişlerdir. Daha sonra da El-Harem El-İbrahimi'ni 10 ay boyunca ibadete kapatmışlardır. Bu olayın en kötü neticelerinden biri de; El-Harem El-İbrahimi'nin iki kısma ayrılması olmuştur. El-Harem El-İbrahimi'nin bir bölümü müslümanlara, diğer bölümü de yahudilere tahsis edilmiş; birbirinden ayrı iki giriş verilmiştir. Bu iki girişin arasında üçüncü bir kapı daha olup, bu kapı İsraililer tarafında kapatılmıştır (El-Cubeh [22]). “El-Halil İmar Heyetinin” restorasyon çalışmasına rağmen, namaz kılan müslümanların üzerine sıkılan kurşunların izleri El-Harem El-İbrahimi'nin duvarlarında hala bellidir, (Şekil 2.95)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

Şekil 2.95 Kurşun İzleri, (Al-Shweiky, 2015)

“Oslo II” [The Israeli-Palestinian Interim Agreement] anlaşmasına göre; 1994 yılında El-Halil şehri üçe bölünmüştür. 1997 yılında da El-Halil Protokolü’ne (The Protocol Concerning The Redeployment in Hebron / Hebron Agreement 17 Ocak 1997) göre ikiye bölünmüştür. Yapılan üçüncü anlaşma El-Harem El-İbrahimi ile ilgili olup, bu anlaşmaya göre de El-Harem El-İbrahimi ikiye bölünmüştür (Nezal [50]).

2.2.19 Filistin Devletinin (Filistin Ulusal Yönetimi) Kuruluşu (M. 1995 ----)

13 Eylül 1993 yılında Oslo anlaşması yapıldı. Bu anlaşmanın maddeleri; İsrail kuvvetlerinin öncelikle Gazze ve Eriha’dan çekilmesini öngörüyordu, (Şekil 2.96).

Şekil 2.96 Filistin Haritası (1995’den Sonrası), (URL [105])

Sonra 28 Eylül 1995 yılında Kahire’de barış antlaşması yapıldı ve “Oslo II” anlaşması yapıldı, bu anlaşmalara göre Filistin Otoritesi’nin yönetimi Batı Şeria’daki büyük kentleri kapsayacak şekilde genişletildi.

“Oslo II” anlaşmasının ana hükümleri şunlardır- Batı Şeria üç bölgeye bölünecek: “A” Bölgesi; El-Halil, Doğu Kudüs’ün dış bölgeleri ve Filistin büyük kentlerinin %7’sini kapsayan bölüm (Filistin Otoritesi yönetiminde). “B” Bölgesi; %21’ini kapsayan bölge (sivil yönetim Filistin Otoritesinde; güvenlik kontrolü İsrail Otoritesinde). “C” Bölgesi; (İsrail yönetimi altında), (Şekil 2.97)¹.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

Şekil 2.97 Oslo II Antlaşması'na Göre Batı Şeria, (URL [106])

Oslo anlaşmasından sonra, 1994 yılının Ocak ayında El-Halil anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın maddeleri, İsrail'in derhal El-Halil şehrinin %80'ninden çekilmesini öngörüyordu. Çekilme 1997 yılının Mart ayında başlayacak ve 1998 yılının Eylül ayında sona erecekti (URL [107]).

1994 yılındaki El-Harem El-İbrahimi katliamından sonra; Şehrin ticari çarşısı kapatıldı, yerel halkın çoğu evlerinden kovuldu. Aynı zamanda yollar kapatıldı, yollara ve El-Harem El-İbrahimi'ne giden yola askeri barikatlar kuruldu. M.1996 yılında, yıkılan binaların yeniden yapılması, zorla göç ettirilen yerel halkın eski şehirdeki evlerine dönebilmesi ve El-Harem El-İbrahimi'nini korumak amacıyla, "El-Halil İmar Heyeti" kuruldu, (Şekil 2.98).

Şekil 2.98 Kapatılan Çarşı, (Al-Shweiky, 2015)

1996 yılında, eski yerleşim bölgesindeki binalar ile El-Harem El-İbrahimî'nin rehabilitasyonlarının yapılması amacıyla ve “İslami Vakıflar İdare”siyle yardımlaşarak, “El-Halil İmar Heyeti” kurulmuştur (El-Useyli [30]). Yapılması planlanan restorasyon ve rehabilitasyon planlarının bir kaç hedefi vardı; mimari mirası ve kültürel dokuyu korumak, eski yerleşim bölgesinin hazırlanarak turizme kazandırılması ve eski yerleşim bölgesiyle yeni El-Halil/Hebron şehrinin bütünlüğünün sağlanması (Hamdan [139]). Bu nedenle El-Harem El-İbrahimi'nin bazı kısımlarının restorasyonu yapıldı. Ancak herhangi bir ek ya da mimari değişiklikler yapılmadı.

“El-Halil Belediyesi” eski yerleşim merkezinin korunması için çalışmalara başladı ve El-Halil şehrinin eski yerleşim merkezini “Dünya Mirası Listesi”ne aldirmek için, “Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı” ve “El-Halil İmar Heyeti”yle yardımlaşarak, hazırlıklar yapmaya başladı. Bu üç birimin katılımıyla, “El-Halil Kültürel Mirasını” korumak üzere bir “Kent Konseyi” oluşturuldu (El-Useyli [30]).

EL-HAREM EL-İBRAHİMİ YAPISININ GÜNCEL KORUMA SORUNLARI

El-Halil Kenti geleneksel dokusu ve El-Harem El-İbrahimi yapısının koruma sorunlarının doğru irdelenebilmesi için öncelikle korumanın konusu alan ve yapının uluslararası koruma statüsünü belirleyen antlaşmalar ve bu antlaşmalarda taraf olan akit devletlerin sorumluluklarının incelenmesi gerekir. Bu tanımların anlaşılmasından sonra söz konusu tanımlara istinaden alan ve yapıdaki fiziki müdahalelerin güncel durumunun incelenmesi koruma sorunlarının farklı boyutlarını irdeleyebilmek açısından anlamlı olacaktır.

3.1 Alanın Korunması İle İlgili Uluslararası Antlaşmalar ve Yerel Yasalar

Çalışma alanında yasal ve yönetsel sorunlardan en büyüğü; Filistin’de Kültürel Değerlerin korunmasını sağlayacak ve maruz kalacağı negatif etkileri engelleyecek güncel kanunların bulunmayışıdır. Bu durum bölgedeki çatışma ortamının dinamiklerine bağlı gelişen koruma sorunlarının ortaya çıkmasından önce de var olan temel bir sorundur. Korumada uygulanacak doğru adımları belirleyen kanunların yetersizliği ve bu kanunlara uymayanlar hakkında caydırıcı sistemlerin bulunmayışı, kültürel mirasın korunmasındaki en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun İsrail ve Filistin arasında uzun zamandır süregelen çatışmalı durumun fizik mekanların korunmasına yansıması kadar önemli bir diğer problemidir. Çünkü ikinci sorun alan ve yapının korunmasından ziyade kullanımı ile ilgili tartışmalarla şekillenmektedir.

Bu nedenle, Filistin Hükümetinin uygulamakta olduğu eski eser koruma kanunları ile uluslararası protokollere değinmek gerekmektedir. Daha sonra da her kanunun olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyarak; işgal nedeniyle özel bir duruma sahip olan ve hükümeti siyasi problemler içerisinde olup kısıtlı bütçeye sahip Filistin için kültürel mirasın korunması sağlayacak yeni çözüm önerilerini tartışmaya açmak mümkün olacaktır.

3.1.1 1954- Lahey Protokolü

Bu anlaşma; silahlı çatışma durumunda kültürel mülkiyetlerin korunmasını öngören bir anlaşmadır, (URL [142]). Filistin Hükümeti bu anlaşmayı; 2011 yılında, Birleşmiş Milletlere üye olduktan sonra imzalamıştır ve bu şekilde ilk kez bir devlet olarak kabul edilmiştir.

Kültürel mülkiyetler 1. Madde’de şu şekilde tarif edilmiştir: *“Halkların kültürel mirası olarak büyük önem taşıyan, dini veya dünyevi, tarihi, sanatsal veya mimari binalar, tarihi eser bölgeleri; bir araya gelmeleri suretiyle tarihi ve sanatsal önem taşıyan binalara haiz siteler gibi, sabit veya taşınabilir mülkiyetler”*.

2. ve 3. Madde’de; Bu anlaşma her ne kadar savaş durumunda kültürel mülkiyetlerin korunması için yapılmış olsa dahi, barış döneminde de kültürel mirasları korumak, muhafaza etmek ve saygı duymak hususlarına değinmiştir denilmiştir: *“İşbu Sözleşme bakımından kültürel varlıklarının korunması, bu malların emniyet altına alınmasını ve bunlar riayet edilmesini gerektirir”*, ve Madde 3: *“Yüksek Akit Taraflar, kendi ülkeleri üzerindeki kültürel varlıklarını silahlı bir çatışmanın önceden tahmin edilebilecek tesirlerine karşı emniyet altına almayı, uygun görecekları tedbirleri ittihaz ederek barış zamanından itibaren hazırlamayı taahhüt ederler”*.

7. Madde’de; Bu mülkiyetlere saygılı olunması için söz konusu mülkiyetlerin özel bir listede toplanarak Askeri Kuvvetler nezdinde ilan edilmesi gerekir denilmiştir: *“Yüksek Akit Taraflar, barış zamanlarından itibaren askeri kıtalarına ait nizamname ve talimatnamelere, işbu Sözleşmeye riayet edilmesini sağlayacak hükümler vazetmeyi ve keza barış zamanından itibaren silahlı kuvvetleri mensuplarında, bütün, milletlerin*

kültürüne ve kültürel varlıklara karşı bir saygı zihniyeti uyandırmayı taahhüt ederler, ve Yüksek Akit Taraflar, barış zamanından itibaren silahlı kuvvetleri bünyesinde, görevi kültürel varlıklara karşı saygılı, davranılmasına nezaret etmek ve bu malların muhafazası ile vazifeli mülki makamlarla işbirliği etmek olan servisler veya mütehassıs memurlar yetiştirmeyi veya ihdas etmeyi taahhüt ederler”.

4. Madde’de; Silahlı çatışma ve savaş durumlarında, çatışma halinde olan her ferdin, kültürel mülkiyetlere karşı saygılı olmaları gerekir denilmiştir: *“Yüksek Akit Taraflar, gerek kendi ülkeleri üzerinde gerek diğer Yüksek Akit Tarafların ülkelerinde bulunan kültürel varlıklarla bunların korunma tesislerini ve civarlarındaki yerleri, silahlı bir çatışma halinde bu eserleri tahribe veya bozulmaya maruz bırakabilecek maksatlar için kullanmaktan sakınmak ve bu mallara karşı her türlü düşmanca davranıştan kaçınmak suretiyle işbu mallara riayeti taahhüt ederler ve Yüksek Akit Taraflar, kültürel varlıkların, her ne yönden olursa olsun, çalınmasını, yağma edilmesini veya kaçırılmasını ve bunlara karşı girişilecek her türlü tahrip fiilini men etmeyi, önlemeyi, icabında bu türlü hareketleri durdurmayı da ayrıca taahhüt ederler, keza başka bir Yüksek Akit Tarafın ülkesi üzerinde bulunan menkul kültürel varlıklara el koymaktan sakınırlar”.*

8. Madde’de; Kültürel mülkiyetler eğer çok büyük bir önem taşıyorsa; çatışma bölgelerinden uzaksa ve savaş amaçları için kullanılmıyorsa, özel koruma altına alınabilir denilmiştir: *“Silahlı bir çatışma halinde menkul kültürel varlıkların muhafazasına mahsus sayısı mahdut bir kısım sığınak, anıt merkezleri ve büyük önem taşıyan başlıca gayrimenkul mallar özel koruma altına alınabilirler; ancak bunların: askeri maksatlar uğrunda kullanılmaması şarttır, ve işbu maddenin birinci fıkrasında sayılan kültürel varlıklardan biri, bu fıkranın kastettiği manada, ehemmiyeti olan bir askeri hedef civarında bulunursa, ilgili Yüksek Akit Taraf, silahlı bir çatışma halinde bahis konusu hedefi kullanmayacağını bu yerlerde her türlü seyrüsefer faaliyetini başka yere sevk edeceğini taahhüt ederse, sözü gecen mahal de özel koruma altına alınabilir”.*

9. Madde’de; Kültürel mülkiyetler eğer uluslararası listeye kayıt edilmişse; herhangi bir saldırıya karşı özel koruma ve muhafaza altına alınabilir denilmiştir: *“Yüksek Akit Taraflar, milletlerarası sicile kaydedilmelerinden itibaren özel koruma altına alınan*

kültürel varlıklara karşı her türlü tecavüz hareketinden sakınmak ve 8. maddenin 5. fıkrasındaki haller müstesna olmak üzere bu malları ve civarlarını herhangi askeri maksatlarda kullanılmaktan kaçınmak suretiyle bunların dokunulmazlığını temini taahhüt ederler”.

10. Madde’de; Koruma ve muhafaza altına alınan kültürel mülkiyetlere kendisini diğerlerinden ayırt edecek belirgin bir işaret konularak, uluslararası statüde korunması sağlanır denilmiştir: *“Silahlı bir çatışma, sırasında özel koruma altında bulunan kültürel varlık 16. Maddede açıklanan belirtici işaretle teçhiz edilecek ve tatbikat tüzüğünde belirtildiği gibi, milletlerarası bir denetlemeye açık tutulacaktır”.*

18. Madde’de; Kültürel mülkiyetlerin korunması için, iş bu anlaşmanın savaşa taraf olan devletlerce hem savaş hem barış hem de işgal durumlarında uygulanması gerekir denilmiştir: *“Barış zamanından itibaren yürürlüğe girecek olan hükümler dışında işbu Sözleşme, ilan edilmiş bir harp veya Yüksek Akit Taraflardan ikisi veya daha fazlası arasında zuhur edecek silahlı bir çatışma halinde, harp hali bunlardan biri veya birkaçı tarafından kabul edilmemiş dahi olsa tatbik edilecektir”.*

4. Madde’de; Kahir zaruretlerin olması durumunda bu mülkiyetlere müdahaleye onay verilmiştir, *“İşbu maddenin birinci fıkrasında açıklanan taahhütler, ancak askeri bir zaruretin kaçınılmaz hükmü altında ihlal olunabilir”.*

5. Madde’de; İşgal durumunda; bu mülkiyetlerin korunması için işgalci devletin uygulaması gereken bir kaç madde vardır: *“Bir Yüksek Akit Tarafın ülkesini kısmen veya tamamen işgal eden Yüksek Akit Taraflar, işgal altındaki ülkenin yetkili milli makamlarınca kendi kültürel varlıklarının emniyete alınması ve muhafazası yolunda gösterilecek gayretleri imkan nispetinde destekleyeceklerdir, ve işgal altındaki ülkede bulunan veya harp hareketi yüzünden hasara uğramış bazı kültürel varlıkların muhafazası için acil bir müdahale gerektiği ve yetkili milli makamlar bu müdahaleyi üstüne almadığı takdirde işgal idaresi milli idare ile sıkı işbirliği ederek imkan nispetinde en mubrem muhafaza tedbirlerini alacaktır”.*

28. Madde’de; Bu anlaşmanın ihlal edilmesi durumunda, yüce mahkemelerin, anlaşmayı ihlal eden kişileri yargılama hakkı vardır denilmektedir: *“Yüksek Akit Taraflar işbu Sözleşmeyi ihlal eden veya bu yolda bir emir veren kimsenin, hangi milletten olursa olsun, araştırılarak ceza hukuk ve disiplin cezalarına çaptırılmaları için kendi ceza hukuku sistemleri çerçevesi içinde gereken bütün tedbirler almayı taahhüt ederler”*.

3.1.2 1999- Lahey II. Protokolü

Bu protokol, 1954 Lahey Anlaşmasından sonra yapılan, ikinci protokoldür. Silahlı çatışma durumunda kültürel mülkiyetlerin korunması ile ilgilidir. 1999 yılında yapılmıştır (URL [134]). Bu anlaşma, silahlı çatışma durumunda kültürel mülkiyetlerin korunmasının güvence altına alınması ihtiyacından dolayı yapılmıştır ve 1954 yılında yapılan anlaşmanın ilgili hükümlerini teyit eder niteliktedir.

Protokolün 5. Maddesinde barış dönemlerinde kültürel mülkiyetlerin korunması hususuna değinilmiştir: *“Sözleşme’nin 3. Maddesi uyarınca silahlı çatışmaların öngörülebilir etkilerine karşı kültürel varlığı korumak için alınan hazırlık önlemleri uygun görüldüğü şekliyle envanterlerin hazırlanmasını, yangın ya da yapısal çöküntüye karşı acil önlem planlarının yapılması, taşınabilir kültürel varlığın alınması ya da söz konusu varlığın yerinde koruma altına alınması için hazırlık yapılmasını ve kültürel varlığın korunmasından sorumlu yetkililerin belirlenmesini kapsamaktadır”*.

Kültürel mülkiyetlere saygılı olunması hususunda; kahir sebeplere sığınmanın mazeret olarak kabul edilmeyeceği öngörülmüştür. Bu husus protokolün 6. maddesinde zikredilmiştir: *“Uyarınca zorunlu askeri gereksinime dayanarak kendi hakkından vazgeçmeye ancak kültürel varlığa karşı düşmanca bir davranışın gösterilmesi için aşağıda belirtilen durumlarda başvurulabilir”*.

7. Maddede hücum esnasında alınması gereken bir takım tedbirler zikredilmektedir: *“Askeri faaliyetlerin yürütülmesinde uluslararası insani hukukun gerektirdiği diğer hükümlere önyargıyla yaklaşmaksızın çatışmanın taraflarından her biri: saldırılacak hedeflerin Sözleşme’nin 4. Maddesine göre koruma altına alınan kültürel varlıklar olmadığını doğrulamak için elinden gelen her şeyi yapacaktır, ... koruma altındaki*

kültürel varlıklara verilen küçük hasarları ortadan kaldırmak ya da en azından en aza indirmek için saldırı yöntem ve araçlarının seçiminde mümkün olan her önlemi alacaktır, ve beklenen somut ve doğrudan bir askeri üstünlük ile ilişkili olarak aşırı olarak nitelendirilebilecek koruma altındaki kültürel varlıklarda küçük hasarlara yol açabilecek saldırıları başlatmaktan kaçınmak”.

Protokolün 9. Maddesinde herhangi bir işgal durumunda, işgal edilen topraklar üzerinde bulunan kültürel mülkiyetlerin korunması hususu ele alınmıştır: *“Kültürel, tarihi ve bilimsel nitelikteki bulgulara zarar vermek ya da bunları gizlemek amacıyla kültürel varlığa yapılacak her türlü değişiklik veya kültürel varlığın kullanımına yönelik başkalaşma”.*

Protokolün 10. Maddesinde, kültürel mülkiyetlerin yoğun koruma altına alınması için gereken şartlar ele alınmıştır: *“Kültürel varlık, aşağıda belirtilen üç şartı yerine getirdiği takdirde gelişmiş koruma altına alınabilir: insanlık için çok büyük bir öneme sahip kültürel bir miras olması durumunda, kültürel varlığın sıra dışı kültürel ve tarihi değerini dikkate alan ve en yüksek seviyede koruma sağlayan gerekli iç yasal ve idari önlemlerle korunması durumunda ve askeri amaçlarla ya da askeri alanları koruma amacıyla kullanılmadığı ve kültürel varlık üzerinde kontrol sahibi olan Taraf Ülkenin söz konusu kültürel varlığın ileride de kullanılmayacağını beyan etmesi durumunda”.*

11. Maddede, yasal ve idari tedbirler olmadığı zamanlarda olağanüstü durumlar ele alınmıştır: *“Kültürel varlığın listeye eklenmesi konusunda talepte bulunan ülkenin 10. Maddenin (b) alt başlığında belirtilen ölçütleri karşılayamadığı gibi istisnai durumlarda; Komite talepte bulunan Ülke 32. Madde çerçevesinde uluslararası yardım talebinde bulunduğu takdirde gelişmiş koruma sağlama yönünde karar verebilir”.*

Kültürel mülkiyetlere yoğun koruma verilmesi durumunda uygulanacak bazı tedbirler de 11. Maddede zikredilmiştir: *“Taraflardan her biri Komiteye gelişmiş koruma altına alınmasını istediği kültürel varlığın bir listesini gönderecektir, Kültürel varlık üzerinde yargı yetkisi ve kontrol sahibi olan Taraf Ülke söz konusu kültürel varlığın oluşturulacak*

listeye eklenmesini talep edebilir ve Komite kültürel varlığın Listeye eklenmesinden itibaren söz konusu kültürel varlığı gelişmiş koruma altına alacaktır”.

Üçüncü tarafları koruma tedbirlerine müdahil olması da 11. Maddede zikredilmiştir: *“Diğer Taraf Ülkeler,... ile ilgili alanda uzman diğer sivil toplum kuruluşları da belirli bir kültürel varlığın koruma altına alınması yönünde Komiteye teklif götürebilirler. Buna benzer durumlarda; Komite Taraf ülkenin kültürel varlığın Listeye eklenmesini talep etmesine karar verebilir”.*

Herhangi bir savaş çıkması durumunda, taraflardan birinin talebi halinde, kültürel mülkiyetlerin acil olarak yoğun koruma altına alınmasının mümkün olduğu yine 11. Maddede belirtilmiştir: *“Düşmanlıkların baş göstermesi durumunda çatışmaya dahil olan Taraflardan biri kendi yargı ve kontrol yetkisi içindeki kültürel bir varlığın gelişmiş koruma altına alınması yönündeki talebini acil olarak Komiteye bildirebilir”.*

12. Maddeye göre bu protokol; kültürel mülkiyetleri komple yoğun koruma altına almaktadır: *“Bir çatışma Taraf olan ülkeler söz konusu kültürel varlığı saldırıların hedefi haline getirmekten askeri faaliyetleri desteklemek amacıyla yine söz konusu varlığın veya yakın çevresinin kullanılmasından kaçınmak için gelişmiş koruma altındaki bir varlığın dokunulmazlığını garanti altına almalıdır”.*

15. Madde’de belirtildiğine göre; bu anlaşma veya protokolünde zikredilen maddelere uymayan tarafların cezalandırılması öngörülmüştür: *“Bir kişi kasten ve Sözleşme’nin ya da bu Protokol’ü ihlal edecek şekilde aşağıda belirtilen davranışlardan birini yapması durumunda; bu Protokol çerçevesinde suç işlemiş sayılır, gelişmiş koruma altındaki kültürel bir varlığı saldırının hedefi haline getirmek, gelişmiş koruma altındaki kültürel bir varlığı yada onun yakın çevresini askeri faaliyetleri desteklemek amacıyla kullanmak, Sözleşme ve bu Protokol çerçevesinde koruma altına alınmış kültürel varlığa aşırı şekilde zarar vermek ya da el koymak, bu Protokol çerçevesinde korunan kültürel varlığı saldırıların hedefi haline getirmek, Sözleşme çerçevesinde korunan kültürel varlığa yönelik hırsızlık, yağmalama, emaneti kötüye kullanma ya da barbarlık niteliğindeki faaliyetler”.*

Silahlı çatışma dönemlerinde, kültürel mülkiyetlerin korunması hususunun bazı durumlarda uygulanamayacağı 22. Madde’de belirtilmiştir: *“Bu Protokol Taraflardan birinin sınırları içinde görülen uluslararası bir nitelik taşımayan silahlı çatışmalarda geçerli olacaktır, bu Protokol isyanlar gibi iç huzursuzluklar ve gerilimler ile tecrit edilmiş ve düzensiz şiddet eylemleri ile benzer nitelikteki diğer eylemler için geçerli olmayacaktır ve UNESCO çatışmanın taraflarına yardımda bulunabilir”*.

Heyetlerin görevleri de 27. Maddede belirtilmiştir: *“Komite aşağıda belirtilen işlevlere sahip olacaktır: Kültürel varlık için gelişmiş korumanın sağlanması, askıya alınması ya da iptali ile gelişmiş koruma altındaki Kültürel varlığın Listesinin oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi”*.

3.1.3 Şamgar Antlaşması -1994

Bu antlaşma El-Harem El-İbrahimi ile ilgili olarak yapılan üçüncü antlaşmadır; bu antlaşmaya göre El-Harem El-İbrahimi yapısı fiziki olarak ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı Müslümanlara ve diğer kısmı Yahudilere ait olacak şekilde bir düzenleme tanımlanmıştır (Nezal:103).

Bu bölünme “Şamgar” başkanlığındaki Soruşturma Komisyonu’nun kararına göre yapılmıştı. “Meir Shamgar” – Yüksek Mahkeme Reisi bu antlaşmayı 13.07.1994 tarihinde imzalamıştır. Bu antlaşma; El-Harem El-İbrahimi içinde, Yahudiler ve Müslümanların birbirleriyle bir bağlantısı olmaksızın ibadet etmeleri sağlamak amacıyla, bazı düzenlemeler getirmiştir. Bu tavsiyeler bir takım prensipleri içermekteydi (URL [113]), şekil (3.48):

- İlk olarak: Yahudi ve Müslümanların birbiriyle karışması engellenecek; bu nedenle aynı mekanlarda sırayla ibadet yapılacaktı (Ortak ibadet alanlarında).
- İkinci olarak: Yahudiler tarafından, namaz kılan Müslümanlara saldırı ihtimali göz önüne alınacaktı.
- Üçüncü olarak: Modern elektronik güvenlik cihazları yerleştirilecekti.
- Dördüncü olarak: Her iki dine göre kutsal mabet sayılan mekanlarda çıkabilecek normal olmayan ve hassas durumlara müdahale edebilme yeteneğine sahip, eğitilmiş bir güvenlik gücü sürekli olarak bölgede bulundurulacaktı.

Bu prensiplere istinaden; her iki taraf arasında şiddet olaylarının, anlaşmazlıkları ve sürtüşmelerin çıkmasını engellemek, tüm ibadet edenlerin güvenliğini sağlamak amacıyla, heyet Müslümanlar ile Yahudilerin tam olarak birbirlerinden ayrılmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyelerin uygulaması aşağıdaki prensiplere göre yapılmıştır:

- Giriş kapılarının ayrılması: Müslümanlar için ayrı, Yahudiler için ayrı kapılara yapılacak ve bu kapılara gelişmiş kontrol cihazları yerleştirilecek ve El-Harem El-İbrahimi yapısına girecek her kişiyi gözetlemek amacıyla kameralar yerleştirilecek. Bunun yanı sıra Müslümanlar ile Yahudiler tamamen ayrılacak, bir gurubun diğer gurubun ibadet bölgesine girmesi yasaklanacak. Güvenlik nedeniyle bazı zamanlarda ibadet edenlerin girişi tamamen yasaklanabilecek.

Ayrıştırma yöntemleriyle ilgili olarak bir takım öneriler getirilmiştir; kurulan heyet hepsinin üzerinde çalışılmasını ve herkesin güvenliğini en yüksek ölçüde karşılayacak, en etkili önerinin seçilmesini tavsiye etmiştir. Buna göre;

- Her gurubun birbirinden ayrı zamanlarda ibadet etmesi; Müslüman ve Yahudilere bir diğer grubun ibadet vaktinde Harem içinde bulunmalarının yasaklanması veya aynı zamanda iki grubunda ibadet etmesi, ancak bunun birbirinden ayrı yerlerde yapılması.

Aşağıdaki prensiplerin uygulanmasıyla da tam olarak ayrıştırma sağlanacaktı:

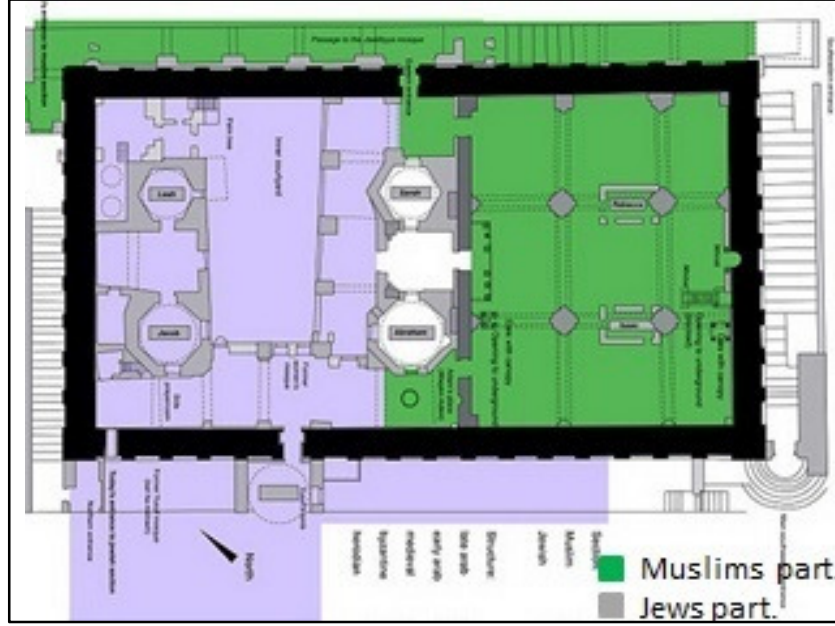
- Bir gruba mensup olan bir kişinin diğer gurubun ibadet alanına geçmesinin yasaklanması. Bunun için, bu salondan diğerine geçmeyi engelleyecek (örneğin, kapıların otomatik kapanmasını sağlayacak), merkezi sistemle kontrol edilecek, elektronik cihazların yerleştirilmesi. Gerekli görüldüğü takdirde (örneğin, bir salondan diğerine geçiş için) fazladan kapı yapılması. Salondan salona geçişlerin engellenmesi için güvenlik güçlerinin bulundurulması.
- Bir başka öneri de; her iki gurup için de her hangi bir salonun kullanılmasını yasaklamamak ve bu salonların belirli günlerde, bir gurup ile diğer gurubun ibadeti arasında en az bir saat bir boşluk bırakılması şartıyla, tüm taraflarca kullanılmasını sağlamak idi.

Mezar nöbetçi birliği:

- El-Harem El-İbrahimi'nin dış güvenliği düzenli ordu birliği veya yedek birlik tarafından sağlanacak. İsrail ordusu bünyesinde, giriş kapıları ve El-Harem El-

İbrahimi'nin iç güvenliğini sağlamak amacıyla özel bir birlik oluşturulacak ve bu birlik herhangi bir kişiyi tutuklama hakkına sahip olacak.

- El-Harem El-İbrahimi'nin iç güvenlik kontrolü: Acil durumlarda güvenlik güçleri, yedek kuvvetler gibi davranacak. El-Harem El-İbrahimi içerisindeki tüm faaliyetler, ses ve görüntü olarak, izlenip kayıt altına alınacak (URL [113]), (Şekil 3.1).

Şekil 3.1 Şamgar Antlaşmasına Göre El-Harem El-İbrahimi'nin Müslüman ve Yahudi Cemaatin Birlikte Kullanabilmesi Amacı ile Gerçekleştirilen Fiziksel Bölüme, (URL [114])

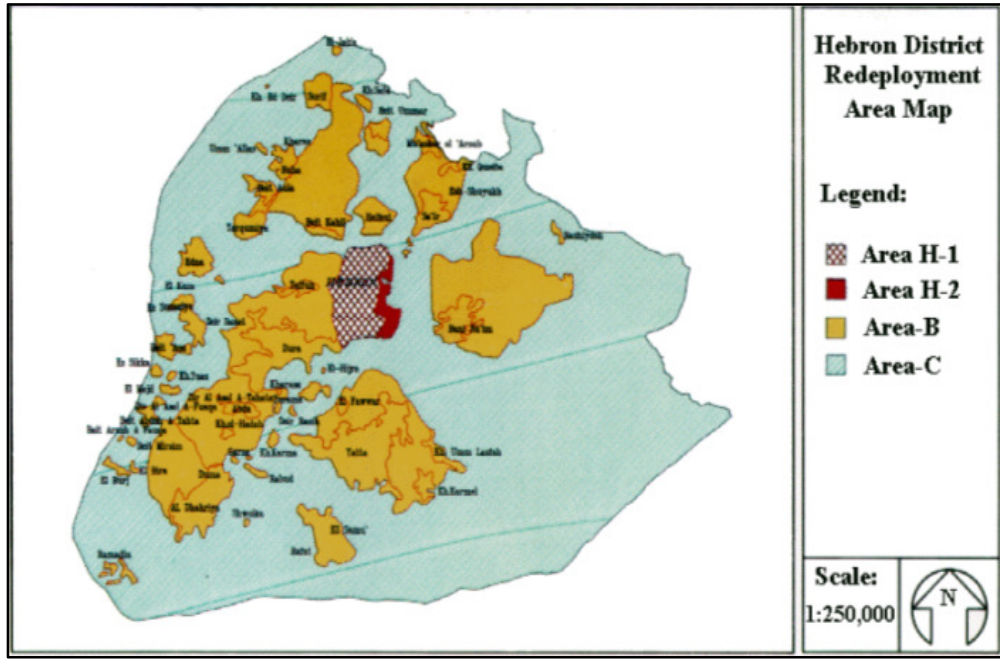
3.1.4 Oslo II. Antlaşması- 1995

“Oslo II” Antlaşması 1995 yılında imzalanmıştır. Taba Antlaşması olarak da anılan bu antlaşma ile Filistin tarafının yetkileri Batı Şeria bölgesindeki bazı yerleşimler ve büyük şehirlere doğru genişletilmiştir. Bu antlaşmaya ek olarak daha sonra 1997 yılında El-Halil/Hebron Kenti için ayrı bir protokol imzalanmıştır.

Oslo II Antlaşması'na göre El-Halil/Hebron Şehri 3 bölgeye ayrılmıştır.

- “A” Bölgesi, güvenlik ve yönetim açısından tam anlamıyla Filistin kontrolü altında olacaktı,
- “B” Bölgesi, sivil yönetim olarak Filistin, güvenlik açısından ise İsrail denetimi altında olacaktı,

- “C” Bölgesi; hem güvenli hem de idari açıdan tam olarak İsrail kontrolü altında olacaktı (Nezal:103) (URL [108]), şekil (3.2)¹.

Şekil 3.2 El-Halil Kentinde A, B, C, H1 ve H2 Alanları (1995), (URL [109])

3.1.5 El-Halil / Hebron Protokolü - 1997

1997 Yılında El-Halil Şehrini %80'inin Filistin Özerk İdaresine teslim edilmesinin yolunu açan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma El-Halil Protokolü olarak bilinmektedir. El-Halil Protokolü'ne göre şehrin eski yerleşim bölgesi iki bölüme ayrılmıştır.

- “H1” bölgesini Filistinlilere ait olacak ve bu bölgenin güvenliğinden Filistin Polisi sorumlu olacaktı.
- “H2” bölgesi de Yahudilere ait olacak; bölgenin genel yönetimi ve iç güvenliğiyle ilgili tüm sorumluluk ve yetkiler İsrail'e ait olacaktı, (HRC [24], URL [110])².

Antlaşma; doğal hayata etki edebilecek her türlü kışkırtma ve tahrikleri engelleyecek şekilde, El-Halil Şehrini tamamında, her iki tarafın da, doğal hayatın korunmasına dair taahhüttü de içermektedir. Bunun yanı sıra, antlaşma tarihinden itibaren dört ay içerisinde Çarşı ve Şüheda Caddesinin açılması; her iki tarafın da El-Halil Şehrini

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

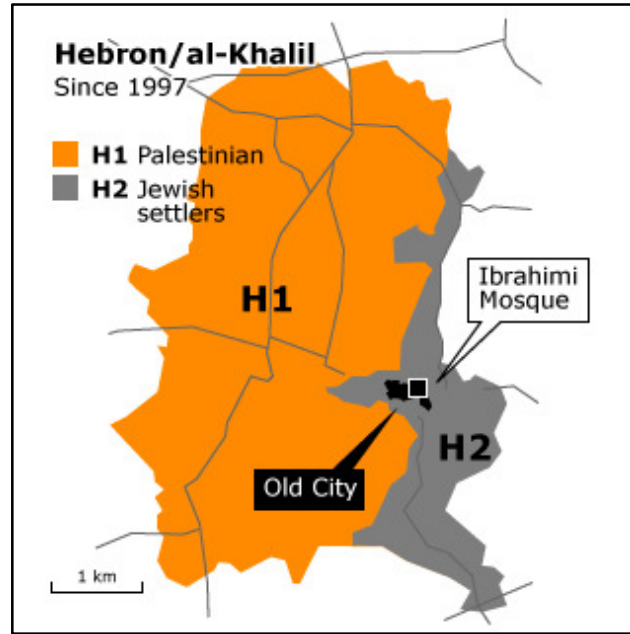
² Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

bütünlüğünü korunması, hiçbir engel ve mani çıkartmaksızın kişiler özgürlüklerin korunması ve araç geçişlerinin doğal bir şekilde sağlanmasını içermektedir.

Bunların yanı sıra; her iki tarafın da, şehrin tarihi özelliğini koruması ve bu özelliğe zarar vermeyecek yöntemlerle muhafaza etmelerini öngörmüştür. Ulaşım konusuna gelince; anlaşmaya göre Filistin tarafı toplu taşıma araçlarının duraklarını belirleyebilecek ve ulaşım özgürlüğüne sahip olacaktır. Sonuç olarak bu anlaşma ile hiç bir tarafın güvenlik sorumluluğu ve otoritesinde bir eksiklik olmaması üzerine anlaşma sağlanmıştır.

Kutsal mekanlara gelince (El-Harem El-İbrahimi bölgesi de dahil olmak üzere); Yahudilerce kutsal olan mekanların korunmasından Filistin Polisi sorumlu olacaktı.

Kutsal mekanlara ibadet etmek veya görmek için gelen ziyaretçilere; her iki tarafça ortak oluşturulmuş olan hareketli bir birlik eşlik edecek, ziyaretçilerin kutsal mekanlara, hiç bir engelle karşılaşmaksızın, özgürce ve güvenlik içerisinde ulaşmaları sağlanacaktı,¹ (URL [110]), (şekil 3.3).

Şekil 3.3 El-Halil Kentinde H1, H2 Alanlarının sınırları, (URL [111])

¹ Bölünme yapıldıktan sonra, İsrail her iki bölgeyi de kendi kontrolü altına almıştır. Eski yerleşim bölgesine Filistin Polisinin girmesi yasaklanmış ve Filistinlerin bölgeye girişini zorlaştırmak amacıyla barikatlar kurulmuştur.

Ancak; bu antlaşmaya taraf olmasına rağmen İsrail Otoritesi “Çarşı” ve “Şehitler” Şüheda Caddelerini kullanıma açmamış, günümüze kadar kapalı tutmuştur. Ayrıca Filistin merkezi otobüs duraklarını kendi kontrolü altına almıştır. Ulaşım özgürlüğünü yasaklamış; yollara ve El-Harem El-İbrahimi’nin çevresine barikatlar ve kontrol noktaları koymuştur. Mimari dokunun korunması konusundaki sorumluluklarına gelince; mimari dokuya da saldırılar olmuş, binaların çoğu saldırıya uğramış, bunlardan birçoğu yıkılmış, kullanım amaçları değiştirilmiş ve onarımları yasaklanmıştır (HRC [24], URL [112]).

3.2 Ulusal Yasalar, Yönetmelikler ve Koruma Üzerindeki Etkisi

3.2.1 Osmanlı Dönemi Kanunları ve Vakıflar

Osmanlı Dönemi’nde 1858 yılında arazileri düzenleme amacı ile bir kanunu yapılmış ve bu kanunla araziler beş kısma ayrılmıştır:

- Saltanat arazileri
- Emirlik arazileri
- Vakıf arazileri
- Terkedilmiş araziler
- Kullanılmayan araziler

Bu arazilerin de her birinin ayrı ayrı tanımlamaları ve hükümleri vardır. Dini binalar Vakıf arazileri kapsamına alınmıştır. Üzerine mescid yapılan ve namaz kılınmaya başlanan her arazi Vakıf hükmüne geçmektedir.

Vakıflar da iki kısımdır: Zürriyet Vakıfları ve Hayriye Vakıfları;

Hayriye Vakıfları: Cami ve okullar gibi hayır işlerine vakfedilen yerlerdir. Bunların başında da Haremeyn vakfı ve El-Halil şehrinde ki Cami ve El-Halil türbesi Vakfı gelir (El-Bakhit [19]).

Zürriyet Vakıfları: Şahısların kendi mal veya gayrimenkullerinden kendi zürriyetlerine vakfettikleridir. Ancak bunlardan bir kısmı; Mescid-i Harem, Mescid-i Nebevi veya Halil’ür Rahman Türbelerine (El-Harem El-İbrahimi) vakfedilmiş gibi; hayır işleri için de kullanılabilir.

İnsanların hayatında; sosyal, ekonomik ve dini olarak en büyük etkisi olan önemli vakıflar aşağıda yer almaktadır.

Efendimiz Halil'ür Rahman'ın (A.S) vakıfları. (T.D.131) defterinde geçtiğine göre Halil'ür Rahman Vakfı üç kısımdır:

- El-Halil Şehrinin içinde bulunan, Halil'ür Rahman Türbesi Vakfı.
- Kudüs'ü Şerif Şehri içinde ve bağlı kentlerde bulunan Halil'ür Rahman Vakfı.
- Her iki şehirde ve dışlarında bulunan köyler ve çiftliklerden oluşan Halil'ür Rahman Vakfı.

Bu Vakıf mülkiyeti en geniş olan vakıflardan biridir. Sadece El-Halil şehrinde; 37 dükkan, 3 hamam (üçüncü hamam harabe halindedir), 5 bostan, sabun imalathanesi ve dükkanlar vb. gibi yerler bu vakfın mülkiyetleri arasındadır. Bunlara ek olarak Hristiyanlardan alınan cizye vergisi de bu vakfın gelirleri arasındadır.

Bunlara ilaveten; Kudüs, Ramleh, Lüde, Gazze ve Nablus şehirlerinde; Mısır ve Şam'da, vakfa ait bir çok dükkan, evler, hamamlar, değirmenler, depolar, üzüm bağları, bostanlar ve ağaçlar bulunmaktadır (El-Bakhit [19]).

Kaynak suları ve Senil vakıfları: (T.D.131)¹ defterinde bu iki vakıftan bahsedilmiş olup; bunlardan biri Çukendar Vakfı'dır. El-Harem El-İbrahimi'nin kapısındaki su kaynağı vakfidir ve kendisine vakfedilmiştir. Ertas Köyü de bu su kaynağının hizmetlerine vakfedilmiştir (El-Bakhit [19]).

3.2.2 1929 Yılı İngiliz Mandası Kanunu

1929 yılında çıkarılan bu kanun ile yürürlükte olan Osmanlı Kanunu geçersiz olmuş ve İngiliz Yüksek Komiseri çıkarmış olduğu bir hüküm ile Osmanlı Devletine ait olan tüm eserleri Britanya Hükümetine devretmiştir.

Bu kanun (URL [153], Filistin'de daha sonra yapılan tüm kanunların ana çerçevesini oluşturmuştur. Mısırlılar da Gazze'de bu kanunu benimsemiş; Ürdünlüler de 1966 yılında bu kanunu düzenleyerek Batı Şeria'da uygulamışlardır. İsrail Askeri İdaresi döneminde de aynı kanunlar esas alınmıştır. Filistin Ulusal Hükümeti kurulduktan sonra

¹ Ekte: Kudüs-ü Şerif Sancağı/ 1525 – 1532 m. Tapu Defterinde olan bu vakıfla ilgili bazı örnekler vardır.

da bu kanun olduğu gibi alınmış; Ürdün döneminde uygulandığı şekliyle kalmıştır. Bu kanunun hükümleri aşağıdaki gibidir:

1. Madde *“Kanunun adı: Bu kanuna Eski Eserler Kanunu adı verilmiştir”*.

Eski eserler, binaların yaşına göre 2. Maddede şu şekilde belirlenmiştir: *“Miladi 1700 yılından öncesine ait olan; taşınır ya da taşınmaz tüm eserler, eski eser olarak tanımlanır. Yani; tarihi 1700 miladi yılının öncesine ait olan her hangi bir bina; Müdür¹ tarafından çıkarılacak bir emirle eski eser kapsamına alınabilir”*.

17. Maddeye göre, tarihi eser bölgeleri müdür tarafından belirlenir ve bu resmi gazetede ilan edilir. Madde 17’de bu konu şu şekilde ele alınmıştır: *“Müdür Filistin Resmi Gazetesinde tarihi yerler ve binaların listesini yayınlar. Dönem, dönem bu listeye yeni tarihi yer ve binaları ekleyebilir veya düzenleme yapabilir. Tarihi bölgelerin sınırlarını belirleme yetkisi müdüre aittir”*.

Eski eserlerin mülkiyet hakkına gelince; Yüksek Komiserin bu eserleri kendi mülkiyeti altına alma ve sahiplerinin elinden alarak el koyma hakkına sahiptir. Bu durum 4. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Yüksek Komiserin; Filistin Hükümeti adına ve bu kanunun hükümlerine binaen, bu kanun yürürlükten kalkana kadar, Filistin’de keşfedilecek olan herhangi bir eski eseri mülkiyeti altına alma hakkı vardır”*.

20. Maddeye göre de: *“Eğer tarihi bir bölge, tapu kayıtlarında özel bir mülk olarak kayıt altına alınmamışsa ve eğer müdür eski eserler itibariyle bir sakınca görmezse, bu bölge Yüksek Komiser adına kayıt edilebilir. Bunun yapılabilmesi için, kayıt edilecek yerin, herhangi bir dini cemiyet ya da kiliseye ait olan ve dini amaçlara tahsis edilen tarihi bir bölge olmaması şartı vardır. Bu madde, bu tür özellikleri taşıyan tarihi yerler için geçerli değildir”*.

Tarihi eser bölgelerinin korunmasıyla ilgili olarak yapılacak restorasyon ve onarım işleri de eski eserler müdürünün iznine bağlanarak, bu husus 18. Maddede şu şekilde ele alınmıştır: *“İlan edilen listede bulunan tarihi eser bölgelerinde hiç **kimsenin 1 m’den den daha derin kazı yapma hakkı yoktur**, bu yerlerde bulunan binaların içlerinde, tarihi bir mekanda ya da yakın çevresinde kazı yapılamaz ve her hangi bir bina inşa edilemez.*

¹ Müdür: Eski Eserler Dairesi Müdürü.

Müdürün izni olmaksızın herhangi bir tarihi bina yıkılamaz veya bunların bir bölümler her hangi bir bölümü yerinden sökülemez". Aynı şekilde; herhangi bir tarihi binada herhangi bir değişiklik, onarım ya da ekleme yapılamaz. Müdürün izni olmaksızın herhangi bir tarihi binaya bir duvar veya ek bir yapı yapılamaz. Bu iki şart, herhangi bir dini cemiyet veya kiliseye ait olup dini amaçlar için tahsis edilen tarihi binalar için geçerli değildir.

Aynı zamanda müdür; tarihi binaların bakım, onarım ve korunması işlerini üstlenebilir. Bu durum 19. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *"...Eğer tarihi bir bölge veya bina arazi kayırlarında özel mülkiyet olarak kaydedilmişse; müdür buranın sahibi ile anlaşarak korunmasını, denetlenmesini ve bakımını sağlayabilir; buranın restorasyonu ve bakımı için gerekli gördüğü yardımı yapabilir. Eğer bu yer tarihi bir bina ise; buranın tamamını ya da bir kısmını yıkabilir. Yapılan yıkımın binada sebep olduğu hasarları onarabilir. Yıkımdan dolayı mülk sahibine tazminat ödeyebilir. Bu konuda da söz konusu iki şart, herhangi bir dini cemiyet veya kiliseye ait olup dini amaçlar için tahsis edilen tarihi binalar için geçerli değildir. Eğer müdür gerekli görürse; söz konusu dini cemiyetler ya da kurumlarla anlaşma yaparak, bu tarihi bina ve mekanların korunması ve bakımı için, bu cemiyet ve kurumlara koruma ve bakım ruhsatı verebilir..."*.

Tarihi mekanların denetim ve kontrolü hususuna gelince, mülkiyet sahiplerinin itirazı olmaksızın, devlet memurları bu tür yerleri kontrol edebilir ve denetleyebilir. Bu husus 21. Maddede şu şekilde ele alınmıştır: *"Tarihi mekan sahiplerinin; yönetimin memurlarından her hangi bir memurun ve müdür tarafından yetkilendirilen herhangi bir kişinin; bu tarihi binaları kontrol etme, fotoğraflama ve planını çıkartması, korunması ve bakımıyla ilgili gerekli çalışmaları yapabilmeleri için, mülkiyetleri altında bulunan bu tür bölgelere girmelerine izin verme zorunlulukları vardır"*.

1929 yılında yapılan bu kanun üzerinde; 1934, 1937, 1946 ve 1948 yıllarında revizyon yapılmıştır.

3.2.3 1936 Yılı 28 No'lu Kentsel Düzenleme Kanunu

Bu kanun, tüm şehir ve köyleri planlama kanun ve eklerini birleştirmiştir ve 1. Maddeye göre, 1936 yılı Kentsel Düzenleme Kanunu olarak adlandırılmıştır (URL [144]).

Bu kanun tarihi bölge ve tarihi eserleri kapsayan mekanları ele almış; eğer bölge tarihi ve doğal ayrıcalıklar taşıyorsa, bu bölgelerde bina yapılmasını yasaklamış ve değiştirilmesi yasak olan bölgeler kapsamına sokmuştur. Bu husus 10. Maddede şu şekilde ele alınmıştır: *“Eğer Sancak Heyeti”¹; herhangi bir bölgeyi veya bu bölgenin bir kısmını; tarihi önemi ya da doğal güzellikleri açısından önemli görür ve buraların bakım ve onarımını gerekli görürse; bu kanun gereğince Yüksek Komiserlik söz konusu bölgeyi Kentsel Düzenleme Bölgesi olarak ilan edebilir....”*.

Önemli tarihi eser bölgelerinin nasıl korunacağı hususuna da 14. Maddede şu şekilde değinilmiştir; *“Tarihi öneme haiz veya güzel bölgeler ya da dini saygı gerektiren, ibadet yerleri ve türbeler koruma altına alınacaktır”*.

Yerel Heyet’ten izin alınmaksızın bu tür binaları değiştirmek, yıkmak ve üzerine bina yapmanın yasaklandığı 11. Madde’de şu şekilde belirtilmiştir; *“Yerel Heyet’ten izin alınmaksızın tarihi herhangi bir binayı yıkmak, yeniden inşa etmek veya başka bir bina yapmak; bu binaların herhangi bir yerinde bir değişiklik veya inşaat gerektiren onarım yapmak (inşaat gerektirmeyen iç onarımlar hariç) yasaktır”*.

Ancak bu kanunlar yerel otoritelere, geliştirme ve yolların geliştirmesi amacıyla; Eski Kentleri zorunlu olarak değiştirme ve yıkma hakkı vermiştir. Tehlike arz eden tarihi binaların da, onararak korunma altına alınması yerine, yıkılması hakkını vermiştir. Bu durum 5. Maddede şu şekilde belirtilmiştir; *“Tehlike arz eden binaların yıkılmasının düzenlenmesi için Sancak Heyeti bazı dönemlerde, bu konuda karar verebilecek bir dahili heyet oluşturabilir”*. 9. Maddede de şöyle denilmiştir: *“Binaların yapımı ve yıkımı ile caddelerin genişletilmesi konusunda Yerel Heyet gerekli düzenlemeleri yapar”*.

3.2.4 1966 Yılı Eski Eserler Kanunu

20.06.1966 yılında, Anayasanın 31. Maddesi gereğince “Ürdün Bakanlar Kurulu” tarafından karara bağlanmıştır. 1966 yılı 51 no’lu bu karar geçici kanun hükmünde olup, Batı Şeria’da uygulanmaktadır. Ürdün hükümeti bu kanunla, 1929 yılı “Eski Eserler Kanununu” ve 1953 yılı “Eski Eserler Kanunu” düzenlemelerini değiştirmiş, sonrada bu

¹ Yerel Heyet: Kentsel Düzenleme ve Bina Heyeti. Sancak Heyeti: Kentsel Düzenleme ve Bina Heyeti.

kanun gereğince diğerlerini ilga etmiştir. Bu kanun sonraları Filistin Hükümeti tarafından uygulanmıştır ve günümüze kadar da uygulanmaktadır (URL [145]).

Bu kanunun 2. Maddesinde eski eserler şu şekilde tanımlanmıştır: *“Miladi 1700 yılı öncesine ait olup, insanlar tarafından yapılmış, oluşturulmuş veya nakşedilmiş olan tüm taşınmaz veya taşınabilir eserler Eski Eser olarak tanımlanır. Miladi 1700 yılının sonrasına ait olan taşınmaz veya taşınır herhangi bir eser de bakanlığın¹ çıkardığı emir ile eski eser kategorisine alınabilir”*.

Müdür’ün onayımdan ve resmi gazetede yayınlandıktan sonra binaların, tarihi binalar olarak belirlenmesi hususuna 9. Maddede şu şekilde değinilmiştir: *“Müdür², bakanlığın onayını aldıktan sonra tarihi bölge ve binaların listesini resmi gazetede yayınlar. Zaman zaman bu listeye diğer tarihi mekan ve binaları ekleyebilir veya listede düzenlemeler yapabilir. Bu liste; eserin bulunduğu valilik merkezi, sancak, kaza, kasaba veya köylerde panoya asılır. Müdürün, bakanlığın da onayıyla tarihi eser bölgesi sınırlarını belirleme yetkisi vardır”*.

Bakanın, tarihi bölgelerde kazı yapma, tarihi binaların korunmasıyla ilgili restorasyon ve onarım işlemleri yapma hakkı vardır. Bu durum 8. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Müdür’ün, bakanlığın da onayı ile Ürdün Haşimi Krallığı³ içerisinde bulunan her yerde arkeolojik kazı yapma yetkisi vardır”*.

10. Madde’de ise şöyle denilmiştir: *“Bakanlığın izni olmaksızın, hiç kimsenin, yayınlanmış listede belirtilen tarihi bir bölgede kazı, hafriyat işlemleri ve inşaat yapma hakkı yoktur. Bu kapsamda olan tarihi bina ve bölgeler ve civarında, benzeri işlemleri yapma, inşaat atıkları veya çöp dökme; bu eserlerden herhangi birine hasar verme veya bir kısmını yıkma veya taşıma; her hangi bir tarihi eser üzerinde değişiklik, ilave veya onarım yapma; bu eserlere tecavüz edecek biçimde veya yapışık olarak herhangi bir duvar ya da bina yapma hakkı yoktur. 4. ve 5. Maddelerin hükümleri, dini heyetlerin mülkiyetinde olan veya dini amaçla kullanıma tahsis edilmiş tarihi binalar için geçerli değildir”*.

¹ Bakan: Turizm ve Eski Eserler Meclisi Başkanı.

² Müdür: Bakan Yardımcısı.

³ Ürdün Haşimi Krallığı: Metinde geçtiği gibidir.

11. Maddede de şu şekilde denilmiştir: *“Tapu dairesinde özel mülk olarak tescil edilmiş olsun veya olmasın; her hangi bir tarihi eser bölgesi veya binası bulunduğu vakit, Bakanlığın onayı ile Müdür bu binanın veya bölgenin sahibi ile bu bölge veya binanın korunması, incelenmesi ve restorasyonu hususunda anlaşır. Zorunlu gördüğü bakım ve onarım işlemlerinin yapılması için kendisine bir meblağ tahsis edebilir. Bu gibi durumlarda yapılacak bakım ve onarım işleri, bakanlığın onayı alınmak şartıyla müdürün belirleyeceği şartlar dahilinde yapılır. Müdür bu bölgeyi satın alma ya da kiralama kararı alabilir. Satın alma ya da kiralamaların sakıncalı olması durumunda, Arazi istimlak kanunu hükümlerine göre, adil bir tazminat ödeyerek, bu tür bölgelerin mülkiyetini alabilir. Tarihi binaların tamamını veya bir kısmını yıkabilir veya taşıyabilir”*.

12. Maddede de şöyle denilmiştir: *“Bakan, uygun gördüğü şartlar altında, herhangi bir tarihi bölge ya da binanın restore edilmesi ve korunmasıyla ilgili olarak herhangi bir cemiyet, kurum veya şahsa izin verebilir”*.

Madde 13'te de şöyle denilmiştir: *“Eski eserlere sahip olan veya tarihi eser bölgesi ya da binası işleten her kişinin; müdürlüğün belirleyeceği memurlara veya yetkilendireceği şahıslara, bu eserlerin olduğu yerlere girerek incelemelerde bulunmalarına izin vermeleri; söz konusu memurların bu eserlerle ilgili bilgi alabilmek, korumak, bakımını yapmak için müdürlüğün zorunlu gördüğü resimlemek, fotoğraflamak, kalıplar vasıtasıyla örnek almak ve diğer tüm gerekli işlemlerde kendilerine mümkün olduğu kadar yardımcı olmaları öngörülmüştür. Bakanlığın yazılı izni olmaksızın bu tür bölge, bina ve eserler üzerine herhangi bir değişiklik yapmak yasaklanmıştır”*.

45. Maddede: *“Müdür tarihi vasıf taşıyan bölgelerde bina inşaatı yapımını reddetme veya buranın taşlarının satılmasını reddetme hakkına sahiptir denilmiştir”*.

Tarihi eserlerin kaydını ele alan 14. Maddede ise şu şekilde denilmiştir: *“Taşınmaz mülkiyetlerin tescili kanununun hükümlerine halel getirmeyecek şekilde, 1964 yılında tescil edilmemiş olan tüm tarihi eser mekanları devlet hazinesi adına ve tarihi eser bölgeleri yapı ruhsatı çıkarılabilmesi için, tarihi eserler maslahatına tescil edilir”*.

Ayrıca, bu kanunda özel değere haiz tarihi eser bölge ve kalıntılarının korunması da ele alınarak, bu konuyla ilgili 15. Maddede şöyle denilmiştir: *“Tarihi, mimari ve arkeolojik kıymete haiz olan eski eser kalıntıları, antikalar, inşaatlar, binalar, mağaralar ve bölgeler koruma altına alınacaktır”*.

19. Maddede de: *“Tarihi, mimari ve arkeolojik kıymete haiz olan eski eser kalıntıları, antikalar, inşaatlar, binalar, mağaralar ve bölgeler koruma altına alınacaktır”* denilmiştir.

Ancak Eski Kentlerin korunması hususuna değinilmemiş; aksine kentsel planlamaya uygun olmayan ve kalabalık yerlerdeki eski binaların yıkılmasına değinilmiştir. Bu konu 19. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Yeni planlama ve düzenlemelere uygun olmayan yerler, eski mahalleler, kalabalığa sebep olan yerlerin kaldırılması...”*

15. Madde de şehir ve köylerin gelişme ve kısıtlanması ele alınmıştır: *“Mevcut şehir ve köylerin gelişiminin arttırılması veya kısıtlanması”*. Bu kanunun uygulanmasının, eski kanunların ilgasını gerektirdiği de 49. Madde de şu şekilde açıklanmıştır: *“İş bu kanun kendisinden önceki tüm kanun ve kararnameleri ilga eder...”*.

3.2.5 1996 Yılı Yapı Düzenleme Kanunu

Filistin Özerk Otoritesi’nin karara bağladığı yapı düzenleme kanunudur (URL [146]). Bu kanuna göre yeni inşa edilecek binalara ilişkin hükümler tüm belediyelerde uygulanmaya başlamıştır. Ancak bu kanun, Eski Kent’in korunması hususuna değinmemiştir. Civar binalara uygulanan aynı hükümler Eski Kent için de uygulanmaktadır. Bu durum Yapı Düzenleme Kanunu ekinde şu şekilde geçmektedir: *“Eski Kent: Civar bina hükümleri göz önüne alınarak, uzman heyetin Eski Kent olarak karar verdiği yerdir”*.

3.2.6 Kültürel Miras Kanun Taslağı

Bu kanun taslağı 08.01.2006 yılında hazırlanmış ve 2006 yılı Filistin Kültürel Miras Kanunu olarak isimlendirilmiştir (URL [147]). Bu kanunun 1. Maddesi’ne göre; Kanun Resmi Gazete’de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girer¹.

¹ Hala kanun olarak onaylanmamıştır.

Bu kanun taslağı, eski eserler ve korunmalarıyla ilgili birçok tanımlamalar yapmıştır. Bu husus 2. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Koruma ve Geliştirme Planı: Bu plan; eski eser bölgeleri, kayıtlı kültürel miraslar ve bunların çevreleyen bölgeler ile bu mirasların korunma yöntemlerini kapsayan detaylı bir plandır”*.

“Bakım ve Restorasyon Planı: Kayıtlı eski eser ve kültürel mirasların bakım ve restorasyonunda kullanılması serbest olan maddeler, özellikler, yöntemler ve standartları belirleyen detaylı bir plandır”.

“Eski eser tanımı da aşağıdaki gibidir: gününüzün yüz sene öncesinden daha eski tarihlerde insanlar tarafından yapılan, işlenen, inşa edilen, resmedilen ya da düzenlenen, taşınır veya taşınmaz mirasları bünyesinde toplayan, insanlar tarafından bırakılmış her şey kültürel miras olarak kabul edilir. Eski medeniyetlere ait olan ve onların ilmi, teknik, dini, sınai ve geleneksel gelişimini gösteren; harabeler, tepeler, tarihi şehirler, geleneksel köyler, dini mekanlar, mağaralar, heykeller, sikkeler, çömlekler, yazılar ve diğer tüm sanat eserleri ile bunlara eklenen kısımlar; yapımı söz konusu tarihten öncesine ait olan tüm binalar da bu kapsam içerisindedir”.

“Miraslar iki çeşittir: taşınır miraslar ve taşınmaz miraslar. Bu miraslar; tarihi eser bölgelerinde bulunan şehir kalıntıları ile camiler, kiliseler, sinagoglar, mabetler, saraylar, evler, hastaneler, okullar, kaleler, surlar, stadyumlar, tiyatrolar, hanlar, hamamlar, kabirler, türbeler, kuyu ve su kanalları gibi su sistemleri, köprüler ve barajlar gibi tarihi yapılardır. Taşınmaz tarihi eserler; eski eser bölgeleri, tarihi bölgeler ve medeniyet alanlarından oluşur”.

Bu kanun Filistin Kültürel Mirasının korunmasını hedefler. Bu husus 3. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Bu kanunun amacı, Filistin’deki kültürel mirasın; korunması, yaşatılması ve geliştirilmesini sağlayarak gelecek nesillere bırakmaktır”*.

Bu Kültürel Mirasın mülkiyetinin Filistin halkına ait olduğu da 5. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Filistin toprakları veya (..) bulunan kültürel ve tarihi miraslar Filistin halkına, kamu mülkiyetine aittir. Mülkiyeti şahıslara ait olduğu tespit edilen yerler bu kapsamın dışındadır. Bu mirasların bulunduğu topraklar ve taşınmazların mülkiyetini ve*

kullanım hakkını elinde bulunduran şahıslar; bu kanun hükümlerinde zikredilen şartlar haricinde, bu arazilerin yüzeyinde veya içinde bulunan eserler üzerinde tasarruf hakkına sahip değillerdir”.

Bu kanun, kültürel ve tarihi mirasların korunmasıyla görevli bir “Miras Meclisi” ve “Miras Heyeti” de oluşturulması öngörmüş, bu husus 10. Maddede ele alınmıştır. “Miras Meclisi aşağıdaki konulara bakmakla görevlidir:

1. *Miras yönetimi genel politikasının tartışılması ve karara bağlanması ile uygulamanın denetlenmesi.*
2. *Miraslarla ilgili koruma ve geliştirme planlarının görüşülmesi.*
3. *Kanunun uygulanabilmesi için talimat ve yönetmeliklerin önerilmesi.*
4. *Miras kanunu ve bu kanunun uygulanması için bakanlıkça çıkarılan kararların düzenlenmesi hususunda önerilerde bulunmak.*
5. *Ulusal Miras Kayıtlarının tartışılması ve karara bağlanması.*
6. *Kültürel Miraslar için ek kaynakların oluşturulması.*
7. *Miras bütçesinin denetlenmesi”.*

11. Maddede “Miras Heyeti” oluşturulması öngörülmüş ve bu heyetin görevleri 12. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: “Mirasları yönetimi, korunması, himaye altına alınması ve getirilmesinden sorumludur.

Yönetimle ilgili görev ve sorumlulukları aşağıdaki gibidir:

1. *Miras yönetimiyle ilgili genel politikaları ve öncelikleri belirlemek. Devletin eski eser politikalarını uygulamak.*
2. *Tarihi yapıların kanun ve yönetmeliğe uygun projelerini hazırlamak. Miraslar konusunda yapılacak işlerle ilgili talimatnameleri çıkartmak.*
3. *Filistin’de bulunan kültürel ve tarihi mirasların yönetimi, denetlenmesi, korunması, muhafaza edilmesi, kayıt altına alınması ve çevre düzenlemelerinin yapılması.*
4. *Miras bölgelerinin ve eserlerin arkeolojik değerlerinin belirlenmesi ve her mirasın öneminin belirtilmesi.*
5. *Arkeolojik kazı, araştırma ve keşiflerin yapılması ile bunların restorasyonu ve denetimi.*

6. *Miras kayıtlarının hazırlanması, ulusal miraslar sicilinde düzenlenmesi ve sınıflandırılması.*
7. *Ulusal miras sicilinde kayıt edilmesi gereken tarihi eser bölgeleri ve taşınması mirasların sınırlarının belirlenmesi ve isimlerinin kararlaştırılması.*
8. *Filistin toplumunda tarihi eser bilincinin yaygınlaştırılması. Tarihi ve kültürel mirasların korunmasına halkın katılımının sağlanması.*
9. *Filistin'deki tarihi ve kültürel miraslara fayda sağlayacak şekilde yerli, Arap ve yabancı kurumlarla işbirliği yapılması”.*

Mirasların finansmanı için bir bütçe oluşturulacağı da 15. Maddede şu şekilde ele alınmıştır: *“Bu kanun gereğince, mirasların korunması ve geliştirilmesi amacıyla, “Miras Bütçesi” adı altında bir bütçe oluşturulacaktır. Bu bütçenin hedefleri, idaresi, kaynakları ve nasıl kullanılacağı, bu kanun hükümlerine uygun olarak hazırlanacak bir yönetmelik ile belirlenecektir”.*

Mirasın korunması için, tarihi ve kültürel miras değeri taşıyan binaların önce belirlenerek resmi gazetede yayınlanması ve tapu kayıtlarına geçirilmesinden sonra özel miras kayıtlarına işlenmesi, 19. Maddede şu şekilde ele alınmıştır: *“Ulusal Miras Kayıt Heyeti; eski kayıtlar ve araştırmaları kapsayacak şekilde belirlediği esaslar ve standartlar çerçevesinde gerekli olan tespit, sınıflandırma ve çalışmaları yaparak, Ulusal Kayıt özel yönetmeliğine göre miraslarla ilgili tüm beyanları Ulusal Kayıt sistemine işlemek suretiyle kültürel ve tarihi mirasları kayıt altına alır”.*

20. Madde’de şu şekilde denilmiştir: *“Ulusal Miras Siciline kayıt kararı, mirasla ilgili tüm özellikleri kapsamalıdır. Mirasla ilgili; ismi, sınırı, yeri, sınıfı, mülkiyeti, önemi, eğer varsa kendisini çevreleyen bölgeler belirtilmelidir”.*

23. Madde’de de: *“Heyet; kayıtlı mirasın varlığına delalet eden gerekli alametler, levhalar ve işaretlerin konulması hususunda ilgili kurumlarla işbirliği yapmalıdır denilmiştir”.*

24. Madde’de de: *“Heyet; tarihi ve kültürel miraslar kayıt kararını, Ulusal Tarihi ve Kültürel Miras sicilinde, tapu dairesinde ve ilgili diğer dairelerde tescil etmekle*

yükümlüdür, söz konusu bu daireler, kendi kayıtlarında bu yerlerin tarihi eser olduklarına işaret eden bilgileri yazmakla yükümlüdür denilmiştir”.

25. Madde’de ise: *“Heyet, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği yapıp yardımlaşarak, kayıtlı tarihi eserlerin varlığına işaret eden gerekli işaret ve bilgileri koymakla yükümlüdür denilmiştir”.*

Bu miraslar üzerinde çalışma hususunda çeşitli kısıtlamalar getirilmiş, yapılması sakıncalı olan işler belirtilmiş, kazı ve restorasyon için ruhsat zorunluluğu getirilerek bu husus 27. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *“Aşağıdaki iş ve işlemlerin yapılması sakıncalıdır:*

4 *Mirasın herhangi bir ögesinin tahribi, bozulması, değiştirmesi ve orjinal özelliklerinin etkilenmesi.*

5 *Taşınır tarihi eserlerde sahtecilik yapmak.*

6 *Tarihi ve Kültürel Miras bölgelerine çöp, moloz yada toprak dökmek”.*

28. Madde’de de şöyle denilmiştir: *“Bu kanun hükümleri gereğince çıkarılan uygulama yönetmeliğine göre gerekli olan her türlü koruma ve restorasyon işleri için izin ve ruhsat heyet tarafından verilir”.* 29. Maddede de, bu kanuna göre, *“Miraslarla ilgili yukarıda zikredilen işlemlerin yapılabilmesinin heyet tarafından verilecek izin veya ruhsata bağlı olduğu belirtilerek şöyle denilmiştir: Tarihi eser bölgelerinde toprak kaldırma, kazı, araştırma ve bunlara ek olarak bakım, koruma, restorasyon ve bina işleri heyet tarafından verilecek izin ya da ruhsata bağlıdır”.*

Bu kanun tarihi ve kültürel mirasların korunmasına ve restorasyonuna önem vererek, bu konuda planlar hazırlanıp uygulanması konusu da ele almış ve bu hususlar bir kaç madde altında ele alınmıştır 48. Maddede: *“Heyet; tarihi miras ve eser bölgelerinin geliştirilmesi ve korunmasıyla ilgili planlar hazırlamakla yükümlüdür. İlgili kurumlar Şehir ve Köy planlama projeleri veya düzenlemelerini yaparken tarihi miraslarla ilgili geliştirme ve koruma planlarını göz önüne almak ve bu konuda yönetimle koordinasyonlu çalışmakla yükümlüdür. Heyet, koruma ve geliştirme planlarının hazırlanması yöntemlerini belirleyen yönetmelikleri hazırlamakla yükümlüdür”* denilmiştir.

49. Madde'de: *"Heyet miraslarla ilgili geliştirme ve koruma planlarının uygulanmasını denetler. Heyetin, miraslarla ilgili geliştirme ve koruma planlarına uygun olmayan faaliyetleri durdurma hakkı vardır"* denilmiştir.

50. Madde'de: *"Bakım ve rehabilitasyon planları heyet veya heyet tarafından onaylanmış uzman kuruluşlar tarafından hazırlanır. Heyet, bakım ve onarım planlarının hazırlanma yöntemlerini ve bunların kapsamı gereken hükümleri belirleyen yönetmelikleri hazırlamakla yükümlüdür. Miraslarla ilgili bakım ve onarım planlarının uygulanmasından heyet sorumludur. Heyetin, miraslarla ilgili bakım ve onarım planlarına uygun olmayan çalışmaları durdurma hakkı vardır"* denilmiştir.

Tehlikeye maruz kalan bölgeler ve yerlerle ilgi husus 60. Maddede şu şekilde belirlenmiştir: *"Başkanın¹ tehlikeye ve yıkılmaya maruz olan miras bölgeleri ve yerlerini, herhangi bir basın yayın vasıtasıyla ilan etme hakkı ve tehlike bulunduğu dair alamet ve işaretler kullanma hakkı vardır"*.

Bu kanunla diğer seki kanunların ilga edildiği de 92. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: *"Bu kanun aşağıdaki mevzuatları ilga eder: 1929 yılı eski eserler kanunu ve düzenlemeleri. 1966 yılı 51 No'lu Eski eserler kanunu ve düzenlemeleri aynı zamanda bu kanun hükümlerine muhalif olan tüm kanunlar"*.

3.2.7 1978 İsrail Eski Eserler Kanunu

1978 yılında Kiniset tarafından karara bağlanmıştır (URL [148]). Bu kanun, taşınır eski eserleri; 1700 yılından önce insanlar tarafından yapılan sabit veya ayrı ögeler olarak tanımlamıştır. Tarihi 1700 yılından sonraya ait olup, tarihi değeri olan ögeler ise bakanlık² tarafında eski eser olarak ilan edilebilir. Arkeolojik bölgeler ise; 1. Maddeye göre Bakanlık tarafından belirlenen ve eski eserleri ihtiva eden bölgeler olarak tanımlanmıştır. Bu kanun, 2. Maddeye göre eski eserleri devletin mülkü olarak ilan etmiş ve bunun belirlenmesini de Bakanlık kararına bırakmıştır.

Kanunun 3. Maddesine göre keşfedilen herhangi bir eski eser, keşfedildiği tarihten itibaren 15 gün içerisinde ilgili mercilere bildirilmek zorundadır. Buna binaen, keşfin

¹ Başkan: Miraslar Genel Kurul İdaresi Başkanı.

² Bakan: Eğitim Öğretim ve Kültür Bakanı.

yapıldığı bölgede çalışmalar durdurulur. 6. Maddeye göre, daha sonra burada çalışmaya devam edilmesine veya çalışmanın tamamen durdurulmasına müdür tarafından karar verilir. 7. Maddeye göre de keşfin yapıldığı bölgenin sahibine, müdürün¹ vereceği karara göre tazminat ödenerek, yer kamulaştırılır.

Arkeolojik bölgeler de şu şekilde belirtilmiştir: Müdür, belirli bir yeri, arkeolojik bölge olarak ilan edebilir ve bu resmi gazetede yayınlanır. 28. Maddeye göre bu ilanın Bina ve Yapı Heyetine ve yer sahibine tebliğ edilmesi gerekir. 29. Maddeye göre, bu ilana binaen söz konusu bölgede aşağıdaki işlerin yapılması yasaklanır: İnşaat, kazı, yol veya duvar yapımı, çöp dökümü, herhangi bir değişiklik veya düzenleme ve müdürün belirleyeceği diğer yasak işler. Bu talimatlara aykırı davrananlar 31. Maddeye göre cezalandırılır.

Eğer bina dini bir bina ise; burada kazı yapılması ve yukarıda zikredilen işlerden herhangi birinin yapılması yasaktır. 29. Maddeye göre bu yasak kararları, “Adalet Bakanlığı” ve “Diyanet İşleri Bakanlığınca” oluşturulan bir Bakanlık heyeti tarafından onaylanır.

Bakanın, koruma, araştırma ve bölgede arkeolojik kazı yapma amacıyla, arkeolojik bölgeleri kamulaştırma yetkisi vardır. Bu şart, dini mekanlar ve mülkiyeti dini müesseselere ait olan yerler için geçerli değildir. Bu gibi yerlerin kamulaştırılması ancak “Diyanet İşleri Bakanlığı”, adalet “Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığınca” oluşturulan bir Heyet ile Kiniset’e bağlı olan “Eğitim ve Kültür Heyetinin” onayına bağlıdır. 32. Maddeye göre bu Heyetlerin onayı alınmak suretiyle kayıtlı veya kayıtsız olarak bu şart uygulanabilir. Bu kanunun 32. Maddesine göre de, bu maddelere aykırı davrananlara hapis cezası ile maddi tazminat cezaları öngörülmüştür.

3.2.8 Yasalara İlişkin Bir Karşılaştırma

Filistin’de uygulanmakta olan koruma kanunları ile uluslararası kanunlar ortaya konulduktan sonra; her kanunun Filistin için olumlu ve olumsuz yönlerine değinilerek eleştirisi aşağıdaki şekilde yapılmıştır, (Çizelge 3.1):

¹ Müdür: Eğitim Öğretim ve Kültür Bakanlığına bağlı Eski eserler ve Müzeler Dairesi Müdürü.

Yasa	Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
1929 yılı İngiliz Mandası Kanunu	Müdür Filistin Resmi Gazetesinde tarihi binalar ve yerlerin listesini yayınlar.	Bu kanun 1929 yılı Eski Eserler Kanunu olarak isimlendirilmiştir.
	Müdürün, dini mekanlar üzerinde mülkiye ya da onarım hakkı yoktur.	Müdürün tarihi bölgelerin sınırlarını belirleme yetkisi vardır.
	Devlet memurlarının binaları kontrol etme ve araştırma hakkı vardır, Mülkiyet sahiplerinin bu memurlara engel olma hakkı yoktur.	Bu kanuna göre eski eser, miladi 1700 yılı öncesine ait olan eserlerdir, Tarihi miladi 1700 yılı sonrasına ait olan eserler ancak müdür tarafından eski eser olarak ilan edilebilir.
	-----	Müdürün tarihi binalar üzerinde onarım, değişim ve kazı yapma yetkisi vardır.
	-----	İngiliz Yüksek Komiserinin Filistin’de keşfedilecek herhangi bir eski eseri mülkiyeti altına alma hakkı vardır.
1936 yılı 28 numaralı Kentsel Düzenleme Kanunu	Bu kanun 1936 yılı kentsel düzenleme kanunu olarak isimlendirilmiştir (günümüzdeki Eski Kentler).	Eğer tehlike arz ediyorsa binalar yıkılabilir (Bu binalar genellikle tarihi binalar olmuştur).
	Önemine binaen arkeolojik bölgeler, kentsel düzenleme bölgesi olarak ilan edilebilir.	-----
	Dini arkeolojik mekanlar koruma altına alınır.	-----
	İzin alınmaksızın, binalar üzerinde herhangi bir tadilat yapmak yasaktır.	-----

Yasa	Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
1966 yılı Eski Eserler Kanunu	Müdür, arkeolojik bölge ve binaların isimlerini içeren listeyi Resmi Gazetede yayınlar*.	Kentler, köyler ve binalar düzenleme kanunu olarak isimlendirilmiştir.
	Bakanın, tarihi binalar üzerinde koruma, onarım ve kazım işleri yaptırma hakkı vardır.	Bu kanuna göre eski eser, miladi 1700 yılı öncesine ait olan tarihi eserlerdir. Miladi 1700 yılı sonrasına ait olan eserlerin tarihi eser olarak ilanı Bakan'a aittir.
	Dini binalar üzerinde bakanın herhangi bir düzenleme veya restorasyon yaptırma yetkisi yoktur.	Düzenleme gereksinimlerine ve yeni planlamaya uygun olmayan kalabalık ve eski mahalleler kaldırılacaktır.
	Müdür, mülk sahibinin onayını almak suretiyle, özel mülkiyetler üzerinde bakım ve onarım yaptırma hakkına sahiptir.	Mevcut köyler ve şehirlerin gelişimi kısıtlanacaktır (Eski binaların yerine yeni binalar yapılmasının engellenmesi).
	Bakan'ın, bakım ve koruma işlerini özel kurumlara verme hakkı vardır.	-----
	Müdürün ve bağlı memurların özel arkeolojik binaları kontrol ve araştırma yetkisi vardır.	-----
	Müdürün arkeolojik bölgelere bina yapılmasını yasaklama yetkisi vardır.	-----
	Arkeolojik bölgeler eski eserler kurumunda kayıt edilir ve bina ruhsatı verilirken bu kayıtlar dikkate alınır.	-----
	Arkeolojik, tarihi ve mimari değere haiz arkeolojik ve tarihi kalıntı ve bölgeler koruma altına alınır.	-----
1996 yılı Yapı Düzenleme Kanunu	-----	Eski Kent: Uzman heyetin mücavir binaları göz önüne alarak kararlaştırdığı yerdir (Eski Kentler üzerine yeni bina kanunlarının uygulanması).

*1944 yılından beri Resmi Gazetede hiç bir liste yayınlanmamıştır.

Yasa	Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
Kültürel Miras Kanun Taslağı 2006	Filistin’de bulunan tarihi mirası; korumak, geliştirmek yoluyla yeni nesillere bırakmayı hedefleyen, bakım onarım planı ile koruma ve geliştirme planı olarak tanımlanmıştır.	Günümüzden yüz sene öncesine ait olan eserler miras olarak kabul edilir (Bunlardan bazılarını kayda değer bir önemi bulunmaktadır).
	Tarihi miraslar için bir meclis.	-----
	Yönetimi için bir heyet ve korunması için bir bütçe yapılacaktır.	Bu kanun 2006 yılı Filistin Miraslar Kanunu olarak isimlendirilmiştir.
	Tarihi miraslar için bir ulusal sicil oluşturulacak ve bu sicil mirasları tam olarak tarif eden, gerekli araştırmalar, belgeler ve incelemeleri kapsayacaktır (Kanun onaylanmadan önce hazırlanması gerekmektedir).	Bu kanun taslağı henüz onaylanmamıştır (Parlamentonun çalışmaması ve hangisine ait olacağı hususunda Kültür Bakanlığı ile Eski Eserler Bakanlığı arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden karara bağlanmamıştır).
	Tarihi miraslar listesi Filistin Resmi Gazetesinde yayınlanır.	Filistin toprakları üzerindeki miraslar Filistin halkına aittir (Mülkiyet sahipleri belirtilmemiştir).
	Arazi kayıtlarında tarihi miras bölgelerine işaret edilir.	-----
	Ruhsat olmaksızın tarihi miras bölgelerinde herhangi bir tadilat, kazı veya yıkım yapmak yasaktır.	-----
	Tarihi miraslar ve arkeolojik bölgeleri korunması ve geliştirmesi için planlar hazırlanacaktır.	-----
	Köy ve şehir planlama projeleri yapılırken tarihi miraslarla ilgili koruma ve geliştirme planları göz önüne alınacaktır.	-----
	Bakım ve onarım planları heyet veya heyet tarafından onaylı uzman ve ehil kuruluşlar tarafından yapılacaktır.	-----
	Başkan’ın tehlikeye maruz olan tarihi miras bölge ve mekanlarını, tehlikeli bölge ilan etme ve bunu belirtecek işaret ve levhalar kullanma yetkisi vardır.	-----

Yasa	Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
1978 İsrail Eski Eserler Kanunu	Her hangi bir tarihi eser keşfedildiğinde, keşif tarihinden itibaren 15 gün içerisinde ilgili kurumlara bildirilme zorunluluğu vardır. Keşif yapılan bölgede yapılmakta olan başka işler varsa durdurulur.	Miladi 1700 yılından önce insanlar tarafından yapılmış olan her öge, eser olarak kabul edilir. Miladi 1700 yılından sonraya ait olan ögeleri tarihi eser olarak ilan etme hakkı bakanlığa aittir.
	Müdür'ün karara bağlayacağı şekil ve miktarla, mülkiyet sahibine tazminat ödenerek yer kamulaştırılır.	Arkeolojik bölge bu eserleri bulunduran bölgedir ve bu bölgeyi belirleme hakkı Bakan'a aittir.
	Resmi Gazetede ilan ettikten sonra; müdür herhangi bir bölgeyi arkeolojik bölge olarak ilan edebilir. Bu ilan, mülkiyet sahibi ve düzenleme heyetine tebliğ edilir.	Eserler devleti mülküdür ve bu kanunda karar yetkisi Bakan'ındır.
	Bölge arkeolojik bölge olarak ilan edildikten sonra, o bölgede herhangi bir bina, hafriyat ve yol gibi inşaat işleri yapılamaz, bölgeye çöp veya atıklar dökülemez, herhangi bir düzenleme ya da değişiklik yapılamaz, eğer varsa müdürün yasaklayacağı diğer işlemler de yapılamaz.	Koruma ve araştırma amacıyla, Bakan'ın arkeolojik bölgeleri müsadere edip kamulaştırma hakkı vardır. Kamulaştırma yapıldıktan sonra o bölgede arkeolojik kazı işlemlerini yaptırmaya yetkilidir.
	Dini binalarda; Adalet Bakanlığı ile Din İşleri Bakanlığının ortaklaşa oluşturdukları Bakanlık Heyetinin izni olmaksızın, herhangi bir kazım, yıkım veya değişiklik işlemi yapılamaz.	-----
	Mülkiyeti dini kurumlara ait olan dini bölge ve binalar; Adalet Bakanlığı, Din İşleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığının ortaklaşa oluşturdukları Bakanlık Heyeti'nin izni ile Kiniset'e bağlı Eğitim ve Kültür Heyetinin onayı olmadan, müsadere edilemez ve kamulaştırılamaz. Bu hüküm tüm dini eserler için kayıtsız şartsız geçerlidir.	-----
	Bu kanuna muhalefet edenler, hapis ve maddi para cezalarıyla cezalandırılır.	-----

Yasa	Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
1954 Lahey Anlaşması	Silahlı çatışma durumlarında tarihi ve kültürel mülkiyetlerin korunması.	Bu kanun, kahir sebepler ve zaruretlere durumda bu mülkiyetlere müdahaleye izin vermiştir.
	Tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetler, halkların kültürel mirası açısından büyük önemi olan mülkiyetlerdir.	Kültürel bir mülkiyetin yoğun koruma altına alınabilmesi için; insanlık açısından çok büyük öneme sahip bir kültürel miras olması gerekmektedir, (Bazen yerel halk açısından önemli olabilir).
	Bu kanun, barış zamanlarında bile; tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetlere saygılı olunması ve korunması konusuna değinmiştir.	Bu mirasın ulusal anlamda kanuni tedbirler ve uygun idare şekli ile koruma altına alınmış olması ve yüksek koruma altında olması gerekir, (Filistin’de kanun yoktur ve idare zayıftır).
	Bu mülkiyetler, özel listeler halinde hazırlanarak askeri kuvvetlere ilan edilmelidir. Tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetler saygı duyulmalı, silahlı çatışma durumlarında tahrip ve yıkıma maruz kalabilecekleri amaçlar için kullanılmalarından kaçınılmalıdır.	Tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetlerin özel koruma altına alınarak muhafaza edilebilmesi için, uluslararası kayıt sistemine işlenmesi gerekmektedir, (Filistin’de kayıt yapılmamıştır).
	Bu mülkiyetlerin tahribatına sebep olacak uygulamalar yasaktır.	İşgal durumunda tarihi ve kültürel mülkiyetler koruma altına alınır, (Filistin’de koruma altında değildir).
	Kültürel mülkiyetler işgal edilemez, (Dini mekanlar zikredilmemiştir).	Bu kanun hükümlerine muhalefet edenler cezalandırılır ancak cezalar belirlenmemiştir, (İsrail’e uygulanan bir ceza yoktur).

Yasa	Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
1999 Lahey Protokolü	Tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetlerin korunmasından sorumlu uzman otoritelerin tayini ve acil durum planlamasının yapılması.	Silahlı çatışma zamanlarında tarihi ve kültürel mülkiyetlerin korunabilmesi için barış zamanlarında gereken tedbirler alınır, (Filistin'deki silahlı çatışma bu anlaşmadan önce başlamıştır).
	Askeri zorunluluklara sığınmak uygun değildir.	Koruma altına alınan mülkiyetler zarar verebilecek hücumlardan kaçınılır, (Filistin'de koruma altına alınmış bir mülkiyet yoktur).
	Herhangi bir tarafın, tarihi ve kültürel mülkiyetleri korunması amacıyla, listeye aldırma talebi halinde, yoğun koruma standartları sağlayabilmesi gerekmektedir, Tarafın uluslararası yardım talep etmesi şartıyla, heyet yoğun koruma temin kararı alabilir.	Koruma altına alınan tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetler üzerinde; kültürel, bilimsel ve tarihi özelliklerini yok edecek ve silecek şekilde herhangi bir değişiklik ve amacı dışında kullanım yapılamaz, (Bunlardan çoğu değiştirilmiştir).
	Yoğun koruma altına alınması istenen tarihi ve tarihi ve kültürel mülkiyetlerin listesi heyete verilmelidir.	Uluslararası boyut almayan silahlı çatışma halinde; gerilim ve kalkışmalar durumunda bu kanun uygulanmaz, (yani Filistin'de uygulanmaz).
	Yoğun koruma altına alınan tarihi ve kültürel mülkiyetler hücum esnasında hedef alınamaz.	Bu anlaşma veya protokolü çiğneyenler cezalandırılacak olup, cezanın keyfiyeti belirtilmemiştir (İsrail bu protokole imza atmamıştır).
	UNESCO Örgütü çatışma taraflarına bu konuda hizmet sunar.	-----

Filistin’de uygulanmakta olan kanunların olumlu ve olumsuz yönlerine yukarıdaki sırayla tanımladıktan sonra, bu kanunların olumlu yönlerinin yanı sıra olumsuz yönlerinin de olduğu açıkça görülmektedir. Olumlu yönlerinden en önemlisi; kültürel mülkiyelerin isimlerinin bir liste halinde oluşturularak Resmi Gazetede yayınlanması ve Lahey Anlaşmasında belirtildiği gibi, savaş durumunda silahlı kuvvetlere tamim edilmesi zorunluluğudur.

Aynı zamanda bazı kanunlar bu mülkiyetlerin arazi ve tapu kayıtlarında belirtilmesi zorunlu kılmış; bu şekilde karar mekanizmalarının, söz konusu arkeolojik bölgelerde yıkım veya yeni bina yapılması izni vermesinin önüne geçmesini sağlamıştır.

Dikkat çeken diğer bir husus da; tarihi ve kültürel mülkiyetleri koruma, onarma, tadilat ve kazı kararlarının “Müdür” veya “Bakan” yetkisinde olmasıdır. Bu mülkiyetler üzerinde yapılacak herhangi bir faaliyete izin ve ruhsat verme hakkı üst otoritelere verilmiş ve bu şekilde vatandaşların bu bölgelerde herhangi bir faaliyette bulunmasının önüne geçilmiştir. Aksine bu özel mülkiyetleri araştırmak ve belgelemek için, vatandaşlardan devlet memurlarına izin verilmesi gerekliliğini öngörmüş, müdürün kararı ve mülkiyet sahiplerinin onayı ile buraların restore edilmesi imkanını sağlamıştır.

Yine dikkat çeken başka bir husus ise; Müdür ve Bakana, dini mekanların restorasyon ve tadilatı konularında yetki verilmemesidir. Bu olumlu bir karardır. Çünkü bu mülkiyetler bakanlığın ya da şahısların özel mülkiyeti değildir. Bu nedenle alınacak herhangi bir restorasyon kararı, sadece bir bakanın değil, ilgili devlet kurumlarının tamamının ortak kararıyla yapılabilir.

Düzenleme kanunlarına gelince; bu kanunlar, arkeolojik bölge ve yapıların tamamında detaylı araştırma, tetkik ve belgelendirme işlemleri ile koruma planı yapılmasını şart koşmuş; bu eserlerin korunabilmesi ve gelişimi takip edebilmesi için, kentsel düzenleme

planları içine alınmasın öngörmüş, tehlike arz eden binaların ilan edilmesi zorunluluğunu da getirmiştir.

Kültür değerlerinin korunabilmesi için, Filistin’de bulunan tüm tarihi ve kültürel mülkiyetlerin kayıt altına alınması gerekir. Ancak Filistin Hükümeti’nin bu kayıt sistemini oluşturacak gerekli mekanizmaları yoktur ve bu mülkiyetleri belirleyip kontrol altına alma imkanı da yoktur. Çünkü bu mülkiyetlerin büyük bir kısmı tamamen İsrail kontrolü altında olan “C” Bölgesinde; birkaç tanesi de İsrail’in kısmi kontrolü altında olan “B” bölgesindedir. Bununla birlikte, bu işlemleri yapabilecek uzman bir ekip olmadığı gibi finansman darlığı da yaşanmaktadır.

Miraslar Kanun Taslağında; Kültür miraslarının korunması için bir miras heyeti ve miras meclisi kurulmasına işaret edilmiştir. Ancak bu göreve sadece genel olarak atıfta bulunulmuş; mülkiyetlerin nasıl ve hangi yöntemlere korunacağı hususuna değinilmemiştir. Aynı şekilde bu kanun taslağında koruma projelerinin finansmanı için bir bütçe oluşturulması da zikredilmiştir. Ancak Filistin’de bu projelerin yapımı, sadece dış yardımlara dayanmaktadır. Eğer dış yardım varsa proje yapılır, yoksa yapılmaz.

Silahlı çatışma dönemlerinde bu mülkiyetlerin korunması hususuna gelince; uluslararası kanunlar sadece, barış dönemlerinde bu mülkiyetlerin kayıt ve listelerini yapmak gibi ön hazırlıkların yapılması gerekliliğine değinmiş; kayıtlı olan bu mülkiyetlere saldırıyı yasaklamış; devletin bu mülkiyetlerin listesini yapmasını, hukuki ve idari koruma önlemleri almasını öngörmüştür.

Fakat mevcut durum Filistin için uygulanamamaktadır çünkü özellikle tüm arkeolojik bölgeleri tanımlayan kayıtlı listeler henüz oluşturulamamıştır. Anlaşmanın uygulanabilmesi için gerekli olan korumayı sağlayacak idari imkanları da kısıtlıdır.

Bu kanunlar kentsel doku ve mimari tarzın korunması hususuna da değinmemiştir. Eski binaların etrafında ve üstüne yapılan yeni binaların yüksekliklerinin ne olacağına ve ufuk çizgisine oranına değinilmemiştir. Binaların özgünlüğünün nasıl korunacağına; binaların korunması amacıyla yapılacak restorasyonlarda hangi maddelerin kullanılması gerektiğine, yüzeyler ve açıklıklar onarılırken hangi yöntemler kullanılacağına da değinilmemiştir.

Ayrıca bu binaların ve bulunduğu çevrelerin çağdaş yaşam koşullarına adapte edilerek kullanıma uygun hale getirilebilmesi için gerekli olan, otoparklar, alt yapı, yol genişletme gibi, modern müdahalelerin nasıl yapılacağı konularına da değinilmemiştir.

İsrail kanunu ise dini tarihi bölgelere değinmiş, özel heyetin izni olmaksızın, buralarda kazı ve tadilat işlerinin yapılmasını yasaklamıştır. Ancak bu kanun tek taraflı işlemekte olup Filistin’de bulunan dini tarihi eser bölgelerine uygulanmamakta ve buralarda sürekli olarak hafriyat işleri yapılmaktadır. Mescid-i Aksa ve El-Harem El-İbrahimi yapısında yaptıkları kazıları buna örnek olarak gösterebiliriz.

3.3 Uluslararası Antlaşmalar Bağlayıcılığında El-Harem El-İbrahimi Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler ve Günümüz Koruma Sorunları

3.3.1 Genel Bakış

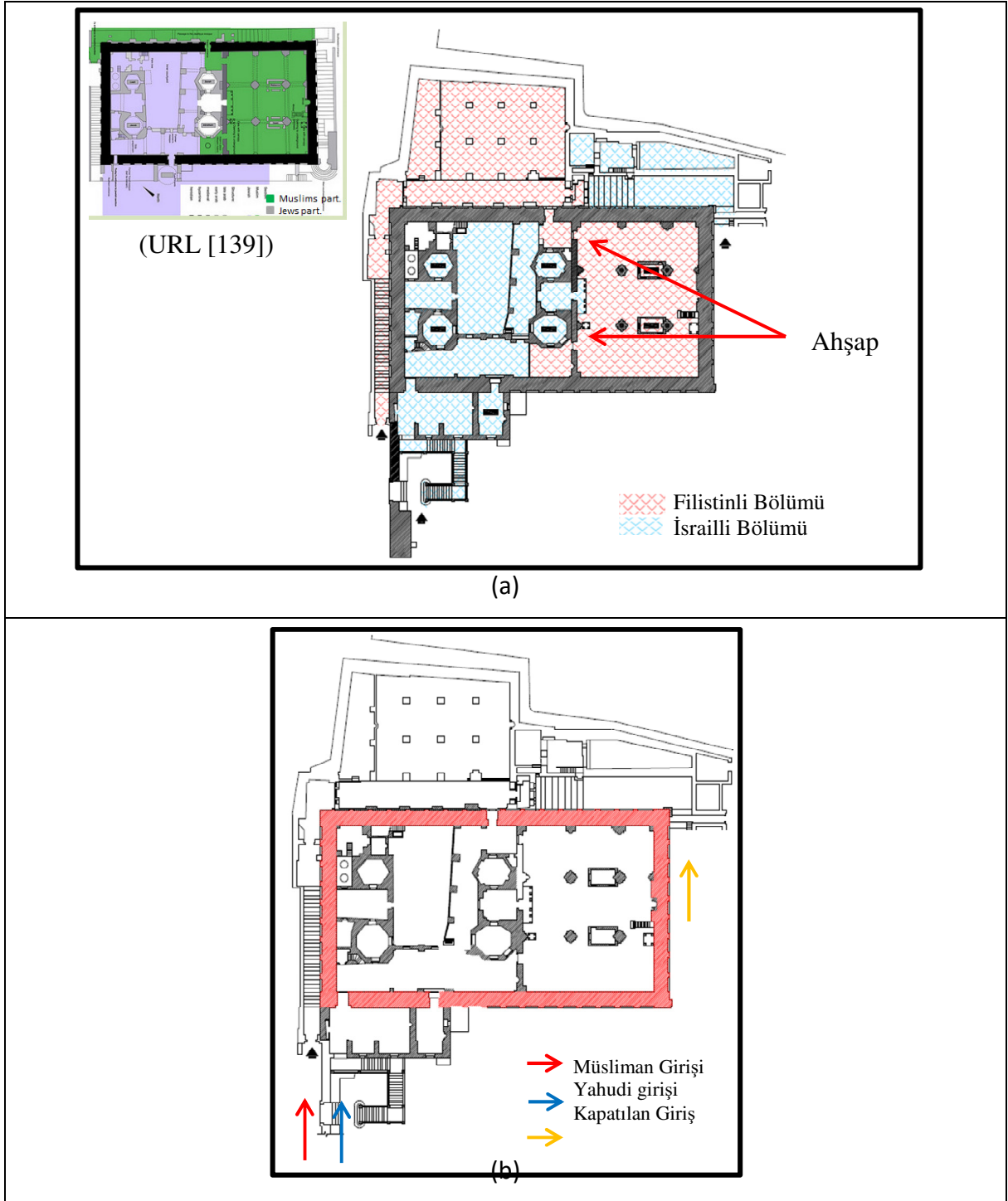
El-Halil Kenti’nin tarihi dokusu içindeki en önemli simge yapı El-Harem El-İbrahimi yapısının koruma-kullanım dengesi ile ilgili en önemli sorun 1994 yılında meydana gelen El-Harem El-İbrahimi katliamı sonucunda konunun çözümlenebilmesi ile hazırlanan Şamgar Antlaşması, Oslo II ve El Halil Protokolleri ile ortaya çıkmıştır. Bu katliam sonrasına kent ve yapı ölçeğinde fizik mekanlarda, mekanları bölerek kullanma, fiziki güvenlik önlemleri, gibi yöntemlerle çatışmaya neden olan ve tarihi çevre-yapı üzerinden gelişen faktörler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Buna göre de en önemli değişiklik yapı El-Harem El-İbrahimi yapısının kullanımına yönelik olmuş, iki farklı inanç grubu tarafından kullanılabilmesi için yapı fiziki olarak bölünmüştür.

Yapının bölünerek kullanılmasına ilişkin yapılan uluslararası antlaşma sonucunda yapı El-Harem El-ibrahimi yapısının El-Malikeye Salonu olarak anılan bölümü ahşap bir duvarla bölünmüş ve yapıya giriş iki ayrı noktadan verilerek bir giriş Müslümanlara, diğer giriş Yahudilere tahsis edilmiş, üçüncü giriş ise İsrail yönetimi tarafından kapatılmıştır (El-Cubeh [22]).

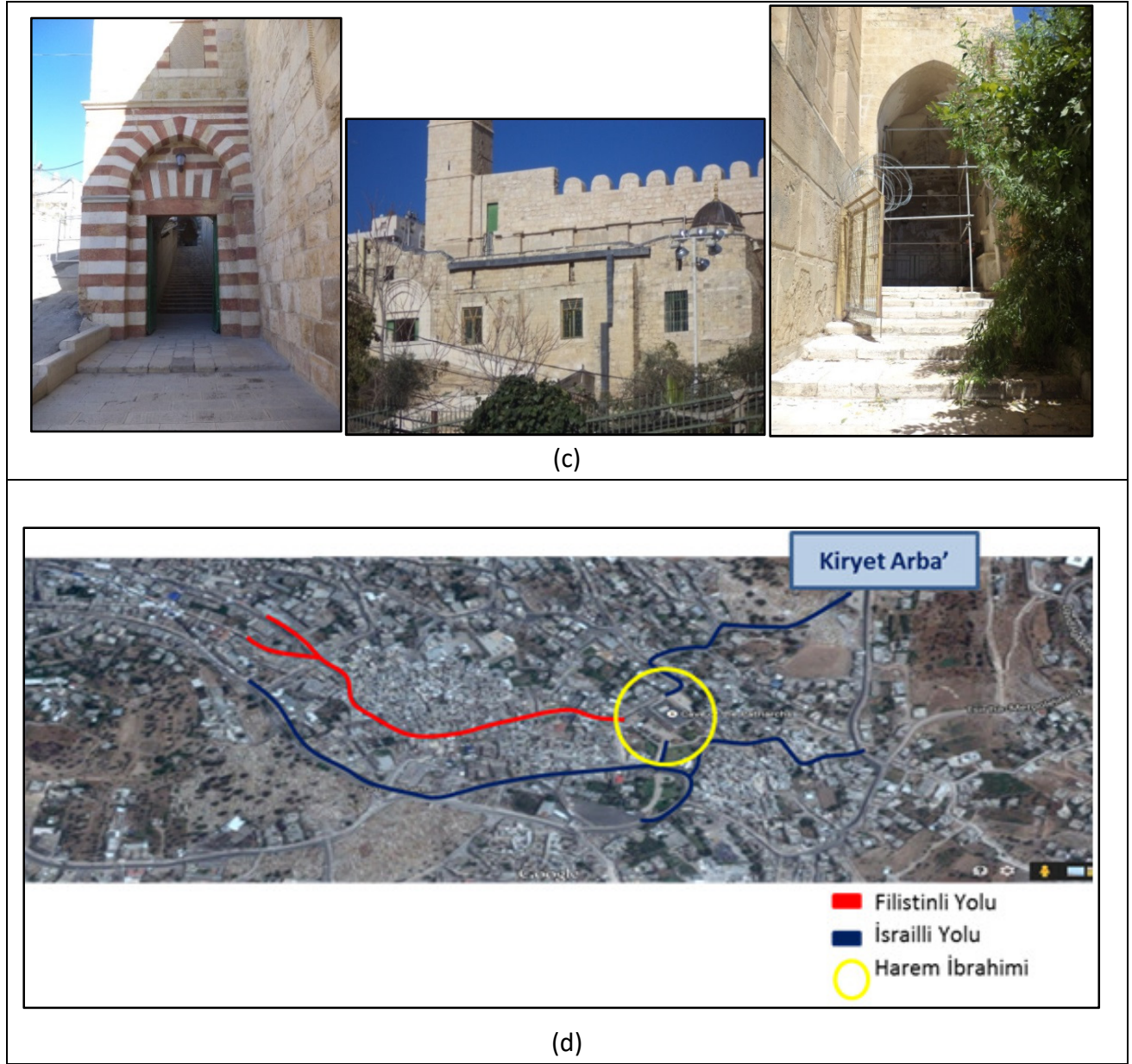
1994 yılında “Amerika Birleşik Devletleri”, “El-Halil Şehrinde Uluslararası Denetim Kuvvetleri”nin bulundurulması kararını almış ve Müslümanlar ve Yahudilerle ilgili yukarıda tanımlanan müdahaleler hayata geçirilerek cami yeniden ibadete açılmıştır (Nezal [50]).

Ana hatları ile tanımlanan bu düzenlemelerin detayları ve El-Harem El-ibrahimi yapısının fiziki bölünme esasları şu şekilde tanımlanmıştır;

- El-İshakiye ve El-Jaouliye salonlarının kullanımlar Müslümanlara ayrılmıştır,
- El-İbrahimiye ve El-Yakubiye salonları ile koridor ve avlunun kullanımı Yahudilere ayrılmıştır
- Değişik vakitlerde ibadet eden her bir grup için, ayrı iki giriş kapısı olacaktır,
- Her yıl, her grup için 10 gün belirlenecek ve bu dönemlerde El-Harem El-ibrahimi yapısı sadece bir grup tarafından tamamen kullanılacak ve diğer gurubun girmesi engellenecek (Nezal [50]), (Şekil 3.4).

Şekil 3.4 (a) El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme Sonrası Planı (Al-Shweiky, 2015), (b) El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme Sonrası Yeni Giriş Düzenlemesi (Al-Shweiky, 2015), (c) Müslümanlar İçin Ayrılan Giriş – Yahudiler İçin Ayrılan Giriş ve Kapatılan Giriş (Al-Shweiky, 2013), (d) Kent içinde El-Harem El-İbrahimi Yapısına Ulaşan Yollar (URL [141], (Düzenlenme Al-Shweiky, 2015), (e) El-Malikiye Salonu, (Al-Shweiky, 2014), (f) Ayrılmış Ahşap Duvarı, (Al-Shweiky, 2013).

Şekil 3.4 (a) El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme Sonrası Planı (Al-Shweiky, 2015), (b) El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme Sonrası Yeni Giriş Düzenlemesi (Al-Shweiky, 2015), (c) Müslümanlar İçin Ayrılan Giriş – Yahudiler İçin Ayrılan Giriş ve Kapatılan Giriş (Al-Shweiky, 2013), (d) Kent İçinde El-Harem El-İbrahimi Yapısına Ulaşan Yollar (URL [141], (Düzenlenme Al-Shweiky, 2015), (e) El-Malikiye Salonu, (Al-Shweiky, 2014), (f) Ayrılmış Ahşap Duvarı, (Al-Shweiky, 2013) (Devam).

(e)

(f)

Şekil 3.4 (a) El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme Sonrası Planı (Al-Shweiky, 2015), (b) El-Harem El-İbrahim Yapısının Bölünme Sonrası Yeni Giriş Düzenlemesi (Al-Shweiky, 2015), (c) Müslümanlar İçin Ayrılan Giriş – Yahudiler İçin Ayrılan Giriş ve Kapatılan Giriş (Al-Shweiky, 2013), (d) Kent İçinde El-Harem El-İbrahimi Yapısına Ulaşan Yollar (URL [141], (Düzenlenme Al-Shweiky, 2015), (e) El-Malikiye Salonu, (Al-Shweiky, 2014), (f) Ayrılmış Ahşap Duvarı, (Al-Shweiky, 2013) (Devam).

3.3.2 El-Harem El-İbrahimi Yapısının Günümüzdeki Durumu

El-Harem El-İbrahimi yapısının tez kapsamında mevcut durumu ve koruma sorunlarının incelenmesi sırasında karşılaşılan en önemli problem yapının ikili kullanım kuralına göre bazı bölümlerine Müslümanların girmesinin yasak olması nedeniyle yapı üzerine bütüncül bir inceleme yapılmasının mümkün olmamasıdır. Bu durum aynı zamanda yapının bütüncül korumasının yapılabilmesi karşısındaki en önemli engeli de tanımlamaktadır.

Çalışma kapsamında bazı kısımlara girişin kesinlikle yasak olması nedeniyle El-Harem El-İbrahimi'nin girilmesi serbest olan bölümlerine girilerek fotoğraf çekmek mümkün olmuştur. Diğer kısımlara girmek mümkün olmadığından, bu kısımların resimleri ve özellikleri diğer kaynaklardaki eski resimlerden faydalanılarak yapılmış olup. Bilgilerin kişisel gözlemden ziyade dolaylı kaynak bilgilerine dayandığını söylemek gerekir. Buna göre söz konusu kısımlara ilişkin tanımlar aşağıda yer almaktadır, (Şekil 3.5).

(a)

Şekil 3.5 (a) El-Harem El-İbrahimi, Genel Görünüm, (Al-Shweiky, 2013),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Yakın Çevresi, (URL [132])

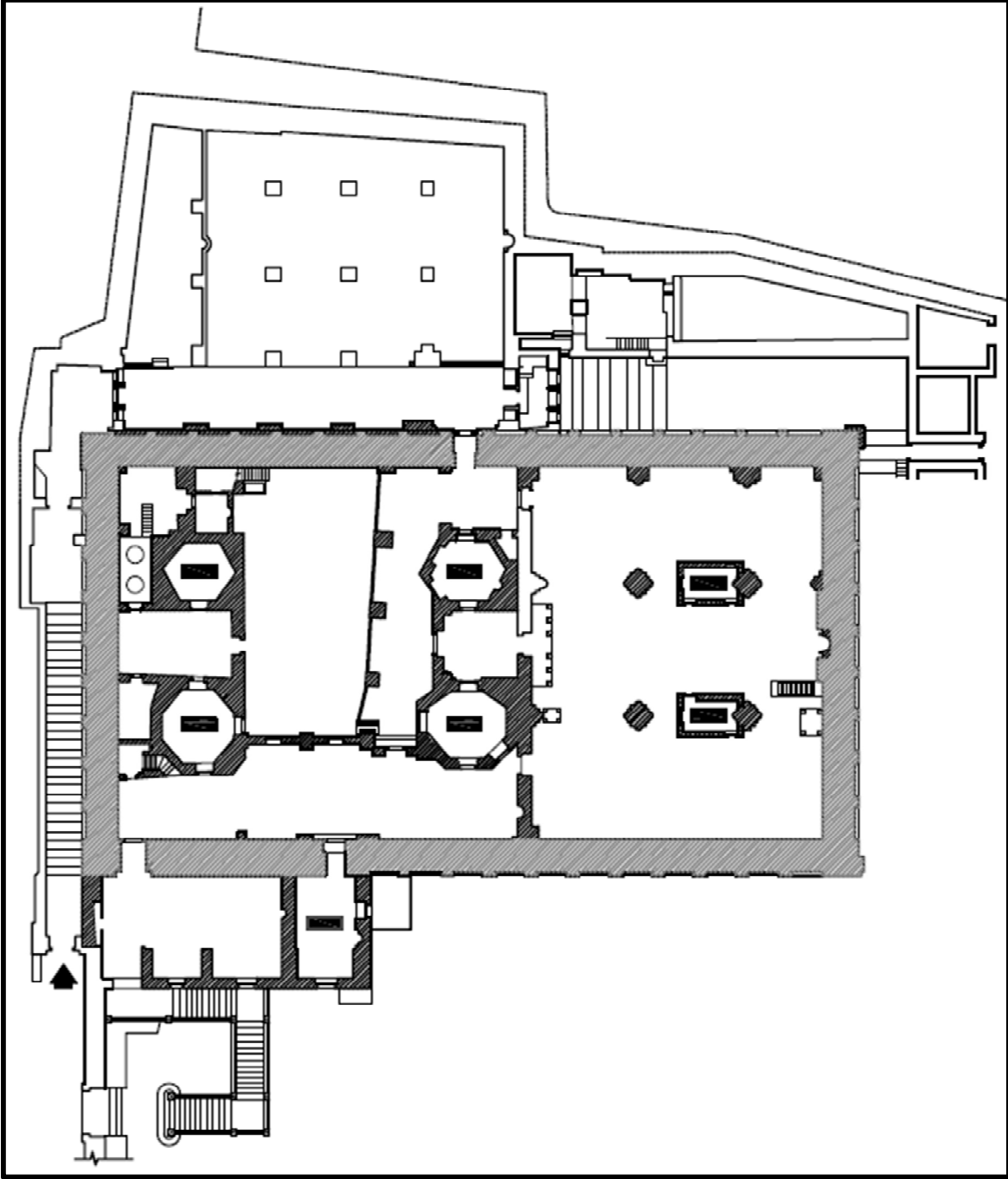

(b)

Şekil 3.5 (a) El-Harem El-İbrahimi, Genel Görünüm, (Al-Shweiky, 2013),
(b) El-Harem El-İbrahimi'nin Yakın Çevresi, (URL [132]) (Devam)

El-Harem El-İbrahimi Yapısının Planı

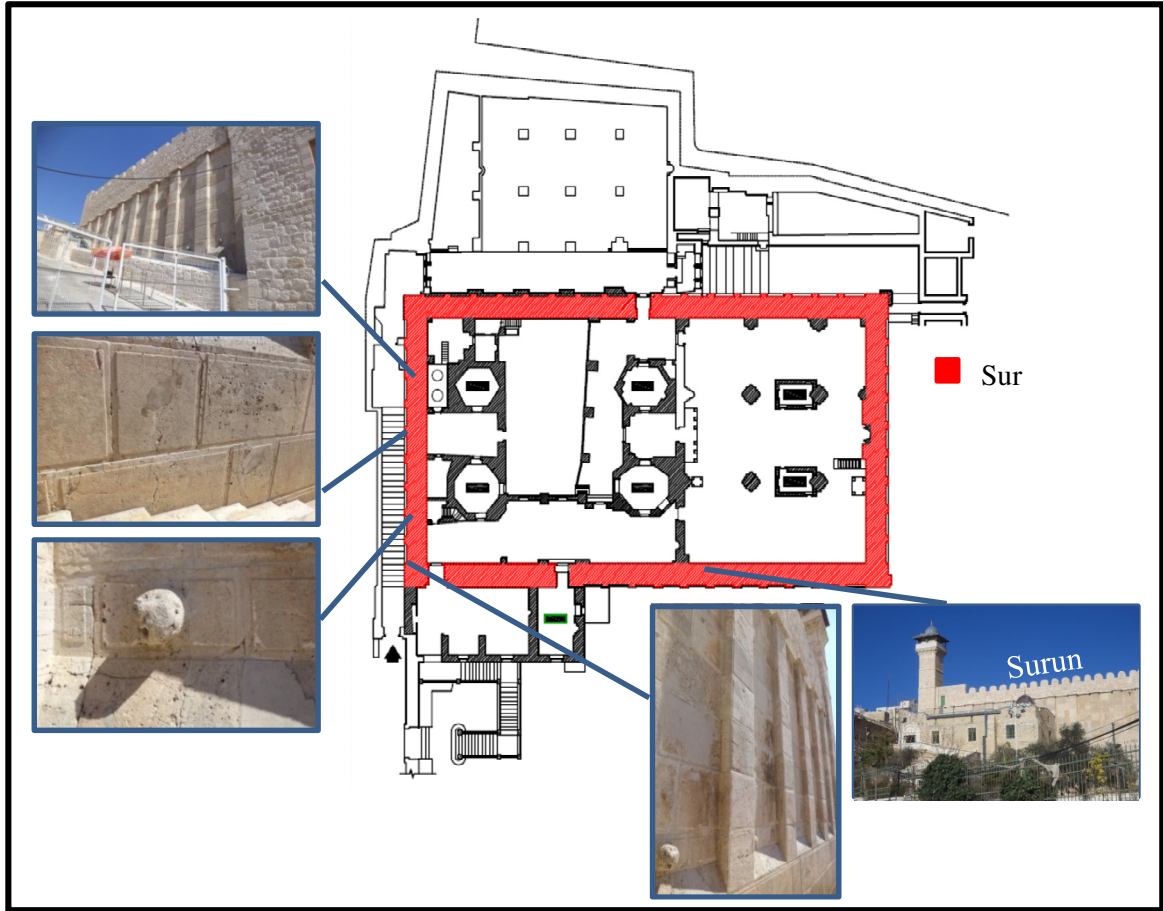
El-Harem El-İbrahimi'nin planı; ibadet alanları, kabirleri ve kubbeleri görüntülerinden oluşmaktadır. El-Harem El-İbrahimi'nin tanımlanması; bireysel gözlemlememe göre aşağıdaki gibidir, (Şekil 3.6).

Şekil 3.6 El-Harem El-İbrahimi'nin Planı, (HRC [24], 2003)

Sur “El-Hir”

Dikdörtgen bir yapıdan ibaret olup; (59.28m x 33.87m) ebadındadır. Sur duvarının kalınlığı yaklaşık 2.68 metre, yüksekliği ise 16 m. dir. Geç dönemde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında b duvarına 3m daha duvar eklenmiştir. Bu Sur yontulmuş büyük taşlardan ve harç kullanılmadan yapılmış sağlam kuşaklardan oluşmaktadır. Taşların bazılarının uzunluğu 7 m ve yüksekliği 1.5 m’ye ulaşmaktadır. Dış tarafından Suru taçlandıran bir duvar örgüsü (korniş) vardır (Ebu Salih [13]), (Şekil 3.7)¹.

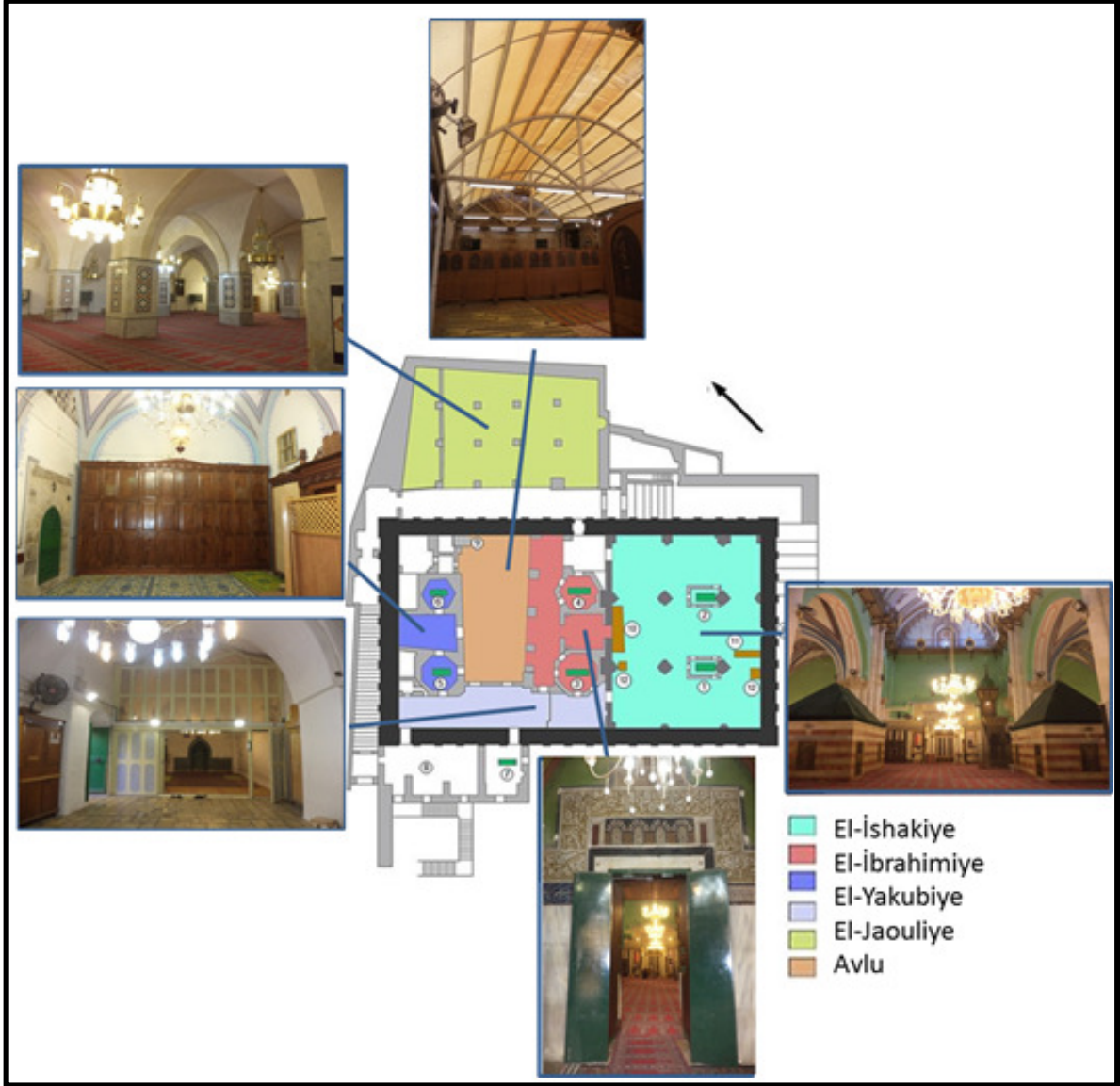

Şekil 3.7 Sur, Herod Tarafından İnşa Edilmiş, (Al-Shweiky, 2015)

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

El-Harem El-İbrahimi'nin İbadet Alanları

El-Harem El-İbrahimi'nin üstü çatıyla kapalı 6 salonu ve buna ek olarak Harem'in ortasında kalan üstü çakık bir avlusu vardır. Salonlar şunlardır: El-İshakiye, El-İbrahimiye, El-Yakubiye, El-Malikiye, El-Yusufiye, El-Jaouliye Mescidi. Bunların yanı sıra salonları birbirine bağlayan revaklar vardır, (Şekil 3.8).

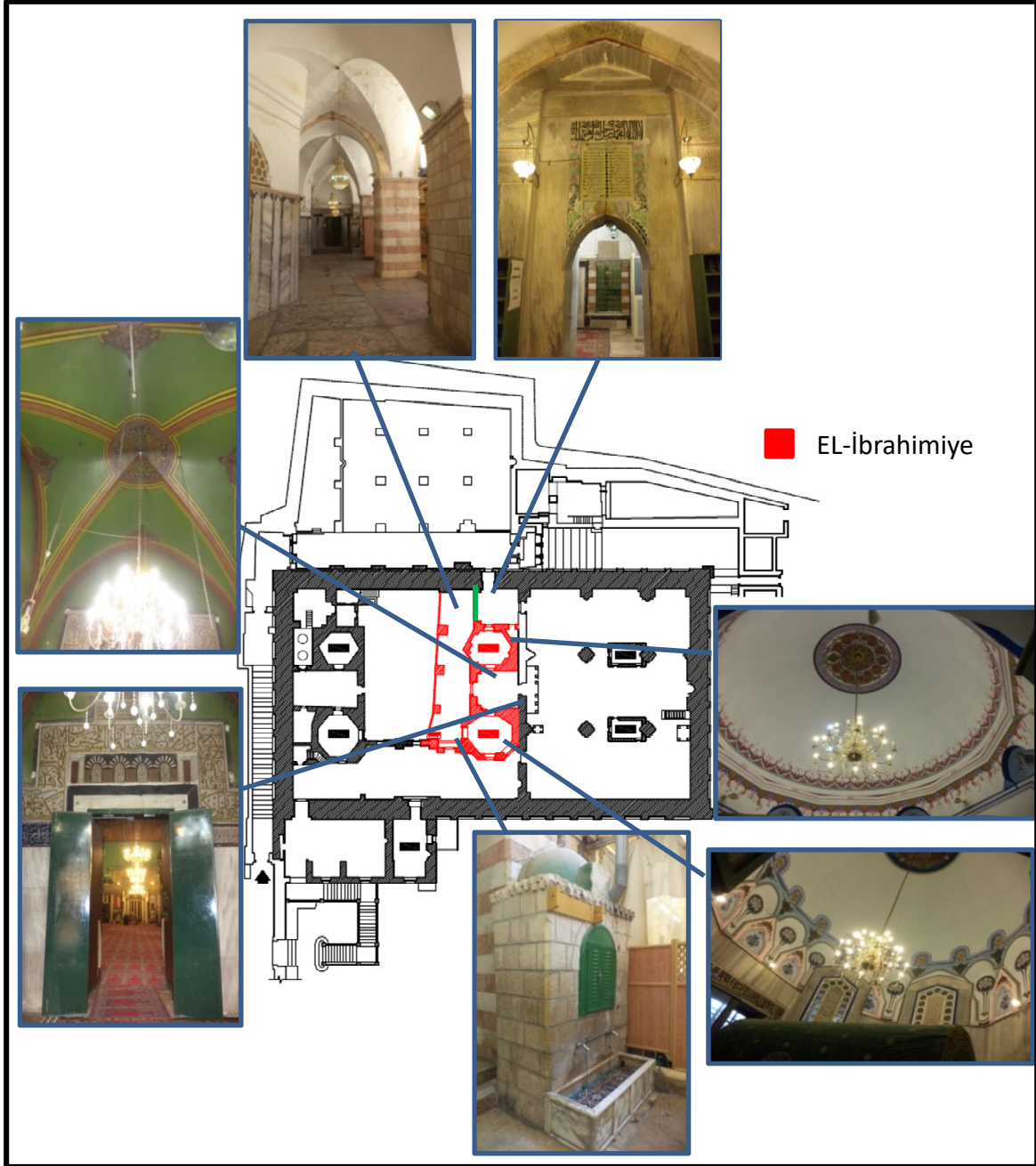
Şekil 3.8 El-Harem El-İbrahimi'nin Yapısında Bulunan Mekanlar,
(HRC [24]), (Al-Shweiky, 2014)

El-İbrahimiye Salonu

El-İbrahimiye salonunda Hz. İbrahim'in türbesi bulunmaktadır. Bu türbe, kubbeli sekizgen bir odadan ibarettir. Türbenin bir penceresi El-Malikiye namazgahına, diğer penceresi de avluya bakar. Kapı Hz. İbrahim'in odasına açılır. Hz. Sara'nın türbesi de kubbeli altıgen bir odadan ibarettir. Penceresi giriş odasına bakar, kapısı da İbrahim odasına açılır.

Hz. İbrahim odası kare şeklinde küçük bir odadan ibarettir. Bu odanın iki kapısı vardır. Kapılardan biri Hz. İbrahim'in türbesine, diğeri de Sara'nın türbesine açılır. Tavanı çapraz kirişlerden yapılmıştır. Bu odanın iki kapısı daha vardır. Kapılardan birinden El-İshakiye salonuna geçilir. Diğer kapıdan ise önce revaka sonra da avluya geçilir. Salonun duvarları, kubbeleri, türbeler ve ara oda mermerler ve Kuran ayetleriyle süslenmiştir.

Bu odanın kuzeyinde, kuzey batı yönüne doğru yapılmış, tavanı çapraz kemerlerle yapılmış bir revak bulunmaktadır. Taştan yapılmış sütunlar üzerinde durmaktadır ve avluya bakar. Bu revakta bir su sebili vardır. Revakın batı tarafından bir kapısı vardır ve buradan El-Malikiye salonuna geçilir. Doğu tarafında ise El-Harem El-İbrahimi ile revakı ayıran ahşap bir bölme vardır, (Şekil 3.9).

Şekil 3.9 El-İbrahimiye Salonu, (Al-Shweiky, 2015)

El-İshakiye Salonu

El-İshakiye salonu, El-Harem El-İbrahimi'nin ana ibadet salonudur. (28.25 x 21.80 m) ebadındadır (El-Evkaf:60). Kavisli bir çatısı vardır. Üç revaktan oluşur. Ortada bulunan revak, yanlarda bulunan diğer revaklardan daha büyük ve daha yüksektir. Bu revaklar, taçlı dört ana sütun üzerinde ve dört taraftan surun yanlarında bulunan diğer destekler üzerinde durmaktadır.

Bu revaklar, renkli boyalarla boyanmış çapraz kemerlerden ibarettir. Sütunlar alt kısımlarından mermerle kaplıdır. Orta revakta alçıdan yapılmış ve vitraylı pencereler vardır. Bu salonda Hz. İshak ve zevcesi Rıfka'nın (Rebeka) türbeleri bulunmaktadır. Bu türbeler; üzeri kavisli çatıyla örtülü, taştan yapılmış dikdörtgen iki odadan ibarettir. Her iki türbenin de ikişer penceresi ve bakırdan yapılmış kapıları vardır.

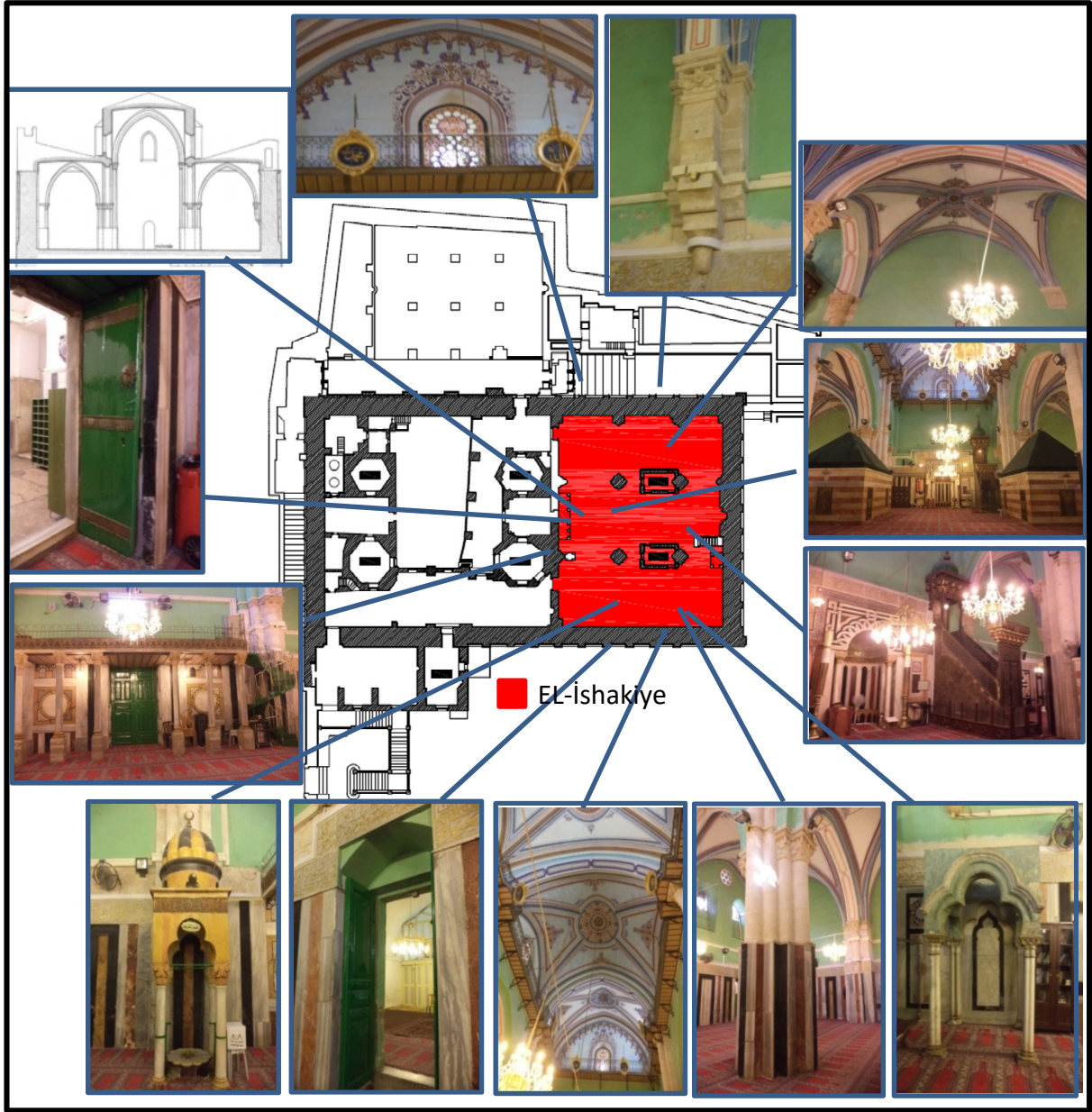
Bu salonda aynı zamanda, mermer ve sedefle kaplı bir mihrab; ahşap bir minber ve müezzin mahfeli vardır. Müezzin mahfeli, baş kısımları taçlı, 6 mermer direk üzerine yapılmış olup, kenarlarında trabzanları vardır. Bu salonun kuzey duvarının ortasında da helezonik bir merdiven vardır. Bu salonun üç kapısı vardır. Birinci kapı doğudadır. Bu kapı, Surun kapısından sonra salona geçilen kapıdır. İkinci kapı orta kısımdadır. Bu kapı vasıtasıyla salonda İbrahim türbesine geçilir. Üçüncü kapı ise batı tarafındadır. Bu kapıdan da El-Malikiye namazgahına geçilir, (Şekil 3.10).

(a)

Şekil 3.10 (a) El-İshakiye'nin Pencereleri ve Rivakları, (Al-Shweiky, 2014), (HRC [24]),

(b) El-İshakiye Salonu, (Al-Shweiky, 2015)

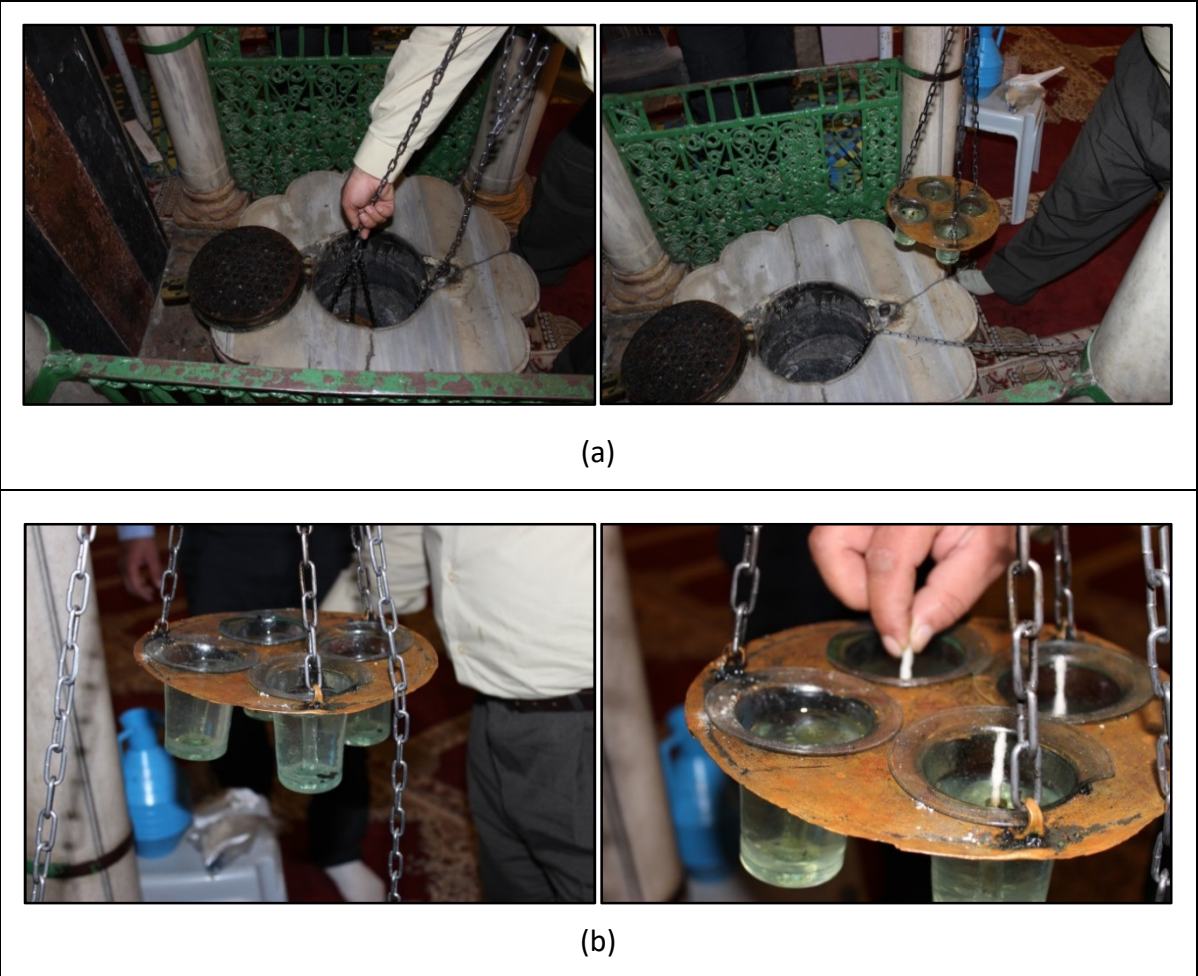
(b)

Şekil 3.10 (a) El-Ishakiye'nin Pencereleri ve Rivakları, (Al-Shweiky, 2014), (HRC [24]),
(b) El-Ishakiye Salonu, (Al-Shweiky, 2015)

Ayrıca bu salondan mağaraya açılan iki kapı vardır. Birinci kapı mihrabın yanındadır. Bu kapı betonla kapatılmıştır. Kapının üstünde dört direk üzerinde duran açık bir kubbe vardır. İkinci kapı ise salonun kuzey tarafında müezzin mahfelinin yanındadır. Bu kapının da dört direk üzerinde duran bir kubbesi vardır. Bu kapı, bir kuyu ağzına benzemektedir.

Mermerden yapılmış bir ağız ve bakırdan kapağı vardır. Kapağın üzerinde daire şeklinde delikler vardır. Bu deliklerden aşağıya mağarayı aydınlatan kandiller sarkıtılır.

Bu kuyu ağız gibi olan kapıdan, yine kuyuya benzeyen uzun bir tünel vasıtasıyla alt odaya inilir. Bu odada her günün sabahında kandil yakılır. Bu uygulama Memluklar döneminden başlayarak günümüze kadar gelen bir gelenektir. Bu kandil, bakır bir tabak üzerine oturtulmuş dört cam kupadan ibarettir. Bu cam kupalar su ve zeytinyağı ile doldurulur ve üzerine pamuktan yapılmış bir fitil yerleştirilir. Kandil her gün yakılır ve sonra bakır kapı tekrar kapatılır. Kandil ancak kapak üzerinde bulunan yuvarlak deliklerden görülebilir. Kandillerin nasıl yakıldığı resimlerde gösterilmektedir, (Şekil 3.11).

Şekil 3.11 (a) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (b) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (c) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (d) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır , (Al-Shweiky, 2015), (e) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015)

(c)

(d)

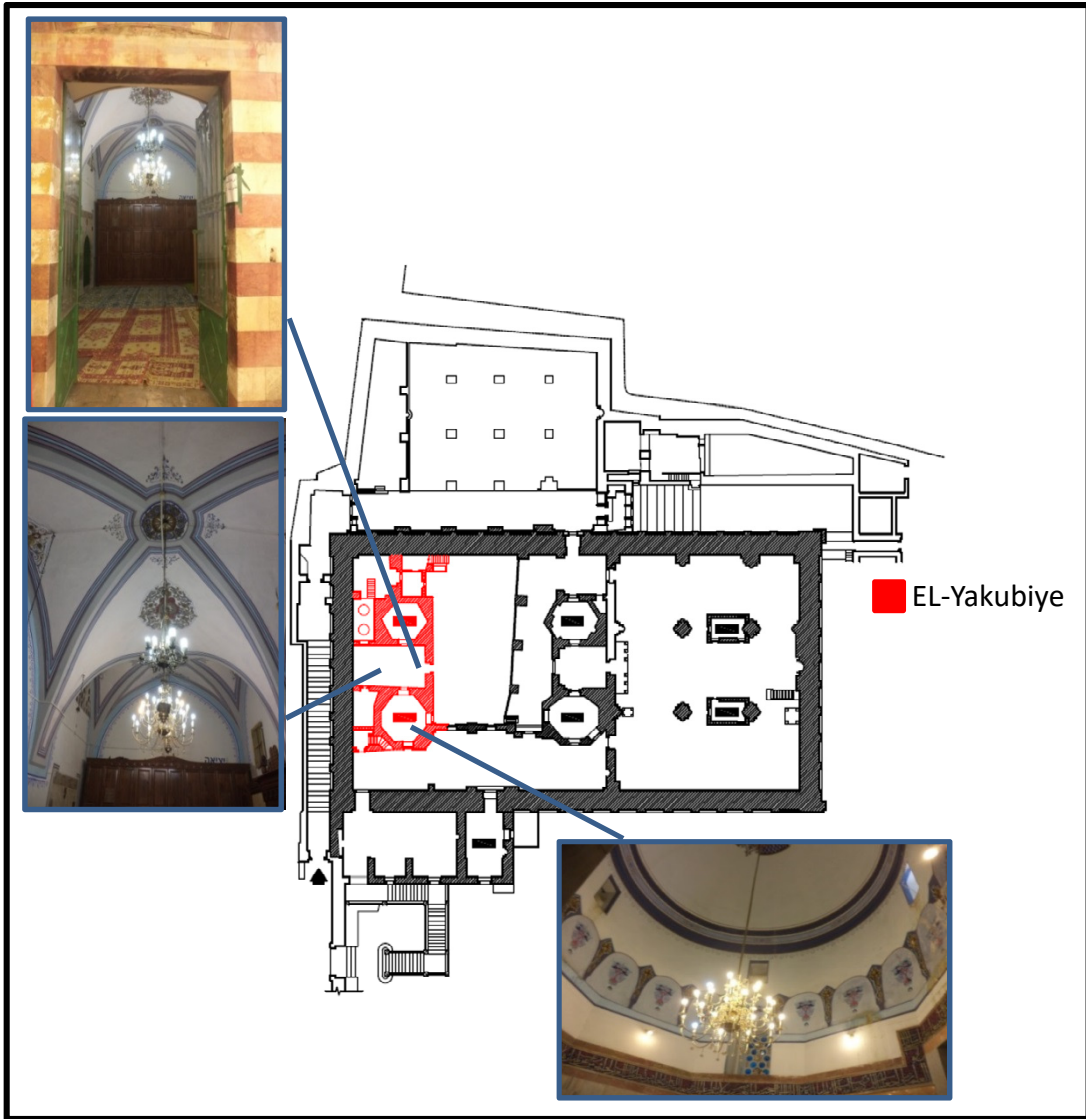

(e)

Şekil 3.11 (a) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (b) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (c) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (d) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015), (e) Aydınlatan Kandiller Sarkıtılır, (Al-Shweiky, 2015) (Devam).

El-Yakubiye Salonu

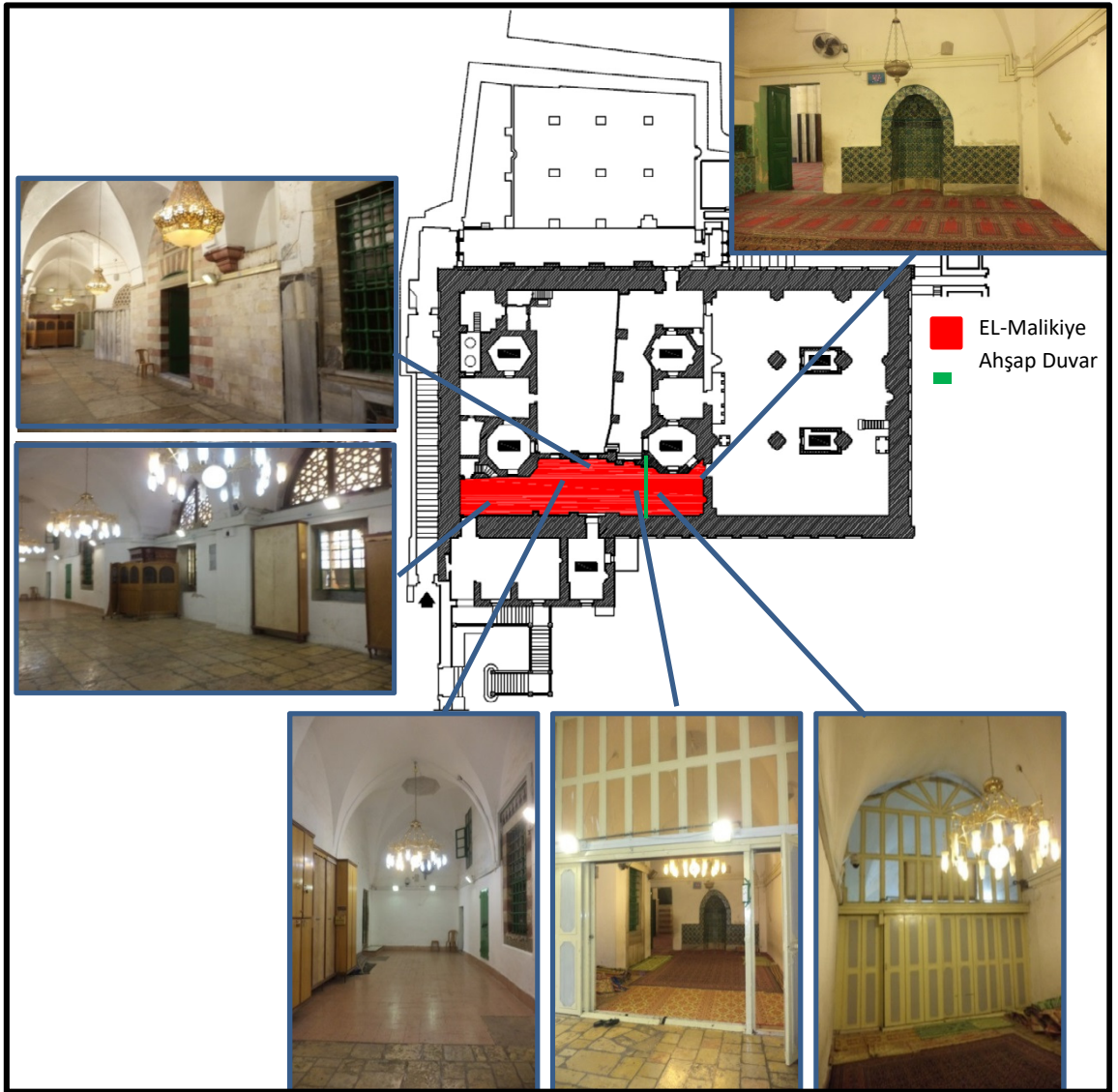
Bu salonda; Hz. Yakub ve eşi Lika'nın türbeleri vardır. Hz. Yakub türbesi, kubbeli sekizgen bir odadan oluşmaktadır. Avluya ve El-Malikiye salonuna bakan iki penceresi vardır. El-Yakubiye odasına açılan bir kapısı vardır. Lika'nın türbesi ise, kubbeli altıgen bir odadan ibarettir. Penceresi yoktur. El-Yakubiye odasına açılan bir kapısı vardır. Oda iki türbenin arasındadır. Kare şeklindedir ve tavanı çapraz kemerlerden yapılmıştır. Oda ve türbeler, mermerler ve Kuran ayetleriyle süslenmiştir. Odanın kapısından avluya geçiş vardır, (Şekil 3.12).

Şekil 3.12 El-Yakubiye Salonu, (Al-Shweiky, 2015)

El-Malikiye Namazgahı

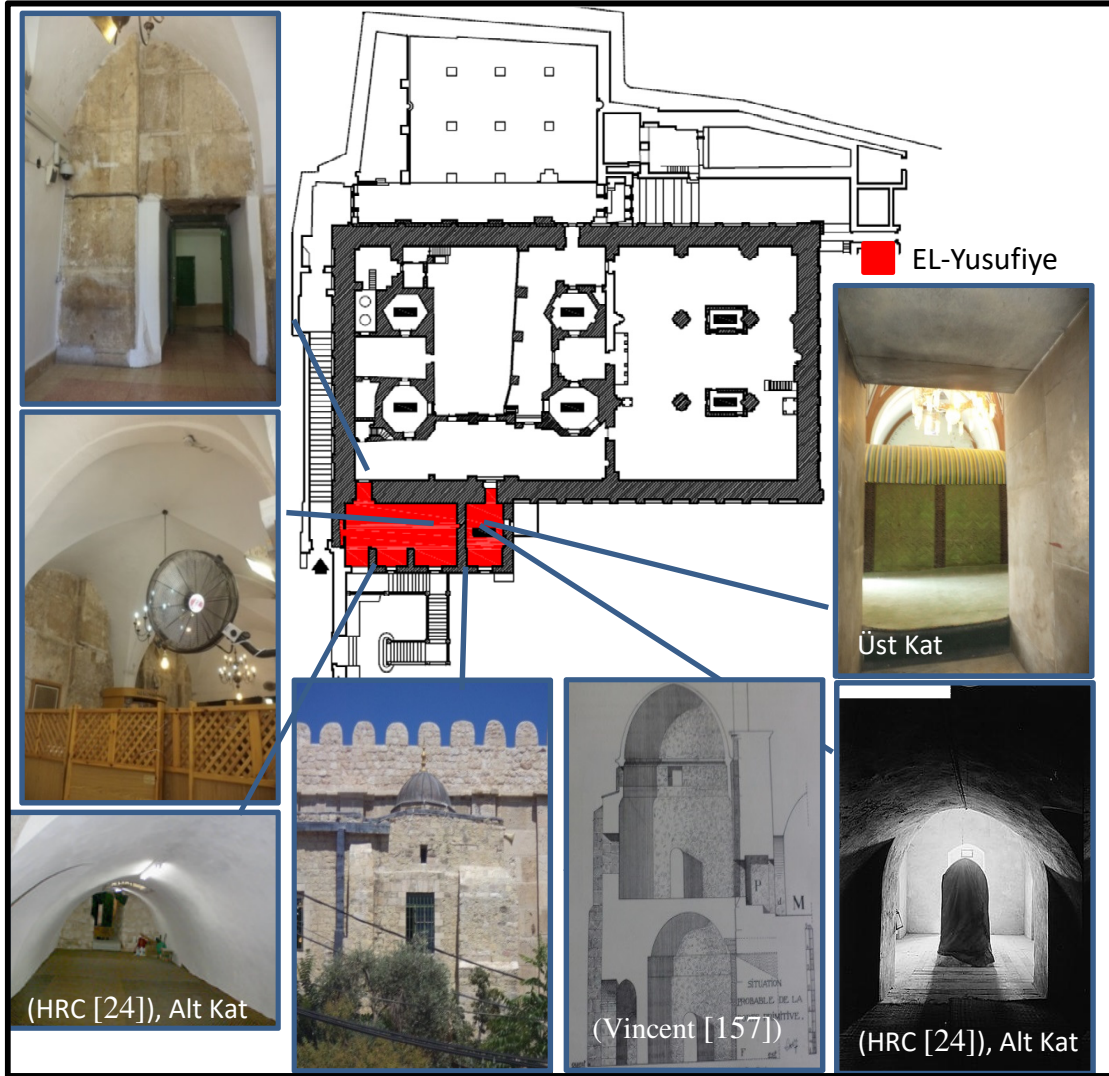
Uzun dikdörtgen bir odadan ibarettir. Tavanı çapraz kemerlerden yapılmıştır. İbrahim türbesine ve Yakub türbesine bakan pencereleri vardır. Diğer pencereler ve kapı doğu cihetinde Harem'in avlusuna bakar. Ayrıca bu odanın Sur üzerinde açılmış olan iki kapısı vardır. Bunlardan biri Hz. Yusuf türbesine bakar. Diğer "Sultan Hasan" (El-Anber) medresesine açılır. Doğü cihetinden başka bir kapı daha vardır. Bu kapıdan müezzin odasına geçilir. Bu namazgah tahta bir bölmeyle ikiye ayrılmıştır. Bir tarafı müslümanlara, diğer tarafı da yahudilere aittir, (Şekil 3.13).

Şekil 3.13 El-Malikiye Namazgahı, (Al-Shweiky, 2015)

El-Yusufiye Salonu

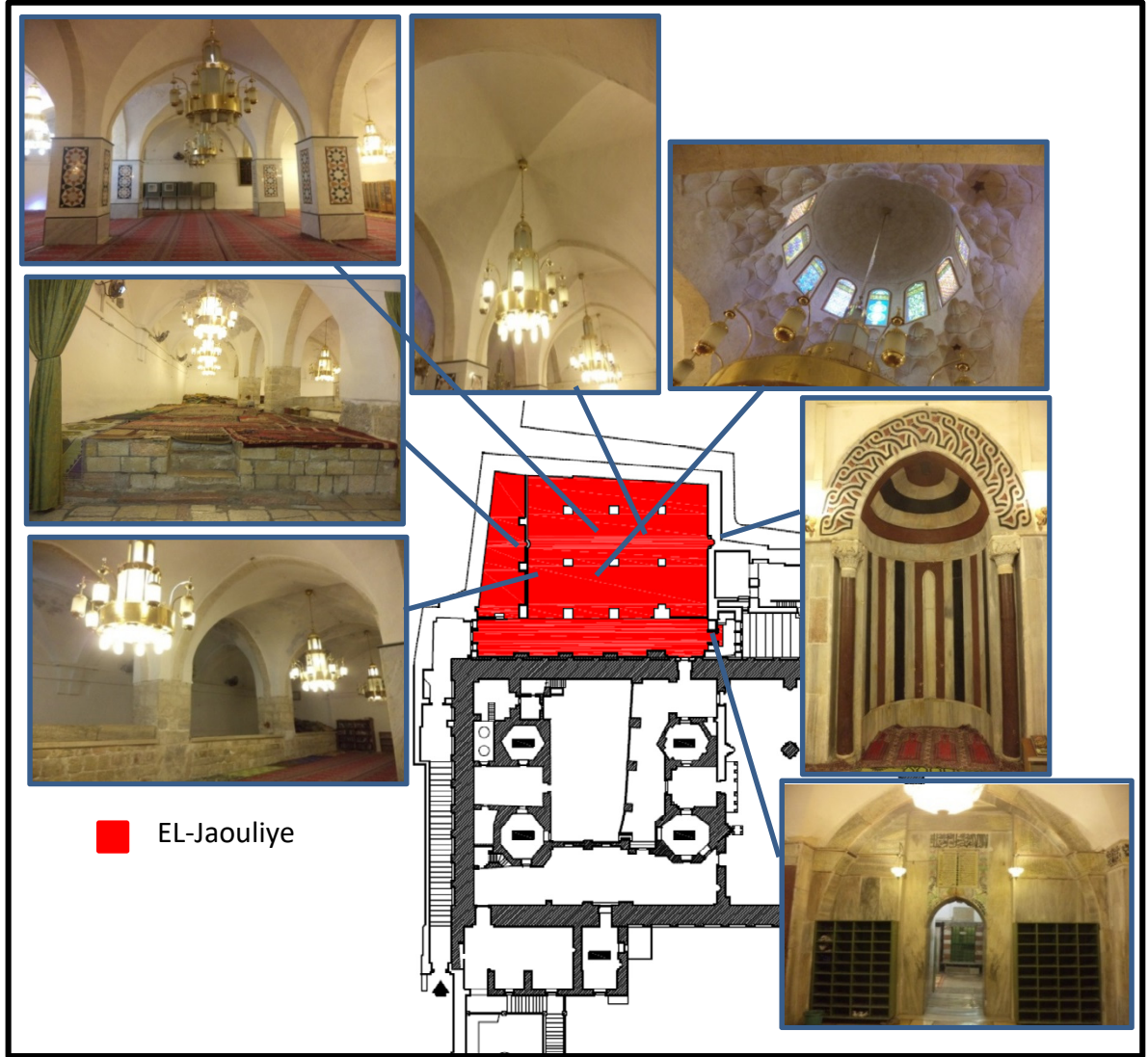
Alt ve üst olmak üzere iki kattan oluşmaktadır. Alt kat küçük bir odadan ibaret olup Yusuf türbesinin alt kısmını kapsar (Buraya girmek mümkün değildir); üst kat da, içinde Yusuf türbesinin üst bölümü olan oda bulunmaktadır. Buranın dışarıya bakan bir penceresi ve El-Malikiye salonuna açılan bir kapısı vardır. Buranın yanında bir oda daha olup, burası "Sultan Hasan Medresesi'dir. Şu anda yahudilerin ibadet yeri olarak kullanılmaktadır. Dışarıya bakan iki penceresi ve Surun içinden açılmış, El-Malikiye'ye açılan bir kapısı vardır. Dışarıya açılan başka bir kapısı daha vardır. Bu kapı batı girişine açılır. Bu tarafa doğru yeni yapılmış bir merdiveni vardır. Bu odanın tamamında çapraz kemerler vardır. Alt katına gelince burası Hz. Yusuf türbesinin alt kısmına ulaşılan bir koridordan ibarettir, (Şekil 3.14).

Şekil 3.14 El-Yusufiye Salonu, (Al-Shweiky, 2014)

El-Jaouliye Mescidi

El-Jaouliye mescidi dikdörtgen bir yapıdan ibarettir. Çapraz kemerleri taşıyan 12 sütunu bulunmaktadır. Mescidin ortasında küçük bir kubbe vardır. Bu kubbenin alt tarafında camdan pencereleri vardır. Mescidin güneyinde mermerle kaplanmış bir mihrab vardır. Sağ tarafında ise bir revak vardır. Sur üzerine doğu tarafından açılmış olan bir kapı sayesinde bu revaktan Harem'e (El-Harem El-İbrahimi'ne) geçiş yapılır. Bu kapıdan, önce küçük bir odaya geçilir. Bu odanın sağ tarafında El-Harem El-İbrahimi'nin avlusu vardır. Sol tarafında da El-İshakiye salonu vardır. Odanın kapısının tam karşısında ise Sara türbesinin penceresi vardır, (Şekil 3.15).

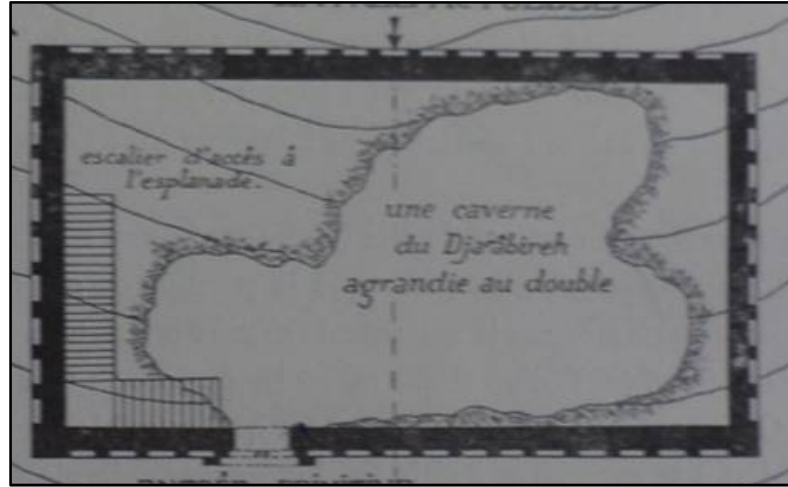

Şekil 3.15 El-Jaouliye'nin Planı, (Al-Shweiky, 2015)

Mağara

El-JaouM.Ö 1900 yılından başlayarak; İbrahim, İshak ve Yakub ile zevceleri Sara, Lika ve Rıfka'nın gömüldüklerine inanılan mağara, İbrahim El-Harem El-İbrahimi'nin altında bulunmaktadır. Söz konusu peygamberlerin burada gömülü olmaları İbrahim Camisine dini yönden bir ayrıcalık kazandırmaktadır.

Mağara; Peygamberler ve zevceleri buraya gömüldükten sonra kapatılmıştır. Romalılar döneminde buraya çok az sayıda insan girebilmiştir. Daha sonra, mağaranın, Surun batı cihetinde bulunan orjinal girişi kapatılmıştır. Ya da, tarihi kaynaklarda belirtildiği gibi demir parmaklıklarla giriş engellenmiştir, (Şekil 3.16).

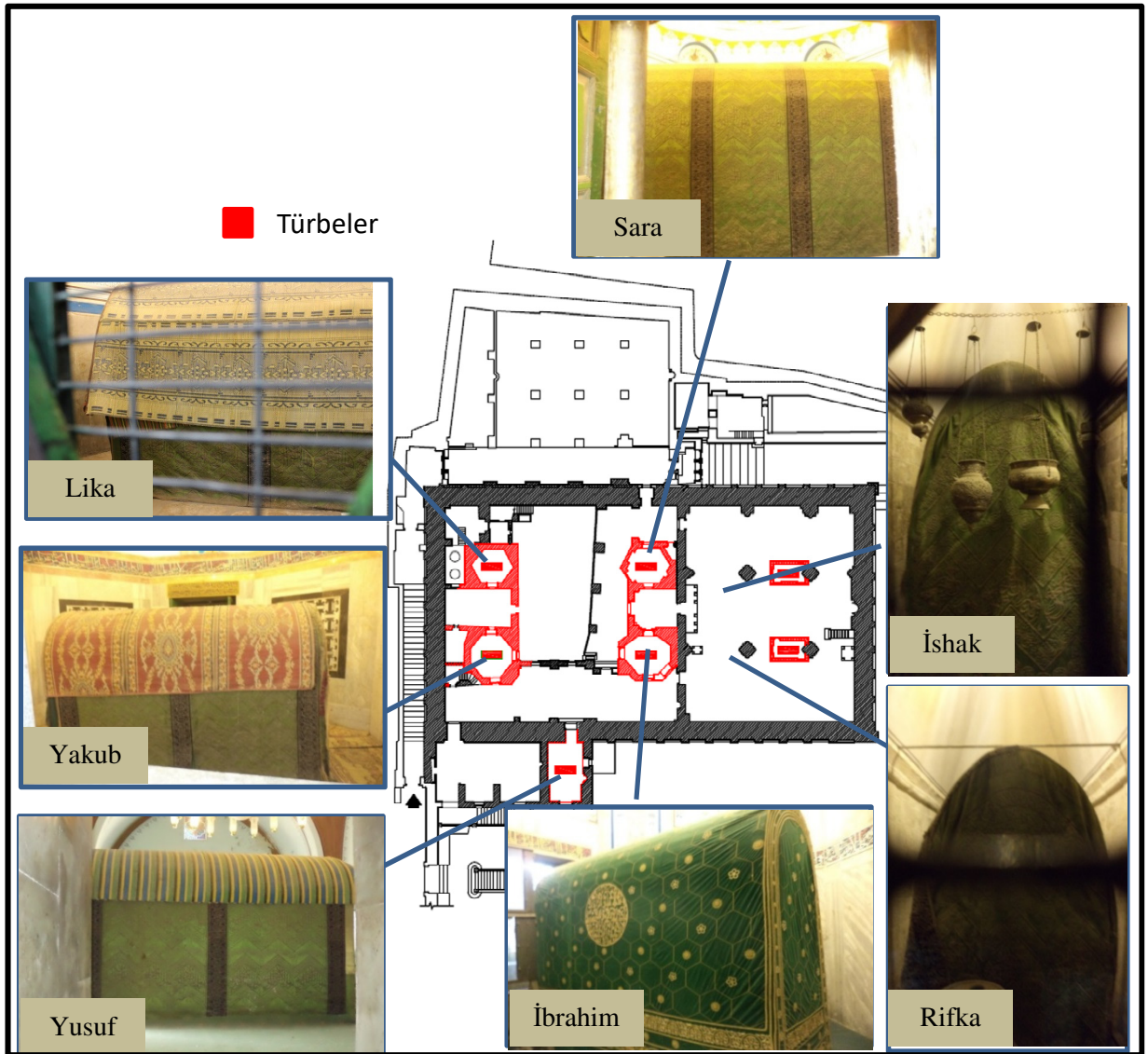
Şekil 3.16 Mağara Planı, (Vicent [156])

Türbeler ve Kabirler

El-Harem El-İbrahimi yapısında 7 kabir vardır. İki kabir yapının batısında, El-İshakiye'dedir. Bu kabirlerden biri Hz. İshak'ın kabri olup, batı tarafındadır. Zevcesi Rıfka'nın (Rebeka) kabri ise doğu tarafındadır ve aralarında bir boşluk vardır. El-Harem el-İbrahimi'nin ortasında, El-İbrahimiye'de, batı tarafında Hz. İbrahim'in kabri, batı tarafında ise zevcesi Sara'nın kabri vardır. İki kabrin arasında El-İbrahimiye Türbe odası bulunmaktadır. Yapının kuzeyinde batı tarafında Hz. Yakub'un, doğu tarafında ise zevcesi Lika'nın kabri vardır.

İkisinin arasında El-Yakubiye Türbesi vardır. Surun dışında, batı tarafında ise Hz. Yusuf'un kabri vardır.

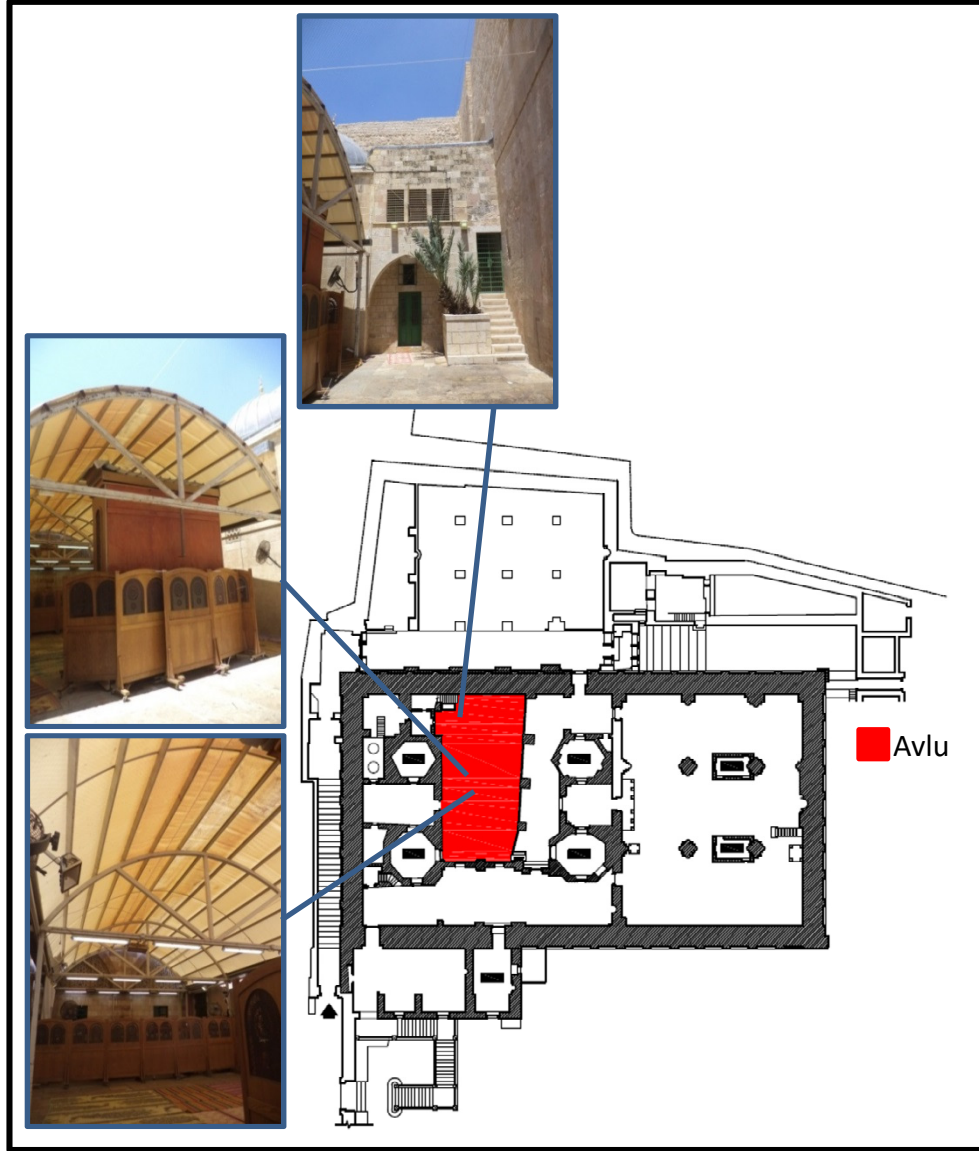
Bu türbeler birer odadan ibaret olup, bakırdan yapılmış kapı ve pencereleri vardır. Bu pencereler Harem'in diğer salonlarına bakar ve içeride bulunan diğer kabirlerin sandukalarını buradan görmek mümkündür. Bu sandukalar ahşaptan yapılmış olup, dikdörtgen şeklindedir ve kuzeyden güneye doğru dizilmiştir. Üzerleri ipek örtülerle örtülmüştür, (Şekil 3.17).

Şekil 3.17 El-Harem El-İbrahimi'nin Türbeleri, (Al-Shweiky, 2015)

El-Harem El-İbrahimi'nin Avlusu

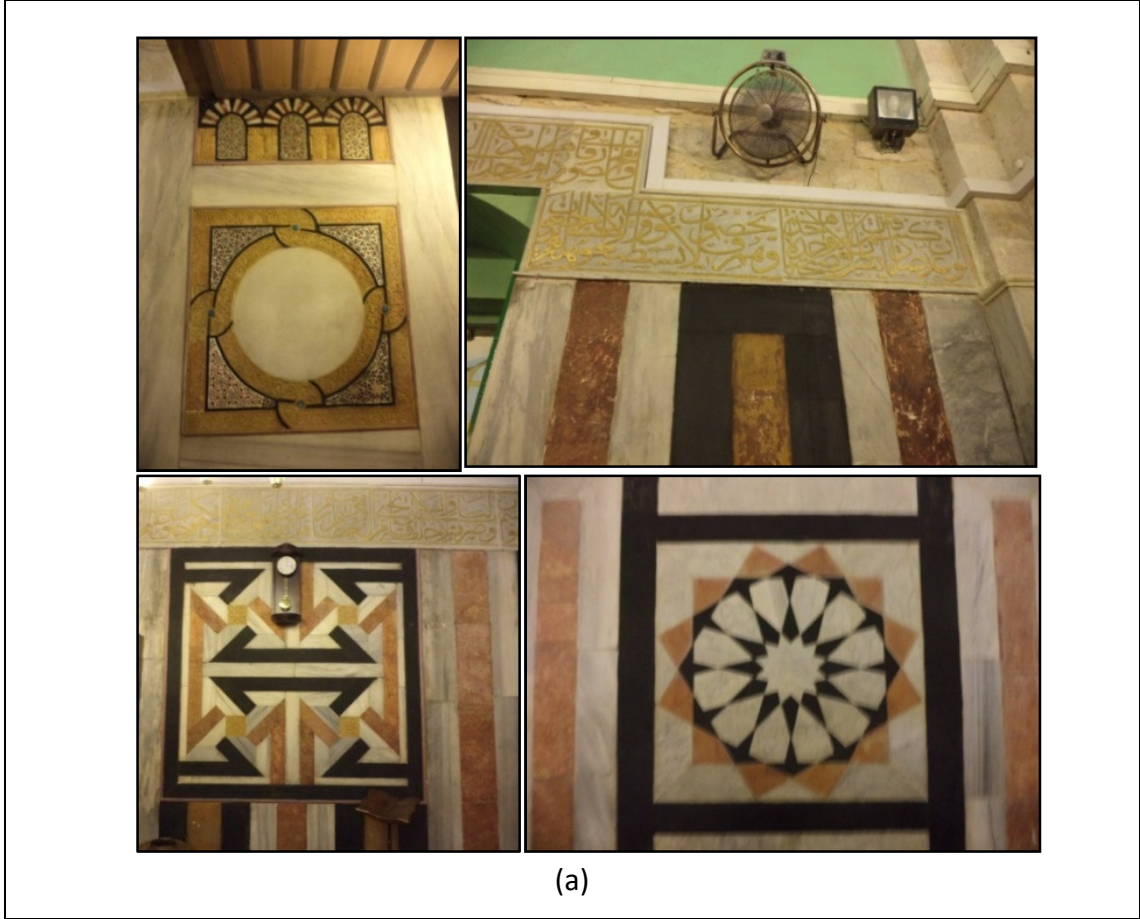
El-Harem El-İbrahimi'nin avlusu, doğudan batıya doğru dikdörtgen şeklinde uzanan açık bir alandır. Bu avlunun üstü önceleri açıktı, ancak daha sonra yahudiler tarafından plastik bir çatıyla kapatıldı. Avlunun doğu duvarı, Surun kendisidir. Batı duvarı El-Malikeye salonunun duvarıdır ve burada bir kapı bulunmaktadır. Güney tarafında İbrahim revakları bulunmaktadır. Kuzey tarafı El-Yakubiye'dir ve burada da bir kapı bulunmaktadır. Kuzeydoğu tarafında hizmetli odası ve kütüphane vardır. Bu odalara merdivenle çıkılır. Bu iki oda şu anda kapalıdır, (Şekil 3.18).

Şekil 3.18 El-Harem El-İbrahimi'nin Avlusu, (Al-Shweiky, 2014)

Bezemeler

El-Harem El-İbrahimi Yapısında; duvarlar, salonlardaki sütunlar ve türbeler renkli ve altın varak yazılı Kuran Ayetleri ve mermer süslemeleriyle bezenmiştir. Bunların yanı sıra şerefelerde metal korkuluklar vardır ve bu korkulukların üzerinde “ALLAH, MUHAMMED” yazan panolar vardır. El-Harem El-İbrahimi’nin pencereleri vitray süslemelerle bezenmiştir. Harem’de eski ve kıymetli vizeler bulunmaktadır, (Şekil 3.19).

Şekil 3.19 (a) Bezemeler El-Harem El-İbrahimi’nde, (Al-Shweiky, 2013), (b) Dekorasyon El-Harem El-İbrahimi’nde, (Al-Shweiky, 2013), (c) Şerefeler ve Panolar, (Al-Shweiky, 2013)

(b)

(c)

Şekil 3.19 (a) Bezemeler El-Harem El-İbrahimi'nde, (Al-Shweiky, 2013), (b) Dekorasyon El-Harem El-İbrahimi'nde, (Al-Shweiky, 2013), (c) Şerefeler ve Panolar, (Al-Shweiky, 2013) (Devam)

Güney Batı Girişi

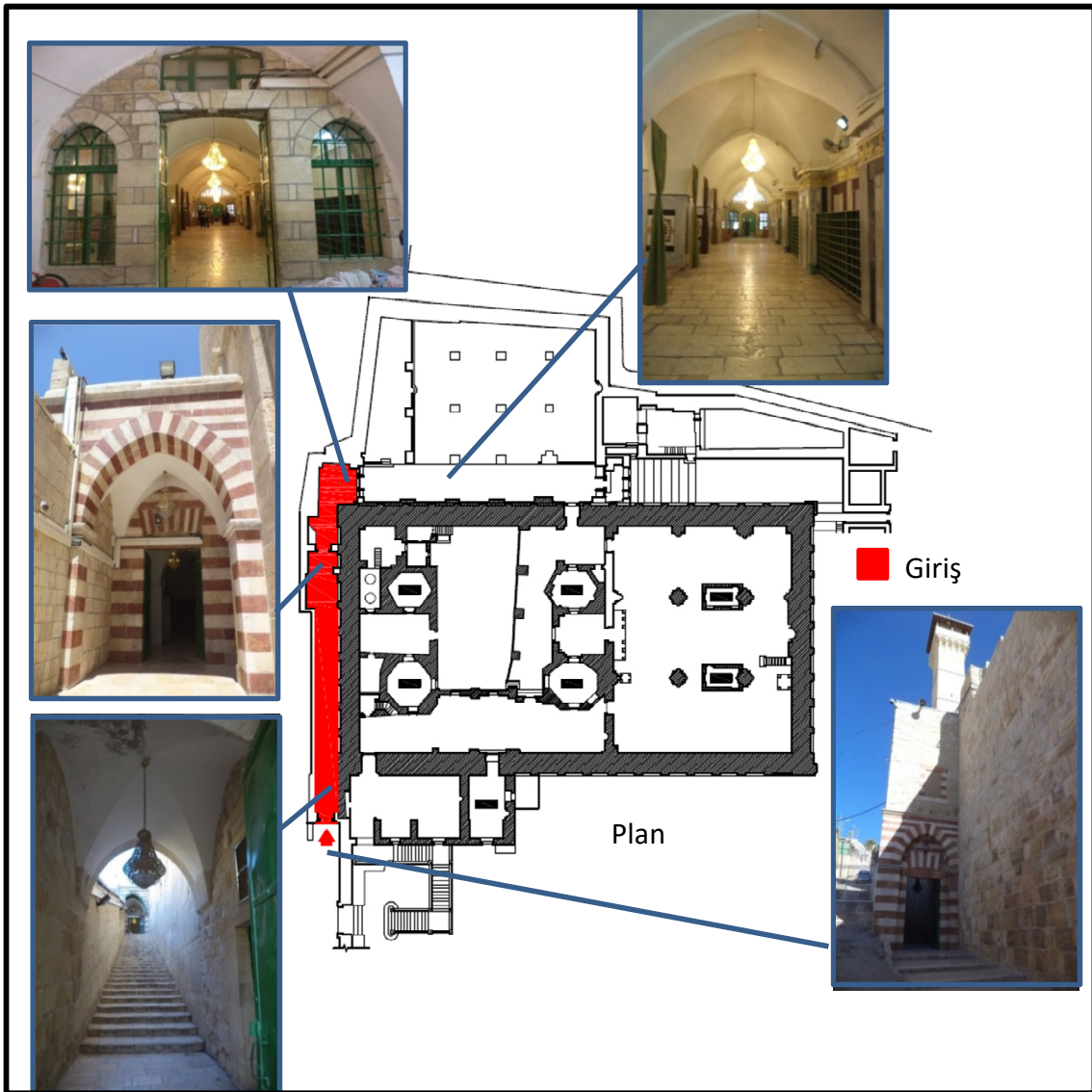
El-Harem El-İbrahimi'nin hizmetliler tarafından kullanılan küçük kare odadan ibarettir, içeriye El-Jaouliye revaklı koridora giden ve merdivenle aşağıya inen ardından kesişen bağlantılı geçide giden ardından dışarıya – El-Harem El-İbrahimi'nin Güney yönüne - kapısı vardır, (Şekil 3.20).

Şekil 3.20 El-Harem El-İbrahimi'bin Güney Batı Girişi, (Al-Shweiky, 2015)

Kuzey Batı Girişi

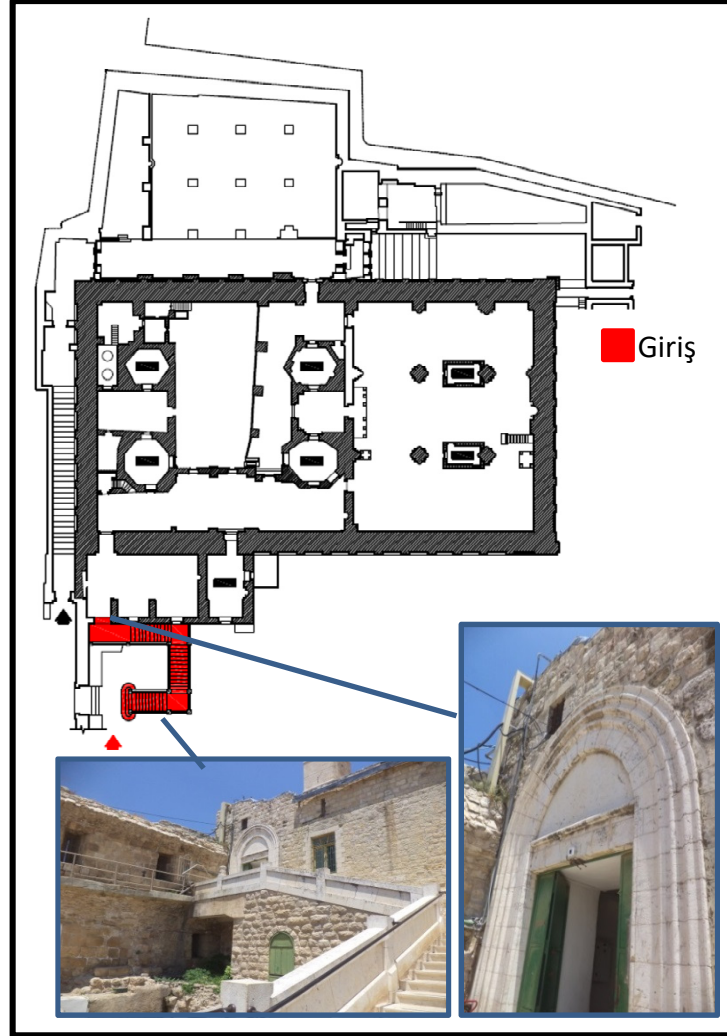
El-Harem El-İbrahimi Yapısının günümüzde girişi güneybatı yönündedir. Kagir duvar üzerinde yer alan kapı boşluğunun üzerinde kavis şeklinde bir kemer vardır. Koridor düz olup 32 taş merdiven den oluşmaktadır. Buradan El-Harem El-İbrahimi'nin iç kapısına ulaşılır. İç kapı dikdörtgen şeklinde küçük bir odadan ibaret olup, dış tarafından bir kapı ve iç tarafa açılan başka bir kapısı vardır. Buradan çapraz kemerli revaklara geçilir. Buranın sol tarafında El-Jaouliye Mescidi vardır. Revakın sonunda kapalı olan ana kapı vardır. Bu kapının sağ tarafında "Sur" Haremi vardır, (Şekil 3.21).

Şekil 3.21 El-Harem El-İbrahimi'nin Kuzey Batı Girişi, (Al-Shweiky, 2015)

Güney Girişi

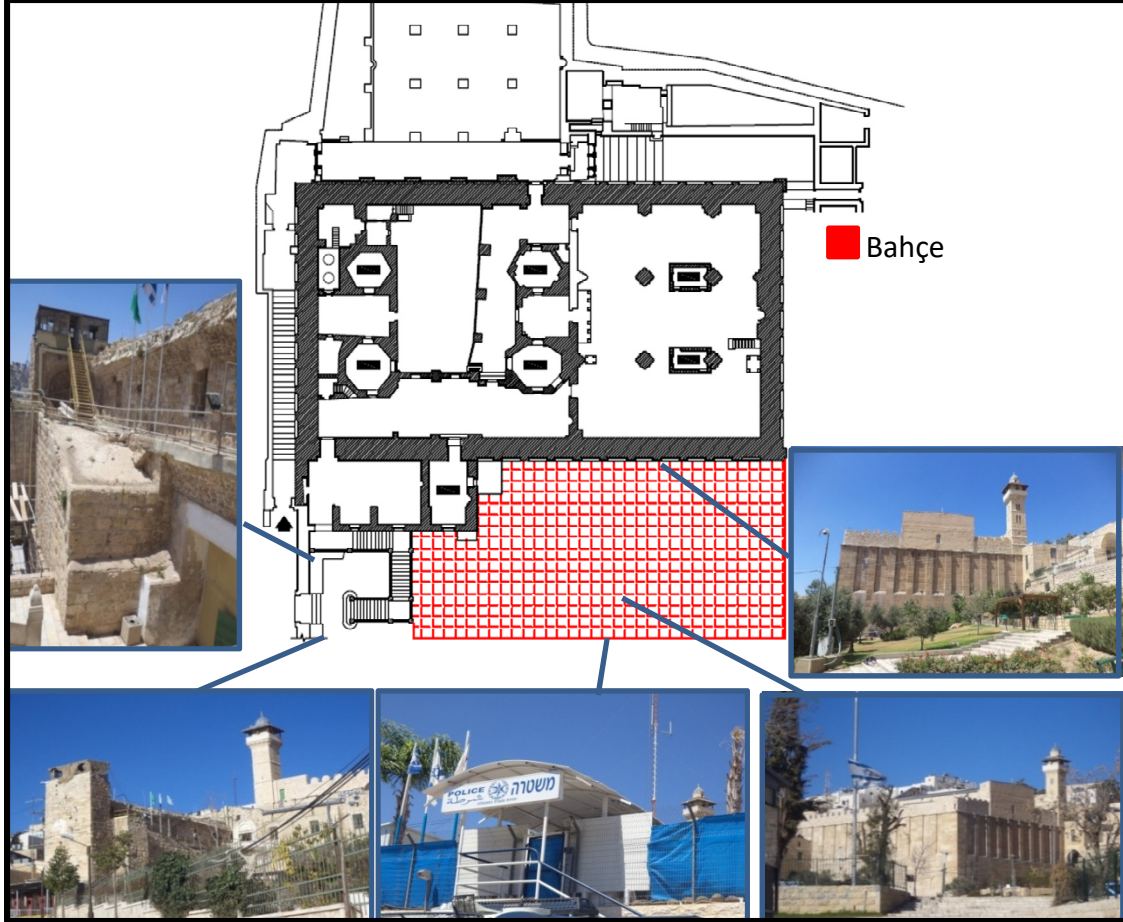
Bu giriş; önce “Sultan Hasan Medresesine sonra da daha önceden pencere olup kapıya dönüştürülen bir kapı vasıtasıyla Surun iç kısmına geçilen, dolambaçlı bir merdivenden ibarettir, (Şekil 3.22).

Şekil 3.22 El-Harem El-İbrahimi'nin Güney Girişi,
(Al-Shweiky, 2013)

Dış Avlu- Bahçe

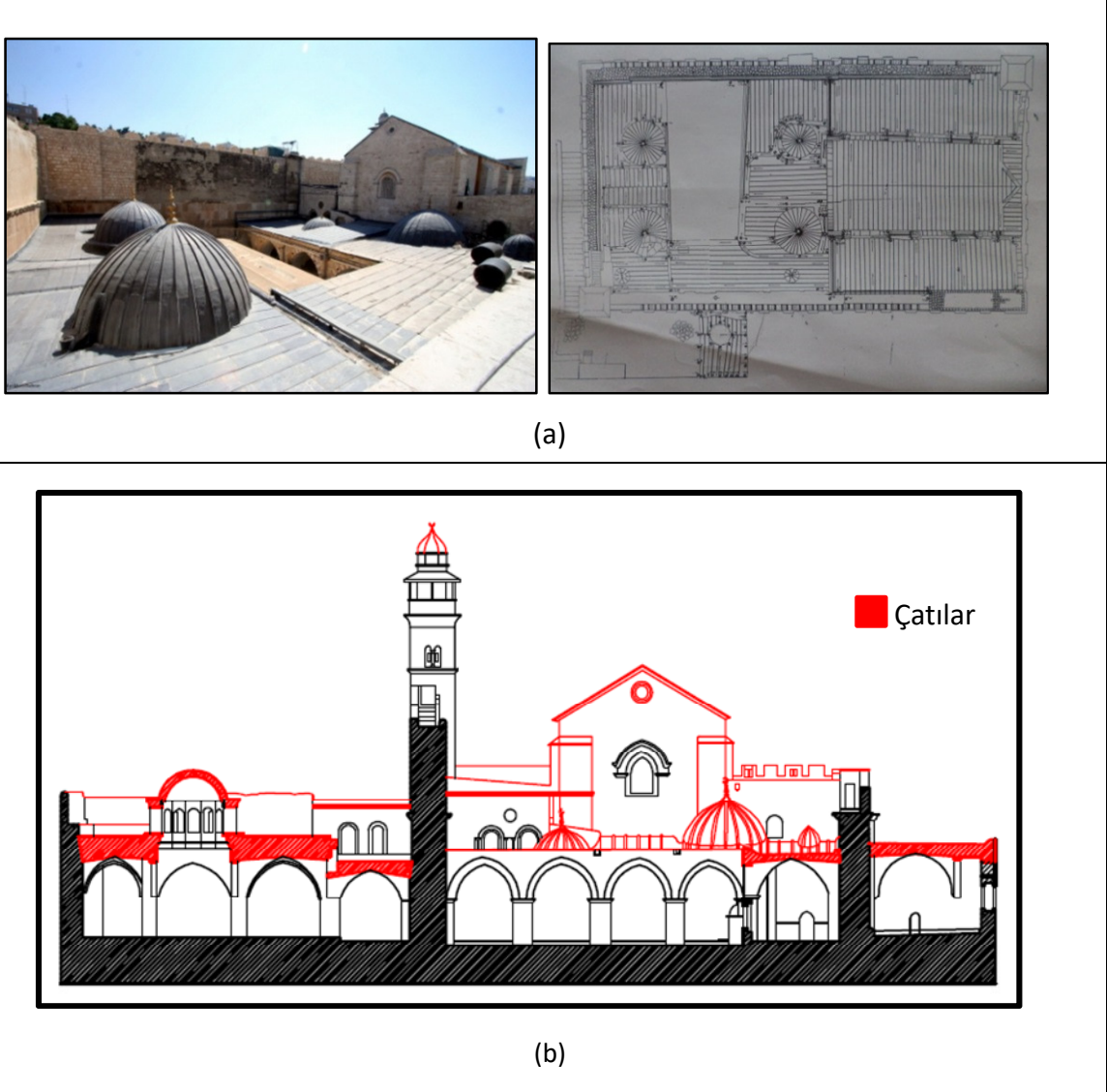
El-Harem El-İbrahimi'nin önünde, batı cihetinde bulunan açık bir alandır. Zemini düzgün değildir. Ana caddeden bu alana çıkılan bir merdiven vardır. Ayrıca turistlerin istirahat etmesi için yapılmış yeni bir bina vardır ve bu bina yahudilerin kontrolü altındadır, (Şekil 3.23).

Şekil 3.23 El-Harem El-İbrahimi'nin Dış Avlusu, (Al-Shweiky, 2013)

Üst Örtü Sistemi

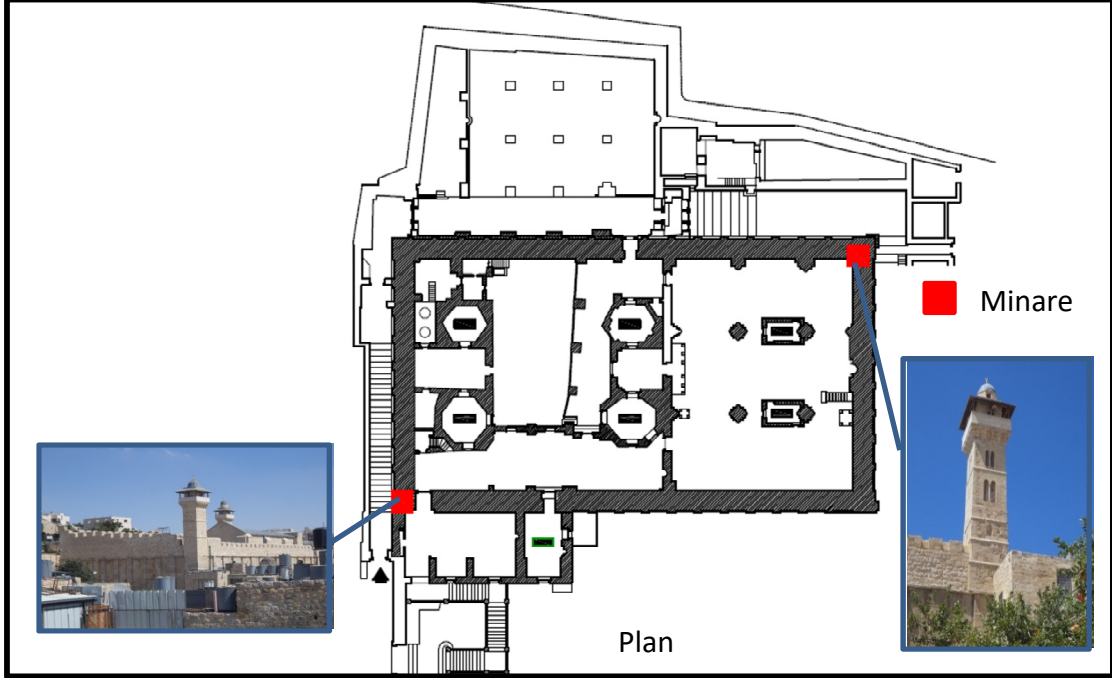
Üst Örtü; kubbeler, düz zemin ve kurşun levhalarla kaplı kavisli tavandan ibarettir, (Şekil 3.24).

Şekil 3.24 (a) El-Harem El-İbrahimi'nin Çatıları ve Kurşun Levhalar Planı, (URL [133]), (El-Avkaf), (b) El-Harem El-İbrahimi'nin Çatıların Kesiti, (Al-Shweiky, 2013)

Minareler

El-Harem El-İbrahimi'nin kare şeklinde iki minaresi vardır ve yükseklikleri 15 metredir, (Şekil 3.25).

Şekil 3.25 El-Harem El-İbrahimi'nin Minareleri, (Al-Shweiky, 2015)

3.4 Koruma Sorunları Ve Yapılan Koruma Çalışmaları

3.4.1 Koruma Sorunları

El-Harem El-İbrahimi'nin ve Eski Kent'in, uluslararası restorasyon yöntemlerine ve standartlarına uygun olarak, doğru ve tam bir şekilde, restore edilmesine mani olan bir çok engel ve sorunlar vardır. Bu engeller binanın tarihi, antik ve dini değerlerinin korunmasına olumsuz etki etmekte ve zaman içerisinde değerinin azalmasına yol açmaktadır (Ünal [156]).

İki Farklı İnanç Grubunun Aynı Yapıda İbadet Etmesine İlişkin Sorunlar

Bu problemin kaynağı aynı binada iki ayrı dinin bulunmasıdır. Her bir dinin mensupları binanın tamamının kendilerine ait olmasını istemektedirler. Netice olarak bina yahudiler ve müslümanlar arasında mescid ve sinagog olarak iki kısma ayrılmış ve müslümanlar ile yahudiler arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. İsrail - Filistin anlaşmasına göre, binanın tamamı her sene 10 gün mescid olarak sadece Müslümanlara ; yine tamamı her sene 10 gün de sadece sinagog olarak yahudilere tahsis edilmektedir. İki dinin ritüellerinin farklı olması kullanımda sorunlara neden olmaktadır. Örneğin yahudilerin namaz kılınan salonlara ayakkabılarıyla girmeleri ve bazı seremonileri müslümanların cami içinde uymaları gereken kurallar ile örtüşmemektedir, (Şekil 3.26).

Şekil 3.26 El-Harem El-İbrahimi Yapısının Sinagog Bölümü, (URL [134]),(URL [135])

Bazen yapı içindeki eylemleri yahudilerin kendi mabedlerinin içerisinde uygulanan yahudi ibadetlerine bile aykırıdır. Yahudilerin ibadetleri; mabedleri içerisinde başlarını kapatarak Tevrat okumak, ayakta durmak ve oturmaktan ibarettir. Kutsal bayramlarının olduğu bazı günlerde de bazı rüku ve secdeleri vardır. Eski dönem yahudileri de ibadet mekanlarına girmeden önce ayakkabılarını çıkarırlardı (Firestone [33]). Bayram şölenlerinde ise müzik ve şarkılar vardır. Sonrasında da bir tartışma halkası oluştururlar (El-Müseyyri [29]), (Şekil 3.27).

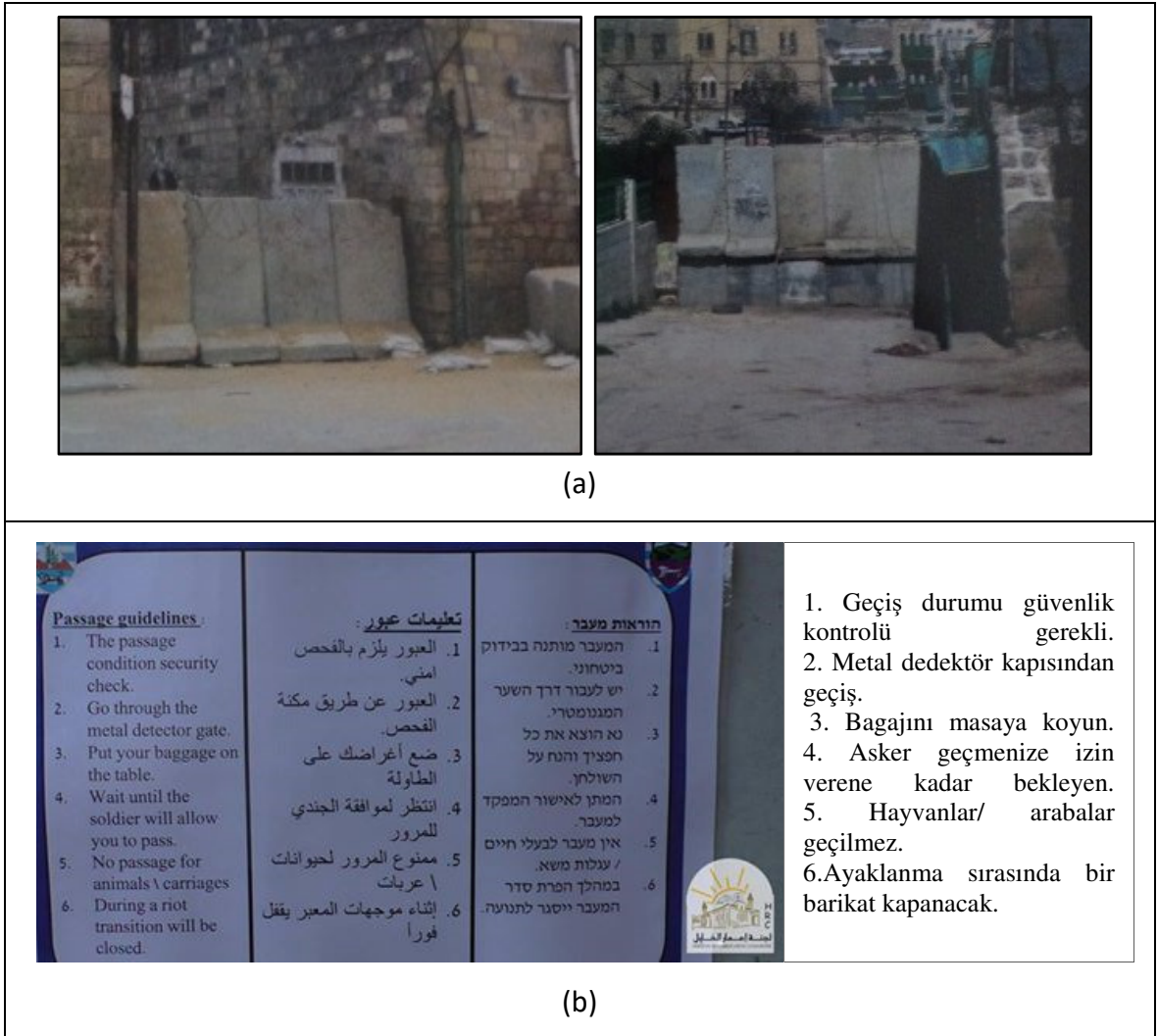
Şekil 3.27 (a) Yahudiler'in Namaz Örtüsü, (Suiden [57]), (URL[137]), (b) Yahudiler'in İbadetleri, (URL [136]), (URL [137])

Temel sorunlardan biri de uluslararası antlaşmalar ile güvence altına alınan kullanım tanımlarına uyulmamasıdır. El-Harem El-İbrahimi'nin bazı bölümleri; tamamının Müslümanlara tahsis edildiği günlerde bile, Müslümanlara kapatılmış ve sadece Yahudilere açılmıştır. Örneğin ana giriş ve çatı bölümüne Müslümanların girmesine müsaade edilmemektedir. Sadece El-Harem El-İbrahimi'nde çalışan bazı Müslüman işçilerin girişine de izin verilmektedir. Onarım ya da temizlik için bu bölümlere özel izin alarak girebilmektedirler. El-Harem El-İbrahimi'nin çevresinde bulunan İslami zaviyeler ve yapılar da Müslümanlara kapatılmıştır. Buralara sadece Yahudilerin girmesine izin verilmektedir.

Namaz vakitlerinin çoğunda ezan engellenmektedir. Müezzinin Yahudilerin kısmında bulunan ezan odasına girişine müsaade edilmemektedir (El-Halil İmar Heyeti Raporu [23]).

Siyasi Sorunlar

Siyasi sorunların ana sebebi İsrail işgalidir. İsrailliler Eski Kent'te Filistinlilere ait olan bir çok binayı işgal etmişlerdir. Buranın ahalisinin Filistinli olmasına rağmen, ahalinin bazı binalara özgürce girişi yasaklanmıştır. Bu binalara çıkan yollara kontrol noktaları ve barikatlar kurulmuştur. Bölgede ve bu noktalarda sürekli olarak İsrail askerleri bulunmaktadır, (Şekil 3.28).

Şekil 3.28 (a) İsrail'in Barikatları Eski Kent'te, (El-Cubeh [22]), (b) Barikatlar Talimatları, (Al-Shweiky, 2015), (c) Eski Kent'te İsrail Yerleşimleri, (El-Cubeh [22]), (d) İsrail'in Barikatları Eski Kent'te, (El-Cubeh [22]), (e) Sokak Bölümleri, (Al-Shweiky, 2014)

(c)

(d)

Şekil 3.28 (a) İsrail'in Barikatları Eski Kent'te, (El-Cubeh [22]), (b) Barikatlar Talimatları, (Al-Shweiky, 2015), (c) Eski Kent'te İsrail Yerleşimleri, (El-Cubeh [22]), (d) İsrail'in Barikatları Eski Kent'te, (El-Cubeh [22]), (e) Sokak Bölümleri, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

(e)

Şekil 3.28 (a) İsrail'in Barikatları Eski Kent'te, (El-Cubeh [22]), (b) Barikatlar Talimatları, (Al-Shweiky, 2015), (c) Eski Kent'te İsrail Yerleşimleri, (El-Cubeh [22]), (d) İsrail'in Barikatları Eski Kent'te, (El-Cubeh [22]), (e) Sokak Bölümleri, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

Eski Kent'in bir çok bölgesinde restorasyon yasaklanmıştır. Bu bölgelerde, İsrail'in bölgede uygulamakta olduğu güvenlik bahanesiyle; bina, yollar ve alt yapı restorasyonları yaptırılmamaktadır. Eski Kent'te bulunan yolların çoğu müslümanların geçişine kapatılmıştır, sadece İsraililerin kullanımına açıktır. Bu durum Eski Kent'te yaşayan Filistinlerin %85'inin bölgeyi terk etmesine yol açmıştır.

Aynı zamanda, İsrail kuvvetleri 1994 yılında Eski Kent'in çarşısını (Şüheda Caddesi) kapatmıştır ve bu çarşı hala kapalı durmaktadır. İşgalci İsrail kuvvetlerinin baskıcı uygulamalarından dolayı, oturmak için daha güvenli bölgeler arayarak evlerini terk etmek zorunda kalan Filistinlilerin terk ettikleri boş evlere yahudiler tarafından el konulmuştur. İsraili yerleşimciler bu bölgede kalmış olan az sayıdaki Filistinlileri de göçe zorlamak için evleri yakmakta ve yıkmakta; Filistinlileri kışkırtmak amacıyla evlerini taşlamaktadırlar, (Şekil 3.29).

(a)

Şekil 3.29 (a) Şüheda Caddesi, (Al-Shweiky, 2015), (b) Şüheda Caddesi'nde Barikatlar, (Al-Shweiky, 2015)

(b)

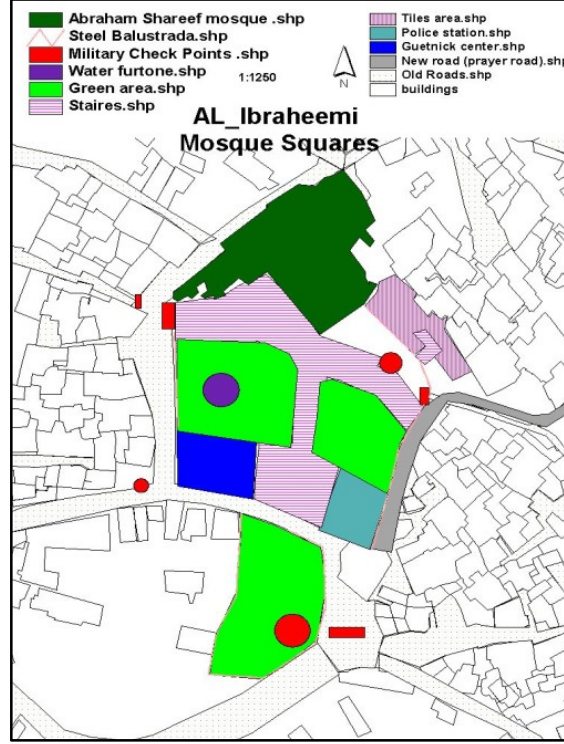
Şekil 3.29 (a) Şüheda Caddesi, (Al-Shweiky, 2015), (b) Şüheda Caddesi'nde Barikatlar, (Al-Shweiky, 2015) (Devam)

Restorasyon çalışmalarında kullanılması gereken bir çok alet, edevat, iş makinası ve iş gücünün bu bölgelere girişi yasaklanmıştır. Bu malzemeleri taşımak için bazen hayvanlar kullanılmakta ve bu hayvanlar dahi teftişe tabi tutulmaktadır (El-Cubeh [22]). Restorasyon işlerinde kullanılan bazı kimyasal maddelerin girişi güvenlik nedeniyle yasaklanmıştır.

Yahudi yerleşimcilerin bulunduğu bölgelerde tam mesai çalışma yasaklanmıştır. Aynı durum müslümanlara ait bölgeler içinde geçerlidir. Harem'in restorasyon çalışmalarına, restorasyon işlerini sürekli yapabilecek şekilde yeteri sayıda usta, sanatkar ve işçilerin girişi yasaklanmıştır. İşçilerin Harem'e girişlerinde aşağı yukarı her gün sorun çıkarılmaktadır. Restorasyonda kullanılması gerekli olan malzemelerin girişi yasaklanmakta ve engellenmektedir. El-Halil İmar Heyetinin yapmak istediği restorasyon işlemlerinin çoğuna müdahale edilmektedir (El-Halil İmar Heyeti Raporu [23]).

El-Harem El-İbrhimi'nin durumuna gelince, El-Harem El-İbrahimi'nin etrafı da askeri kontrol noktalarıyla çevrilidir. El-Harem El-İbrahimi'ne ibadete veya ziyarete gelenler teftiş edilmektedir. Bu kontrol noktaları ve barikatlar yıllar içerisinde çıkarılan, İsrail Askeri emirlerine göre kurulmuştur. Önemli siyasi problemlerden biri de şudur; El-Harem El-

İbrahimi İslami Vakıfların Mülkiyetidir, ancak bu vakıflar Ürdün Krallığına aittir. Bu nedenle yapılacak olan herhangi bir restorasyon, düzeltme veya tamirat işinde Ürdün'ün onayının alınması gerekmektedir, (Şekil 3.30).

Şekil 3.30 İsrail Askeri Noktaları
El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresinde, (HRC [24])

Restorasyon uygulama planlarında da problemler çıkmaktadır. Uygulamanın El-Halil İmar Heyetinin planlarına göre tamamlanmasına izin verilmemektedir. Bunun yanı sıra İsrail, El-Harem El-İbrahimi içerisinde yapılacak restorasyon işlemleri için belirli vakitler tayin etmektedir. Restorasyon işleri gece ve İsraillilerin (El-Harem'in İşçisiler [25]) bulunmadığı vakitlerde yaptırılmaktadır.

Bu durum işlerin düzgün, hızlı ve detaylı olarak yapılmasına olumsuz etki etmektedir. Tüm bunların yanı sıra işçilerin, Harem'in avlu, El-Yakubiye, çatı, gibi bazı bölümlerine girebilmeleri için özel izin almaları gerekmektedir. Buna ek olarak, restorasyonda kullanılacak bazı alet ve ekipmanların Harem'e sokulması yasaklanmakta, İsrail bölümünde

yapılacak olan restorasyon işleri yasaklanmakta veya yavaşlatılmaktadır. Ayrıca, Harem her yerinde, her zaman kontrol kameraları bulunmaktadır, (Şekil 3.31).

Şekil 3.31 Güvenlik Kameraları, (Al-Shweiky, 2013, 2014)

Teknik ve Teknolojik Sorunlar

Filistin birçok alanda, yetişmiş uzman konusunda eksiklik yaşamaktadır. Tarihi eserlerin restorasyon konusu da bunlardan biridir. Bu alanda uzman ve uygulamacı sayısı yeterli değildir. Bu yerel kapasitenin oluşturulmasına kadar korumada sürdürülebilirlik sorunu devam edecektir. Filistin'deki tarihi yapıların korunması ile ilgili özel araştırmalar ve çalışmalar yeterli değildir.

Bir diğer önemli sorun da halkın tarihi eserler konusunda bilincinin yeterli olmamasıdır. Binaların kullanımı ve düzenlenmesi konusunda bilgi sahibi değildirler. Örneğin; kullandıkları binalara ek odalar veya bölmeler yaparak özgün yapıları değiştirmektedirler. Bu durum binalara ek bir yük yüklemekte ve netice olarak binalarda konstrüktif sorunların meydana gelmesine ortam oluşturmaktadır. Konu ile ilgili olarak devlet kurumları da yeterli bilince sahip değildir. Örnek verecek olursak; 1965 yılında Ürdün Hükümeti, hiç bir özen göstermeksizin hatta tarihi dönemleri belgelendirmeksizin, El-Harem El-İbrahimi yapısının etrafında bulunan önemli İslam Dönemi yapılarını ve Haçlıların Kalesini yıkmıştır.

Tarihi bölgeleri kayıt altına alıp belgelendirecek projeler yoktur. Bu bölgelerde yapılan restorasyon çalışmaları da belgelendirilip, kayıt altına alınmamıştır. Binaları etüt ve belgelendirme projeleri yoktur. Yol, hizmet, ek binalar veya ulaşım şebekesi açılarından Eski Kent ile yeni şehir arasında bir bağlantı yoktur.

Tarihi Doku ve Yapılarda Erişim Sorunu

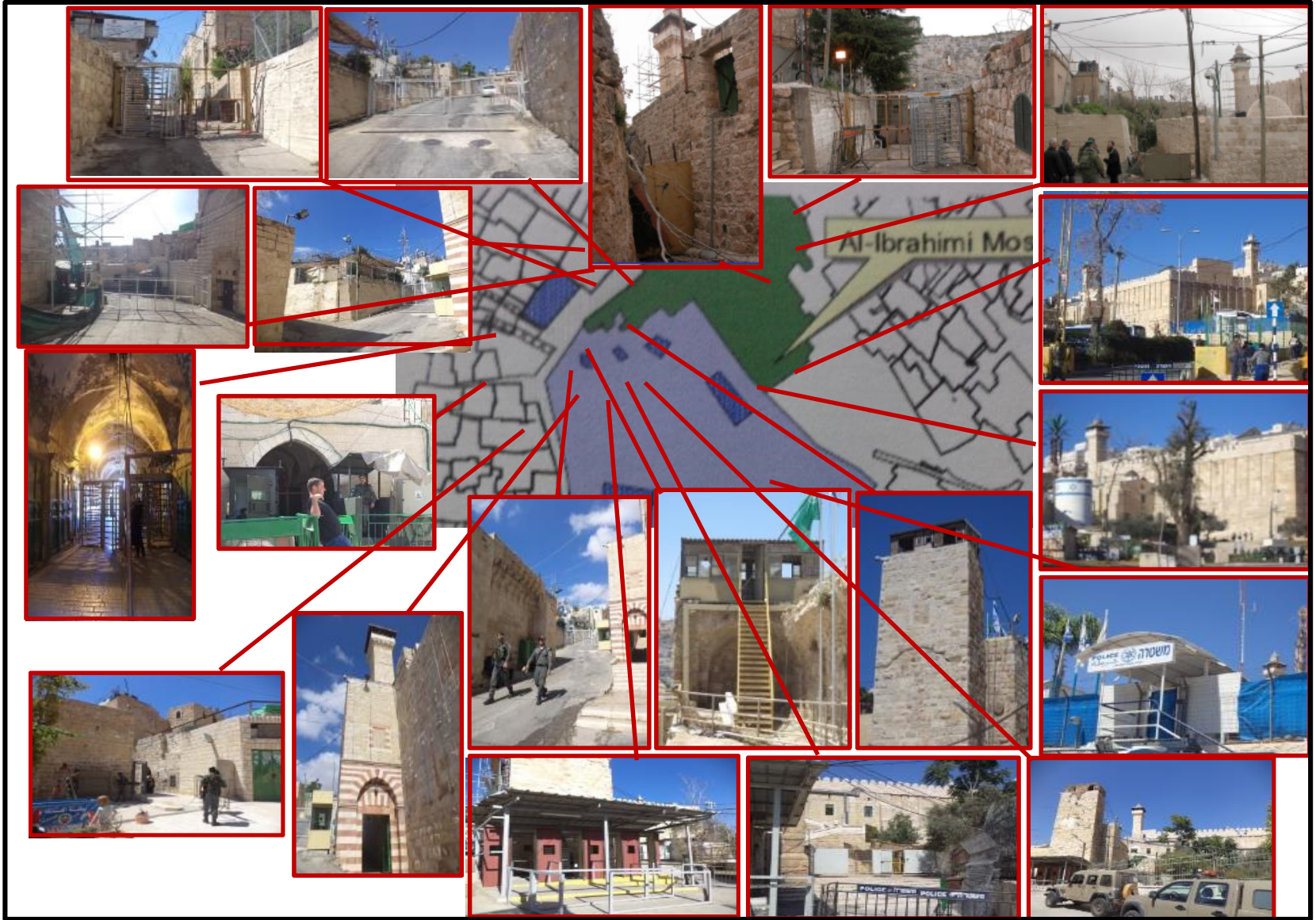
El-Harem El-İbrahimi etrafına kontrol noktaları ve askeri barikatlar kurulmasıyla ilgili askeri talimat ve emirler (Ebu Cuhayşin [10]). Bu emirlerden bazıları şunlardır:

- 00/2006 numaralı askeri emir: El-Harem'in girişi askeri kontrol noktası kurulacak (mobil kontrol noktası).
- 00/2009 numaralı askeri emir: El-Harem'in girişine sabit askeri kontrol noktası kurulacak.
- 00/2007 numaralı askeri emir: El-Harem girişi önüne "Elektronik teftiş" için, elektronik döner kapı konulacak.
- 00/2008 numaralı askeri emir: El-Harem'in kuzey yönündeki girişine / El-Harem'in arka girişine, kontrol noktası kurulacak.
- 00/2005 numaralı askeri emir: Doğu yönündeki merdivenlerin yanına hareketli teftiş odası yapılacak.
- 14/1/T numaralı askeri emir: El-Harem'in girişine (Eşrefiye zaviyesi önüne), elektronik geçiş kapısından sonra, demir barikat yapılacak.
- 14/14/T numaralı askeri emir: El-Harem'in girişine (El-Berberi Köşesi), kontrol noktası kurulacak.
- 61/2002 numaralı askeri emir: "Kiryat Erbaa" ile El-Harem arasına yol yapılacak ve yol üzerindeki evler yıkılacak.
- 23/1997 numaralı askeri emir: El-Harem avlusunun güneyine iki askeri kontrol noktası yapılacak. El-Harem'in hemen yanında ve direklerden ibaret olacak.
- 42/2008 numaralı askeri emir: El-Harem El-İbrahimi'nin yanına polis merkezi yapılacak, (Şekil 3.32).

Şekil 3.32 Askeri Emirler El-Harem El-İbrahimi'nin Çevresinde, (HRC [24])

El-Harem El-İbrahimi bölgesindeki konutlara ilgili olarak, Filistinliler ile İsraililer arasında çıkan anlaşmazlıklarda İsrail mahkemeleri tarafından verilen kararların çoğu yargının tarafsız olmadığını düşündürecek niteliktedir, (Şekik 3.33).

Şekil 3.33 (a) El-Harem El-Ibrahimi’nde Barikatlar, (Al-Shweiky, 2014),
 (b) Barikatlar El-Harem El-Ibrahimi’nin Çevresinde, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

Planlama ve Finansal Sorunlar

Bölge siyasi olarak bölünmüş olduğundan, İsrail ile Filistinlilerin planlama ve geliştirme hedefleri farklılık göstermektedir. Bu nedenle sorunlar çıkmakta ve düzgün bir planlama yapılamamaktadır. Restorasyonla ilgili devlet kurumları, uzmanlar ve eğitim kurumları arasında koordinasyon yoktur. Filistin’de restorasyon çalışmalarını denetleyecek uzman kuruluşlar ve yönetmelikler bulunmamaktadır. Hali hazırda mevcut olan kurumların her biri, finansmanı sağlayan devletin planına dayalı münferit planlara göre hareket etmekte; hükümete danışmamakta ve diğer kurumlarla koordinasyon sağlamamaktadır.

Eski Kentler ve tarihi mekanlarla ilgili yeterli güncel haritalar yoktur. Eski Kent ile Yeni Kent arasında bu anlamda bir bağ da bulunmamaktadır (El-Cubeh [22]). Filistin kentlerinin ve Eski Kentlerin korunması ve düzenlenmesi ile ilgili planlar yoktur. Bu durum, tarihi ve antik bölgelerin, Filistin’in tarihi mirası olarak kayıt altına alınmamasına ve tarihi değerlerinin bilinmemesine, tarihi binaların tahrip edilmesine, yıkılmasına ve değiştirilmesine yol açmıştır. Bu konuda El-Halil Şehrinde yapılan uygulamalar 1942 yılının planlarına, yani Britanya Dönemine dayanmaktadır (HRC [24], Hebron [36]).

Eski binaların; şehrin içinde ya da dışında, hatta Filistin içinde veya dışında, birden fazla sahibi vardır. Bu durum mülkiyet anlaşmazlıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (El-Cubeh [22]). Doğal ya da insan kaynaklı tehlikelere karşı El-Harem El-İbrahimi’ni koruma planı yoktur. Saldırıları ya da tehlikelere karşı binanın koruma güvencesi yoktur. Herhangi bir olay neticesinde meydana gelebilecek hasarlara karşı uygulanacak bir bakım onarım planı yoktur.

Sadece El-Harem El-İbrahimi için değil, Eski Kent’inde herhangi bir sorunla karşılaşıldığı zaman uygulamaya konulacak bir acil durum planı olmayışı da en büyük problemlerden biridir. Bu bölge İsrail barikatları ile çevrilidir. Bunun yanı sıra cadde ve sokakları dardır, Filistin Hükümetinin de maddi imkanları sınırlıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı; deprem, yangın veya İsraillilerin Filistin halkına ve evlerine saldırısından dolayı ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı acil durum planı yapılamamıştır. Netice olarak her hangi bir felaketin

meydana gelmesi durumunda, Eski Kent'in kurtarılabilme ihtimali çok zayıftır. Eski Kent'e iş makinalarının, ekipmanlarının ve kurtarma ekiplerinin girmesi de imkansızdır. Böyle bir hadise daha önceden meydana gelmiş, İsraililer Filistinlilerin evlerini yaktıklarında, bu evlerin ve evlerde oturanların kurtarılması mümkün olmamıştır.

Tüm bu sorunlar ve engellerin çokluğu; bir bütün olarak El-Halil Şehrinde Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimi'nin korunması ve restorasyonu çalışmalarına olumsuz yönde etki etmektedir. Bu sorunlar Filistin tarihi mirasının tahrip edilmesine ve yok olmasına; Filistin'de tarihi mekanların taşımış olduğu, tarihi ve dini estetik değerlerinin kaybolmasına sebep olmaktadır.

Aynı zamanda bu sorunlar, Filistin'de üstün evrensel değer taşıdığı düşünülerek Dünya Mirasına kaydedilmesi istenen tarihi mekanların bu yoldaki çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kayıt işlemlerinin gecikmesine, iptal edilmesine ya da Filistin Hükümetinin karşı karşıya kaldığı siyasi sorunlar yüzünden İsrail tarihi mirası olarak kaydedilmesine neden olmaktadır.

Filistin'deki tarihi, dini bölgelerin korunması ve restorasyonu için Filistin Otoritesinin özel bir bütçesi yoktur. Tüm restorasyon çalışmaları dış yardımlarla yapılmakta ve bu yardımlar El-Halil İmar Heyeti yada diğer kurumlar kanalıyla gelmektedir. Ancak bu yardımlar devamlı ve düzenli olmamakta, yardımı sağlayan devletlerin şartlarını kapsamaktadır. Bu nedenle restorasyon çalışmaları ne düzenli bir şekilde ne de restorasyonla ilgili kurumların hedef ve planlarına uygun olarak yapılamamaktadır. Bunların yanı sıra, bölgedeki siyasi durum ve İsraililerin çıkardığı engeller yüzünden bölgeye dini ya da turistik amaçla gelenlerin sayısının azalması, turizm gelirlerinin de azalmasına neden olmaktadır.

Estetik Sorunlar

El-Halil de dahil olmak üzere, Filistin'deki tüm Eski Kentler imar planı ve yapı üretim kuralları tanımlanmamış bina yapımına ve eski binaların amaçları dışında zarar verici nitelikte kullanımına maruz kalmaktadır. Bunun nedeni, bu bölgelerle ilgili koruyucu ve düzenleyici özel kanunların olmamasıdır. Bu durum eski binaların mimari özelliklerine

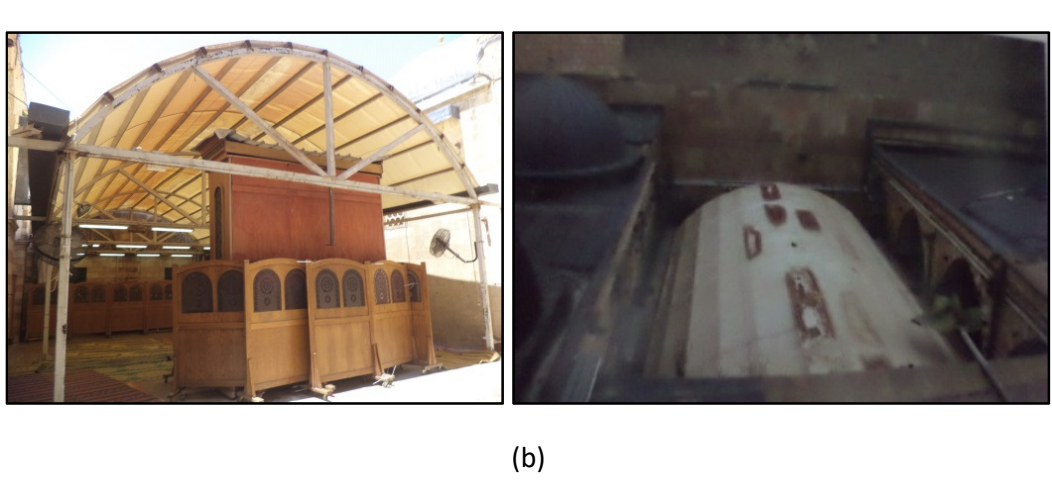
bakılmaksızın, uygun olamayan inşaat malzemeleri kullanılarak düzenli olmayan eklemeler yapılmasına ve binaların gerçek kullanım amaçlarının dışında kullanılmasına sebep olmaktadır.

Netice olarak binaların gerçek kullanım amacına uygun olmayan eklemeler ve çıkarmalar bu binaların tarihi özelliklerinin yok olmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak, şehrin mimari dokusuna uygun olmayan, renkli ve ışıklı reklam panolarının bu bölgelere konulmaları şehrin estetik görünümünün kaybolmasına neden olmaktadır (Al-Shweiky [3]), (Şekil 3.34).

(a)

Şekil 3.34 (a) Kentin Estetik Görünümü, (Al-Shweiky, 2011), (b) El-Harem El-İbrahimi'nin Estetik Görünümü, (Al-Shweiky, 2014), (El-Cubeh [22]), Şekil 3.34, (c) El-Harem El-İbrahimi'nin Estetik Görünümünü Bozan Uygulamla, (Al-Shweiky, 2014)

Şekil 3.34 (a) Kentin Estetik Görünümü, (Al-Shweiky, 2011), (b) El-Harem El-İbrahimi'nin Estetik Görünümü, (Al-Shweiky, 2014), (El-Cubeh [22]), Şekil 3.34, (c) El-Harem El-İbrahimi'nin Estetik Görünümünü Bozan Uygulama, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

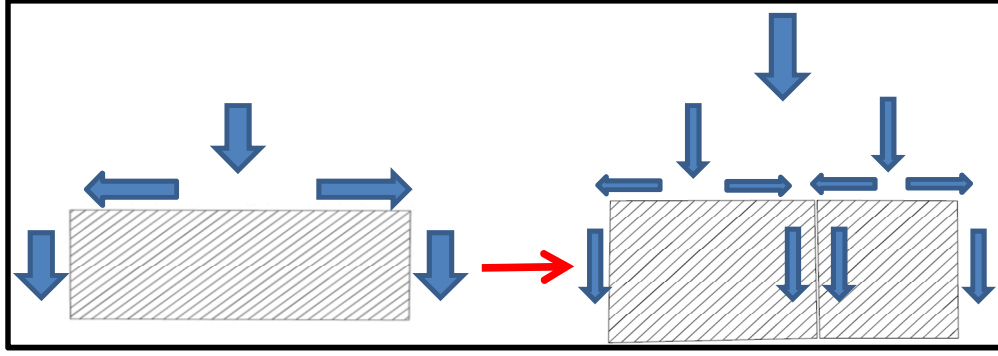
3.4.2 El-Harem El-İbrahimi Yapısında Gerçekleştirilen Koruma Çalışmaları

El-Harem El-İbrahimi yapısını çeviren/oluşturan Sur duvarları kayalık bir zemin üzerine inşa edilmiştir ve kullanılan malzemenin boyutu, yapım tekniği ve seçilen malzemenin niteliğine bağlı olarak günümüze kadar özgünlüğünü korumuştur. Bu bölümde Sur olarak tanımlanan yapı ana yapının beden duvarlarını tanımlamak için kullanılmıştır.

Dini öneminden dolayı da Filistin’de tarih boyunca yaşayan tüm medeniyetler Sur yapısına önem vermişlerdir. Mescid olarak veya kilise olarak kullanıldığı dönemlerde Surun iç kısmında yapılan eklemelerin döneme göre ortadan kaldırılmasına, dış eklemelerinde (kale gibi) ortadan kaldırılmasına rağmen; bu medeniyetlerden hiç biri Sura bir zarar vermemiştir. El-Jaouliye mescidinin yapımı ve girişlerin açılması esnasında da Surun yapısına bir zarar verilmemiştir. Sur yapıldığı dönemden günümüze kadar aynı şekilde kalmıştır.

Bu nedenle sur bölümüne kapsamlı bir onarım yapılma ihtiyacı olmamıştır. Sur üzerinde açılan kapılar, taş bloklarının bazılarının tahrip edilmesi gibi nedenlerle tahribat olsa da bunlar için de bir onarım öngörülmemiştir. İç kısımdan çatıyı destekleyen dikmeler, dış taraftan da revakları taşıyan köşelerin yapılması da Sur duvarlarının özgün yapısını etkilememiştir. Ancak yapısı zayıf olduğundan zaman içinde El-Jaouliye Mescidi’nin temellerine ve sütunlarına destekleme yapılmıştır.

“Vakıflar Heyeti”nin hazırlamış olduğu raporda, Surun yapısının herhangi bir yerinde belirgin herhangi bir zaafa rastlanmadığı, temellerin incelenmesinin de mümkün olmadığı belirtilmiştir (El-Evkaf Raporu [27]). El-Halil İmar Heyetinin mühendisine göre; Surun yapımında büyük taş blokların kullanılması yapısal sorunların ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Bazı taşlarda meydana gelen çatlaklar ya çok küçük olup yapıya etki etmemiş ya da büyük taş blokta oluşan çatlak taş bloğu iki küçük taş bloğa çevirmiş, oluşan bu yeni durum da binanın yapısal kuvvetine ve taşıma gücüne etki etmemiştir (Merka/ HRC [47]), (Şekil 3.35).

Şekil 3.35 Beden Duvarında Taşların Bölünmesi, (Al-Shweiky, 2015)

Mimari yapıya gerçekleştirilen en önemli müdahale, beden duvarlarının zaman içinde El-Harem El-İbrahimi yapısı olarak tanımlanacak mimari formuna ulaştıktan sonra yapılan en önemli müdahalelerden biri Memluklar döneminde olmuş ve duvarlar mermer ile kaplanmış, altın varaklı ve renkli süslemeler yapılmıştır. Bu süslemeler zamanla canlılığını yitirmiştir. Değişik dönemlerde yapılan ve izleri yapı üzerinden takip edilebilen bazı onarım çalışmaları aşağıda tanımlanmıştır.

Eyyubiler Dönemi

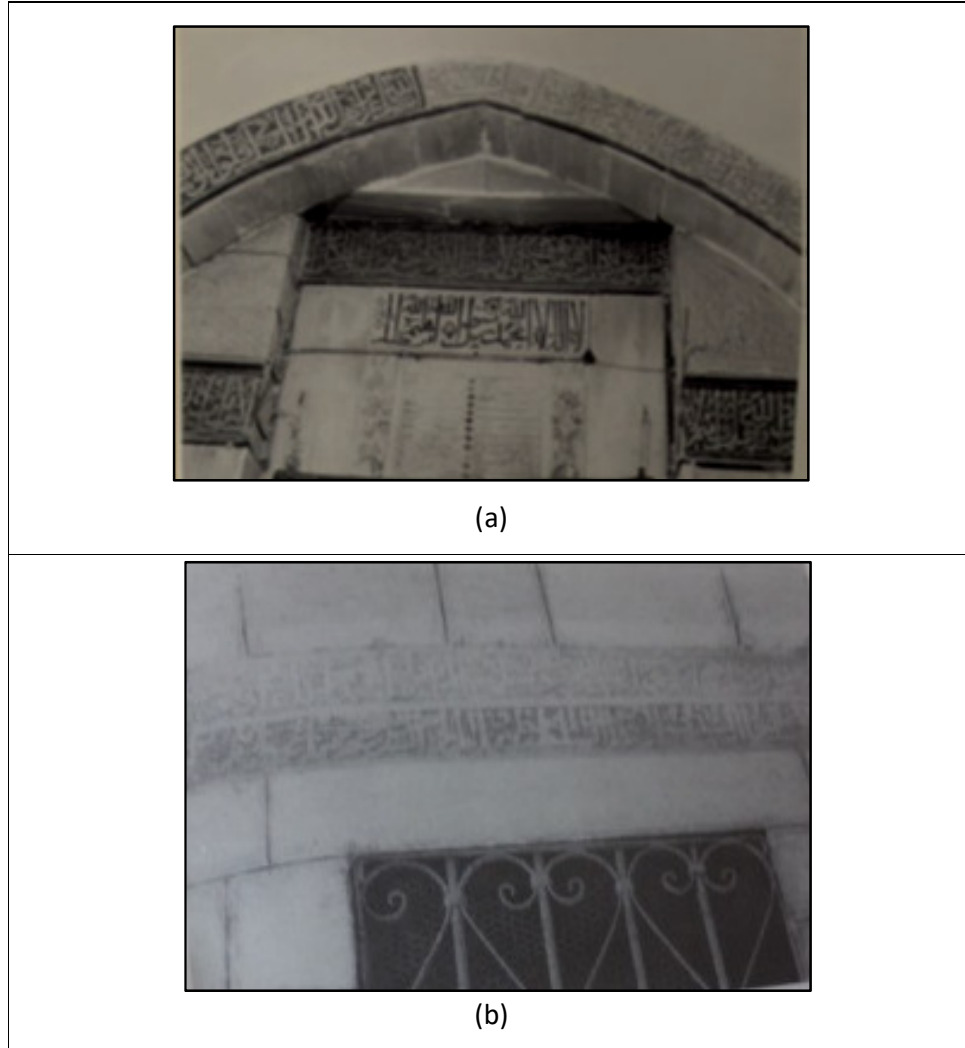
Detaylı bir tanıma yazılı kaynaklarda ulaşamamış olmakla birlikte El-Harem El-İbrahimi'nin bazı bölümlerin bu dönemde onarıldığına ilişkin bir kitabe bulunmaktadır, (Şekil 3.36).

Şekil 3.36 Restorasyonlar Eyyubiler Döneminde,
(Amru ve Ebu Sarah [5])

Memluklar Dönemi

Bu dönemde El-Harem El-İbrahimi'nin birçok bölümü inşa edilmiş ve eklemeler yapılmıştır. Birçok yer onarılmış ve bozulan yerler tamir edilmiştir. 1267 yılında, "Sultan Zahir Baybars" döneminde El-Harem El-İbrahimi'ni ve İbrahim kubbesinin yapımı tamamlanmıştır (El-Evkaf Raporu [27]). 1302 yılında El-Yusufiye alt kapısı açılmıştır (Amru [4]). 1307 yılında, "Sultan Kalavun" döneminde Yakub kubbesinin stili yenilenmiştir (Amru [4]). 1326 yılında Yakub makamı onarılmıştır (Amru [4]), (Şekil 3.37).

Şekil 3.37 (a) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (HRC [24]), (b) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (c) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (d) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5])

(c)

(d)

Şekil 3.37 (a) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (HRC [24]), (b) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (c) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (d) Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]) (Devam)

1332 yılında da, “Sultan Kalavun” döneminde, Yakub kubbesi yenilenmiş; El-Harem El-İbrahimi mermerle, mihrab ta mermer ve mozaiklerle kaplanmıştır (El-Evkaf Raporu [27]). “Sultan Tengiz En-Nasırı” döneminde de İshak ve zevcesinin kabirlerindeki mermerler yenilenmiştir. 1467 yılında “Eşref İnal Jaouli” Mescidinin mermerlerini onarmıştır (El-Evkaf Raporu [27]), (Şekil 3.38).

Şekil 3.38 Restorasyonlar Memluklar Döneminde, (HRC [24])

Osmanlı Dönemi

Osmanlı döneminde de El-Harem El-İbrahimi içerisinde bir çok onarım yapılmıştır. Bu onarımlar, mermerlerin değiştirilmesi, Kuran Ayetlerinin yazılması, kubbe ve mihrablara konulması, duvarlara mermer çerçeveler yapılması gibi konulara odaklanmıştır. Onarım yapılan yerlere konulan tuğralar, bu onarımların hangi tarihte ve hangi sultan tarafından yaptırıldığını göstermektedir.

1543 yılında, “Kanuni Sultan Süleyman” döneminde, kalenin yapımı tamamlanmıştır (Amru [4]). 1599 yılında Sara türbesinin kubbesi yapılmıştır (El-Evkaf Raporu [27]). 1758 yılında “Şam Emiri Hakim” döneminde El-Harem El-İbrahimi’nin onarımı yapılmıştır (El-Evkaf Raporu [27]). 1873 yılında, “Sultan Abdulaziz” döneminde El-Harem El-İbrahimi’nin onarımı yapılmış, mermerler ve mermer üzerindeki nakışlar onarılmıştır (El-Evkaf [26]). 1895 yılında “Sultan Abdulhamid” döneminde Sara kubbesi onarılmıştır (El-Evkaf [26]), (Şekil 3.39), ayrıca bazı düşün parçaları (Firman 103 işaret etmiş/ Ek-C) restore etmiştir, (Heyd [35]).

(a)

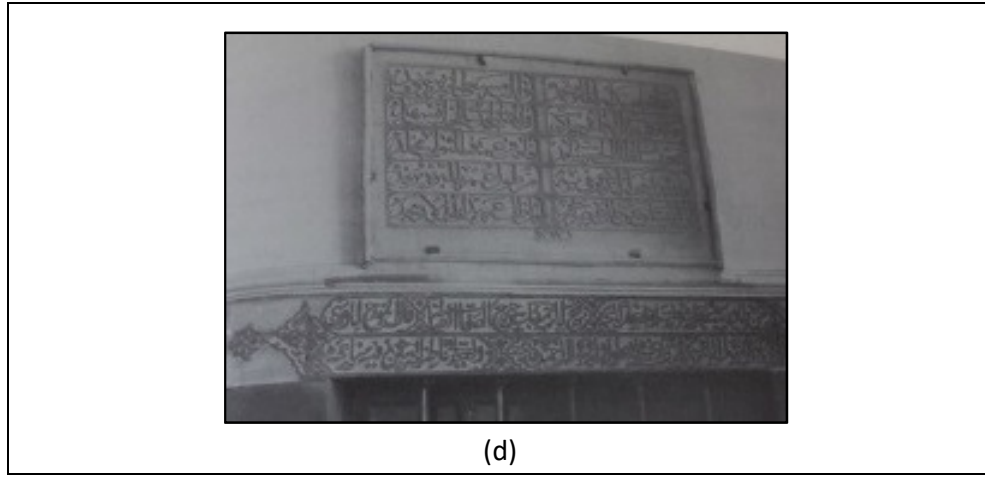

(b)

(c)

Şekil 3.39 (a) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (b) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (El-Avkaf: 203), (c) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (d) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5])

Şekil 3.39 (a) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (b) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (El-Avkaf: 203), (c) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]), (d) Restorasyonlar Osmanlı Döneminde, (Amru ve Ebu Sarah [5]) (Devam)

İngiliz Mandası Dönemi

1920 – 1921 döneminde minber tamir edilmiştir. 1922 yılında El-Harem El-İbrahimi'nin badana ve boyası yapılmıştır (Ebu Salih [13]). 1944 yılında El-Jaouliye Mescidi'nin bir kısmının zemin döşemesi yapılmıştır (El-Evkaf [26]). 1945 yılında El-Jaouliye'nin badanası yapılmıştır (El-Evkaf [26]), bir bölümünün zemin döşemesi yapılmış ve tavan boyanmıştır. 1946 yılında da El-Jaouliye mescidinin bir kısmının zemin döşemesi yapılmış (Ebu Salih [13]) ve El-Jaouliye'nin arkasına su kanalı yapılmıştır (El-Evkaf [26]). 1950 yılında Harem'in çatısı onarılmış ve su izolasyonu (yağmur sularının sızmasını engellemek için) yapılmıştır (El-Evkaf [26]).

Ürdün ve İsrail Dönemi

El-Harem El-İbrahimi'nin yakın çevresinde bazı değişiklikler yapılmıştır. El-Harem El-İbrahimi'nin etrafındaki İslami yapıların kaldırılması ve haçlı kulesinin yerinin değiştirilmesi gibi eski dönemlerde yapılan bazı ek yapılar değiştirildi. Sur üzerinde açılmış olan bir pencere kapıya çevrildi, ancak bu yapılırken binanın özgün haline sadık kalınmamıştır.

1951 yılında El-Harem El-İbrahimi'nin iç duvarları boyanmış. 1953 yılında Harem yağlı boya ile boyanmış El-Jaouliye mescidi ve El-Yusufiye kireçle boyandı, duvarın 1.5 metre yüksekliğine kadar yağlı boya ile bordür yapılmıştır (Ebu Salih [13]). Yine 1953 yılında El-Yusufiye içerisinde onarımlar yapılarak bazı zemin karoları onarıldı. 1957 yılında El-Yakubiye kubbesinin kurşunu tamir edilmiş ve pencereler onarılmıştır (Ebu Salih [13]), (Şekil 3.40).

Şekil 3.40 Yağlı Boya, (HRC [24])

1967 yılında Mısırlı mühendisler El-Harem El-İbrahimi'nin komple restorasyonu için bir rapor hazırladılar fakat bu uygulanmadı. 1977 yılında El-Jaouliye mescidinin etrafına, suyun girmesini engellemek amacıyla betondan bir eşik yapıldı. El-Jaouliye mescidinin koridorunun tavanına su izolasyonu için ziftleme yapıldı, minarelerin ahşap kapıları değiştirilerek yerlerine demir kapılar konuldu (El-Evkaf [26]). Aynı zamanda İbrahim, Sara, İshak ve zevcesinin türbelerine kapı monte edildi. El-Harem El-İbrahimi etrafındaki enkaz ve molozlar kaldırıldı (El-Evkaf [26]).

Filistin Dönemi

1996 yılında; Eski Kentle ilgilenmek, buradaki binaların rehabilitasyonu ve İsrail istilasından korunması amacıyla, "El-Halil İmar Heyeti" kuruldu (HRC [36]). El-Harem El-İbrahimi'nin onarımına ve korunmasına özel ilgi gösterilmiştir. El-İshakiye tavanındaki mozaiklerin onarımı ve temizleme işlemi yapılmış, çatısının kurşun levhaları onarılmış, El-Jaouliye ve El-Yusufiye'nin duvarları boyanmış iç kısımdaki mermer ekleri tamir elektrik tesisatı yapılmış ve El-Yakubiye'de bulunan türbeler onarılmıştır (Ebu Salih [13]).

El-Halil İmar Heyetinin en önemli hedefleri şunlardı (Hamdan [34]):

Meskun olan binaların rehabilitasyonu. Eski binaların mimari bütünlüğünü korumak suretiyle, kültürel mirasın korunması. Tarihi binaların restorasyonunun yapılarak El-Halil'in Eski Kent'inin canlandırılması. Terkedilmiş binaların yeniden kullanıma kazandırılması. Sağlık ve teknik hizmetleri sağlamak suretiyle yaşam seviyesinin yükseltilmesi. Ticari ve turistik faaliyetlerin teşviki ve canlandırılması.

El-Harem El-İbrahimi'nin ise içinde ve dışında bir kaç sene içerisinde onarım işlemleri yapıldı. Bu onarımlardan bazıları şunlardır (El-Halil İmar Heyeti Raporu [23]): El-Harem El-İbrahimi'nin komple mimari ve kadastro ölçümleme projesi uygulandı. El-İshakiye'nin mozaik, mermer ve süslemelerinin yerinde tespit projesi tamamlandı. Bu dönemde yapılan restorasyon çalışmalarının detayları aşağıdaki gibidir:

El-Yusufiye'nin Restorasyonu

Türbenin alt bölümü komple restore edildi, (Şekil 3.41).

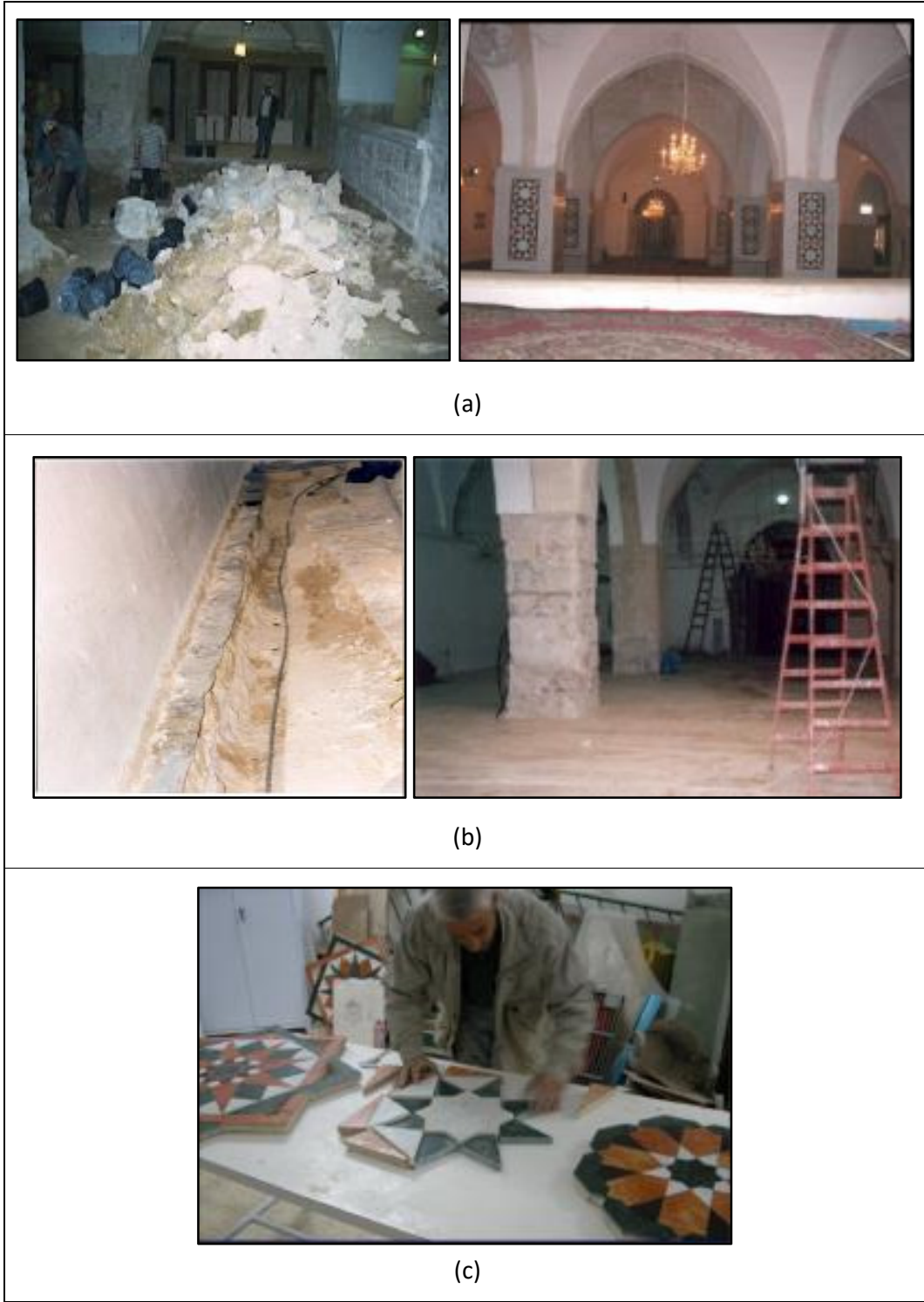

Şekil 3.41 Alt El-Yusufiye'nin Restorasyonu, (HRC [24])

El-Jaouliye'nin Restorasyonu

Tüm sütunlara destekleme yapıldı ve mermerle kaplandı. Su sızıntısını önlemek için su kanalı yapıldı. Zemin döşemeleri yapıldı. Memluk mermerleri onarılıp, yeniden döşenerek, dolguları yapıldı. Memluklar Dönemi Kuran Ayetlerinin yer aldığı akslar onarılarak yeniden monte edilmiştir. Ancak İsrail yönetimi El-Harem El-İbrahimi yapısına mermer malzeme sokmayı yasakladığı için, mermer kullanılması gereken bazı

yerlerde alçı kullanılmıştır. Ayrıca kubbenin ve mukarnasların onarımı ile pencerelerin alçıdan yapılmış süslemelerinin onarımı yapılmıştır, (Şekil 3.42).

Şekil 3.42 (a) Temeller ve Sütunlar Restorasyonu, (HRC [24]), (b) Zeminin Restorasyonu, (HRC [24]), (c) Mermer Restorasyonu, (HRC [24]), (d) Kubbe Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2014), (e) Kubbe Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2014)

(d)

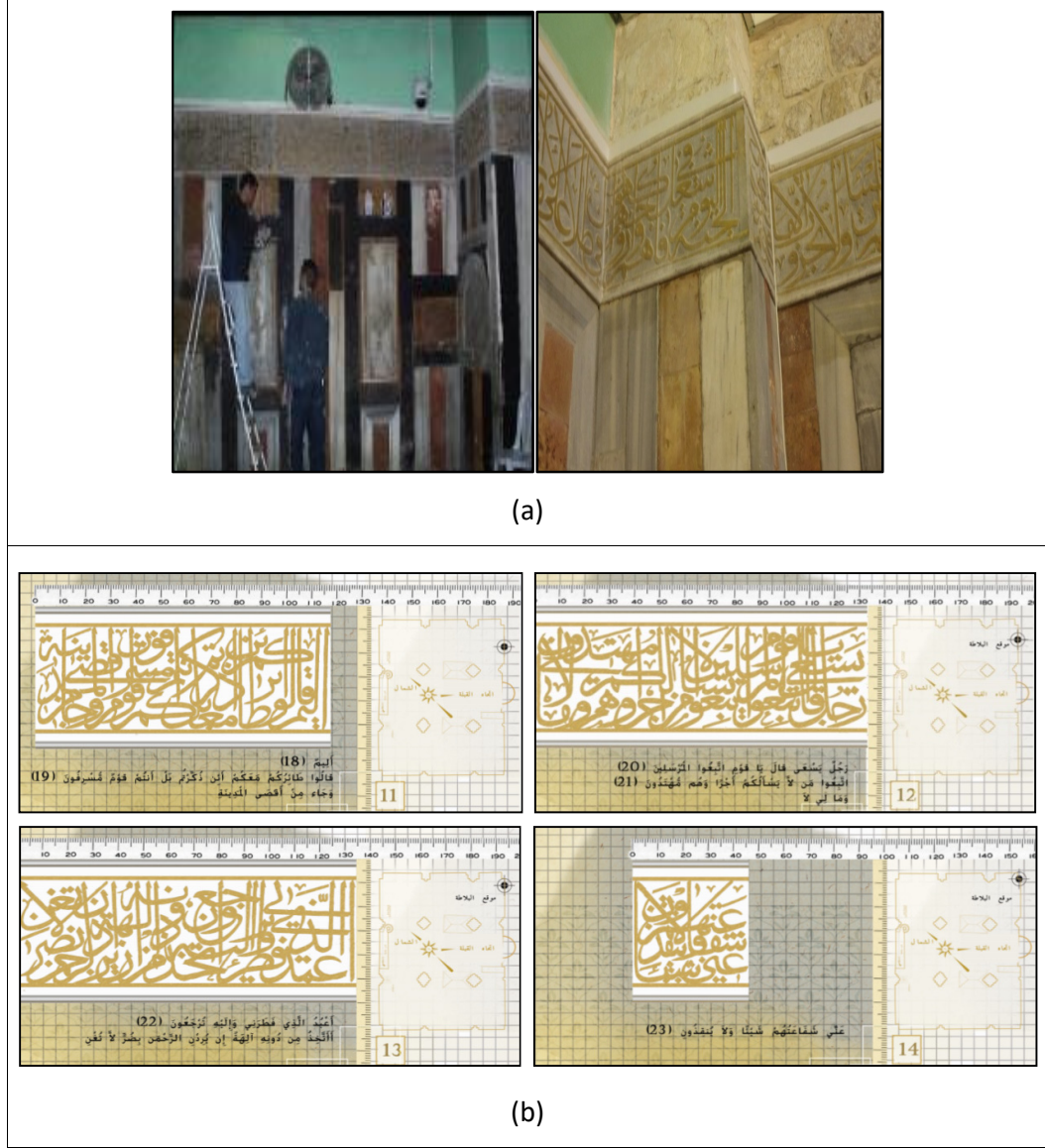

(e)

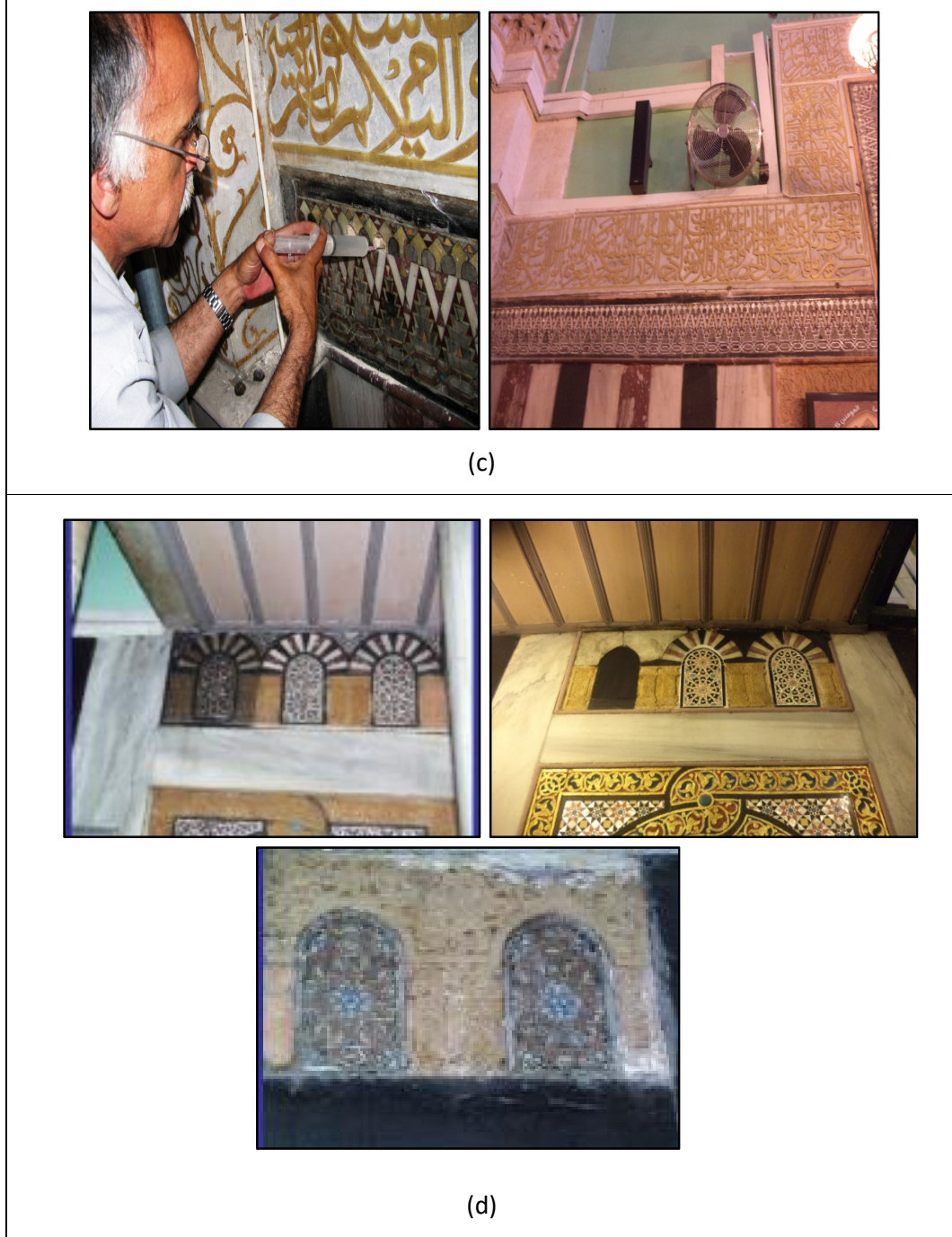
Şekil 3.42 (a) Temeller ve Sütunlar Restorasyonu, (HRC [24]), (b) Zeminin Restorasyonu, (HRC [24]), (c) Mermer Restorasyonu,(HRC [24]), (d) Kubbe Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2014), (e) Kubbe Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2014) (Devam).

El-İshakiye'nin Restorasyonu

Memluk mermerleri, sedef süslemeler, Kuran yazıları ve alçı çerçeveler onarılmış ve temizlenmiştir Duvarlardaki yağlı boyalar ve sütunlardaki sıvalar çıkarılarak orjinal taş duvar ortaya çıkarılıp onarılmıştır. Üst şerefe de bu kapsamda onarılmıştır, (Şekil 3.43).

Şekil 3.43 (a) El-İshakiye'nin Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (b) Kur'an Levhalar Restorasyonu, (HRC [24], 2008), (c) Mermer Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (d) Mermer ve Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (e) Mihrab Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (f) Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (g) Panolar Restorasyonu, (HRC [24]), (h) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Tavan Restorasyonu, (HRC [24]), (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015)

Şekil 3.43 (a) El-İshakiye'nin Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (b) Kur'an Levhalar Restorasyonu, (HRC [24], 2008), (c) Mermer Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (d) Mermer ve Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (e) Mihrab Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (f) Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (g) Panolar Restorasyonu, (HRC [24]), (h) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Tavan Restorasyonu, (HRC [24]), (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015)(Devam)

(e)

(f)

(g)

Şekil 3.43 (a) El-İshakiye'nin Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (b) Kur'an Levhalar Restorasyonu, (HRC [24], 2008), (c) Mermer Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (d) Mermer ve Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (e) Mihrab Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (f) Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (g) Panolar Restorasyonu, (HRC [24]), (h) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Tavan Restorasyonu, (HRC [24]), (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015)(Devam)

(h)

(i)

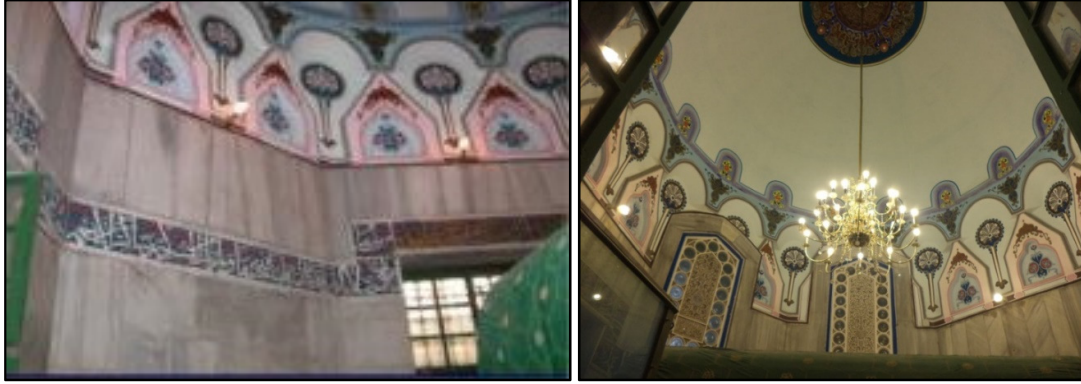

(i)

Şekil 3.43 (a) El-İshakiye'nin Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (b) Kur'an Levhalar Restorasyonu, (HRC [24], 2008), (c) Mermer Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (d) Mermer ve Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (e) Mihrab Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (f) Sedef Restorasyonu, (HRC [24]), (g) Panolar Restorasyonu, (HRC [24]), (h) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (i) Yağlı Boya Kaldırması, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015), (ii) Tavan Restorasyonu, (HRC [24]), (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015)(Devam)

El-İbrahimiye'nin Restorasyonu

Kubbelerin içindeki Kuran yazıları ve süslemeler onarıldı, (Şekil 3.44).

Şekil 3.44 Kubbeler Restorasyonu, (HRC [24]), (Al-Shweiky, 2015)

Minarelerin Restorasyonu

Minarelerin iç ve dıştan komple onarımı yapıldı. Minarelerin tepesindeki eskiyen kurşun levhalar değiştirilerek yenisi döşendi. Hilaller altın yıldızla boyandı, (Şekil 3.45).

Şekil 3.45 Minarelerin Restorasyonu, (HRC [24], 2000'ler)

Sur'un Restorasyonu

İç ve dıştan onarım işlemleri yapıldı. Surların bordürleri ve dış duvarları onarıldı. Bazı taşların rehabilitasyonu yapıldı. Üst kısımlara yapılan eklemeler onarıldı. Doğu girişinin başına kadar, iç duvarların bordürleri ve onarımı yapıldı, (Şekil 3.46).

(a)

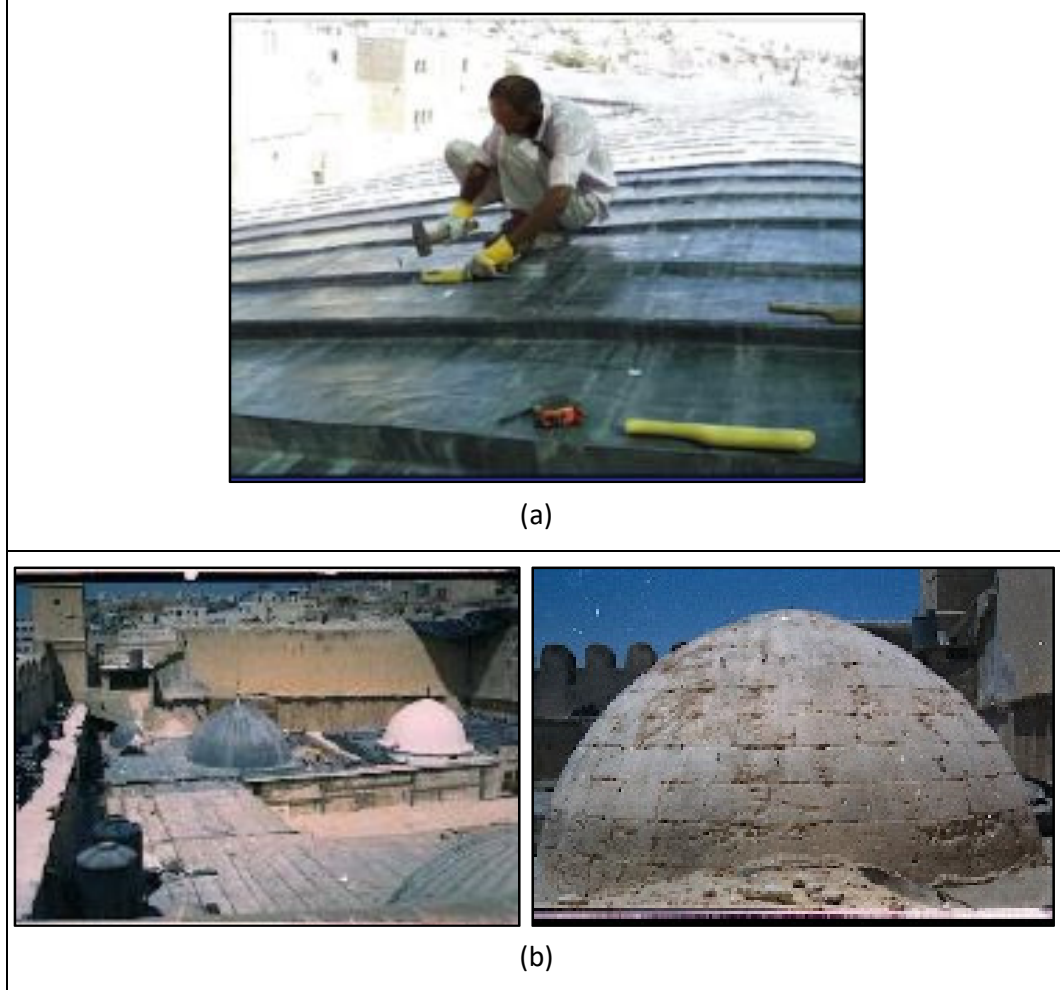

(b)

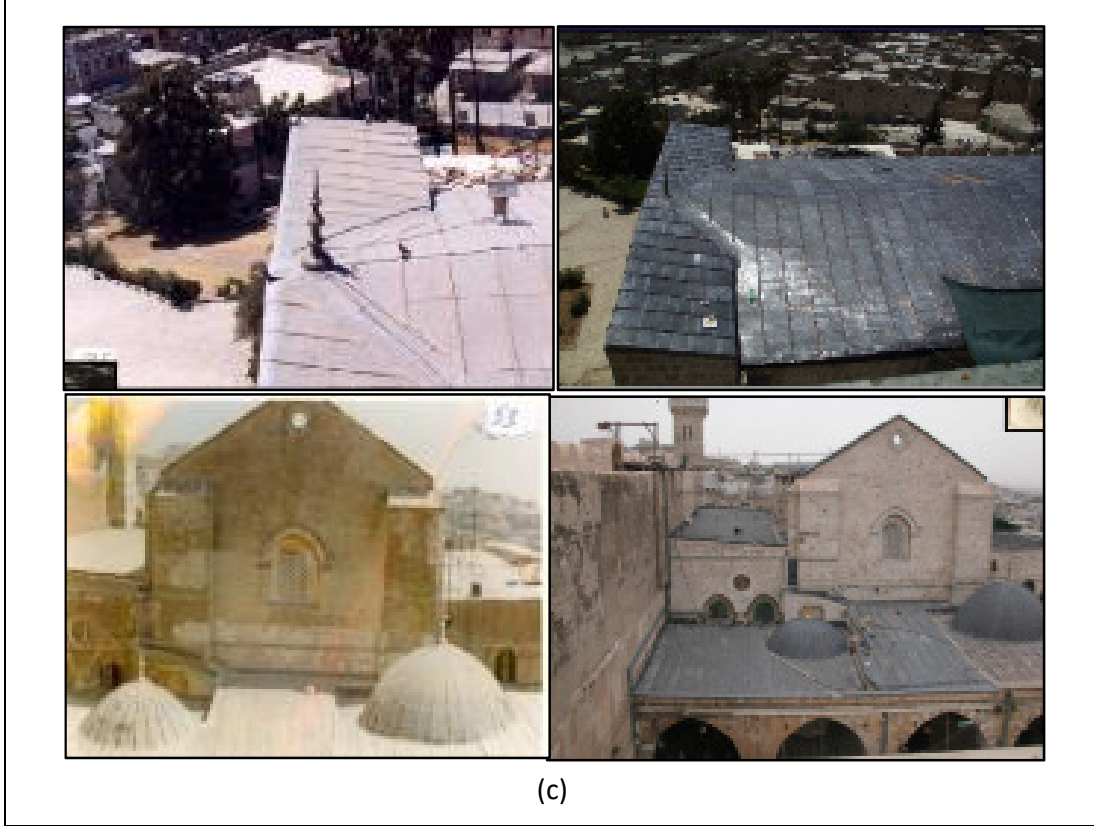
Şekil 3.46 (a) Sur'un Restorasyonu, (HRC [24]), 8b) Sur'un Restorasyonu, (Al-Shweiky, 2013), (HRC [24])

Üst Örtü Onarımı

Çatı ve kubbelerin eskiyen kurşun levhaları değiştirilerek yenisiyle kaplanmış. Kubbelerin ve kavisli çatının onarımı yapılmıştır, (Şekil 3.47).

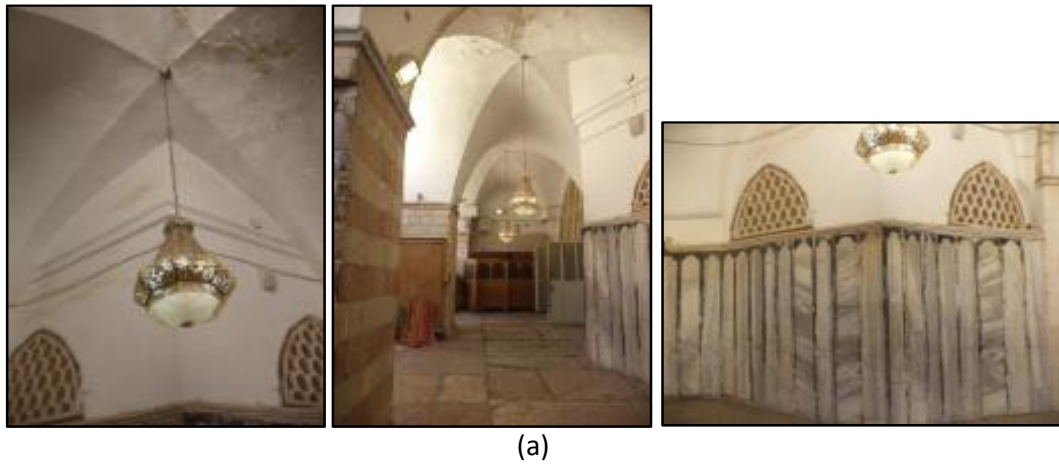

Şekil 3.47 (a) Çatının Restorasyonu, (HRC [24], 2000'ler), (b) Kubbeler Restorasyonu (HRC [24], 2000'ler), (c) Çatının Restorasyonu, (HRC [24], 2000'ler)

Şekil 3.47 (a) Çatının Restorasyonu, (HRC [24], 2000'ler), (b) Kubbeler Restorasyonu (HRC [24], 2000'ler), (c) Çatının Restorasyonu, (HRC [24], 2000'ler) (Devam)

Bu restorasyonların tamamı müslümanlara ait olan kısımda yapıldı. İsrailiilerin engellemeleri yüzünden, yahudilere ayrılan bölümde; mermer, boya ve süsleme gibi restorasyon işleri yapılamadı, (Şekil 3.48).

Şekil 3.48 (a) İsraili Bölümü, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İsraili Bölümü, (Al-Shweiky, 2014)

(b)

Şekil 3.48 (a) İsraili Bölümü, (Al-Shweiky, 2014),
(b) İsraili Bölümü, (Al-Shweiky, 2014) (Devam)

Tüm bu engellemelere rağmen “El-Halil İmar Heyeti”, “Habitat 2013 Ödülüne” layık görüldü. Bu ödül her yıl, yerel halk üzerinde büyük etkisi olduğu tespit edilen projelere verilmekte olup, merkezi Londra’da bulunan “Sosyal Konut Vakfı” tarafından verilmektedir. Ödül günümüzün yerleşim problemleri ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek fikirler ve çözümler sunan projelere verilmektedir.

“Birleşmiş Milletler Genel Sekreter” yardımcısı bu konuda şunları söylemiştir: Eski El-Halil Şehrinin rehabilitasyonunun yapılarak bölge halkının göçünü engelleme girişimi; faaliyet alanlarımızdan biri olan; şehir merkezlerinin onarım ve rehabilitasyonu konusuna odaklanarak orjinal kullanım amaçlarına uygun hale getirilmesini öngören; yapıların rehabilitasyonu konusuna uygundur” (URL [139]).

BÖLÜM 4

ÇALIŞMA ALANINDA KORUMAYA YÖNELİK RİSKLERİN ANALİZİ VE ÖNERİLER

Risk genel anlamıyla, belirli bir tehlikenin, gelecekte belirli bir zaman süresi içinde meydana gelmesi hâlinde, insanlara, insan yerleşmelerine ve doğal çevreye, bunların zarar veya hasar görebilirlikleri ile orantılı olarak oluşturabileceği kayıpların olasılığıdır. Riskten veya kayıp olasılığından bahsedebilmek için belirli büyüklükteki tehlike veya olayın varlığı ve bundan etkilenebilecek değerlerin mevcudiyeti ile bu değerlerin tehlike veya olaydan etkilenme oranları veya zarar görebilirliklerinin tahmin edilebilmesi gerekmektedir (URL [152]).

Tarihi çevre ve yapıların korunması için yapılan tüm çalışmaların başarısı için en önemli adımlardan biri de miras değerlerinin varlığını tehdit eden risklerin analizidir ve bu analiz verilerinden yola çıkarak risk yönetim planının hazırlanmasıdır, (Çizelge 4.1). Kültür mirasının korunma ve yönetimi için hazırlanan tüm çalışmalarda risk yönetimi planı, alan yönetim planının bir parçası olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Çizelge 4.1 UNISDR Afet Risk Yönetimine İlişkin Temel Tanım ve Formülleri (Ünal [154])

KAVRAM	TANIM	GENEL FORMÜL
AFET	Etkilenen topluluk ya da toplumun kendi kaynak kullanımı ile başa çıkma yeteneklerini aşan, geniş çapta insan, materyal, ekonomik ve çevresel kayıplar ve etkilerini kapsayan bir topluluk ya da toplumun işlerliğini ciddi şekilde bozması.	Afet = Tehlike (H) x Zarar Görebilirlik (V) Risk = <u>Tehlike (H) x Zarar Görebilirlik (V)</u> Yönetilebilirlik (M)
TEHLİKE	Can kaybına, yaralanmaya veya diğer sağlık sorunlarına, mülk hasarınageçim yolu ve hizmetlerin kaybı, sosyal ve ekonomik kayıp veya çevresel hasara neden olabilecek yehlikeli olay, madde, insan aktivitesi.	
YÖNETİLEBİLİRLİK	Afet sırasında etkilenebilecek topluluğun kayıplarını en aza indirebilme derecesi.	
RİSK	Bir vaka/olay ihtimalinin ve bunun olumsuz sonuçlarının kombinasyonu.	
RİSK ANALİZİ	Korunmasız kişilere, mülkiyete, hizmetlere, geçim kaynaklarına ve bağlı bulundukları çevreye hasar verebilecek olası tehlikelerin analiz edilmesi ve var olan zarar görebilirlik koşullarının değerlendirilmesiyle Riskin türü e boyutunun belirlenmesi için yöntem.	
RİSK YÖNETİMİ	Olası zarar ve kayıpları en aza indirmek için sistematik yaklaşım ve bekirsizlik yönetimi.	
ZARAR GÖREBİLİRLİK/ İNCİNEBİLİRLİK	Bir topluluğun, systemin veya değerli varlığın, bir felaketin zarar verici etkilerine karşı dirençsiz bırakan özellikleri ve durumu.	

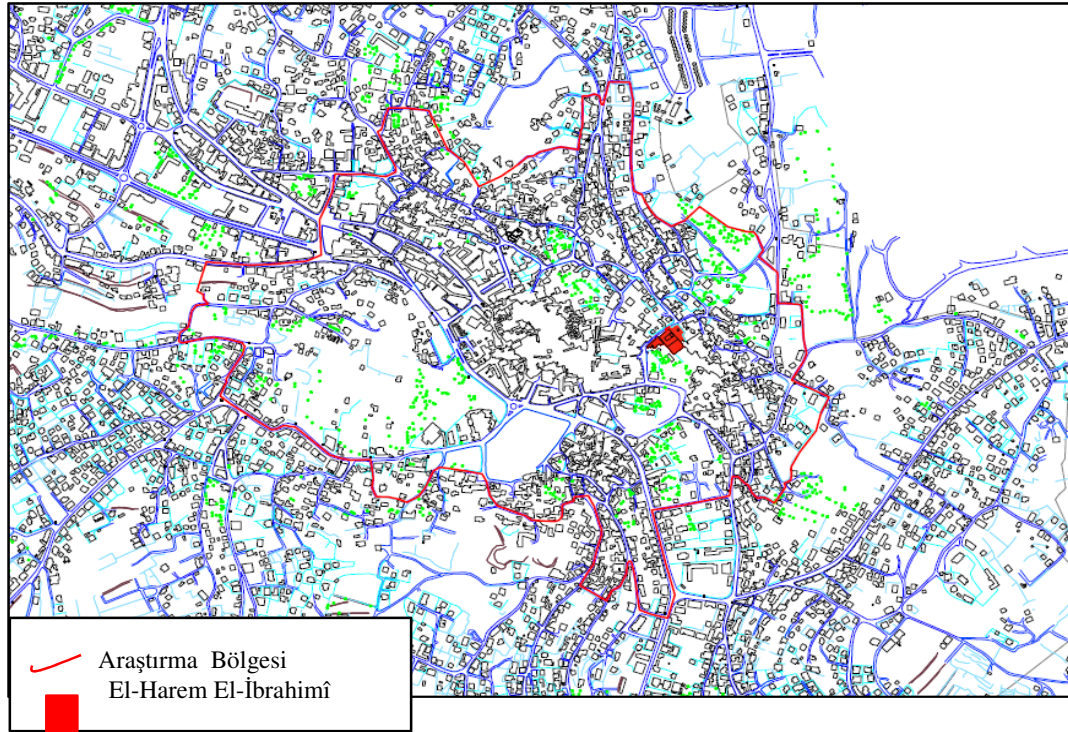
Tez kapsamında, ana başlıklardan biri olarak ele alınan El-Halil/Hebron Eski Kent dokusunun korunabilmesi için miras değerlerinin varlığını tehdit eden risklerin analizi çalışmalarının saha bulguları ve sentezleri tezin yazarı ve yürütücüsü tarafındaki kaleme alınarak 2016 yılında Journal of Cultural Heritage’de “Çoklu Kimlikli Ve Çoklu Yönetimli Bir Mimari Mirasın Problemleri Ve Koruma Yaklaşımları: El-Halil/Hebron’da El-Harem El-İbrahimî/Hz.İbrahim’in Mezarı” başlıklı makalede yayınlanmıştır. Çalışma alanında risklerin analizinde tehlikelerin yanında zarar görebilirlik oranını arttıran unsurlar da ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

2017 yılında çalışma alanının UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine kabul edilmiş olması alandaki hızlı gelişen risklerin doğruluğunu da kanıtlar niteliktedir. Bu durum, UNESCO’ya yapılan başvuru için hazırlanan dosyada ve dosyanın değerlendirilmesi sonucunda hazırlanan raporlar ile bu tez kapsamında alandaki kültür değerlerinin varlığını tehdit eden risklerin analizi arasında bir karşılaştırma yapma olanağı doğurmuştur. Aşağıda tez kapsamında yapılan risk analizi ve karşılaştırma çalışması yer almaktadır.

4.1 Hızlı Gelişen Doğal ve İnsan Kaynaklı Risklerin Analizi

El-Halil/Hebron Eski Kent’te kültür mirasının varlığını tehdit etmekte olan risklerin analizinde bölgesel risklerden önce küresel risk trendlerine bakılacak olursa; Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltım Merkezi UNISDR tarafından açıklanan GAR15 Raporu’na göre (The 2015 Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction) afetler dolayısıyla dünya üzerindeki yıllık ekonomik kayıp 250 milyar dolardan 300 milyar dolara ulaşmıştır. Rapora göre 2000-2012 yılları arasında meydana gelen doğal afetlerden 2,9 milyar kişi etkilenmiş, 1,2 milyon kişi ise hayatını kaybetmiştir. Söz konusu veriler, afetlerin yerleşimler ve insanlar üzerindeki yıkıcı etkilerinin gün geçtikçe arttığı ve afet risklerinin azaltımı için yapılacak çalışmalara ayrılacak bütçe ile başta ekonomik olmak üzere kayıpların büyük oranda azaltılabileceği gerçeğinin altını bir kez daha çizmektedir (Ünal [154]). Bu veriler de göstermektedir ki özellikle doğal afetler dünya üzerinde birçok yerleşim için önemli riskler oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, fiziki ve idari açıdan bölünmüş olan El-Halil/Hebron Eski Kentin ve kullanım açısından da bölünmüş olan El-Haram El-İbrahimi'nin varlığını tehdit eden riskler ve koruma sorunları yoğunlukla ve özellikle yapı açısından çalışma içinde erişilebilen yarı olan Filistin tarafındaki saha çalışmalarına ve dökümanlara dayanarak hazırlanmıştır, (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 El-Halil / Hebron Eski Kenti'nin Bulunduğu Çalışma Bölgesi Sınırları ve El-Haram El-İbrahimi Yapısı (HRC, Düzenleme, Al-Shweiky, 2015)

El-Halil/Hebron Eski Kenti ve El-Haram El-İbrahimi'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde geçmişten günümüze geleneksel doku, tarihi yapı ve kullanıcılarının varlığını tehdit eden tehlikelere bağlı riskler, insan kaynaklı ve doğal olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir. Bunlardan biri ve aynı zamanda birincil olan risk olan insan kaynaklı riskler kentin ve yapının yönetimsel ve fiziki açıdan bölünmesi sonucu ortaya çıkan durumdan kaynaklanmaktadır. Bölünme, hem eski kentin hem de tarihi yapı kompleksinin korunmasında ve yasal, idari, teknik ve uygulama açısından zorlaştırmakta hatta bazı noktalarda imkânsız kılmaktadır. Bu durum, varlığı ve olası etkileri tahmin edilse bile söz konusu risklerin yönetimini zorlaştırmaktadır. Tarihi çevre ve yapı kompleksi için

ikinci büyük risk ise tarih içinde meydana gelen ve belli bir periyoda sahip olduğu görülen deprem tehlikesine, yoğun yağışlar sonucu oluşan sel tehlikesine ve yangınlara bağlı olarak gelişebilecek risklerdir (Ünal [155]).

4.1.1 Doğal Afet Tehlikesine Bağlı Gelişen Riskler

Deprem

Filistin'deki deprem hareketlerine bakıldığında, her 100 yılda bir 6 şiddetinde deprem olması ihtimali görülmektedir. En son deprem 1927 yılında yaşanmıştır. 11.02.2004 tarihinde de 4.9 ve 5.3 şiddetinde küçük depremler yaşanmıştır. (El-Halil/Hebron Eski Kent dokusunda bulunan yapılar yoğunlukla geleneksel yapım sisteminde inşa edilmiş kargir yapılardır. Bunun yanında betonarme yapılar da bulunmaktadır. Deprem Araştırmaları Merkezi'nin, Filistin'de bulunan eski binaları deprem dayanıklılığı açısından yaptığı sınıflandırma çalışması bölgede herhangi bir deprem yaşanması durumunda yüksek binaların göçme olasılığı bulunduğunu ve Eski Kent'in telafi edilemeyecek zararlara maruz kalacağını; kısmi veya toplu göçmeler olabileceğini göstermektedir (Ed-Debik [16]).

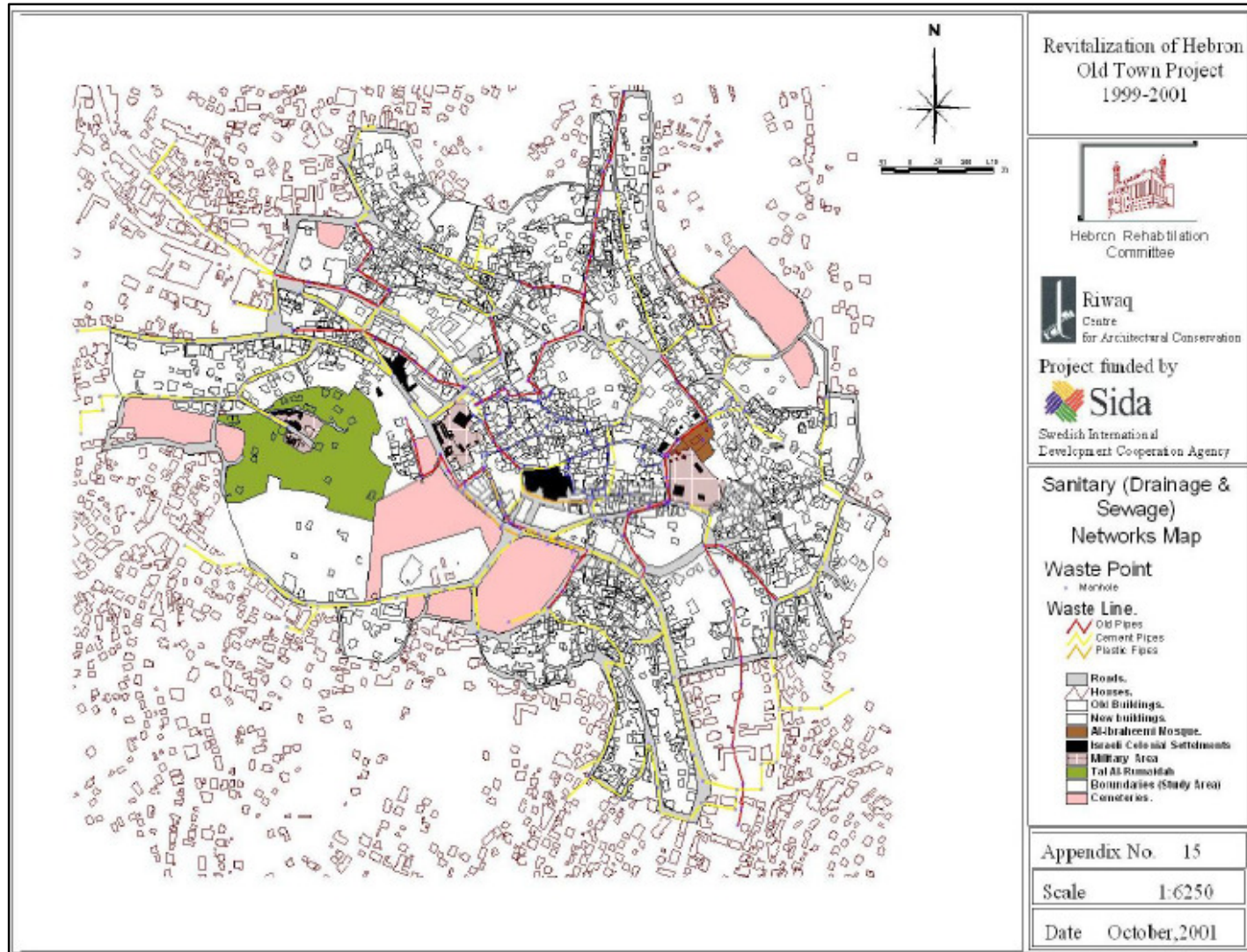
Sel ve Su Baskınları

El-Halil/Hebron Eski Kent yerleşimi coğrafi konumu ve topografyası itibarıyla, suların toplanmasına müsait bir bölgede bulunmaktadır. Etrafında bulunan dağlardan gelen yağmur sularının birleştiği bir vadi üzerine kurulmuştur. Özellikle yoğun yağışlar sonrasında yağmur sularının tahliyesini sağlayacak derecede alt yapının bulunmaması nedeniyle yapıların büyük bir kısmı sular altında kalmaktadır. Eski Kent'teki yolların çoğunun barikatlarla kapatılmış olması nedeniyle bu noktalarda bloke olarak biriken yağmur sularının yarattığı sorunlar ve nüfus artışı da her geçen yıl bu sorunun daha da büyümesine yol açmaktadır, (Şekil 4.2) ve (Şekil 4.3).

Şekil 4.2 Eski Kentte Yoğun Yağmurlar Sonrası Meydana Gelen Su Baskınları (URL [100], 2015)

Şekil 4.3 El-Hait/Hebron Eski Kent'te Altyapıların Sınıflandırılması
(SİDA [56], HRC [24], 2001)

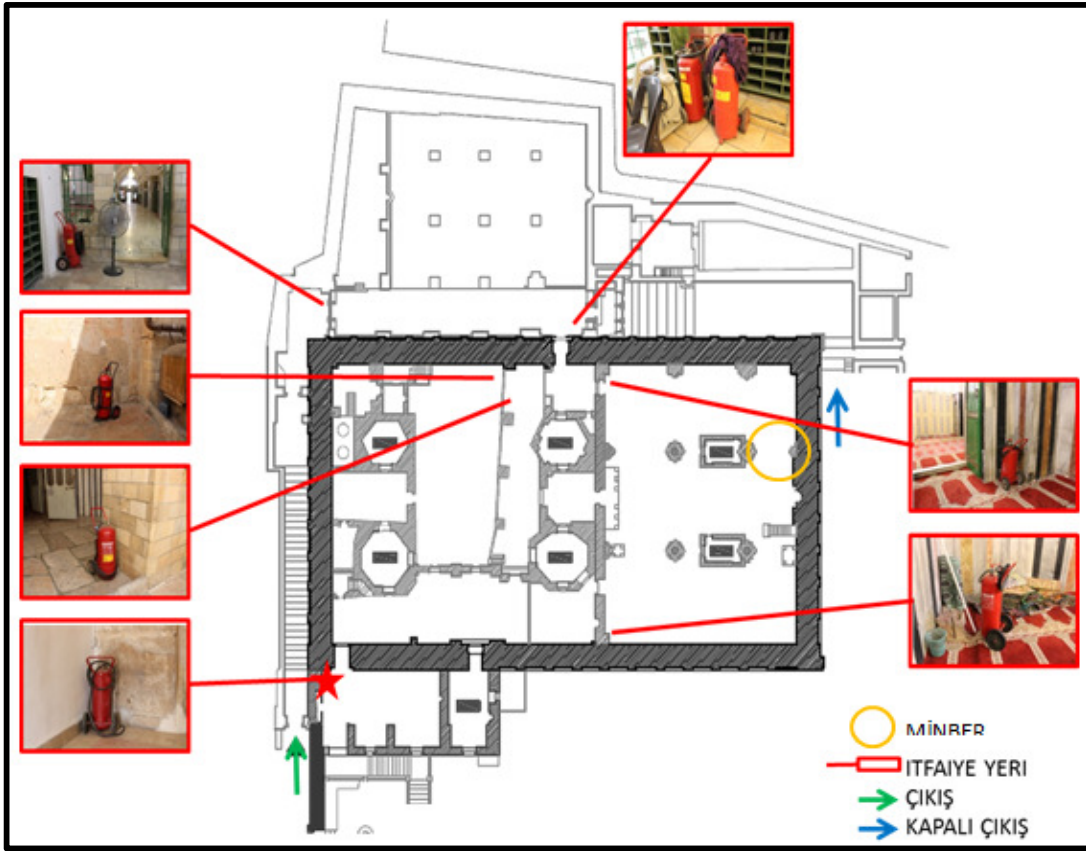
Yangınlar

Eski Kent dokusunda binaların kargir olması nedeniyle yangın tehlikesine karşı incinebilirlik değerleri düşük olmakla birlikte bölgede devam etmekte olan güvenlik sorunları, İsraililerin Filistin yapılarına karşı yaptıkları saldırılar ve buna bağlı çıkan yangınlar risk katsayısını arttırmaktadır. Meydana gelen yangınların söndürülmesi ile ilgili sorunlar da kayıpları arttırmaktadır. Bu sorunların başında Eski kent merkezi içinde itfaye merkezi olmaması gelmektedir. Ayrıca yolların barikatlarla kapatılmış olması, çıkan yangınlara müdahale için dışarıdan gelecek olan itfaiye ve kurtarma ekiplerinin önünde, engel teşkil etmektedir, (Şekil 4.4). Bu da yangınlara müdahale edilmesi ve söndürülmesi de mümkün olamamaktadır.

Şekil 4.4 El-Halil/Hebron Eski Kent'te Yangına Bağlı Hasar Gören Tarihi Yapılar, (Al-Shweiky, 2008)

El-Harem El-İbrahimî özelinde yangın kaynaklı risklere değinilecek olunursa; El-Harem El-İbrahimî yapısında yangın risklerinin azaltılması için temel yaklaşım proaktif değil aktif yaklaşımdır. Yani yangın çıkması durumunda söndürülmesi amaçlı önlemler yoğunluktadır. Yapının içerisinde belirli noktalara yangın söndürme tüpleri yerleştirilmiştir. Ancak bu yangın söndürme tüpleri genellikle eski olup, sayıları da yapı için yeterli değildir. Özellikle yoğun kullanıcılı tarihi yapıların çoğunda görülen sorun burada da görülmektedir. El-Harem El-İbrahimî içerisinde yangın uyarı sistemi yoktur. Bir yangın olması durumunda devreye girmek üzere tasarlanmış acil tahliye planı ve bu tahliyeye desek verecek eğitimli bir ekip yoktur. Yapıda acil çıkış kapıları bulunmamaktadır. El-Harem El-İbrahimî içerisinde korunması gereken ve tarihi değeri çok yüksek olan bir ahşap minberin olması da yapının incinebilirlik katsayısını arttırmaktadır, (Şekil 4.5).

Şekil 4.5 El-Harem El-İbrahimi Yapısında Yangın Çıkması Durumunda Kullanılabilecek Ekipmanlar (Al-Shweiky, 2015)

4.1.2 Zarar Görebilirliği Arttıran Unsurlar

4.1.2.1 Fiziki Engeller – Barikatlar Yoluyla Tek Taraflı Güvenlik Yönetimi

El-Halil/Hebron Eski Kent sınırları içinde ve El-Harem El-İbrahîmî yapısının yakın çevresinde doğal ya da insan kaynaklı bir afet ya da bir büyük olaya bağlı olarak risk katsayısını yükselten ve zara görebilirliği arttıran önemli unsurlardan birisi alanda İsrail tarafından yerleştirilen barikatlardır. Güvenlik nedeniyle tarihi dokuda birçok yapı ve alana giriş ve ulaşım aksları kontrol noktaları ve bariyerler ile kontrol edilmekte ya da doğrudan engellenmektedir. Bu durum eski kent ve El-Harem El-İbrahîmî arasındaki soyut ve somut linki zayıflatmakta belli noktalarda koparmaktadır (Ünal [155]).

Barikatlar şekli, hacmi, amacı ve bulunduğu yerlere göre farklılık göstermektedir. Bunlardan bazıları; beton küp, metal variller, dikenli teller, pencereler ve döner kapılar/güvenlik turnikeleri şeklindedir. Bu barikatlar fiziki olarak mahalleleri

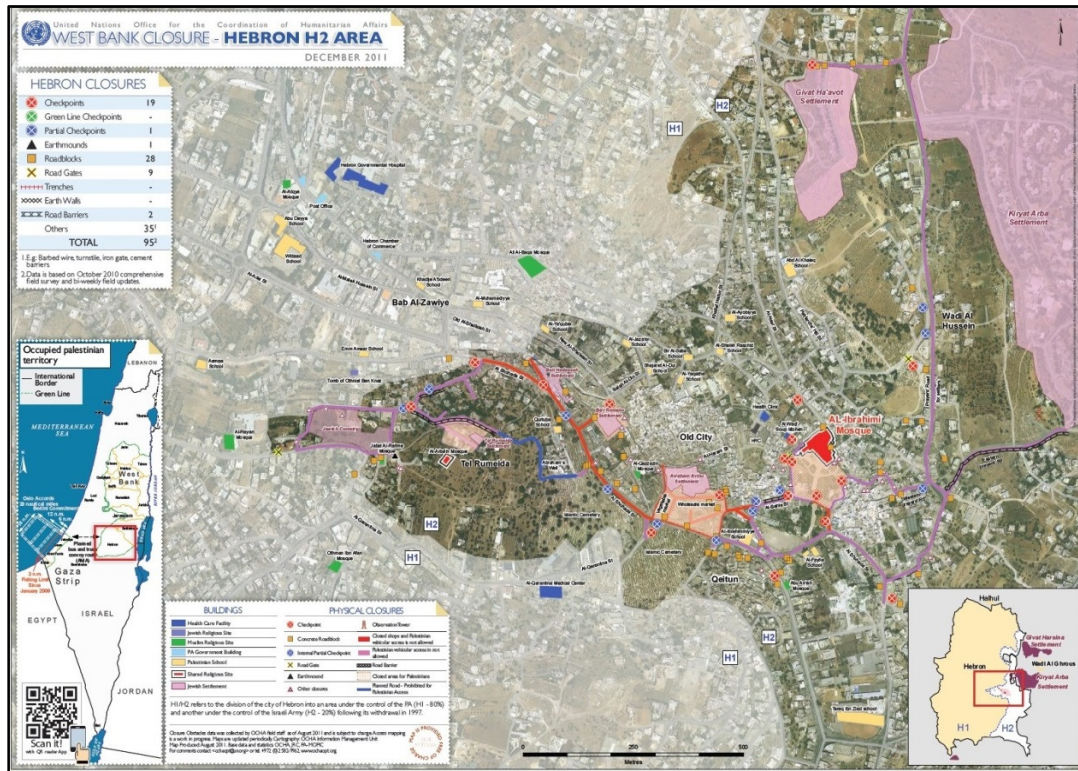
birbirinden ayırırken aynı zamanda bölgede oturan halk üzerinde psikolojik, sosyal ve maddi baskı oluşturmaktadır, (Şekil 4.6).

Barikatlarla mahalleler, evler, yollar ve bölge sakinlerini birbirinden ayırmak suretiyle oluşturulan kentin iki farklı etnik/dini grubunu temsil eden halk arasında da yönetsel ve güvenlik açısından denge unsurunun sağlanamadığı net biçimde gözlemlenen bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu ayrımın taraflarından yahudi mahallelerine yönelik himaye de dikkat çekmektedir, (Çizelge 4.2).

Afet riskleri açısından bakıldığında ise özellikle yangın, deprem, saldırı gibi durumlarda özellikle beton bloklar ve el bariyerler ile kapatılan yollar ve yapı girişleri, itfaye, ambulans gibi acil müdahale araçlarının bölgeye ulaşmasını birçok noktada imkansız hale getirmektedir, (Şekil 4.7).

El-Harem El-İbrahimî yapı kompleksinin ana giriş ve kompleksin içindeki güvenlik kontrol noktalarında bulunan fiziksel engeller ise meydana gelebilecek acil bir duruma bağlı olarak insanların iki yönlü tahliyesini büyük oranda zorlaştıracak hatta imkansız hale getirecektir. Bu noktalarda acil durumda oluşacak kalabalık ve yığılmaya bağlı can kaybı ihtimalinin yüksekliği de göz önünde bulundurulması gereken bir risktir (Ünal [155]).

BARIKAT ÇEŞİTLERİ	BETONARME KÜPLER	METAL VARILLER	DIKENLİ TELLER	METAL LEVHALAR-AĞLAR	DÖNER KAPILAR
BULUNDURULMALARI NIN AMACI	Araç geçişlerini engellemek.	Mahalleleri birbirinden ayırmak.	Mahalleleri birbirinden ayırmak.	Mahalleleri birbirinden ayırmak.	Bölge halkının teftişi.
	Halkın hareketini engellemek.	Halkın geçişini engellemek.	Halkın geçişini engellemek.	Halkın geçişini engellemek.	Araç geçişlerini engellemek.
	-----	Araç geçişlerini engellemek.	Araç geçişlerini engellemek.	Araç geçişlerini engellemek.	Bölgeyi kontrol altında tutmak.
KENT DOKUSU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Çöplerin kaldırılamayarak birikmesi.	Çöplerin kaldırılamayarak birikmesi.	Çöplerin kaldırılamayarak birikmesi.	Çöplerin kaldırılamayarak birikmesi.	Yolların şekil ve güzergahlarının değişmesi.
	Su birikintileri oluşmasına yol açarak evlerin duvar ve temellerini etkilemesi.	Barikatların birbirlerine ve duvarlara kaynatılarak duvarlarda çatlamalara neden olması.	Bölge halkı ve hayvanlar üzerindeki etkisi.	Dikenli tellerin ve metal levhaların duvarlara bağlanarak duvarlarda çatlakların ve pasın oluşması.	Duvarlar çatlamalara neden olması.
	Bina ve yolların mimari yapısının bozulması.	Bina ve yolların mimari yapısının bozulması.	Bina ve yolların mimari yapısının bozulması	Bina ve yolların mimari yapısının bozulması	Bina ve yolların mimari yapısının bozulması
	Yollar ve altyapı üzerinde aşırı yüklenmeye sebep olması.	-----	-----	-----	-----

Ancak; diğ er tarihi binalar ve Eski Kentlerin korunmasını üstlenen bir kurum yoktur. Sadece bazı özel kurumlar buraların korunması hususunda faaliyet göstermekte olup, bu kurumlar da maddi veya manevi hiçbir destek alamamaktadırlar.

Bu durum alanın 2017 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine girmesi ile değişmiştir. Alan böylece uluslararası hukukun koruması altına girmiştir. Fakat alanın iki farklı yönetim arasında paylaşılmış olmasına bağlı gelişen sorunların c z m  gerçekleşmeden de uluslararası hukukun uygulanmasında bazı sorunların devam etmesi muhtemeldir. Bu yönetim ve planlama sorunu risk analizi açısından doğal ya da insan kaynaklı risklerin yönetiminde hasar görebilirliği arttıran önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir.

4.1.2.3 Teknik Kapasite Eksikliğine Bağlı Koruma Sorunları

Tarihi binaları restorasyon konusunda faaliyet gösteren kuruluşların yeteri derecede tecrübeye sahip olmamaları ve restorasyon konusundaki son teknolojik gelişmeleri takip edememeleri binaların genelde yanlış bir şekilde restore edilmesine yol açmaktadır. Buna ek olarak, h k metin bu kuruluşları resmen tanımaması, özellikle İsrail kontrolü altında olan bölgelerde işlerinin zorlaşmasına neden olmaktadır.

Devlet tarafından restorasyon işleri yapan bu kuruluşlara destek verilmemekte ve bu nedenle işlerin devamlılığı sağlanamamaktadır. Restorasyon projeleri sadece dışarıdan gelecek olan yardımlara bağlı kalmakta; bu yardımların da söz konusu kuruluşlara ulaşması, belirli vakitlere ve bazı kanunlara tabi olmaktadır. Bu durum devam etmekte olan bir c k projenin durdurulmasına ve gecikmesine sebep olmuştur.

Sonuc olarak bakım onarım eksikliği, hatalı onarımlar, teknik kapasite azlığı, İsrail'in iki taraf arasında barışın tesisine yönelik atılan uluslararası anlaşma şartlarına uymaması nedeniyle bölgeye ulaşacan teknik ve malzeme girişinde sorunlar yaşanması gibi birc k nedenden ötürü yapıların ve buna bağlı olarak dokunun zarar görebilirlik katsayısı yükselmektedir.

4.2 El-Halil/Hebron Eski Kent UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Dosyası

El Halil Eski Kent'in 2017 yılında UNESCO'nun Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne girmesi ile ilgili çalışmaların geçmişi oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Bu listeye giriş öncesinde Eski Kentin güvenliği kaygısına yönelik olarak Birleşmiş Milletler tarafından alınan bazı önemli kararların kısaca gözden geçirilmesi kararın alınması ile sonuçlanan sürecin değerlendirilebilmesi açısından faydalı olacaktır. Buna göre;

UNESCO'nun 185 No'lu Oturumu – 2010

El-Halil Şehrinde bulunan El-Harem El-İbrahimî konusu aşağıdaki şekilde ele alınmıştır¹:

- İşgal edilmiş Arap Topraklarında bulunan Kültürel Mirasların korunmasıyla ilgili UNESCO tarafından alınan kararlara; "Cenevre IV Anlaşması" hükümlerine (1949); silahlı çatışma durumunda Kültürel Mirasların korunmasıyla ilgili "Lahey Anlaşmasına" (1954); Kültürel ve Doğal uluslararası mirasların korunması antlaşmasıyla ilgili protokollere işaret edilmiştir.
- UNESCO genel sekreteri; işgal edilmiş Filistin toprakları – El-Halil Şehrinde bulunan El-Harem El-İbrahimî'nin, İsrail Otoritesi tarafından İsrail Dünya Mirası Listesine alınması gerektiğine dair beyanı karşısında duyduğu endişeyi dile getirmiştir.
- El-Harem El-İbrahimî'nin işgal altındaki Filistin topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmış ve bu konunun İsrail Otoritesi tarafından tek taraflı olarak ele alınmasının, uluslararası hukuka, UNESCO anlaşmalarına, Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi kararlarını delmek anlamına geleceği belirtilmiştir.
- İsrail Otoritesinin, bu mekanı İsrail Dünya Mirası Listesine aday gösterme kararının üzüntüyle karşılandığı belirtilmiştir.
- İsrail Otoritesi, konuyla ilgili, Uluslararası anlaşmalar; kararlar ve Uluslararası kanunları uygulamaya davet edilmiştir.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde belirtilmiştir.

- Aynı zamanda, İsrail Otoritesinden bu mekanı, İsrail Dünya Mirası Listesinden çıkarması talep edilmiştir.

UNESCO'nun 1195 No'lu Oturumu - 2013

İsrail Otoritesinin 2010 yılının Şubat ayında ilan ettiği ve El-Harem El-İbrahimî'nin İsrail'in Dünya Mirası Listesine alınması konusunda ilgili kararı ele alınmıştır.

UNESCO nezdindeki Filistin Daimi Heyetinin, genel sekreterin dikkatine sunduğu, 11 Ocak ve 8 Kasım 2012 tarihli iki mektubunda; söz konusu otoritenin, İsrail Kiryat Erbaa yerleşkesi ile Eski Kent arasında yol inşası sebebi ile El-Halil Şehrinin Eski Kent'inde bulunan tarihi evleri yıktığına ve bu yol boyunca duvar inşası yaptığına dikkat çekilmiştir.

İsrail elçisi de bu konuyla ilgili olarak verdiği cevabında; İsrail Otoritesinin ilgili makamlarınca bu konunun araştırılmasının yapıldığını; yol yapımı esnasında El-Halil'de bulunan eski ve tarihi binalara herhangi bir zarar ve yıkımın söz konusu olmadığını belirtmiştir.

Filistin Heyeti aynı zamanda Eski Kent'i çevreleyen bölgedeki tarihi binalara da verilen zararları, UNESCO sekreterliğinin dikkatine sunmuştur.

02.04.2012 Tarihinde, El-Harem El-İbrahimî de dahil olmak üzere Eski Kent, Filistin Dünya Mirası Listesine alınmaya aday gösterilmiştir. Yani El-Harem El-İbrahimî hem Filistin Mirası hem de İsrail Mirası olarak aynı anda aday gösterilmiştir. İsrail'in bu kararı UNESCO'yu endişelendirmiş ve El-Harem El-İbrahimî'nin işgal edilmiş Filistin toprakları içerisinde olduğu teyit edilmiş; İsrail'den bu kararını geri çekmesi istenmiş, böyle bir kararın Uluslararası anlaşmalar ve kanunlara aykırı olduğu belirtilmiştir (URL67).

4.3 UNESCO Dosyasında Risklerin Tanımı Ve Tez Çalışması İle Karşılaştırma

Filistin'in UNESCO'ya yaptığı başvuru sonucunda El Halil/Hebron Eski Kenti, 2017 yılında UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine kabul edilmiştir. Bu durum alanda kültür mirasının varlığını tehdit eden hızlı gelişen riskler nedeniyle duyulan yerel endişelerin uluslararası koruma camiası tarafından da paylaşıldığını gösteren en önemli sonuçtur.

Tez kapsamında yapılan risk analizi çalışmaları tez sahibi ve yürütücüsü tarafından hazırlanan bir makale ile 2016 yılında yayınlanmıştır. UNESCO'ya yapılan başvuru için hazırlanan dosya ve dosyanın değerlendirilmesi sonucunda hazırlanan raporlarla tez kapsamında Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimî yapısını tehdit eden risklerin analizi arasında bir karşılaştırma yapma olanağı doğurmuştur. Aşağıda tez kapsamında yapılan risk analizi ile UNESCO için hazırlanan dosyada yer alan riskler ile ilgili karşılaştırma çalışması yer almaktadır.

Karşılaştırmaya geçmeden önce alanın UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne girişi ile ilgili bazı bilgilere değinmek faydalı olacaktır.

Adaylık Kriterleri; El Halil/Hebron Eski Kenti, alanın Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilebilmesi için Dünya Miras Komitesi tarafından belirlenen olağanüstü evrensel değerini ölçen 6 kültürel kriterden II, IV ve VI numaralı kriterlere göre aday gösterilmiştir. Bu kriterler;

II. Dünyanın bir kültür bölgesinde veya bir dönemde mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, kent planlama veya peyzaj tasarımı alanlarında önemli gelişmelere ilişkin insani değer alışverişlerine tanıklık etmesi,

IV. İnsanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünün veya peyzajın istisnai bir örneği olması

VI. İstisnai evrensel önem taşıyan sanatsal veya edebi eserler, inançlar, fikirler, yaşayan gelenekler ve olaylarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olması (Komite bu kriterin

tercihen diğerkriterler ile birlikte kullanılması gerektiğini kabul etmektedir) (URL [152]).

Yukarıda tanımlanan kriterlerin El Halil/Hebron Eski Kenti üzerindeki tanımı da şu şekilde olmuştur;

Kriter II

- Değişik kültürleri barındıran bir şehir olması.
- Hacıların ziyaret ettiği bir şehir olması.
- El-Harem El-İbrahimî'nde değişik mimari katmanların bulunması.

Bu kriter göre; Eski Kent, dinsel ve etnik çeşitlilik tabanında, özellikle de Hz. İbrahim'e dayanan değerler ve gelenekleri barındırması açısından ayrıcalıklı toplumsal bir örnek olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda, tüm mahalleri kent ile birbirine bağlayan El-Harem El-İbrahimî ile somutlaşan muhtelif tarzların ve geleneksel etkenlerin bir birikimi olarak ön plana çıkmaktadır.

El-Halil Eski Kent'in kentsel planlamasının, bir nevi kent halkı ile arasındaki sosyal ilişkiler haritası olduğuna değinilmiştir. Tüm mahallelerde bulunan yerleşimciler arasındaki sosyal ilişki sistemi ve yol sistemi kapsamında, değişik mahalleler ve halk arasındaki sosyal ilişkiler, açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, aynı alan içerisinde yaşayan etnik grupların değişik kültürleri paylaşması da Eski Kent'in kentsel dokusuna yansımıştır.

Ancak korunması gerekli kültür mirası niteliği taşıyan bu alanların geçmişte nasıl olduğu, halen ayrıcalıklara sahip olup olmadıkları ve bir alanın da söz konusu koruma kapsamına neden ve niçin alınmadığı yeterince açıklanamadığı da düşünülmektedir.

Kriter IV

- Şehrin planlama ve kentsel dokusu
- Mimari sınıflandırması

El-Halil Eski Kenti'nin, 12. ve 15. yüzyıllar arasında yaşanan "Altın Çağ" boyunca, Ortadoğu'da gelişen şehirler arasındaki en güzel örneği oluşturmamasından dolayı, taraf devletler bu kriteri gerekçe olarak göstermişlerdir. Kentte bulunan kentsel yapılar Memlûkler Dönemine aittir ve Osmanlı Döneminde bu yapılara genelde ikinci kat eklenmiştir. Eski Kent; tarihi kentsel dokuyu belirgin olarak koruyan, kentsel yapının yegane örneklerinden biridir. Memlûkler Dönemine ait olan tarihi kentsel yapı, oluşum ve konut modelleri açısından iyi bir şekilde korunmuştur. Eski Kent'in yerleşim alanları ve yapıların mimari kurgusu ataerkil aile sistemini yansıtmaktadır.

Kriter VI

- El-Halil/Hebron Eski Kenti'nin kutsal bir yerleşim ve hacıların merkezi olması. Manevi değerlerin burada toplanması ve farklı inançlara ev sahipliği etmesi.

El Halil/Hebron Eski Kenti Dünya'da hala oturulmakta olan en eski kenttir. İbrahim, İshak, Yakub Peygamberlerin ve eşlerinin gömülü olduğu yer olması bakımından, müslümanlar hristiyanlar ve yahudiler açısından kutsal bir kenttir.

El-Halil Şehrinin Kültürel Mirası, asırlar boyunca şehrin yaşadığı değişik medeniyetler açısından, insanlık tarihinin en önemli miraslarından biridir. Şehrin geçirmiş olduğu evreler; mimari yapıya, şehir planlamasına ve şehrin etrafındaki tarihi eser bölgelerine yansımış; Memlûk ve Osmanlı binaları ile bunların El-Harem El-İbrahimî ve Peygamber mezarlarıyla ilintileri şehre apayrı bir anlam vermiş ve silinmez tarihi izler bırakmıştır. Şehrin sürekli olarak farklı medeniyetler arasında el değiştirmesi ile bunun El-Harem El-İbrahimî' yapısına yansımaları, şehirde karmaşık bir kültürel dokunun gelişmesine neden olmuştur.

Eski Kent; Memluk ve Osmanlı Dönemlerine ait mimari tarzıyla, önemli ve belirgin bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin dokusu; "Huş" olarak adlandırılan; açık alan etrafındaki toplu yerleşim birimlerinden oluşmaktadır.

El-Halil Şehri; özellikle uluslararası nadir değerlere, inanç ve itikatlara ev sahipliği yapması açısından ve geleneksel yaşam biçimi ile belirgin ve doğrudan bağlantısı olan bir yer olarak, önemli bir örnek teşkil etmektedir. İbrahim, İshak ve Yakub

Peygamberler ile eşleri Sara, Lika ve Rıfka'nın defnedildiği ve ibadet edilen bir yer olması açısından da zaman ve mekan boyutlarını aşan, başka bir anlam taşır. İnsanlık tarihi ve inançları açısından taşıdığı bu değerler nedeniyle El-Halil Şehri, Dünya Miras Listesine alınarak hak ettiği yeri almalıdır.

Sözkonusu alana özgünlük değeri açısından bakılacak olursa; Şehrin otantikliği; kent halkı, dini kurumlar ve 1996 yılında kurulmuş olup 1967 savaşıdan sonra şehri terk eden Filsitinlilerin şehire yeniden dönmek yerleşmesini hedefleyen "El-Halil İmar Heyeti" gibi yerel kamu kuruluşları vasıtasıyla iyi bir şekilde korunmaktadır.

"El-Halil İmar Heyeti", kentsel yapının idaresi ve korunması konusunda en önemli rolü oynamaktadır. Bu rol; "El-Halil İmar Heyeti"nce oluşturulan uzman ekibin bilimsel denetimi vasıtasıyla El-Harem El-İbrahimî'nin korunması operasyonlarına odaklanmaktadır. Şu anda kültürel kaynakların korunması, ekonomik durumun düzeltilmesi, turizm gelirlerinin artırılması konularında belirlenen plan uygulanmakta olup, bunun akabinde de yönetim planı hazırlanacaktır.

"El-Halil İmar Heyeti"nin uygulamakta olduğu proje, 1998 yılında Prestijli Mimarlık dalında *"Ağa Han"* ödülünü kazanmıştır. Bu ödül; El-Halil Şehrinin Eski Kent'inde bulunan İslami dönemin tanımlandığı mimarinin rehabilitasyonu ve korunması konusundaki belirgin katkılarından dolayı kendilerine verilmiştir.

Benzer kültürel miraslar ile karşılaştırılması; Arap ülkeleri ve Ortadoğu bölgesinde özellikleri bakımından kendisine en yakın olan kültürel miraslar şunlardır: Fas'ta bulunan Fas ve Merakeş; Cezayir'in Başkentinde Cezayir Kasabası, Tunus'ta Tunus şehri; Mısır'da eski İslami Kahire; Suriye'deki eski şehirler Halep ve Dimaşk, İsrail'de (Filistin'de) Akka Şehrinin Eski Kent'i ve Kudüs Şehrinin Eski Kent'i ve Surları.

El-Halil Şehri birçok yönden bu kentlere benzemesinin yanısıra, El-Harem El-İbrahimî'ni barındırmasından ötürü ayrı bir öneme sahiptir. Aynı zamanda büyük bir yapıya sahip olan El-Harem El-İbrahimî, Peygamber mezarlarını bulundurması açısından diğerlerinden daha farklı bir konuma sahiptir (URL [131]).

El-Halil/Hebron Eski Kent'ni Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine almaya aday kılan UNESCO dosyasıyla ilgili açıklamalar ile tez kapsamında ele alınan konuların açıklamalı karşılaştırmaları aşağıda yer almaktadır.

UNESCO Dünya Mirası Adaylık Dosyası, Eski Halil Kenti'nin Memlûkler ve ilk Osmanlı Dönemleri ile İslami tarihine odaklanmış, Kentin dönemsel yapılanmasını ortaya koymuş, özellikle de meydanlar, mahalleler ve konut alanları arasındaki bağlantı ile Memlûkler ve Osmanlının ilk dönemlerindeki gelişimi ve Kentin şahit olduğu uygarlık yapısının kademeli gelişimi ele almıştır.

Adaylık dosyasında sadece Memlûkler ile erken Osmanlı dönemine odaklanılmıştır. Halbuki Tel Rumayda bölgesinde, tarihi milattan önce 4000 yılına ait olan, çok daha eski yerleşkeler bulunmaktadır. M.Ö. 2200 yılında büyük ve sağlam surlar yaparak Kenaniler şehri geliştirmiştir. Daha sonraki dönemlerde, M.Ö. 11 ve 10. yüzyılların sonlarında burası medeni ve gelişmiş bir yerleşke olarak yeniden kullanılmaya başlanmıştır.

Bu bilgiler son derece genel bilgilerdir. Ayrıntılı planlar ve fotoğraflarla desteklenmemişlerdir. Kentin zaman içerisindeki değişimi ve adaptasyonu açık bir şekilde belirtilmemiştir. Özellikle de Memlûk döneminden önce uygulanmış olan yapı yöntemlerine değinilmemiş; buna ek olarak iki yüz yıl boyunca ve özellikle de son dönemlerde meydana gelen değişikliklerden bahsedilmemiştir. Dosyaya Osmanlının son dönemlerinden kalma, 20 yüzyılın ilk yarısına ait, birkaç eski resim eklenmiştir. Ancak bu resimlerin günümüzde mevcut olan Eski Kent ile bağlantısını ortaya konulmamıştır.

Netice itibarıyla yapılan tanımlama genel bir tanımlamadır. Dosya bir çok yönden net ve anlaşılır değildir. Alan ziyareti yapmaksızın ki bu mümkün değil; mülkiyet üzerinde bulunan bazı belirgin özellikleri dosya üzerinden anlamak mümkün değildir.

Eski Kent'in, Memlûk Kent'i olarak tarifinde başka bir zayıf nokta daha vardır. Kent'in tarihi Memlûkler döneminin en az bin yıl ve belkide daha öncesine dayanmaktadır.

Aday olarak gösterilen bu kentin yeryüzünde iskan edilen en eski kentlerden biri olduğu kabul edilmektedir.

Halbuki adaylık dosyası, tarihin küçük bir bölümüne odaklanmaktadır. El-Harem El-İbrahimî'nin ilk yapı tarzı ele alınmaksızın, sadece Memlûkler dönemine odaklanılmaktadır. Bunun yanı sıra Kent'i çevreleyen Tel Rumayda ve diğer tarihi bölgeler dosyada ele alınmamıştır.

Ayrıca kentsel yerleşimlerin M.Ö. 2200 yılından, Osmanlı döneminin sonuna kadar yayılmış olduğu kanıtlanmıştır ve bu durum üç monoteist dinin evriminin bir kanıtı olarak ortada durmaktadır.

Kent'in en belirgin alameti ve özelliği, Şehrin merkezide olan El-Harem El-İbrahimî'dir. Hali hazırda mevcut olan binayı oluşturan unsurlar Memlûklerden çok uzun zaman önceki döneme dayanmaktadır.

Söylenildiğine göre El-Harem El-İbrahimî; Peygamberler İbrahim ile eşi Sara'nın ve çocukları İshak ve Yakub ile eşleri Rıfka ve Lika'nın ve Yakub'un oğlu Yusuf'un kabirlerini kapsamaktadır. Bu nedenle bu bölge; İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin üçünde de kutsal sayılmaktadır.

Dosyada El-Harem El-İbrahimî ile ilgili olarak, her ne kadar monoteist dinler olan İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin üçüne işaret edilse de İslami Mirası olarak kabul edilen bu mekanın, Yahudilik ve Hristiyanlık dönemine yeteri kadar ışık tutulmamıştır. Halbuki bu dinlerle ilişkisini ortaya koyan kuvvetli delil kabul edilebilecek kalıntılar bulunmaktadır. Bu kutsal kentin; hacıların merkezi olduğuna, Kudüs ve Beyt Lehm ile birlikte kutsal üçgeni oluşturduğuna işaret edilmiş ancak bu bağlatının kente yansımalarının nasıl olduğundan bahsedilmemiştir.

Mevcut Memluk formuna odaklanan adaylık dosyasına dayanarak; ICOMOS verilen detayların, kent planının ve diğer Memlûk Dönemi binalarının ayırt edici niteliğini göstermek açısından yetersiz olduğunu düşünmektedir.

ICOMOS, karşılaştırmanın Dünya Mirası Listesi'ne adaylık konusunda yeterli gerekçelere sahip olmadığını düşünmektedir.

Araştırmada Milattan önceki dönemlerden başlanarak günümüze kadar olan tüm dönemlerde El-Halil Şehrinin geçirmiş olduğu tarihi evreler tüm detayları ile ele alınarak bu dönemlere ait olan plan ve resimler teze eklenmiştir. Araştırmada tarihin başlangıcından itibaren bölgede şehrin nasıl oluştuğu, Kenanlılar döneminde nasıl bir gelişim sergilediği, Hz. İbrahim Peygamber'in buraya yerleşip ailesiyle birlikte buraya gömüldükten sonra nasıl bir kudsîyet kazandığı tüm detaylarıyla anlatılmıştır.

Araştırmada, Hz. İbrahim Peygamberin ailesinin defnedilmesinden önce önemi olmayan ve şu anki kent merkezinden uzakta olan ilk bölgelerdeki -Tel Rumeida ve sonra Ramet'ül Halil - ilk yapıların oluşumu ve mimari gelişimlerine değinilmiştir.

Aynı zamanda araştırma tarih öncesi dönemde eski ticaret yollarının kesiştiği bölgedeki kent oluşumunu ve bunun zaman içerisindeki gelişimini, söz konusu yolların kent oluşumu üzerindeki etkilerini, şehirde yerleşimcilerin artışı ve binaların yayılmaya başlamasını ele almıştır.

Dosyada Tel-Rumeida bölgesine ve bu bölgenin kapsadığı tarih öncesi dönemlerden kalma eserlere de değinilmiştir. Ancak dosyada ne bu medeniyetlere ilişkin herhangi bir ayrıntı ne de şehrin Tel-Rumeida'dan bugünkü merkezine nasıl taşındığı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Araştırmada sadece şehir medeniyetinin Tel-Rumeida'dan El-Harem El-İbrahimî etrafında bulunan şimdiki merkezine taşınma konusuna değinilmiş; Şehrin Kenanlılar dönemindeki önemi açıklanmış ve o dönemde şehir merkezinin nasıl olduğundan bahsedilmiştir.

UNESCO dosyası şehrin kudsîyetine değinmiş, şehrin kudsîyetinin burada gömülü olan Peygamber kabirlerinden kaynaklandığı söylenmiştir. Ancak bu kudsîyetin zaman içerisinde ve şehrin geçirmiş olduğu değişik medeniyetler döneminde nasıl oluştuğu ve nasıl muhafaza edileceği konusuna değinilmemiştir. Araştırmada bölgenin kutsallığı ele alınırken, sadece Hz. İbrahim bölgeye gelişle başlanarak Kenanlıların Kralıyla

görüşmesi, sonra çöl tarafında kalıp hiç bir önem taşımayan ve o dönemde hiçbir yapı barındırmayan, kendisinin, eşinin, çocukları ve çocuklarının eşlerinin gömüldüğü mağaranın bulunduğu araziye satın almasından bahsedilmektedir.

Araştırmada; mağara etrafına Sur inşa edildikten sonra Romalıların bu mukaddes mekana nasıl önem verdiklerinden ve sonra bu Surun Romalılar döneminde nasıl kiliseye çevrildiğinden, sonra İslami dönemlerde camiye çevrilmesinden, Romalılar Döneminde Hristiyan hacıların, Fatımiler Döneminde de Müslüman hacıların uğrak yeri olduğundan; bu dönemde etrafında tavaf etmek için kabirlerin türbe haline getirildiğinden, hacılar için kalacak odalar ve hacılara yemek vermek için mutfak yapıldığından bahsedilmektedir.

Tüm bu ziyaretler Cami'ye büyük bir önem kazandırmış; Müslüman ve Müslüman olmayan gezginlerin ziyaret etmek istedikleri bir yer olmasını sağlamıştır. Bu seyyahlar ziyaret ettikleri dönemlerde Şehri ve camiye detaylı olarak anlatmışlardır. Bu gezginlerin anlatmış olduğu özellikler de günümüze kadar korunarak gelmiştir.

Araştırmada, Ramet'ül Halil bölgesinden başka bir kilisenin yapıldığından bahsedilmiştir. Ramet bölgesinin ticari ve stratejik öneme sahip olması; o dönemlerde şehrin merkezi olması ve tüm bölge için ticari bir merkez konumunda olması nedeniyle bu kilise El-Harem El-İbrahimî Kilisesinden önce yapılmıştır.

Dosyada, "İbrahim Paşa" döneminde yapılan savaşlar ve bölgeyi vuran depremler yüzünden Kent'in tahrip olduğuna da değinilmiş ancak bu tahribatın El-Harem El-İbrahimî ve mülkiyeti kapsayan binalar üzerindeki etkisine değinilmemiştir. Kilise tavanının çökmesinde, Sur kapısının kapatılarak harabete çevrilmesinden, Perslerin Filistini işgal ettiği dönemde bölge halkının zorunlu göçe tabi tutulmasından bahsedilmemiştir.

Dosyada Haçlıların Filistin'e yaptıkları hücumlardan; bu hücumların El-Harem El-İbrahimî'nin ve etrafındaki binaların büyük bir bölümünü nasıl tahrip ettiğinden, netice olarak halkın bölgeyi nasıl terkettiğinden, El-Harem El-İbrahimî'nin katedrale çevrildiği

ve daha sonra da yanı bir kale daha inşa edilerek askeri bir kale gibi kullanıldığından bahsedilmemiştir. Aynı zamanda dosyada bu ek kalenin inşasından ve daha sonra nasıl yıkıldığından bahsedilmemiştir. Halbuki bu kale tarihi ve mimari açılarından önem taşımaktadır.

El-Harem El-İbrahimî'nin önemini ve kutsiyetini sağlayan, El-Harem El-İbrahimî'nin altında olup Peygamber kabirlerini barındırdığı söylenen mağaradan UNESCO dosyasında hiç bahsedilmemiştir. Ancak araştırmada tüm tarihsel dönemlerde mağara hakkındaki detaylı bilgiler ve bununla ilgili bir çok planlara yer verilmiştir.

Tarih öncesi dönemden günümüze kadar El-Harem El-İbrahimî'nin geçirmiş olduğu tüm evrelerle ilgili mimari kesitler ve plan çizimlerine araştırmada yer verilmiştir. Tüm bu asırlar içerisinde binanın yaşamış olduğu mimari gelişimler açıklanmış; El-Harem binaya yapılan eklemeler ve çıkarmalar açıklanmış ve her tarihi dönemde yapılan değişikliklerde detaylı olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda, değişik dönemlerde El-Harem El-İbrahimî ve etrafındaki yapıların gelişim ve değişimini ortaya koyan resimlerde araştırma kapsamında sunulmuştur.

UNESCO dosyasında söz konusu mirasın önemini ve gelişimini ortaya koyan bu fotoğraflar bulunmamaktadır. Dosyada mülkiyetin mimari detayları ele alınmamış sadece yeni mimari çizimler sunulmuştur.

Buna ek olarak, ICOMOS, El-Halil Kent'in sadece Memlûk döneminde değil, aynı zamanda üç monoteistik din ile olan derin ilişkisiyle de zengin ve uzun tarihi dikkate alınarak Dünya Mirası Listesi'nde daha büyük bir potansiyele sahip olduğunu düşünmektedir.

Bunu gerçekleştirilmesi için mülkiyetin, Memluk Kasabası'nın bir çekirdeği olarak, Tel Rumeyda ve diğer önemli alanları kapsaması ve ayrıca adaylık dosyasında adı geçen üçüncü alan olan "Şeyh Ali Bakka" alanını da içermesi; caddeler ve caddelere cephe olan tek katlı binaların gerçek özelliklerini yansıtmaması gerekmektedir.

El-Halil/Hebron Tarihi Yerleşim'in UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine Alınmasına Gerekçe Olan Riskler¹

Dosyaya Göre; El-Halil/Hebron Şehrine yapılan sürekli saldırılarla ilgili olarak, doğrudan doğruya ilgili kuruluşlara gönderilen protesto mektuplarının hiç bir etkisi olmamıştır.

Mülkiyetin tahrip edilmesine neden olan İsrail saldırıları endişe vericidir, bunun yanı sıra yapılan saldırılar mülkiyetin bütünlüğüne ve özgünlüğüne olumsuz etki etmektedir.

El-Harem El-İbrahimî çevresinde kazı yapma, restorasyon çalışmalarını önleme, binaları yok etme, tarihi siteleri askeri amaçlarla ele geçirme ve yollara çeşitli barikatları inşa etme bu engeller kapsamındadır.

Ek olarak, Tel Rumeida ve El-Harem El-İbrahimî'nde yapılan ve bu alanların özelliklerini değiştiren kazıları, halkın ve ibadet edenlerin hareket özgürlüğüne ilişkin kısıtlamaları ve yeni Yahudi yerleşimlerinin kurulması konularını özet olarak ele almıştır...

Teze Göre; Araştırma tezinde belirtildiği gibi Eski Kent birçok risk ile karşı karşıyadır. Bu riskler; doğal tehlikeler (deprem ve su baskınları) ile yasal ve idari risklerin (hukuki çerçevedeki eksiklik) yanı sıra, uluslararası anlaşmalar ve kanunları çiğnemekten doğan tehlikeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğal kaynaklı tehlikelere bağlı gelişen riskler; Bölgede deprem tehlikesine bağlı riskler yüksek görülmektedir. Eski kent deprem bölgesinde olup, her hangi bir deprem olması durumunda mülkiyet kapsamında olan tarihi binaların hasar görme ihtimalleri yüksektir. Çünkü bölgede bulunan bu binaların çoğunda restorasyon ve güçlendirme çalışmaları yapılmamıştır. Herhangi bir deprem olması durumunda uygulanacak bir acil plan yoktur. Özellikle de İsrail kontrolü altında bulunan H2 bölge tamamen korumasızdır.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yayınlanan makalemizde: "An Approach To Risk Managment And Preservation Of Culture Heritage In Multi İdentity And Multi Managed Sites: Al-Haram Al-İbrahimi/Abraham's Tombs of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron" belirtilmiştir, (Makele Ek-D).

Bölge depremlerin yanı sıra sel tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Kış mevsiminde bölgedeki yollar sel suları altında kalmaktadır. Bu sular meskun binaların temellerine ve taş duvarlarına olumsuz etki etmekte ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Restore edilmeyen bölgelerde bu tehlike daha da artmaktadır. Bu olumsuzluklar mimari dokuya etki etmekte ve zamanla tarihi binaların değerlerini yitirmelerine yol açmaktadır.

Filistin’de düzgün bir kent planlamanın olmaması, tarihi bölgelerin korunmasıyla ilgili kanunların olmaması; bakım ve onarım için yeteri kadar finansman ve uzmanı sağlayamamak gibi sorunlarla karşı karşıyadır.

İsrail Otoritesi tarafından uluslararası anlaşmalar ve kanunların çiğnenmesi de bölge için ayrı bir tehlike oluşturmaktadır. İsrail Otoritesi, bu konuyla ilgili olarak Filistin Hükümeti ile yapmış olduğu anlaşmalara sadık kalmamıştır. Eski Kent’i Filistin ile İsrail Otoritesi altında kalan iki ayrı bölgeye ayıran El-Halil Protokolü de bu anlaşmalardan biridir. Bu anlaşmaya rağmen İsrail her iki bölgeyi de kendi kontrolü altına almış onarım ve restorasyon çalışmalarını engellemiştir. Bunun yanı sıra İsrail, Eski Kent’te uluslararası koruma kanunlarının uygulanmasına da engel olmuştur.

İsraili yerleşimcilerin Filistinlilere ait olan evleri işgal etmeleri ve bu evler üzerinde değişiklikler yaparak mimari dokularını bozmaları; bazı evleri yakıp yıkmaları bu durumlara örnek olarak gösterilebilir. Sonuçta bu yapıların Dünya Mirası Listesine aday gösterilmelerine neden olan özellikleri büyük ölçüde yok edilmiş, kültürel mirasların büyük bir bölümü yıkılmıştır.

Tüm bunlara ek olarak, İsrail’in engellemelerinden dolayı uluslararası anlaşmaların kültür mirası ile ilgili maddelerinin ve koruma kararlarının uygulanamayışı, tam ve doğru bir şekilde restorasyon çalışmalarının yapılamaması, restorasyon konusunda sorumlu olan Filistin tarafında restorasyon yapacak uzman ve finans eksikliğinin de bu tarihi ve kültürel miraslar üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

Planlama ve yönetim sorunları da bölgedeki koruma sorunlarını arttırmaktadır. Yönetim ve planlama yapabilecek yeteneğe sahip uzmanlar yoktur. Bu risk çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Bakım ve onarım çalışmaları yeterince yapılamamaktadır. Tarihi ve eser mahiyetindeki mülkiyetler yıkılmaktadır. Uluslararası kanunlar gözetilmeksizin binaların kullanım amaçları değiştirilmek suretiyle mimari planları da değişime uğratılmaktadır.

Diğer yönden; İsrail Hükümeti kültürel mirasların bulunduğu bu bölge sınırları içerisinde birçok kazılar yapmıştır. Bu kazılar bir çok binanın yıkılmasına sebep olmuş, çevrede ve El-Harem El-İbrahimî zemininde bozulmalara neden olmuştur. Aynı şekilde El-Harem El-İbrahimî ile Kiryat Erbaa Yahudi yerleşkesini birbirine bağlayan yol yapımı sırasında, El-Harem El-İbrahimî'ni çevreleyen bir çok tarihi, ticari ve meskun binalar yıkılmıştır.

El-Harem El-İbrahimî çevresinde ve yollarda bir çok barikatlar kurulmuştur. Bu barikatlar vatandaşları dolaşım özgürlüğünü ortadan kaldırmış, Eski Kent içerisinde yaşayan bir çok vatandaş, yaşatılan baskılar neticesinde evlerini terketmek zorunda kalmışlardır. Bu barikatlar kuşatma altına aldıkları bölgeye restorasyon malzemeleri ve ekipmanlarının girmesini de engellemektedir. Herhangi bir doğal afet durumunda bölgeye acil müdahaleye engel oldukları için bu barikatlar doğal afet riskini de çoğaltmaktadır.

Tüm bu etkenler; söz konusu tarihi ve kültürel mülkiyetler üzerinde riskleri artırmaktadır. Bu nedenle söz konusu mülkiyetler Tehlike Altında olan Dünya Mirası Listesine alınmıştır.

Adaylık dosyasında tarihi mülkiyetlerin çoğunun sağlam olmadığı teyid edilmiştir. Başta El-Harem El-İbrahimî olmak üzere, altmışlı yıllarda, bu mülkiyetlerin büyük bir kısmının, İsrail ordusu tarafından tahrip edildiği itiraf edilmiştir. 1994 yılında İsrailli bir yerleşimci tarafından yapılan katliamdan sonra El-Harem El-İbrahimî İsrail askeri operasyonlarına maruz kalmış ve İsrail burayı bölümlere ayırmıştır.

El-Harem El-İbrahimî'nin bölümlere ayrılması ve Eski Kent içerisinde kurulan barikatlar da, bölgede koruma sorunlarına neden olmaktadır.

Dosyada geçen metinde de belirtildiği gibi, bu mirasın H1 ve H2 olarak ikiye bölünmesi, mülkiyetin tarihi özelliklerini tehdit etmektedir. Adaylık dosyasında aynı zamanda, İsraili yerleşimcilerin etkisine ve yolların kapatılmasının Kent'in planının tam olarak anlaşılmasına engel olduğu konularına detaylı olarak değinilmiştir. El-Harem El-İbrahimî ile bir yahudi yerleşkesi olan Kiryat Erbaa'yı birbirine bağlayacak bir yol yapımı için, bir çok tarihi bina İsrail Otoritesi tarafından yıkılmıştır. Tüm bu olayların mirasın özgünlüğü üzerinde geri dönüşümü imkansız etkiler bulunmaktadır.

4.4 Alanın Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne Alınmasının Risk Azaltımı Açısından Faydaları

Adaylık dosyası, El-Halil Eski Kentinin Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmesinin en önemli nedenlerinden birinin, İsrail Askeri Kuvvetlerinin günlük hayat üzerine dayattığı saldırıları azaltmak olduğuna işaret etmiştir. "UNESCO'nun tescili, Eski Kent'in yaşamına yönelik saldırıların sınırlandırılmasına ve özellikle de İsrail işgali nedeniyle yapılamayan restorasyon ve ekonomik kalkınmanın önündeki engellerin kaldırılmasına yardımcı olabilir".

Araştırmada İsrail'in mülkiyet üzerinde sistematik olarak uyguladığı negatif eylemlerden bahsedilmiştir. Tüm bu saldırılar ve engellemelerden dolayı mülkiyetin korunmasının ve restorasyonun zorluğundan bahsedilmiş, bu uygulamaların binanın arkeolojik ve tarihi değeri ile uluslararası değerine nasıl olumsuz etki yaptığı anlatılmış ve bu nedenle Tehlike Altındaki Mirası Listesine alması gerektiği vurgulanmıştır.

Özellikle tek bir inanç yapısının iki farklı inanç grubu tarafından paylaşıyor olması ve iki grubun da ritüelleri arasındaki fark bulunması El-Harem El-İbrahimî yapısı üzerindeki kullanım kaynaklı sorunlara neden olmaktadır. Bu durum UNESCO raporunda da ele alınmıştır.

Bunlara ek olarak, Eski Kent'in ana arteri, içinde barındırdığı mimari faktörlerle ticari dükkanları ve evleri açısından medeni ve mimari mirasın bir parçası olan Şühada

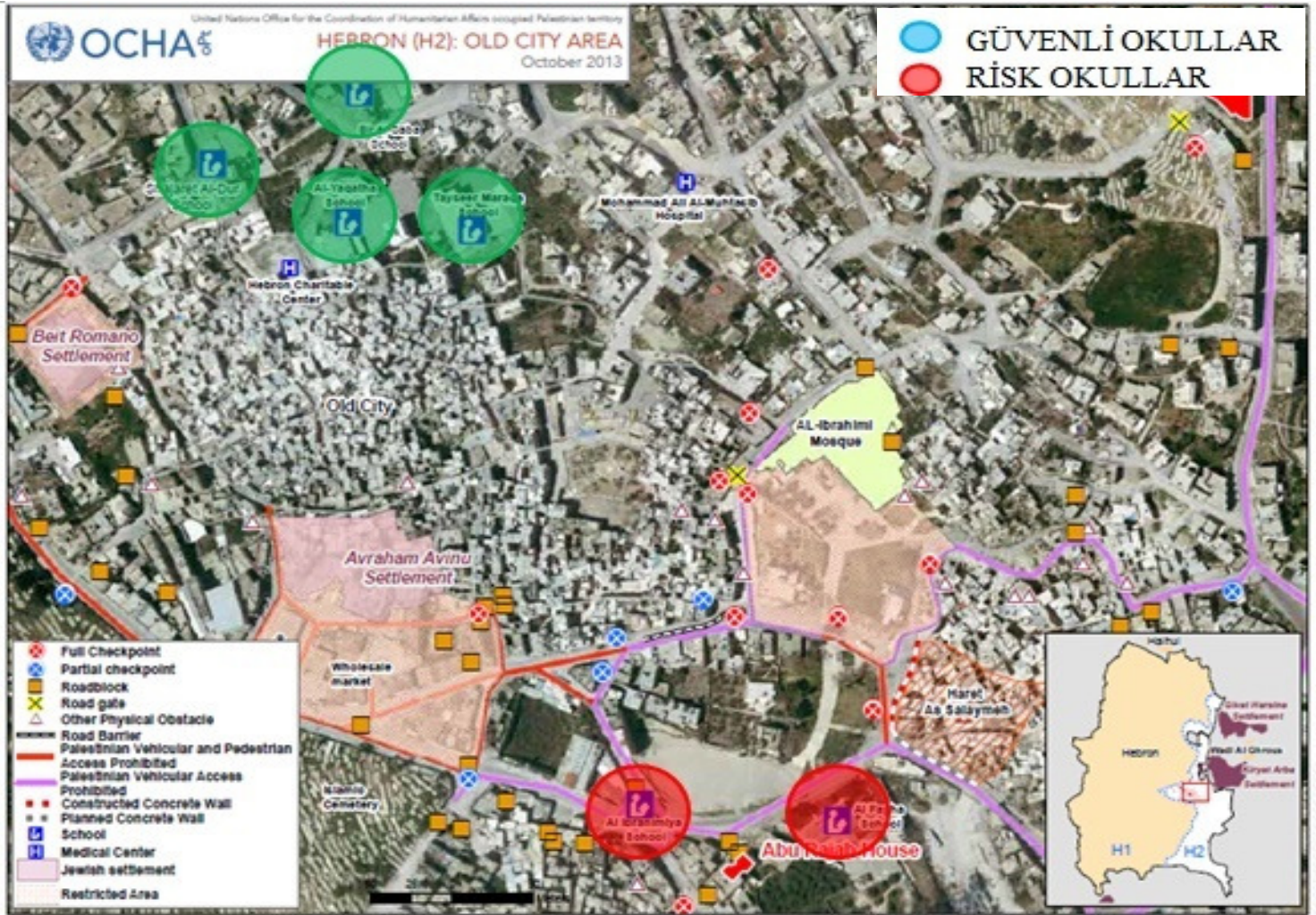
Caddesi de (Eski Kent'in Eski Çarşısı) kapatılmıştır. Bu çarşının kapatılmasından ötürü bu çarşıda icra edilmekte olan eski el sanatları ortadan kalkmıştır. Memlûklüler ve Osmanlı Döneminden günümüze kadar gelen geleneksel sanatlar bu nedenle günümüzde yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Bu durum mülkiyetin Tehlike Altında olan Mirası Listesine alınmasını sağlayan temel faktörlerden bazılarıdır.

4.5 El-Halil Kentinde ve El-Haram El-İbrahimi Yapısı İçin Risk Yönetimi Önerileri

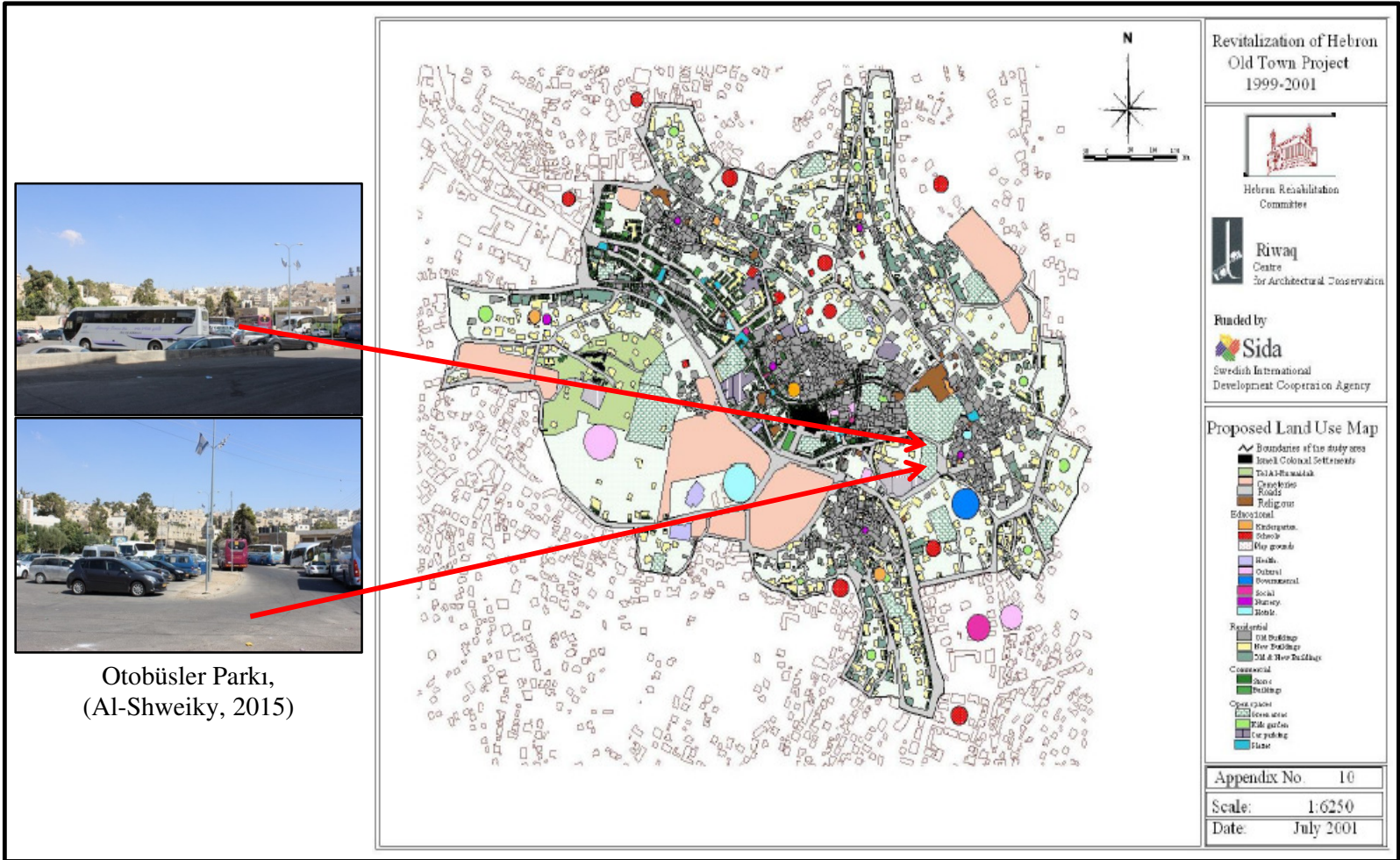
Deprem ve yangınlar gibi, Eski Kent'i tehdit eden risklerin önlenmesini sağlayan bir idari planın yapılabilmesi için kaçış güzergahları ve toplanma alanlarının (güvenli bölgeler) sağlanması ve belirlenmesi gerekir. Bu acil tahliye ve toplanma alanlarının yerleşimin fiziki durumu ve kullanıcının alanda dağılımı ile uyumlu ve sağlıklı olabilmesi için yerleşim içinde İsrail tarafından konulan fiziki barikatların kaldırılması ile mümkün olabilir. Eski Kent içinde acil bir durumda müdahaleyi gerçekleştirecek ekiplerin fiziki olarak konumlanmış olması hızlı müdahalenin ana şartlarından birisi olup bu amaçla Eski Kent'te acil yardım merkezleri ve itfaiye istasyonlarının kurulması gerekmektedir.

▪ Toplanma Alanları

Olası herhangi bir felaket durumunda yıkılması muhtemel olan tehlikeli binalardan uzak, güvenli ve açık alanlardır. Bu alanlarda toplanıldıktan sonra, Eski Kent'ten güvenli bir şekilde çıkış yapılması sağlanabilir. Onarımı yapılmış olan okul bahçeleri, El-Harem El-İbrahimi yakınında bulunan açık otobüs durakları, yapısı sağlam olan bazı evlerin arasında bulunan açık alanlar, toplanma alanları olarak kullanılabilir, (Şekil 4.8), (Harita 2013 tarihli mali ve siyasi durum nedeniyle yeni güncel yok).

Şekil 4.8 (a) Eski Kent'te Acil Durumda Toplanma Alanı Olarak Kullanılabilecek Eğitim Yapıları (OCHA, 2013, Düzenleme: Al-Shweiky, 2015), (b) Eski Kent'te Acil Durumda Toplanma Alanı Potansiyeli Taşıyan Meydanlar, Düzenleme: Al-Shweiky, 2015)

Şekil 4.8 (a) Eski Kent'te Acil Durumda Toplanma Alanı Olarak Kullanılacak Eğitim Yapıları (OCHA, 2013, Düzenleme: Al-Shweiky, 2015), (b) Eski Kent'te Acil Durumda Toplanma Alanı Potansiyeli Taşyan Meydanlar, Düzenleme: Al-Shweiky, 2015) (Devam)

Bu nedenle, restorasyona mücadele edilen bölgelere göre binaların sınıflandırılması şu şekilde yapılmıştır:

Tehlike Oluşturan Yapılar

Bu tarihi yapılar bakım ve onarım geçirmemiş olup herhangi bir felaket olması durumunda bu binalar yıkılabilir ve bu durum büyük tehlike teşkil etmektedir. Çevredeki yollar kapalı olduğundan mekanların tahliye edilebilmesi mümkün değildir.

İsrail'in, Filistin El-Halil İmar Heyetine karşı uygulamakta olduğu engellerden dolayı, bu bölgelerde restorasyon çalışmaları yapılamamıştır. İsrail restorasyonda kullanılacak malzeme ve ekipmanların bölgeye girmesini yasaklamıştır. Bu nedenle, söz konusu bu bölge, özellikle de herhangi bir felaketin meydana gelmesi durumunda, bu Dünya Mirası için bir tehlike oluşturmaktadır. Bu sebepten ötürü, deprem gibi herhangi bir afet olması durumunda yıkılma ve çökme ihtimali yüksek olduğundan, bölgenin güvenli bir toplanma alanı olarak kullanılması mümkün değildir.

Bu binalar H2 bölgesinde olup, İsrail kontrolü altındadır. Bu nedenle restorasyonu ve alt yapı rehabilitasyonunun yapılması yasaktır. Aynı zamanda Yahudi yerleşimcileri tarafından işgal edilmesi, orjinal özelliklerinin bozulması ve binalara ek olarak başka bölümlerin eklenmesi tehlikeleriyle karşı karşıyadır. Bu durum söz konusu binaların mimari dokusunun bozulmasına neden olmaktadır. Halbuki bu binalar kendilerine özgün mimari tarzları olduğundan dolayı Dünya Mirası Listesi'ne aday gösterilmiştir.

Tüm bunlara ek olarak, söz konusu bölge için hazırlanmış bir acil durum planı yoktur. Olası herhangi bir afet durumunda, bölgeye acil müdahale yapılması mümkün değildir. Kısacası; bu bölgedeki binaların özgün mimari dokusu değişim tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunun yanı sıra, herhangi bir afet durumunda, komşu binalar ve o bölgede yaşayan halk için bu bölge bir tehdit oluşturmaktadırlar.

El-Harem El-İbrahimi'ne gelince, burası da, sistematik İsrail saldırıları, sürekli kapatmalar ve etrafındaki barikatlar nedeniyle Tehlike Altındadır. Herhangi bir afet durumunda bölgeye anında müdahale edebilmek veya acil durum planı hazırlamak gibi

yapılması son derece basit olan işlemlerin uygulanmasına İsrail Otoritesi tarafından mücade edilmemektedir.

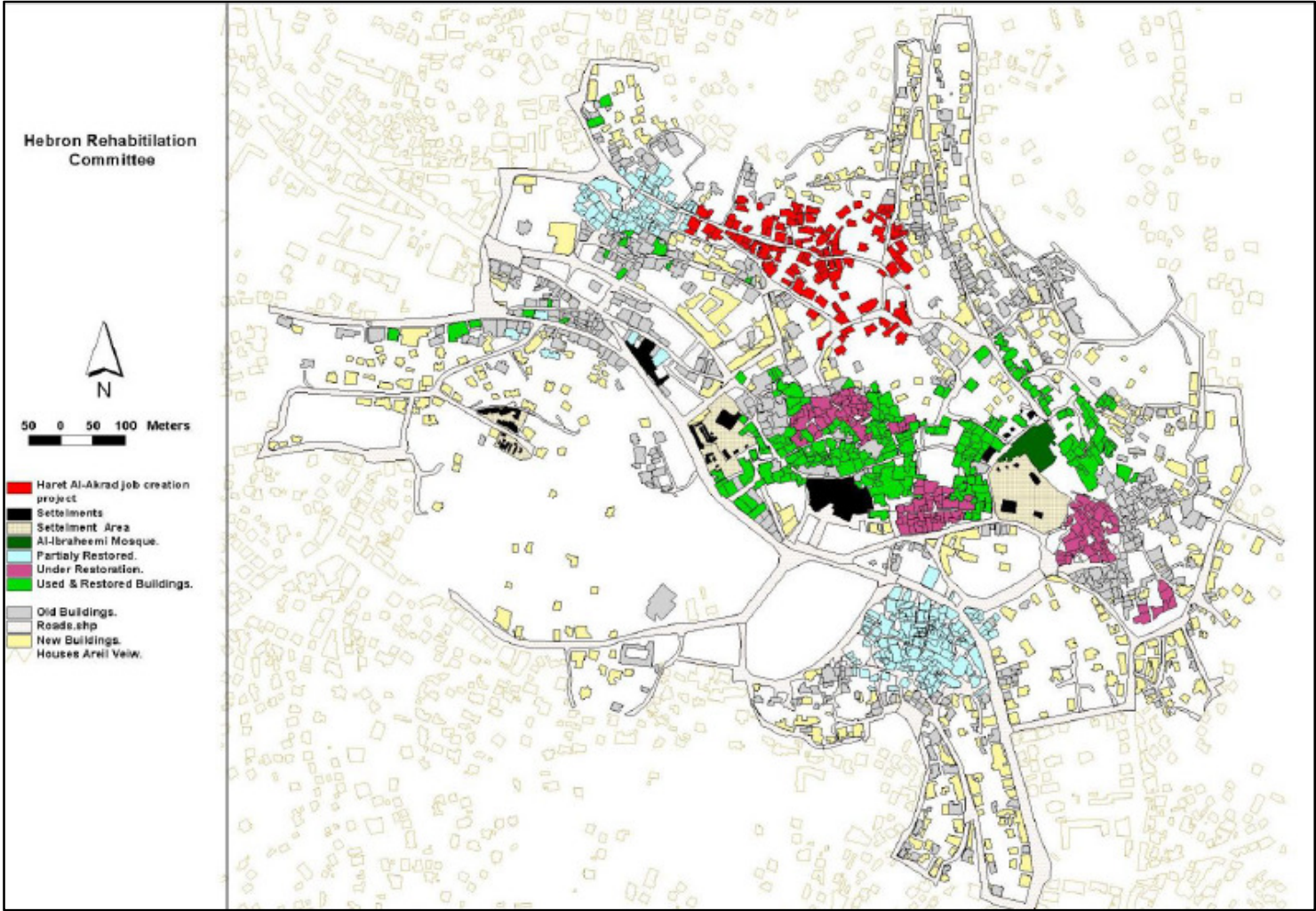
Bundan dolayı herhangi bir afet durumunda El-Harem El-İbrahimi'ni kurtarmak son derece zordur. Meydana gelebilecek herhangi bir afet durumunda El-Harem El-İbrahimi'nin tahrib olması, büyük bölümünün yıkılması ve bunun neticesi olarak ta kendine özgün olan uluslararası değerini yitirmesi muhtemeldir.

Bu tehlikeli bölgelerin varlığının, mülkiyetin Dünya Miraslar Listesine kayıt edilmesi ve Tehlike Altında olan Mirası Listesine alınmasında büyük bir rolü vardır.

Güvenli Binalar (Restore edilmiş ve edilmekte olanalar)

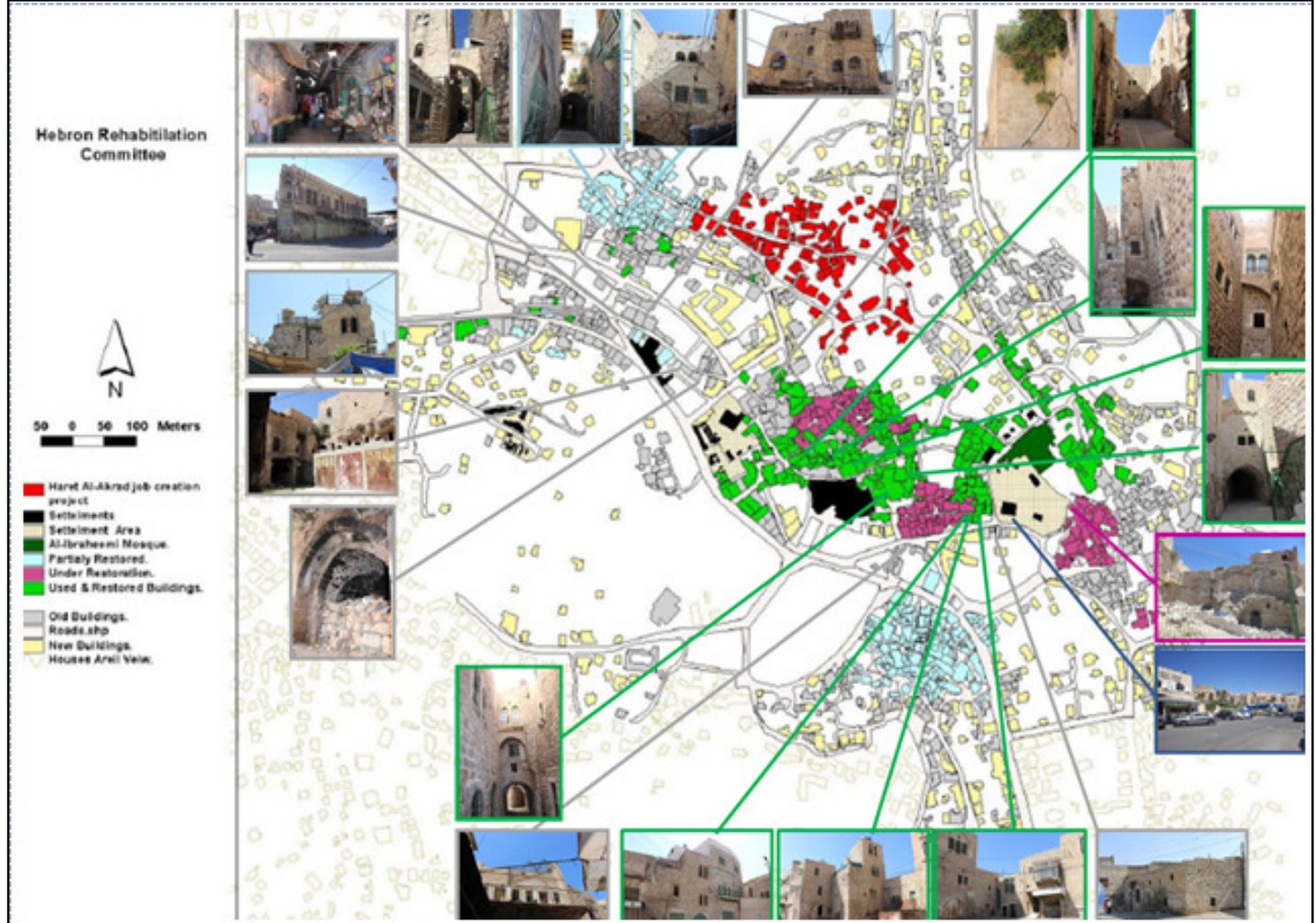
Bu binaların olduğu bölgeler bir bakıma güvenli bölge sayılabilir. Bu binalar felaketlere dayanıklı binalardır. Etrafında az miktarda hasar meydana gelebilir. Bu binaların çevrelerinde bulunan boş alanlar, toplanma alanları olarak değerlendirilebilir.

Aşağıdaki haritada restore edilmiş ve kullanılmakta (güvenli) binalar ile restorasyonu devam etmekte olan ve restorasyonu bittikten sonra güvenli hale gelebilecek olan binalar belirtilmiştir. Bu binalar Filistin bölgesindedir. İsrail bölgesinde bulunması nedeniyle restorasyonu yasaklanmış veya tamamlanamamış eski binalar (tehlikeli) ile kısmi olarak restore edilmiş binalar da gösterilmiştir, (Şekil 4.9) (Harita 2013 tarihli mali ve siyasi durum nedenle yeni güncel yok).

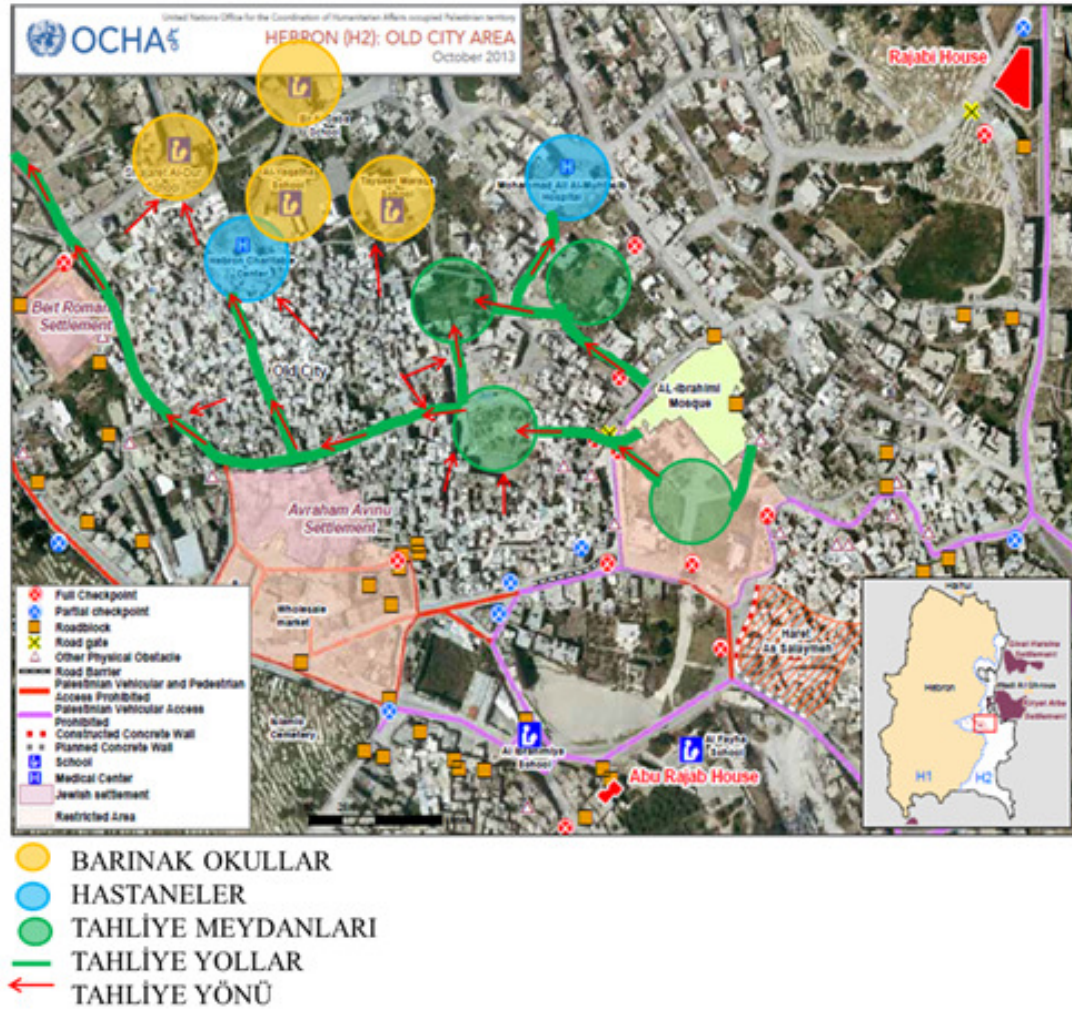
Şekil 4.9,a Eski Kent'te Restorasyon Çalışması Yapılmış Olan
Tarihi Yapılar (SIDA, HRC, 2001) (Yapılar Detayları Şekil 4.10,b'da)

Şekil 4.9 (b) Eski Kent'te Restorasyon Çalışması Yapılmış Olan
Tarihi Yapılar (SIDA, HRC, 2001, Düzenleme Al-Shweiky, 2015)

El-Halil İmar Heyeti tarafından bazı bölgelerin rehabilitasyonu kısmen veya tamamen yapılmış olup, bu bölgelere halk yerleşmiş ve nispeten güvenli bir hale getirilmiştir. Bu nedenle, bölgenin her hangi acil bir durumla karşı karşıya kalması halinde, bölgede yerleşmiş olan halk için bu binalar büyük bir tehlike oluşturmamaktadır. Her hangi bir afetin meydana gelmesi halinde bu bölgede bulunan boş alanlar güvenli toplanma alanları olarak kullanılabilir.

Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimi'ndeki alanlar (toplanma alanları) ve güvenli tahliye güzergahları belirtilmiştir. Aynı zamanda Eski Kent'te, uzman ekiplerle yaralılara ilk yardım hizmeti verecek olan ilk yardım merkezleri ve etrafında toplanılması sakıncalı olan binalarda aşağıdaki haritada belirtilmiştir, (Şekil 4.10).

Şekil 4.10 Öneri Acil Durum Tahliye Yolları (OCHA, 2013, Düzenlenme: Al-Shweiky, 2015)

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

El-Halil Şehri kuruluşundan beri bulunduğu coğrafyada stratejik açıdan önemli bir yerleşim olmuş, bu yerleşim içinde yer alan El-Harem El-İbrahimi yapısı da yerleşimin kuruluşundan itibaren odağını oluşturmuştur. El-Harem El-İbrahimi yapısı olarak bilinen ve zaman içinde mimari programı değişerek günümüzde bir dini yapı kimliğine ulaşan yapının taşıdığı değerler içinde en önemlisi kutsal bir alan olması ve içinde İbrahim, İshak ve Yakub Peygamberlerin mezarlarının bulunmasıdır. Bu nedenle yapı kompleksi üç semavi dinin inananları, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kutsal sayılmaktadır.

El-Halil Şehri tarih öncesi çağlardan itibaren çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu çağlardan her biri şehir ve şehir medeniyeti üzerinde değişik etkiler bırakmıştır. Peygamber Hz. İbrahim bu şehre yerleştikten sonra önemi artmaya başlamıştır. Hz. İbrahim'in çölde bulunduğu bir mağaraya önce eşi, sonra kendisi ve çocukları gömülmüştür. Romalılar Döneminde bölgenin kutsiyeti başlamış ve bu kutsal yeri korumak için mağaranın etrafı büyük taşlar kullanılarak inşa edilen bir Sur ile çevrilmiştir. Zaman içinde beden duvarlarını dikkate alan bir üst örtü tasarımı ile yapı kiliseye çevrilmiş ve İslam Dönemi başlayana kadar Hristiyanlar için hac merkezi haline gelmiştir. Kent Müslümanların eline geçtikten sonra yapı camiye çevrilmiş ve Haçlılar Dönemine kadar İbrahim Camisi olarak kullanılmıştır. Haçlılar Döneminde tekrar kiliseye çevrilmiş ve aynı zamanda kale olarak

kullanılmıştır. Eyyubiler Döneminde tekrar camiye çevrilerek günümüze kadar cami olarak kullanılagelmiş ve El-Harem El-İbrahim olarak adlandırılmıştır.

El-Harem El-İbrahimi; Memluk ve Osmanlı Döneminden kalan binaları kapsayan Eski Kent dokusunun temel ve tamamlayıcı unsurlarından en önemlisidir. El-Harem El-İbrahimi ibadet için kullanılan çeşitli mekanlardan oluşmaktadır. Bu mekanlarda Peygamber kabirleri olup ibadet için kullanılan ana mekan Müslümanlar ile Yahudilerin birlikte kullanabilmeleri için ana mekan bir duvar ile ikiye bölünmüştür. İki inanç grubu tarafından kullanılan yapının üç girişi vardır. Bu girişlerden biri kapalıdır, ikincisi Müslümanlar, üçüncüsü ise Yahudiler tarafından kullanılmaktadır.

Eski Kent, El-Halil Şehrinin tam ortasında kalmaktadır. Burası da Filistin ve İsrail hükümetleri arasında yapılan uluslararası anlaşma koşullarına göre bölünmüştür. Her kısım bir diğerinden fiziksel olarak barikatlarla ayrılmış vaziyettedir. Eski Kent'in mahalle ve caddeleri barikatlarla ayrılmış olup bu durum günlük yaşamda önemli kısıtlara neden olmanın yanında özellikle acil durumlarda önemli sorunlara neden olma riskine sahiptir. Eski Kent, deprem gibi doğal afetlerin yanı sıra sistematik saldırılardan dolayı sürekli tehlike altındadır. Herhangi bir afetin meydana gelmesi durumunda uygulanması öngörülen bir acil durum planı yoktur. Her hangi bir afetin oluşması durumunda Eski Kent'in ve El-Harem El-İbrahimi'nin tahliye edilmesi de etrafındaki barikatlar, herhangi bir tahliye planının ve bunu uygulayabilecek uzman ekiplerin olmamasından dolayı mümkün olamamaktadır.

Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimi'nin korunması engelleyen bir çok faktör vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: siyasi, hukuki, finansal, teknik ve estetik, bunlara ek olarak İsrail işgali, yapılan siyasi anlaşmalar, ekonomik imkanların yetersizliği, vatandaşların bilinç eksikliği, restorasyon alanında faaliyet gösteren ekiplerin bilgi ve tecrübe eksikliği, kanunların doğru anlaşılıp yorumlanamaması, kontrol ve ceza uygulayacak bir komisyonun bulunmaması gibi etkenleri de sayabiliriz.

Tüm bu problemler, El-Harem El-İbrahimi de dahil olmak üzere tüm Eski Kent'i tehlike altına sokmuş ve bu risklerin mimari doku, özgünlük ve bütünlük üzerinde olumsuz etkileri olmuş; bölgenin mimari özelliklerinin değişmesine neden olmuştur.

El-Halil / Hebron tarihi yerleşiminin karşı karşıya olduğu bu tehlikeler ve koruma sorunları ilgili uluslararası platforma taşınmış ve Filistin'in UNESCO'ya yaptığı başvuru sonucunda El Halil/Hebron Eski Kenti, 2017 yılında UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesine kabul edilmiştir. Bu durum alanda kültür mirasının varlığını tehdit eden hızlı gelişen riskler nedeniyle duyulan yerel endişelerin uluslararası koruma camiası tarafından da paylaşıldığını gösteren en önemli sonuçtur.

Tez çalışması kapsamında alanın tarihsel gelişimi, sosyo-politik durum, uluslararası siyaset platformundaki yeri ve alanda tespit edilen risklerin analizi birlikte değerlendirildiğinde, El Halil – Hebron Kenti geleneksel yerleşim dokusu ve bu dokunun etrafında geliştiği majör yapı El-Harem El-İbrahimi'nin fiziki koruması ancak farklı kültür ve inanç gurupları tarafından üzerine yüklenmiş olan ortak değerlerin sürekliliğinin sağlanması ile mümkün olabilir. Diğer yandan farklı inanç gurupları tarafından yapıya atfedilen bu sembolik değer yapının varlığını tehdit etmemesi gereklidir. Tarihi doku ve yapının korunmasında akit taraflarca imzalanan uluslararası antlaşma şartlarına uyulması, politikalar üstü tek dil olan bilimsel dilin koruma çalışmalarını yönlendirmesinin sağlanması ve bu şartların uluslararası koruma tanımları çerçevesinde ele alınması gereklidir.

2017 Temmuz ayında gerçekleştirilen 41. Dünya Mirası Komitesi'nin 41. Toplantısında UNESCO'nun "Tehlike Altındaki Dünya Mirası" listesine "Hebro/ El Khalil Eski Yerleşimi" adı ile giren yerleşimin bu kritik durumunu da göz önünde bulundurarak korumanın sürekliliğinin sağlanabilmesi için alandaki risklerin yönetimi ile alan yönetimi, kullanıcı yönetimi ve El Halil özelinde yapıya yönelik özel risklerin yönetimi başlıklarını bir arada ele alan holistik bir yaklaşım benimsenmelidir. Her ne kadar Alan Yönetimi sayılan bu tekil konuların hepsini kapsıyor gibi görünse de, her bir birimin kendi içinde detaylı olarak

yönetim planının hazırlanarak bütünleştirilmesi zorunludur¹. Alanın korunması ve üç inanç gurubu tarafından da eşit biçimde kullanılması ancak bütünleştirici bir yaklaşım ile mümkün olabilir.

Tez çalışması kapsamında ortaya konulan bir diğer önemli sonuç ise taraflar arasında tarihi El-Halil / Hebron Kenti tarihi Dokusu ve El-Harem El-İbrahimi yapısının korunabilmesi için taraflarca imzalanan ilgili uluslararası antlaşmaların şartlarına sadık kalınan uygun ortamı sağlansa bile Filistin’de mevcut koruma kanunlarındaki yetersizliklerin sürdürülebilir korumanın sağlanması yolunda önemli bir engel olduğudur. Bu yasal ve yönetsel süreçte dair veriler ve karşılaştırmalı bir analiz, Bölüm 3 ‘de detaylı olarak ele alınmıştır. Uluslararası ilke, tanım ve yöntemlerle paralellik kurarken, Filistin’in kendi yasal,yönetsel, politik, ekonomik verilerinden yola çıkarak özelleşen , koruma alanında yol gösterici olması beklenen bir metin oluşturulması gerekliliği tespit edilmiştir.

Bu nedenle aşağıda sonuç bölümünün bir parçası olarak bölgenin iç dinamikleri, sosyo-politik durumu ve koruma çalışmaları için mevcut kaynaklarını en iyi şekilde koordine edecek, aynı zamanda Filistin Kültürel Miras Kanunu için temel ilkelerin ilk çalışmasını oluşturabilecek bir “tavsiye kararları” metni tanımlanmaya çalışılmıştır.

Bu tavsiye metni, uluslararası koruma yaklaşımlarının özgün bir kültürel miras alanına dair verilerle detaylandırıldığı bir metin olmalıdır. Bu metnin hazırlanma yöntemitemel kaynaklardan ilki, ulusal tüzük metinleri oluşturmuş olan ICOMOS Ulusal Komitelerinin metinleri olmalıdır. Aşağıda verilen listede , önsöz bölümlerinde evrensel mirasın bir parçası olan ancak, kültürel coğrafyaya özgü farklılıkları vurgulamak ihtiyacı sonucu oluşturulan metinlerin başlıcaları listelenmiştir.

¹ Bu bilgiler 21 Tem 2016 yılında tez kapsamında hazırlanan“An Approach To Risk Managment And Preservation Of Culture Heritage İn Multi İdentity And Multi Managed Sites: Al-Haram Al-İbrahimi/Abraham’s Tombs of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron” başlıklı makalede ele alınmıştır.

- Principles for the Conservation of Heritage Sites in China: English language translation, with Chinese text, of the document issued by China ICOMOS. 2nd Printing with revision. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2004.
- Indonesia Charter for Heritage Conservation / Piagam Pelestarian Pusaka Indonesia (ICOMOS Indonesia) – 2003.
- The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance - (*The Burra Charter*) (Australia ICOMOS) – 1981.
- Charter for the Preservation of Quebec's Heritage (*Deschambault Declaration*) (ICOMOS Canada) -1982.
- Appleton Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment (ICOMOS Canada) – 1983.
- First Brazilian Seminar About the preservation and Revitalization of Historic Centers (ICOMOS Brazil) – 1987.
- Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value (ICOMOS New Zealand, text revised and approved by the Executive Board of ICOMOS NZ on 4 September 2010).

Kültürel çeşitliliğini ve kendine özgü koruma durumunu yol gösterici bir metinle netleştirmek amacı ile oluşturulan 2013 tarihli ICOMOS Türkiye Mimari Miras Koruma Bildirgesi, “koruma sürecinde yer alan tüm disiplinler ve toplumun farklı kesimleri için mimari mirası korumanın temel ilkelerini tanımlar, mimari mirasa yönelik tanımları, korumanın süreç ve araçlarını, koruma eğitimi ve politikalarını, korumanın topluma maledilmesi konularını içerir”. Benzer altbaşlık ve temalar Filistin için oluşturulacak tavsiye kararlarını yönlendirebilecek bir başka kaynaktır.

Bölüm 3, s.141’de tanımlanan yasal ve yönetsel sorunların bu metin için çıkış noktası olduğu ve amacın, kültür politikasının bileşeni olan koruma alanını yönlendirmek olduğu metnin giriş bölümünde vurgulanmalıdır.

Metnin güncel uluslararası koruma alanı ile paralellik kurabilmesi için, 2011 tarihli Valetta Prensipleri¹’nin strüktürel yapısı, koruma metinlerine yaptığı göndermeler ve güncel içeriğinden faydalanarak uluslararası geçerliliği olan temel koruma tanımları, müdahale ve stratejileri içeren kavramların metnin içinde yer alması, bu kavramların yerel coğrafyadaki vurgularını karşılaştırma imkanı sağlaması açısından gerekli görülmektedir.

İLK BÖLÜM

Madde 1 - Adı

“Filistin Kültürel Miras Kanunu İçin Temel İlkeler”

Madde 2- Tanımlamalar

- **Tarihi ve Kültürel Mülkiyetler:** Toplumun fertleri açısından kıymet taşıyan; etrafındaki çevreye ek olarak belirli tarihi dönemler, kişiler ve olaylarla bağlantısı dolayısıyla yerleşim tarihini anlatan mimari eserlerdir.
- **Değer:** Tarihi, kültürel, dini, teknik, mimari vb. ulusal değerlerin tamamıdır.
- **Koruma:** Kültür Varlıklarını korumak ve kaybolmasını önlemek amacıyla bakımını yapmak amacıyla uzmanların yapmış olduğu inceleme ve uygulama operasyonlarıdır.
- **Bakım:** Kültür varlıklarının yıkılmak ve yok olmaktan korumak amacıyla konu uzmanları tarafından sınırları ilgili denetleme birimleri tarafından tanımlı kapsamda kalacak periyodik çalışmaları içermektedir.
- **Restorasyon:** Kültür Varlıklarının yıkılmasını ve yok olmasını önlemek amacıyla koruma uzmanları restorasyon tarafından projelendirme ve sonrasında yapılan koruma uygulamalarıdır.
- **Özgünlük:** Kültür Varlıklarının, tasarımı, malzemesi, mimarisi ve durumunu koruduğu durumdur.

¹ The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas Adopted by the 17th ICOMOS General Assembly on 28 November 2011.

İKİNCİ BÖLÜM

Madde 3 - Kültür Varlıklarının Korunması İçin Temel İlkeler Tanımının Amacı.

Amaç; Filistin’de bulunan ve korunması gerekli somut kültür varlığı niteliği taşıyan yapıların sürdürülebilir korunmasının sağlanabilmesi için temel ilkelerin tanımlanmasıdır.

Madde 4 - Haklar

- Dini yapıların mülkiyeti dini kurumlara/vakıflara aittir.
- Kamu binalarının mülkiyeti devlete aittir. Ancak devletin bunları satma veya devretme hakkı yoktur.
- Özel binaların mülkiyeti de sahipleri olan şahıslara aittir.

Madde 5 -İstimlak Hakkı

Devlet; koruma altına almak gayesiyle, kamu menfaati için, özel mülkiyet kapsamında olan kültür varlıklarını, sahiplerinin onayını almak ve istimlak bedeli ödemek suretiyle, istimlak edebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Madde 7 - Danışma Kurulu

İstişare Meclisi’nin görevleri aşağıdaki gibidir:

- Kültür Varlıklarının, açık ve belirgin bir şekilde envanterinin hazırlanarak ilan edilmesi.
- Bu mülkiyetlerle ilgili; detaylı çalışmalar yapmak. Bu mülkiyetlerin incelemesini, belgelendirilmesi, fotoğraflanmasını, detaylı çizimlerini yapacak ehil ve uzman heyetler tayin edip görevlendirmek.
- Tehlikeli mülkiyetleri ve tarihi bölgeleri belirleyerek, ikinci bir karara kadar bu alanların kullanımını – erişimini engellemek.
- Dünya Mirası Listesine kaydedilebilecek bölgelerin adaylık dosyaları üzerinde çalışmak.
- ICOMOS’un uzmanlarıyla işbirliği yapılarak Uluslararası Değer taşıyan bölgelerin incelenmesi ve Dünya Mirası Listesi'ne alınmasına yardımcı olunması.

- Miras alanlarının Dünya Mirası Listesine dahil edilmesini sağlayacak olan kriterlerin incelenmesi ve Filistin'deki miras bölgeleri kapsamına alınması.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Madde 8 – Kültür Varlıklarının Koruma ile ilgili

Filistin’de bulunan tarihi ve kültürel mülkiyetler; Eski Kentler (bitişik kentsel doku) ve Eski Kentler dışındaki münferit binalardan oluşmaktadır. Eski Kentleri ve eski kentlerin kentsel dokusunu korumak, aşağıdaki hususları korumak yoluyla mümkün olabilir:

- Binaların ufuk çizgisi; eski binaların etrafında yapılan yeni binaların gabarilerinin eski binalardan fazla olmaması.
- Eski Kent içindeki özgün yolların genişletilmemesi
- Restorasyon ve binalara ek inşa yapılması durumunda, özgün mimari dokuya uygun malzemelerin kullanılması.
- Bina ve yolların dış görüntüsünün korunması; yapılacak değişikliklerin zorunlulukla sınırlandırılması.
- Mümkün olduğu kadar binaların özgün kullanım amaçlarına uygun olarak kullanılması.
- Eski çarşı ve geleneksel el sanatlarının muhafaza edilmesi.
- Binalarda yapılacak her hangi bir tadilat veya değişim işleminin İstişare Meclisi tarafından verilecek ruhsata bağlanması.
- Binaları yıkmak veya üzerine ağır kütleler eklemek gibi yöntemlerle kentsel dokunun yapısal dengesinin bozulmaması.
- Düzenleme planları yapılırken bu şartlara dikkat edilmesi.
- Düzenli olarak, uluslararası anlaşmalar ve koruma kanunlarındaki yeniliklerin takip edilmesi.
- Münferit binaların korunması da aşağıdaki gibi olmalıdır:
- Binalarda geleneksel yapı malzemelerinin kullanılması.
- Binaların etrafında boş alanlar bırakılması.

Mümkün olduğu kadar binanın orijinal şekli korunmak suretiyle kullanım amacının değiştirilmesi.

Madde 9 - Tarihi ve Kültürel Mülkiyetlerin Restorasyonu

Restorasyon konusunda aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekir:

- Tarihi mülkiyetin periyodik bakımlarının düzenli olarak yapılması.
- Mülkiyetin mimari şekil ve açıklıklarının dağılımının korunması.
- Mülkiyetin etrafındaki çevre şartlarının korunması.
- Mülkiyetin topluma yararlı bir amaç için kullanılması.
- Yapıda kullanılan malzemelere sadık kalınması.
- Restorasyonu orijinal dokümanlara dayanarak yapılması.
- Restorasyona başlamadan önce yapıya ilişkin belgelere dayalı kapsamlı bir tarih araştırması yapılması.
- Yeni yapılan bazı müdahalelerin bina üzerinde belirgin hale getirilmesi.
- Mülkiyetin/mülkiyetlerin Dünya Miras Listesine alınmasını sağlayan uluslararası kriterlerin korunması.

Madde 10 - Projelerin Finansmanı

Koruma, bakım ve restorasyon projeleri için devlet tarafından, yeterli, sürekli ve özel bir bütçe tahsis edilmesi gerekir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Madde 11- Tarihi ve kültürel Envanterin Kaydı

- Filistin’de bulunan tüm tarihi ve kültürel mülkiyetlerin detaylı ve kapsamlı olarak kaydı yapılmalıdır. Uluslararası yardım talep edilerek İsrail kontrolü altındaki bölgelerde bulunan tarihi ve kültürel mülkiyetler de kayıt altına alınıp liste haline getirilmelidir.
- Yapılan listeler; birkaç gazetede, ilgili bakanlıkların elektronik sitelerinde, restorasyon kuruluşları nezdine ve Filistin’deki üniversitelerin kütüphanelerinde yayınlanır. Bu şekilde tüm tarafların istifadesine sunulur.
- Mülkiyetlerin haritalar ve GIS üzerinde kayıtları yapılır. Detaylı haritalarda isimleri, yerleri, sınırları ve mülkiyetin kime ait olduğu belirtilerek bu haritaları kayıt listesiyle birlikte yayınlanır.

- Araştırmacıların ve ilgili kişilerin erişimini sağlamak için; tüm mülkiyetler hakkında araştırmalar yapılır, krokiler, çizimler, fotoğraflar ve belgeler hazırlanır.
- Mülkiyetlere herhangi bir müdahale yapılmasının önüne, kanuni olarak geçebilmek için eski eserler müdürlükleri ve arazi kayıtlarında eserlerin bulundukları yerler özel işaretlerle gösterilir.
- Tarihi ve kültürel mülkiyetlerin önüne; mülkiyetin tarihini, konumunu ve önemini açıklayan panolar yerleştirilir.
- Dünya Mirası Listesine aday gösterilmek üzere, uluslararası ve özgün değerlere sahip olan bölgelerin özel bir listede kayıt altına alınması sağlanır.

ALTINCI BÖLÜM

Madde 12 - Yapılması Sakıncalı Olan İşler

Tarihi ve kültürel mülkiyetlerin korunması için aşağıda belirtilen eylemler sakıncalıdır:

- Her hangi bir kültürel mülkiyetin bozulması, tahrip edilmesi veya yıkılması.
- Mülkiyetin tarihi isminin değiştirilmesi.
- Mülkiyetin tam incelenmesi yapılmadan yapılacak olan operasyonlara ruhsat verilmesi.
- Gereksiz yere veya İstişare Meclisinden izin alınmaksızın eski eser bölgeleri veya çevresinde hafriyat yapmak.
- UNESCO'nun göre; kültürel mülkiyetlerin uluslararası değerlerinin bozulması.

Madde 13 - Uygulama Hususları

Kültürel miras ve çevresi hakkında detaylı inceleme yapıldıktan sonra İstişare Meclisi aşağıdaki işler için ruhsat verebilir:

- Hafriyat.
- Restorasyon, bakım ve kullanım amacı değişikliği.
- Binaya yapılacak ek inşaat işleri.
- Altyapı işleri.
- Geleneksel sanatlar.
- Bölgenin etrafında bina yapımı.

Madde 14- Cezalar

İş bu kanuna muhalefet ederek tarihi ve kültürel mülkiyetlere tecavüz edenler ister halktan bir kişi, ister restorasyon kurumu, isterse de hükümet temsilcisi olsun yasa kapsamında tanımlı cezaları alır.

ÖNERİLER

Mülkiyetin UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Dosyasından Çıkması Durumunda Öneriler

Koruma için ve Restorasyona başlamadan önce

- Uluslararası ve özgün bir değere sahip olan miras alanlarının belirlenmesi.
- Envanterin tarihi ve arkeolojik özelliklerini öğrenmesi.
- Tarihi ve Kültürel mülkiyetlerin, açık ve belirgin bir listesinin yapılması.
- Mülkiyetleri ve tarihi bölgeleri (tehlikeli ya da güvenli) belirlemesi.
- Mülkiyetlerin incelemesini, belgelendirilmesi, fotoğraflanmasını, detaylı çizimlerini yapması.
- Restorasyon projeleri için gerekli finansmanı sağlaması.
- Uluslararası anlaşmalar ve koruma kanunlarındaki yeniliklerin takip edilmesi.

Restorasyon için

- Restorasyon ve binalara ek inşa yapılması durumunda, mimari dokuya uygun malzemelerin kullanılması.
- Binalara eklenen ve kentsek dokunun bozulmasına sebep olan faktörlerin kaldırılması.
- Eski Kent'e yakın otobüs duraklarının yapılması.
- Kültürel Mülkiyetin periyodik bakımlarının düzenli olarak yapılması.
- Mülkiyetin uygun bir amaç için kullanılması.
- Güvenli ve değerli kültürel mülkiyetin yıkılmayı önlemesi.
- Mülkiyetin tarihi isminin değiştirilmemesi.

- Eski eser bölgeleri veya çevresinde hafriyat yapmaması.

Genel Öneriler

- Uluslararası antlaşmalara uygun olarak korunmalarını garanti altına almak için tarihi ve arkeolojik bölgelerin ve Eski Kentlerin tabiatına uygun kanunların yapılmasına çalışmak.
- Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimi'nin korunabilmesi için yeni konjonktüre uygun antlaşmalar yapmak.
- Uluslararası antlaşmaların uygulanmasını sağlamak ve bu antlaşmaları uygulamayan taraflar için gerekli yasal mekanizmaların devreye girmesinin sağlanması.
- İngiliz Manda Kanunları, İsrail Kanunları ve eski kanunların iptal yönünde karar almak ve bu kanunlardan da faydalanılarak yeni bir kanunun yapılması.
- Filistin gerçeklerine uygun bir kanunun yapılması.
- Filistin ile İsrail arasında tarihi çevre ve yapıların korunması için yapılan antlaşmaların uygulanması için yasal bir komitenin oluşturulması.
- Bu kanunların uygulanmasının takibi için bir heyet oluşturulması.
- Her hangi bir afetin oluşması durumunda acil müdahale edebilecek ilk yardım bölgelerinin oluşturulması.
- Eski Kent'in tamamına ve El-Harem El-İbrahimi'ne uygulanacak restorasyon ve bakım planlarının yapılması.
- Eski Kent'teki altyapının geliştirilmesi ve sürekli olarak bakımının yapılması.
- Eski Kent ve El-Harem El-İbrahimi'nin turistik açıdan tanıtımının yapılması.
- Koruma planlarına özel ve kamu sektörlerinin katılımlarının desteklenmesi.
- Çarşılar, kapalı olan ticari dükkanlar ve atölyelerin açılarak, ülkenin kültürel miraslarından biri olan, geleneksel halk sanatlarının yaşatılması.

KAYNAKLAR

- [1] Ahşış, B., (2000). Nahiye Halil ül Rahman fi El-Karn 16, Yüksek Lisans Tezi, An-Najah University, Filistin.
- [2] Ali, M., (1916). Elrihla Elanvariye, Elmatbaa Elelmiye, Biyut.
- [3] Al-Shweiky, R., (2011). "Structural Organization Charts and Conservation of Archeological Sites", The International Conference on the Development and Economical Revival of Historical City Center, 16-20 Augustus, 2011, Filistin.
- [4] Amru, Y., (1985). Halil ül Rahman El-Arabiye, Dar ül Kalem, Ramallah.
- [5] Amru, Y. ve Ebu Sarah, N., (1989). El-Masjid El-İbrahimi El-Şarif, Hebron University, 1.Baskı, Filistin.
- [6] Atatürk Kitaplığı, Arşiv Kutuphanesi, 2015.
- [7] Binefnisti, M.,(2000). Sacred Landscape, University of California Press, Londra.
- [8] Cubara, T., (1987). Madinet Halil ül Rahman, Merkez El-Abhas.
- [9] Diwan Studies in The History and Culture of The Ancient Near East the Eastern Mediterranean, (2016). Duisburg.
- [10] Ebu Cuhayşin, T., (2015). HRC'ın Avukatu, Özel Görüşme, Filistin.
- [11] Ebu Harb, Ş., (1964). Madinet ü El-Halil, Damascus University, Suriye.
- [12] Ebu Mizer, Y., (2014). Tarihici, Özel Görüşme.
- [13] Ebu Salih, M., (2000). El-Halil Arbiye İslamiye, Dar el-İtam El-İslamiye.
- [14] Ebu Sariya, A., (2013), Zilzal-ü El-Halil, Filistin.
- [15] Ed-Debbağ, M., (1991). Beladüna Filistin, Dar ül-Huda, Filistin.
- [16] Ed-Debik, C., Deprem Araştırmaları Merkezi, An-Najah University, 2015.
- [17] El-Ameri, A., (1971). El-Kuds El-Arabiye, Dar Altibaa ül Naşir, Aman.
- [18] El-Arif, A., (1999). Tarih Al-Kudüs, 1. cilt, Al-Maarif.
- [19] El-Bakhit, M. ve Suare., (2007). Tahrir Defteri, Kudüs Sancağı 1525-1532, El-Furkan, Aman.
- [20] El-Bergusı, U., (1923). Tarih-ü Filistin, Bet El-Makdis Press, Kudus.
- [21] El-Bişavi, S., (1997). Uasf El-Madine El-Mukadasa fi Filistin, 1. Baskı, Dar El-Şuruk, Aman.
- [22] El- Cubeh, N., (2009). Old Hebron, Hebron Rehabilitation Committee, Filistin.
- [23] El-Halil İmar Heyeti Raporu, (2009), Filistin.

- [24] El-Halil İmar Heyeti (HRC), (2013-2015). Özel Görüşmeler, Filistin.
- [25] El-Harem'in İşçisiler, (2014-2015). Özel Görüşmeler, Filistin.
- [26] El-Evkaf El-İslamiye, (Tarihsiz). El-Masjed El-İbrahimi, 1. Baskı, Bet El-Makdis, Filistin.
- [27] El-Evkaf Raporu, (Tarihsiz). El-Harem El-İbrahimi'in Restorasyonu. Kudüs.
- [28] El-Hanbeli, M., (1999). El-Üns El-Calil fi Tarih Al-Küdüs ü El- Halil, c1 ve 2., Dandis Press, Aman.
- [29] El-Müseyyri, A., (1999). Mavsuet El-Yahut, 1. Baskı, Dar El-Şuruk.
- [30] El-Useyli, H., (2011). "Saving the Old City of Hebron", This week in Palestine, 155 (3): 48-51.
- [31] Es-Seyyit, A., (1998). El-Halil ü El-Harem El-İbrahimi, Dar ül Fikir,1. Baskı, Kahira.
- [32] Farah, E., (2002). Tarih Mısır, 1. Baskı, Ein of Human and Social Studies.
- [33] Firestone, R., (Tarihsiz). Zuriyit İbrahim, Halayit ve Robert.
- [34] Hamdan, E., (2008). "Hebron Rehabilitation Committee", This week in Palestine, 120 (4): 12-15.
- [35] Heyd, U., (1960). Ottoman Documents on Palestine 1552-1615, Clarendon Press, Oxford.
- [36] Hebron Rehabilitation Committee, (2008). El-Harem El-İbrahimi, This week in Palestine, 120 (4): 24-26.
- [37] İRCİCA, Arşiv Kutuphanesi, 2015.
- [38] İshak (İtzhaq) M., (1993). The New Encyclopedia of Archaeological Excavation in The Holy Land, Jerusalem.
- [39] İskender, M., Alkuds Abra Atarih, (1972). Kahira.
- [40] İsrail Pocket Library, Archaeology, (1974), 1.Baskı, Keter publishing house, Jerusalem.
- [41] Keten, H., (1997). Al-Kuds, Dar Kanaan, New York.
- [42] Kleibo, A., (2008). "Abraham: a Dynasty of prophets", This Week In Palestine. 120 (3): 4-10.
- [43] Kushner, D., (1986). Palestine in the late Ottoman Period, Yad İzhak Press, Küdüs.
- [44] Library of Congress.
- [45] Menşurat Elmaktaba, (1994). 1. Baskı. Nacaf.
- [46] Merka,H., En-Nehar Gazetesi. Tarih:8.5.2015 Sayı.6997
- [47] Merka, H., HRC'in Mühendisi, (2013-2015). Özel Görüşmeler, Filistin .
- [48] Muaz, M., (1975). Studies on Palestine During the Ottoman Period. The Magnes Press, Kudüs.
- [49] Nadir Eser Kütuphanesi.
- [50] Nezal, N. ve Laila N., (1997). Historical Dictionary of Palestine, The Scarecrow Press, Londra.
- [51] OCHA, (Part of the United Nations Secretariat), (HRC'den), 2015.
- [52] Salaheddin, B., (2014). El-Rehle El-Ayaşiye 17. Yüzyılda, Afşar Matbaacılık, Ankara.
- [53] Salhiye, M., (2009). Madinet-ül Kuds (1858-1948), Zaytuna Merkezi, Lubnan.
- [54] Salname-i Devlet-i Aliyeyi Osmaniye – Dar Saadet, 1885, 1886.
- [55] Salnameyi Nezareti Maarifi Umumiye, 1889.
- [56] SİDA (The Swedish International Development Cooperation Agency), (HRC'den).

- [57] Suiden, T., (Tarihsiz). El-Yahut, 3.Baskı, El-İbdaa El-Fikri, Kevvit.
- [58] Suseh, A., (Tarihsiz). El-Arab ül Yahut fi Altarih, 2. Baskı, El-Arabi Lilnaşir.
- [59] Şeld, İ., (1976). Kahif Mikafila, İsrail.
- [60] Şarab, M., (2006). El-Halil Madine Arabiye Filistiniye, El-Ahliya, Filistin.
- [61] Şofani, E., (1996). Almucaz fi Tarih Filistin, İnstitute for Palestine Studies, Lubnan.
- [62] Tekvin Kitabı, Tavat.
- [63] The Tabernade, (1904). The Rev.W.Show Caldecott., The Union Press, Philadelphia.
- [64] Tütüncü, M., (2008). Turkish Palestine (1069-1917). Türk İslam Kitabeleri Dizisi.
- [65] Joshua İvan Ministries, Hebron, <http://joshuaivanministries.blogspot.com>, 22 Nisan 2016.
- [66] A Blog on the Lands of Bible, category, <https://againstjebelallawz.wordpress.com/category/biblical-geography/page/27/>, 15 Nisan 2016.
- [67] Ancient Near East, Hebron, <http://ancientneareast.tripod.com/Hebron.html>, 15 Nisan 2016.
- [68] Exegetical and Categorical Bible Studies, Genesis101, http://kukis.org/Basicexegesis/Genesis101_200, 2 Şubat 2017.
- [69] Christus Rex et Redemptor Mundi, Hebron, <http://www.christusrex.org>, 5 Şubat 2017.
- [70] Wikipedia, History of Palestine, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Palestine, 20 Nisan 2016.
- [71] Eusebius, Vitae Constantini (book III, chaps 51-53), <http://www.quondam.com/82/8281.htm>, 5 Şubat 2017.
- [72] Ramet el Khalil, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/mpc2004001981/PP/>, 2 Mart 2017 .
- [73] Family Holiday, Cave of the Patriarchs Historic Hebron, <http://www.familyholiday.net/cave-of-the-patriarchs-historic-hebron-israel/>, 12 Aralık 2015.
- [74] Visit Hebron, Hebron, <http://www.visithebron.ps>, 17 Kasım 2013.
- [75] Green Olive Tours, Jewish community, <http://hebron.greenolivetours.com/2012/03/jewish-community.html>, 5 Mart 2017.
- [76] Family Holiday, Cave of the Patriarchs Historic Hebron, <http://www.familyholiday.net/cave-of-the-patriarchs-historic-hebron-israel/>, 12 Aralık 2015.
- [77] Matson Collection, Hebron, <https://tr.pinterest.com/pin/453385887464223192/>, 22 Şubat 2017.
- [78] G. Eric and Matson Collection, Hebron, whc.unesco.org/en/documents/158969, 22 Şubat 2017.
- [79] Bible Archaeology, city_hebron, http://www.bible-archaeology.info/bible_city_hebron.htm, 15 Nisan 2016.
- [80] S. Narisky Collection, documents, whc.unesco.org/en/documents/158974, 27 Mart 2017.

- [81] İRCİCA, documents, whc.unesco.org/en/documents/158965, 27 Mart 2017.
- [82] Al Quds, zahratalmadain, <http://www.khayma.com/zahratalmadain/history/othmani.htm>, 22 Şubat 2017.
- [83] Glassblowing, Library of Congress, Hebron, <https://www.loc.gov/item/mpc2005009196/PP/>, 22 Mart 2017 .
- [84] Matson Collection, Library of Congress, hebron, <https://www.loc.gov/item/mpc2005009196/PP/>, 22 Mart 2017.
- [85] The History of İsrail, Abraham and Sarah, [http://www.israel-a-history-of.com/abraham-and-sarah.html#gallery\[pageGallery\]/6/](http://www.israel-a-history-of.com/abraham-and-sarah.html#gallery[pageGallery]/6/), 13 Şubat 2015.
- [86] Topography El-Khalil, Antique Print, <http://www.ebay.ie/itm/Antique-Print>, 13 Şubat 2015.
- [87] Palestine and the Nakba, historical maps, <http://www.1948.org.uk/maps/historical-maps/883706>, 4 Nisan 2017.
- [88] Karantina Dairesi, İRCİCA, <http://www.e-library.ircica.org>, 4 Temmuz 2016 .
- [89] Library of Congress, Hebron, <http://luirig.altervista.org/pics/>, 4 Temmuz 2015.
- [90] Saboungi Collection, documents, whc.unesco.org/en/documents/158972, 7 Ekim 2017.
- [91] Saboungi Collection, documents, whc.unesco.org/en/documents/158972, 7 Ekim 2017.
- [92] Hebron Bank, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/mpc2010004679/PP/>, 17 Kasım 2016.
- [93] Hebron Hospital, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/mpc2004000702/PP/>, 17 Kasım 2016.
- [94] Wafa Info, hebron, <http://info.wafa.ps/atemplate.aspx?id=4304> , 12 Aralık 2015.
- [95] Birzeit University Palestine Archive, documents, <http://www.awraq.birzeit.edu/?q=taxonomy/term/1139>, 22 Haziran 2017.
- [96] Palestine Solidarity Campaign, balfour2nakba, <https://www.palestinecampaign.org/campaigns/balfour2nakba/>, 15 Şubat 2016.
- [97] Facts of İsrail, history, <http://www.factsofisrael.com/en/history.shtml>, 12 Şubat 2017.
- [98] Bible Archaeology, city_hebron, http://www.bible-archaeology.info/bible_city_hebron.htm, 15 Nisan 2016.
- [99] Lehnert and landrock Collection, documents, whc.unesco.org/en/documents/158978, 15 Nisan 2016.
- [100] The New York Times, map, <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/08/07/the-elephant-in-the-map-room/>, 3 Mart 2016.
- [101] Palestine and the Nakba, historical maps, <http://www.1948.org.uk/maps/historical-maps/883706>, 10 Temmuz 2017.
- [102] Hebron, Matson Collection, Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/mpc2005009194/PP/>, 22 Şubat 2017.
- [103] BBC News, israel_palestinians maps, http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/middle_east/03/v3_israel_palestinians/maps/html/six_day_war.st, 11 Mayıs 2017.

- [104] Library of Congress, Hebron, <https://www.loc.gov/item/mpc2010004679/PP/>, 15 Şubat 2016.
- [105] Palestine Solidarity Campaign, <https://www.palestinecampaign.org/campaigns/balfour2nakba/>, 11 Nisan 2016.
- [106] Israeli Palestinian Conflict, answers, <http://israelipalestinian.procon.org/view.answers.php?questionID=000439>, 22 Aralık 2015.
- [107] ARCOR (İHR İnter Net Portal), birinciintifada, <http://home.arcor.de/filistin/barissureci/birinciintifada/osloiveosloii/osloiveosloii.html>, 2 Kasım 2017.
- [108] Israeli-Palestinian Conflict, <http://israelipalestinian.procon.org>, 24 Aralık 2014.
- [109] Hebron District Map, <http://www.hebron-city.ps/>, 10 Kasım 2015.
- [110] HRC, Hebron, <http://www.hebronrc.ps/>, 2012-2017.
- [111] Unbiased Information on The Middle-East and North-Africa region, <http://fanack.com>, 13 Nisan 2017.
- [112] HRC, Hebron, <http://www.hebronrc.ps/>, 2012-2017.
- [113] Şamgar Anlaşması, Israel Ministry of Foreign Affairs, Commission of inquiry into the massacre at the tomb of the patriarchs in Hebron, <http://www.mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/state/law/pages/commission%20of%20inquiry-%20massacre%20at%20the%20tomb%20of%20the.aspx>, 22 Kasım 2014.
- [114] Cave of the Patriarchs Historic Hebron, Family Holiday, <http://www.familyholiday.net>, 2 Ekim 2015.
- [115] Visit Hebron, Hebron, <http://www.visithebron.ps>, 12 Aralık 2013.
- [116] Family Holiday, Cave of the Patriarchs Historic Hebron, <http://www.familyholiday.net>, 15 Şubat 2015.
- [117] Wikipedia, Hebron, <http://ar.wikipedia.org>, 15 Şubat 2015.
- [118] Visit Hebron, Hebron, <http://www.visithebron.ps>, 4 Aralık 2013.
- [119] Kisah İslam, Haram, <http://www.kisahislam.net>, 4 Nisan 2017.
- [120] Truth of Land, Hebron, <http://www.truthofland.co.il>, 4 Nisan 2017.
- [121] Harvard College Library, Arc Net, https://archnet.org/sites/4211/media_contents/35097, 4 Nisan 2017.
- [122] Visit Hebron, Hebron, <http://www.visithebron.ps>, 2013-2017.
- [123] G. Eric and Matson Collection, Hebron, whc.unesco.org/en/documents/158970, 22 Şubat 2017.
- [124] Israel Holy Places, Hebron, www.israelholypplaces.com, 14 Şubat 2016.
- [125] Shafeeq Bara, Hebron, <http://shafeeqbara.blogspot.com>, 22 Kasım 2015.
- [126] Hebron, <http://www.hebron.com>, 22 Kasım 2015.
- [127] Wikipedia, Hebron, <http://ar.wikipedia.org>, 22 Kasım 2015.
- [128] Alter Vista, Haram, <http://lurig.altervista.org>, 22 Şubat 2017.
- [129] Remember İbrahimi Mosque Massacre, DNN, <https://daytalk.net/post/>, 2014.
- [130] UNESCO, Hebron, [www.whc.unesco.org](http://whc.unesco.org), 2015- 2017.
- [131] UNESCO, Hebron, <http://whc.unesco.org/en/list/1565>, 22 Şubat 2017.
- [132] Visit Hebron, Hebron, <http://www.visithebron.ps>, 2013-2017.

- [133] Family Holiday, Cave of the Patriarchs Historic Hebron, <http://www.familyholiday.net>, 1 Nisan 2015.
- [134] Silver Lining, Haram, <http://realisticbird.wordpress.com>, 2 Mart 2016.
- [135] Era Muslim, Hebron, <http://www.eramuslim.com>, 22 Nisan 2017.
- [136] URL 73, Lovely Smile, <http://www.lovely0smile.com/Msg-3800.html>, 3 Temmuz 2016.
- [137] News Agency, hebron, <http://onaeg.com/?p=1081103>, 23 Aralık 2016.
- [138] Geo-political Overview, Hebron Governorate, <http://www.poica.org>, 14 Şubat 2016.
- [139] Hamdan, E., (2013).“Winners and Finalists Hebron Old City Rehabilitation Programme, World Habitat Awards”,2 Mayıs 2014.
<http://www.worldhabitatawards.org/winners-and-finalists/project-details.cfm?lang=00&theProjectID=9E96D36D-15C5-F4C0-99F947770C4774F4>, 2015.
- [140] Cave of the Patriarchs Historic Hebron, Family Holiday, <http://www.familyholiday.net>, 16 Mart 2015.
- [141] Google Earth, Hebron map, <https://earth.google.com/web/>, 14 Şubat 2016.
- [142] Poica, 1954 Lahey Anlaşması, <http://www.poica.org/details.php?Article=7448>, 22 Mayıs 2016.
- [143] Poica , 1999 Lahey Protokolü, <http://www.poica.org/details.php?Article=7448>, 22 Mayıs 2016.
- [144] Dft, 1936 yılı 28 numaralı Kentsel Düzenleme Kanunu, http://www.dft.gov.ps/index.php?option=com_dataentry&pid=12&leg_id=%2021, 22 Mayıs 2016.
- [145] 1966 Yılı Eski Eserleri Koruma Yasası, <http://www.riwaq.org/riwaq/sites/default/files/pdfs/1966%20ANTIQUITIES%20LAW%20.pdf>, 25 Mayıs 2016.
- [146] 1996 yılı Yapı Düzenleme Kanunu, Birzeit Unevirsity, <http://muqtafi.birzeit.edu/pg/getleg.asp?id=16306>, 22 Mayıs 2016.
- [147] Riwaq, 2006 Kültürel Miras Kanun Taslağı, <http://www.riwaq.org/ar/%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B7%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86%D9%8A>, 22 Mayıs 2016.
- [148] Antiquities, 1978 İsrail Eski Eserler Kanunu, http://www.antiquities.org.il/Article_eng.aspx?sec_id=42&subj_id=228&id=447, 22 Mayıs 2016.
- [149] Ramallah, www.ramallah.net, 15 Temmuz 2015.
- [150] ARIJ, (Araştırma Merkezi), The Applied Research Institute, <http://www.arij.org>, 22 Mayıs 2016.
- [151] Afet Yonetimi Terimleri, <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=afet+riski>, 23 Nisan 2018.
- [152] Dünya miras listesine, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44439/dunya-miras-listesine-alinma-kriterleri.html>, 15 Temmuz 2015.

- [153] Riwaq, 1929 yılı İngiliz Mandası Kanunu, <http://www.riwaq.org/riwaq/sites/default/files/pdfs/1966%20ANTIQUITIES%20LAW%20.pdf>, 25 Mayıs_2016.
- [154] Ünal, Z., (2012). Kültürel Mirasın Varlığını Tehdit Eden Risklerin Yönetiminde Bütüncül Yaklaşımlar, Müzelerde Bilimsel Teknikler ve Risk Yönetimi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yayını, ISBN 978-975-01804.
- [155] Ünal, Z., (2015). "Tarihi Çevrede Afet Risklerinin Yönetimi: Gri Bölgeleri Azaltmak", Mimar. İst, DAAI Design and Applied Art Index, 54 (15).
- [156] Ünal, Z. ve Al-Shweiky, R., (2016). "Problems And Conservation Approaches Of Architectural Heritage in Multi-Identity And Multi-Managed Areas: Al-Haram Al-Ibrahimi/Abraham's Tomb of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron", Journal of culture Heritage, 20 (7-8): 709-714.
- [157] Vincent, L. H., (1923). Hebron Le Haram El-Khalil, 1.Baskı, Editions Ernest Leroux, Paris.

EK – A

TAKRİBEN EL-HAREM EL-İBRAHİMİ'İN PLANI

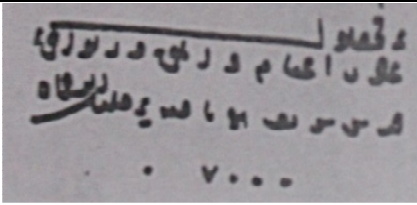
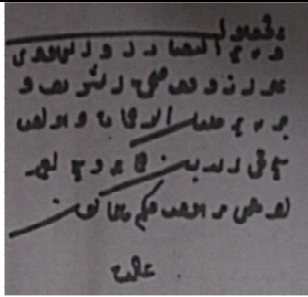
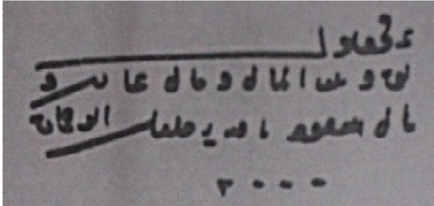
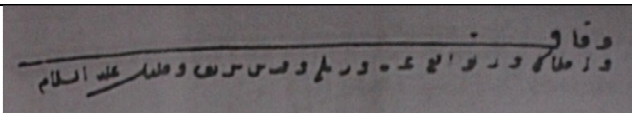
El-Harem El-İbrahimi Planı (Ebu Sariya [14])

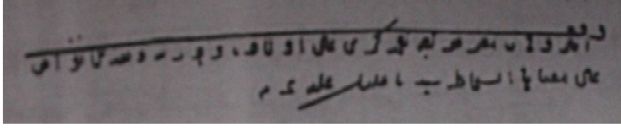
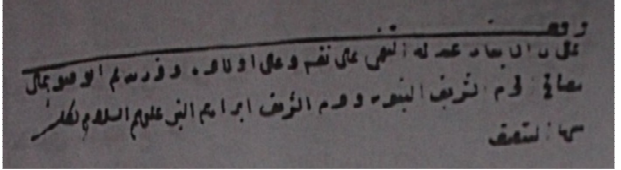
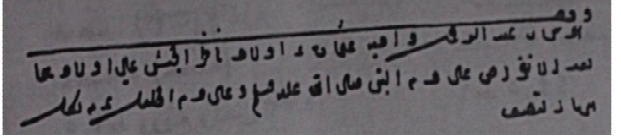
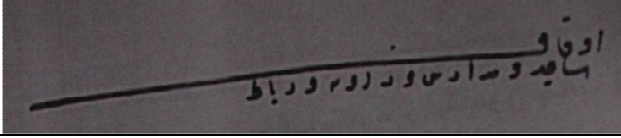
El-Harem El-İbrahimi 1954 Yılından Önce (Ebu Sariya [14])

El-Harem El-İbrahimi 1962 Yılında (Ebu Sariya [14])

El-Harem El-İbrahimi 1968 Yılında (Ebu Sariya [14])

TAPU DEFTERİ (T.D. 131)

Osmanlı Metin	Türkçe Metin
	Kudüs Şerif ve Halil Er-Rahman nahiyyelerinden koyun ve keçi mahsullerinin gelirleri..(s:160).
	Saltanatı Hümayun hükümleri gereğince... Sahrayı Şerif ve Halil Er-Rahman toprakları için vakıf (Tahsisatları) hariçinde, yahudi ve hristiyanlardan alınan cizyeler...(s:161).
	Halil Er-Rahman nahiyesinde kayıp mallar, gaib mallar, beytül mal ve kaçak büyük başların gelirleri... (s:161).
	Gazze, Remle, Kudüs Şerif ve El-Halil (aleyhis selam) nahiyyelerindeki emlak ve vakıflar.. (s:81).

Osmanlı Metin	Türkçe Metin
	Mısırdaki emir ve vali olan Hoca Ahmet Keri'nin evlatlarına ve zürriyetine vakfı ve bunların vefatından sonra Halil İbrahim efendimizin türbesi lehine vakfı... (s:82).
	Ali bin El-Tuğmi'nin kendisi, çocukları ve zürriyeti için vakfı ve sonradan Haremi Şerif ve İbrahim Harem'i Şerifi için her birine yarım olmak üzere vakfı... (s:83).
	Musa bin Abdurrahman'ın ve ordu nazırı evlatlarından her ikisinin de evlatlarına ve vefatlarından sonra Haremi Nebi ve Haremi İbrahim'e herbirine yarısı olmak üzere vakfedilmesi... (s:268).
	Halil Şehrinde bulunan: Zaviye, bağ, okul ve mescid vakıfları... (s:93).

ŞAM BOLGESİ SALNAMLARI

1.				
Yıl (H.)	Yıl (M.)	Kaymakam'ın Adı	Vekil'in Adı	Sayfa
1306	1888	Ali Efendi	Ali Fevzi Efendi	704
1307	1889	Yahya Munji Efendi	Ali Rıza Efendi	796
1309	1891	Hasan Bey	Abdul Aziz Efendi	820
1312	1894	Mehmet Ferid Efendi (Rütbe: iki)	Mehmet Ebu Elhuda Efendi (Rütbe: öğretmen)	872
1313	1895	Mehmet Ferid Efendi (Rütbe: iki)	Mehmet Efendi (Rütbe: öğretmen)	912
1317	1889	Mehmet Ferid Efendi (Rütbe: iki)	Ali Fevzi Efendi (Rütbe: öğretmen)	650
1318	1890	Halil Hilmi Efendi (Rütbe: üç)	Ali Fevzi Efendi (Rütbe: öğretmen)	690
1319	1891	Halil Hilmi Efendi (Rütbe: üç)	-	742
1321	1903	Hamdi Bey	Halil Efendi	812
1322	1904	Mehmet Şafi Efendi	Abdel Kader Hikmet Efendi	833
1323	1905	Mehmet Şafi Efendi	Mehmet Selim Efendi (Rütbe: ازمیر بایه مجردی)	906
1324	1906	Mehmet Ferid Bey	Mehmet Selim Efendi (Rütbe: ازمیر بایه مجردی)	971
1325	1907	Mehmet Ferid Bey	Abdul Rahman Şefik Efendi	967
1326	1908	İhsan Selim Efendi	Abdul Rahman Şefik Efendi	967
1327	1909	İsmail Hakkı Bey (Rütbe: iki)	Mehmet Efendi (Rütbe: öğretmen)	874

2.						
Yıl (H.)	Yıl (M.)	Kudüs Şerif	Halil er-Rahman	Beyt Lehm	Suriye	Sayfa
1286	1869	Sancak	Kaymakamlık	-	Vilayet	202
1289	1872	Sancak	Kaymakamlık	-	Vilayet	254
1298	1880	Sancak	Kaymakamlık	Nahiye	Vilayet	74
1301	1883	Sancak	Kaymakamlık	Nahiye	Vilayet	49
1303	1885	Sancak	Kaymakamlık	Nahiye	Vilayet	59
1304	1886	Sancak	Kaymakamlık	Nahiye	Vilayet	60
1305	1887	Sancak	Kaymakamlık	Nahiye	Vilayet	56
1307	1889	Sancak	Kaymakamlık	-	-	796

3.				
Yıl (H.)	Yıl (M.)	Halil er-Rahman	Kudüs Şerif	Sayfa
1313	1895	Sancak	Vilayet	912
1319	1901	Sancak	Vilayet	742
1321	1903	Sancak	Vilayet	812
1322	1904	Sancak	Vilayet	833
1323	1905	Sancak	Vilayet	906
1324	1906	Sancak	Vilayet	971
1325	1907	Sancak	Vilayet	967
1326	1908	Sancak	Vilayet	967
1327	1909	Sancak	Vilayet	874

4.					
Kudüs Şerif Sancağı					
Halil er-Rahman Kadası (sınıf 3)			Yıl (H.)	Yıl (M.)	Sayfa
قضاء مذکورہ تابع	Köyler ve Çiftlik	Nahiyeler			
Kada mezkur	52	-	1313	1895	912
-	52	-	1319	1901	742
-	52	2	1321	1903	812
-	52	2	1322	1904	833
-	52	2	1323	1905	906
-	52	2	1324	1906	971
-	52	2	1325	1907	967
-	52	2	1326	1908	967
Halil er-Rahman Kadası (sınıf 2)			-	-	-
-	62	2	1327	1909	874

5.				
Kada Nefes Şam Şerif	Kada Hail er-Rahman	Nefes Halil er-Rahman Kasabası		
Hane	Adet	Sayfa	Yıl (H.)	Yıl (M.)
Nefes	3000	165	1288	1871
Cami	1	-	-	-
Mascidler	3	-	-	-
Tekke	3	-	-	-
Kilise	3	-	-	-
Mekteb	6	-	-	-
Şekirden	225	-	-	-
Mekteb	2	-	-	-
Şekirden	40	-	-	-
Dükkan	250	-	-	-
Han	4	-	-	-
Hamam	3	-	-	-
Fırın	18	-	-	-
Sabunhane	1	-	-	-
Boyahane	20	-	-	-
Karanta	1	-	-	-

FİRMANLAR

Firman 100/ S. 155

12 Apr. 1552

Order to the Defterdar of the Arab lands (Arabistan):

“At present the Emir of honourable Emirs Mehemmed, Beglerbeg of Damascus, may his good fortune endure, has sent a letter to My Threshold of Felicity and has reported that the sacred tombs of the Lord (Abraham) the Friend of the All- Compassionate, the Lord Isaac, and the Lord Jacob, peace be upon them, with their ladies, and the Lord Joseph, peace be upon him, are situated within a mosque. As their covers have fallen to pieces. And the above mentioned mosque has also fallen down in parts (?) and has become ruined..... I have commanded that... you shall have an estimate made... as to how money is required for repairing the covers on the [tombs of the] prophets... and the sacred mosque.... And submit a report.... ”.

Firman 103/ s. 158

23 Mar. 1583

Order to the Daftardar of Damascus:

“Mehemmed, who is the administrator of the waqf of the Lord (Abraham), the Friend of All- Compassionate [at Hebron], has sent a letter and has reported that from olden times the mausoleum- wardens (*türbedar*) at his illustrious tomb and the door- keepers (*bevveb*) at his sacred [*sepulchral*] chamber (*hücre*) were cunuches (javaşı). However, the cadis and the [waqf] administrations, coveting the money of the people from outside, have [now] given [these positions] to strangers (ecnebi). Since at the time of the pilgrimage men and women intermingle, the women do not find tranquility of mind during the pilgrimage. Hence the above mentioned offices should, as formerly, be given to cunuches.

I have therefore commanded that ... the offices of mausoleum wardens and door keepers shall be offered to cunuches as has been customary since olden times.... ”.

UNESCO DOSYASINDA YER ALAN TEHLİKELERİN SONUÇ BÜTÜMÜNDE İNCLENMESİ

Eski Halil Kentinin Dünya Mirasları Adaylığı Dosyasıyla İlgili UNESCO Raporu Dosyada geçen şekliyle Eski Kent'in özet olarak tanımı

Memlükler döneminde, 1250 – 1517 yılları arasında Eski Kent, yüksek kaliteli yerel kalker taşları ile yeniden inşa edilmiştir. Kentin ana merkezi; Surun ortasında kalan ve milattan önce Allah'ın elçisi İbrahim ve ailesinin mezarlarını korumak amacıyla inşa edilen El-Harem El-İbrahimi'dir.

Bu mekan, üç monoteist din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'a göre kutsal bir mekan olarak kabul edilmiş ve hacıların ziyaret mekanlarından biri haline gelmiştir. Aynı zamanda bu mekan, Kudüs ve Beyt Lehm ile birlikte Filistin'de mukaddes üçgen olarak kabul edilmektedir.

El-Halil şehrinin tarihi Miladi birinci yüzyıla ve belki de çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Kent'in çok yakınında bulunan Tel Rumeida'da, eski medeniyetlerden kalma yerleşim birimlerine ait kalıntılar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının tarihi üç bin yıl öncesine dayanmaktadır. Buranın Hristiyan hacıların merkezi olduğuna dair miladi dördüncü yüzyıla dayanan kanıtlar sunulmuştur.

Kentin etrafındaki tepeler, bu Memlük Kenti etrafını çevreleyen doğal bir kale vazifesi görmektedir. Sularla dolu verimli vadiler de kenti arka tarafta kalan çölden ayırmışlardır. Aynı zamanda kent, Sina ve Güney Filistin ile Ürdün'ün doğusu ve Arap Yarımadasının kuzeyi arasında ticari kafilelerin geçiş yollarının kesişme noktasındadır.

Daha sonra gelen Osmanlı döneminde (1517-1917); şehir kendisini çevreleyen bölgelere doğru gelişmiş ve bir çok yeni mimari yapılar şehre eklenmiştir. Tek katlı evler yerine, çok katlı evler ve yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kentin Memlûk tarzı yapısı; etnik, dini ve mesleki topluluklara dayalı mahalle ve bölgelerin hiyerarşik bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.

Eski Kent'ten günümüze kalan yapılar; 1834 yılında yapılan askeri operasyonlar ile 1837 ve 1927 yıllarında meydana gelen iki depremin etkilerini üzerlerinde taşımaktadır. 1965 yılında Harem'den genişletme çalışmaları yapılmış ve El-Harem El-İbrahimi etrafındaki mahalleler yıkılmıştır.

1967 yılından itibaren de; Kent'te Yahudi yerleşimcilerin etkisi başlamıştır (bölgede iki Yahudi yerleşkesi bulunmaktadır). Bunun yanı sıra Kent'te bulunan bazı binalar yıkılmış ve kentin etrafında yeni modern yerleşim bölgeleri oluşturulmuştur.

Mülkiyetin Cinsi

1972 yılı Birinci Dönem Dünya Mirasları Antlaşmasına göre, mülkiyet tek bir bölgeden ibarettir, Dosya alınma yeri ve tarihi – Dünya Mirasları Merkezi – 30 Ocak 2017.

Adaylık Dosyasına Genel Bakış

Eski Kent, 30.01.2017 yılında normal kategoride bir dosya olarak adaylığa alınmıştır. 2017 yılının Temmuz ayında Polonya'nın Kharkov şehrinde yapılan Dünya Miraslar Konseyinin 41. oturumunda adaylık konusunun karara bağlanabilmesi için, 09.03.2017 tarihinde normal işlemler kategorisinden acil işlemler kategorisine alınmıştır. Yapılan bu değişikliğin birkaç sebebi vardır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Halil Kentinde yapılan sistematik ihlallerle ilgili olarak genel müdürlüğe gönderilen tepki mektuplarının hiçbir etkisi olmuyordu.

Söz konusu mülkiyetlere zarar verecek şekilde yapılan İsrail saldırılarının, bu mülkiyetlerin orijinalliğine ve bütünlüğüne etki etmesinden endişe duyuluyordu.

Saldırıların yoğunlaşarak artması ve sistematik hale gelmesi, kültürel mirasların özelliklerine, orijinalitesine ve güvenliğine olumsuz etki etmesinden korkuluyordu.

Bazı saldırıların onarılamaz etkileri oluyor ve bu mirasların özelliklerine ve orijinalitesine çok büyük zararı oluyordu.

22.03.2017 tarihinde ICOMOS; taraf devletlerden, değerlendirme prosedürlerinin değiştirilmesine yol açan şartlar ve 2017 yılının Ocak ayının sonlarında sunulan adaylık dosyası tarihinden bu yana meydana gelen yeni zararlar ve tehditlerle ilgili olarak ve yapılan bu prosedür değişimini haklı gösterecek ek bilgiler sunulmasını talep etti. Bunun

yanı sıra sözkonusu mirasların korunmasını güvence altına alabilmek için, bu miraslara telafi edilemez zararlar verebilecek ani saldırıların önlenebilmesi için, Dünya Miraslar Komitesinin alacağı kararın ne kadar önemli olacağı konusuna vurgu yaptı.

Taraf devletler heyeti 22.04.2017 tarihinde bu talebi aşağıdaki şekilde cevapladı:

Dosyanın teslim alındığı tarihten itibaren, bu mirasların fiziksel ve estetik olarak orijinalitesine etki eden bir kaç saldırı yaşanmıştır. Bu saldırılar, sistematik olarak yapılan saldırıların bir parçasıdır, detaylar aşağıdaki gibidir:

Dosyanın bu kategoride listeye alınması, söz konusu mülkiyetleri, Dünya Miraslar Antlaşmasına göre Uluslararası Koruma Kriterleri altına alacaktır.

Aynı zamanda listeye alınma, Dünya Mirasları Komitesi'nin bu mülkiyetleri kontrol etmesine imkan sağlayacaktır. Yapılan bu işlemler, reel olarak meydana gelebilecek zararların azaltılmasını sağlayacaktır.

Teknik Değerlendirme Heyeti

ICOMOS söz konusu mirasları ziyaret etmek için girişimlerde bulunmuş ve Haziran ayına kadar ziyaretleri gerçekleştirebilmek için gereken işlemleri tamamlamaya çalışmıştır. Ancak daha sonra bu ziyaretleri yapmanın mümkün olamayacağını esefle öğrenmiştir. Halil kentinin İsrail kontrolü altındaki H2 bölgesine seyahat etmek yasaktır ve listeye alınan miraslar bu bölgede kalmaktadır.

Heyetin Raporu Kabul Tarihi

26.05.2017'dir.

Aday Mülkiyetin Tanımı, Özellikleri ve Dosyadaki Eksiklikler

Adaylık dosyası, Eski Halil Kentinin Memlûkler ve ilk Osmanlı dönemleri ile İslami tarihine odaklanmış, Kentin dönemsel yapılanmasını ortaya koymuş, özellikle de meydanlar, mahalleler ve aile evleri arasındaki bağlantı ile Memlûkler ve Osmanlının ilk dönemlerindeki gelişimi ve Kentin şahit olduğu uygarlık yapısının kademeli gelişimi ele almıştır.

Bu bilgiler son derece genel bilgilerdir. Ayrıntılı planlar ve fotoğraflarla desteklenmemişlerdir. Kentin zaman içerisindeki değişimi ve adaptasyonu açık bir şekilde belirtilmemiştir. Özellikle de Memlûk döneminden önce uygulanmış olan yapı yöntemlerine değinilmemiş; buna ek olarak iki yüz yıl boyunca ve özellikle de son dönemlerde meydana gelen değişikliklerden bahsedilmemiştir. Dosyaya Osmanlının son dönemlerinden kalma, 20 yüzyılın ilk yarısına ait, bir kaç eski resim eklenmiştir. Ancak bu resimlerin günümüzde mevcut olan Eski Kent ile bağlantısını ortaya konulmamıştır.

Netice itibariyle yapılan tanımlama genel bir tanımlamadır. Dosya bir çok yönden net ve anlaşılır değildir. Alan ziyareti yapmaksızın ki bu mümkün değil; mülkiyet üzerinde bulunan bazı belirgin özellikleri dosya üzerinden anlamak mümkün değildir.

Eski Kent Meml  kler döneminde kentsel planlama açısından üç bölgeye ayrılmıştır:

- El-Harem El-  brahimi bölgesi.
- Vadinin ayırdığı ve güneye doğru uzanan Zeytun mahallesi bölgesi.
- Şeyh Ali Bekka bölgesi. Bu bölge ayrı bir bölge olup tarihi merkezi kuzey doğusunda bulunmaktadır.

Ancak adaylık dosyasında bu bölgelerin belirgin özellikleri bulunmamaktadır.

Bölgeler birbirlerine, üzerlerinde havalandırma ve aydınlatma menfezleri olan kavisli kemerlerle kaplı ana caddelerle ba  lanmaktadır. Ancak en önemli iki ana arter, Meml  k kentini   vreleyen vadi boyunca uzanan ve eski Kudüs yoluna ba  lanan,   ehitler Caddesi ile doğudan batıya Eski Kent'in ana eksenini olu  şturan El-Kasaba Caddesidir.

Bu ana yollardan dar ve dolanba  lı tali yollar ayrılarak, ana bölgeleri küçük meydanlara ba  larmı  lardır. Bu alanlardan da evlere ulaşan küçük yollar ve sokaklara ayrılmışlardır. Bu yapılanmanın Meml  k tarzı kentsel planı yansıttığı s  ylenebiliriz. Bu sokakların ve evlerin bir çoğunun yapım tarihi, miladi 11. yüzyıl Haçlılar dönemi veya ondan önceki 7. yüzyıl Emeviler dönemidir.

Adaylık dosyasında bu yolların haritalar ve hava fotoğraflarından g  r  lebildi  ine işaret edilmiş ancak bu belgeler dosyaya eklenmemiştir. Kent'te hala mevcut olan Meml  k yapımı yolların oranı belirtilmemiştir.

Söz konusu bu üç bölgeden her biri; etnik, ataerkil ailele, dini ve mesleki yapılanmaya göre mahallelere bölünmüştür. Etnik tarihi mahallelerin yanısıra; Hristiyan mahallesi, Yahudi mahallesi gibi dini mahalleler ve cam imalatı yapan (Camcılar "Kazzazin Mahallesi") gibi mesleki mahallelere de bölünmüştür.

Adaylık dosyasında, tampon bölgede bulunan iki mahalle ile birlikte tam 30 mahalle olduğundan bahsedilmiştir. Ancak bu farklı bölgelerin hangi yollarla birbirleriyle bağlantılı olduğuna değinilmemiştir. Bölgelerin   zellikleri net olarak zikredilmedi  inden, dosyada sunulan bilgilere göre, bu farklı bölgelerin hangi yöntemle birbirlerinden ayrılabilece  ine karar vermek çok zordur.

Başta   ar  ılar olmak üzere, Kentteki değişik bölgeler arasındaki etkileşimi sağlamak amacıyla her mahalleye ticari bir uzmanlık payesi verilmiştir. Günümüze kadar gelen bu ana çarşılar şunlardır: El-Kazzazin (Camcılar   ar  ısı), El-Lehhamin (Kasaplar   ar  ısı), El-Hasriyye (Hasırcılar   ar  ısı – Hasır, kilim ve halı ticareti); Ez-Zeyyatın (Yağcılar   ar  ısı – Zeytin ve Susam ya  ı,   plik  iler, Yo  urt  ular (Süt   r  nleri), Sedef  iler ve Attar'lar   ar  ıları.

Kent'te iki tip   ar  ı bulunmaktadır: Dükkanlar ve küçük atölyelerle   vrili açık alanlar (Meydanlar) ile her iki tarafında dükkanlar ve küçük atölyeler bulunan caddeler.

Dosyada bu pazarların o dönemlerde nasıl canlı kaldığı açıklanmamıştır. Eski fotoğraflarda caddelerin ve çarşıların son derece kalabalık ve canlı olduğu görünürken, yeni fotoğraflarda bu çarşılar boş görünmektedir.

Her mahallenin içerisinde aile evleri olarak bilinen ve “Hoş” adı verilen, avlulu konaklar vardır. Bu konaklar ana caddeye açılan avlu etrafına yapılmış sıralı evlerden ibarettir. Aile yapısına göre bu konakların dizaynı değişiklik gösterir ve karmaşıktır. Ailenin asırlar boyunca süregelen gelişim ihtiyaçlarına göre şekil almışlardır. Bu konakların çoğu iki veya üç katlıdır. Zemin kat genellikle hayvan barınağı ve depo olarak kullanılır.

Adaylık dosyasında Halil Kentinin tarihi konaklarına belirli bir kategoride ele alınmış ve Lübnan’ın Trablus şehrindeki konaklarla aralarında benzerlik olduğu söylenmiştir. Bu özellikleri desteklemek amacıyla; dosyada bu konakların mimari planları, iç ve dış dizaynlarını gösteren ve konakların caddelerle mekansal ilişkilerini ortaya koyan resimler bulunmamaktadır.

Memlûkler döneminde yapılan veya restore edilen ve günümüzde hala mevcut olan kamu binalarının birçoğunda mescitler, namazgahlar, hamamlar vs..... bulunmaktadır.

Kentin en belirgin alameti ve özelliği, şehrin merkezide olan El-Harem El-İbrahimi’dir. Hali hazırda mevcut olan binayı oluşturan unsurlar Memlûklerden çok uzun zaman önceki döneme dayanmaktadır.

Söylenildiğine göre El-Harem El-İbrahimi; Peygamberler İbrahim ile eşi Sara’nın ve çocukları İshak ve Yakub ile eşleri Rıfka ve Lika’nın ve Yakub’un oğlu Yusuf’un kabirlerini kapsamaktadır. Bu nedenle bu bölge; İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin üçünde de kutsal sayılmaktadır.

Dosyada El-Harem El-İbrahimi ile ilgili olarak, her ne kadar monoteist dinler olan İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin üçüne işaret edilse de İslami Miras olarak kabul edilen bu mekanın, Yahudilik ve Hristiyanlık dönemine yeteri kadar ışık tutulmamıştır. Halbuki bu dinlerle ilişkisini ortaya koyan kuvvetli delil kabul edilebilecek kalıntılar bulunmaktadır. Bu kutsal kentin; hacıların merkezi olduğuna, Kudüs ve Beyt Lehm ile birlikte kutsal üçgeni oluşturduğuna işaret edilmiş ancak bu bağlatının kente yansımalarının nasıl olduğundan bahsedilmemiştir.

Memlûk kent planının en önemli özelliklerinden biri de kentin isale hattı sistemidir. Şehrin etrafında bulunan su kaynaklarından sağlanan sular, kanallar vasıtasıyla su depolarına, fışkiyelere ve hamamlara ulaştırılmıştır.

Özetle ifade edersek; adaylık dosyası Memlûkler dönemine odaklanmış, Tel Rumayda ile Eski Kent sınırları içerisinde bulunan; tarihleri Kenanlılar, Romalılar ve Haçlılar dönemine uzanan, mağara ve kuyular gibi bazı bölgeler ele alınmamıştır.

Adaylık dosyasında sadece Meml  kler ile erken Osmanlı dönemine odaklanılmıştır. Halbuki Tel Rumayda bölgesinde, tarihi milattan önce 4000 yılına ait olan, çok daha eski yerleşkeler bulunmaktadır. M.  . 2200 yılında büyük ve sağlam surlar yaparak Kenaniler şehri geliştirmiştir. Daha sonraki dönemlerde, M.  . 11 ve 10. yüzyılların sonlarında burası medeni ve gelişmiş bir yerleşke olarak yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Buna rağmen Tel Rumayda adaylık dosyasında bulunmamaktadır.

Adaylık Gerekçeleri

Aday gösterilen mülkiyetin tahmini ayrıcalıklı uluslararası değeri ve bu değeri belirleyen özellikler ile Dünya Mirası Listesinde yazılı olan diğer özelliklerin bir kombinasyonu, geçici ve diğer listelerde olan özellikler ile karşılaştırılmıştır.

Bu   zellikler aşağıda belirtilen üç ana kriter üzerine kurgulanmıştır:

Kriter II:

Değişik kültürleri barındıran bir şehir olması.

Hacıların ziyaret ettiği bir şehir olması.

El-Harem El-İbrahimi'nde değişik mimari katmanların bulunması.

Kriter VI:

şehrin planlama ve kentsel dokusu.

Mimari sınıflandırması.

Kriter IV:

şehir kutsal bir şehir ve hacıların merkezi olması.

Manevi değerlerin burada toplanması ve farklı inan  lara ev sahipliği etmesi.

ICOMOS genel yaklaşımı kabul ederken, tanımlanmış olan genel özelliklerin; aday şehri gerçek anlamda tanımlamaya yeterli olmadığını belirtmiştir.

Eski Halil Kentinin diğer şehirler ile karşılaştırması yapılırken, aynı coğrafya ve aynı kültür bölgesine ait olan şehirler seçilmiştir. Bu şehirler Arap coğrafyasında veya Arap coğrafyası dışında olup aynı kültürel bölgeye ait olan şehirlerdir.

Seçilen mülkiyetler, dini grupların niteliğine göre değil, tarihsel dönem ve kriterlere göre ayrı olarak değerlendirilmiştir.

Karşılaştırma analizlerinin çok kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz. Mülkiyetin tanımlanması ve bir takım özel niteliklerle tam olarak karşılaştırılmasında kullanılan metodoloji, çıkarılan sonuçları zayıflatmaktadır.

Netice olarak geline en nokta; şehirler ve kentlerin, etnik, dini ve mesleki guruplara dayalı olarak birbirinden ayrı mahallelere bölünmüş olmasıdır. Arap coğrafyasında ve İslam aleminin büyük bir bölümündeki tarihi şehirler ve şehir merkezlerinin bu şekilde tanımlandığını görebilirsiniz. Örneğin şam'ın Eski Kenti 1979 (kriter: (i), (ii), (iii), (iv) ve (vi)), Halep Eski Kenti 1986 (kriter: (iii) ve (iv)), Tarihi Kahire 1979 (kriter: (i), (v) ve (vi)), Kudüs Eski Kenti

ve surları 1981 (kriter: (ii), (iii) ve (vi)), Fas şehri 1981 ((ii) ve (v)), İstanbul'un tarihi bölgeleri 1985 (kriter: (i), (ii), (iii) ve (iv)) bu şehirlere birer örnektir.

Bu mülkiyet ve mirasların çoğunda, yenileme operasyonlarından dolayı eski mahalleler özelliklerini yitirmiş ve ortadan kalkmışlardır. Ancak Eski Halil Kentinde; kutsal özelliklere haiz olması nedeniyle, kentsel dokuya müdahalelerin kısmen de olsa engellenmesi ve koruma altına alınmasından dolayı mahalleler hala tarihi özelliklerini korumaktadır.

Örneğin; zengin Memlük mirasını barındıran bölgelerdeki Kahire, Şam, Kudüs ve Halep gibi diğer tarihi şehirleri ele alırsak; bu şehirler Osmanlı döneminde büyük bir gelişmeye şahit olmuş ve bu durum kentsel dokunun köklü olarak değişmesine neden olmuştur. Eski Halil Kentine gelince, burada yapılmış olan değişiklikler daha azdır, şehrin kentsel dokusu ve Memlük tarzı şehir planı üzerinde kayda değer bir etkisi olmamıştır.

Bu durum; Eski Halil Kentinde bulunan ve günümüze kadar ulaşan detaylara veya Osmanlı döneminde gelişen birçok Memlük şehrinde halen korunmuş olan detaylara uygun olarak kayıt altına alınmamıştır.

Eğer Eski Halil Kenti, günümüze kadar korunmuş olan tek Memlük kenti ise, daha belirgin detaylara ve daha anlaşılır açıklamalara ihtiyaç vardır.

Konuyu yerleşim açısından ele alırsak; göreceli olarak bilindiği üzere, Arap alemindeki şehirlerde, toplu yerleşim sisteminin, aynı aile fertlerinin bir konağı paylaşması şeklinde ortaya çıkmasına rağmen, Halil şehrinin ataerki konakları sınıflandırma açısından diğer tarihi şehirlerin çoğundan daha farklıdır. Halil şehrindeki tüm konaklarda üstü açık bir orta avlusu vardır.

Halil şehrine tek benzeyen Trablus şehrinin yapı tarzıdır. Ancak bu benzerlik planlarda ve karşılaştırmalı ayrıntılarda çıkmamaktadır.

Dosyada verilen detaylı bilgiler, sonuçları etkileyebilecek derecede yeterli değildir. Halil konaklarının sınıflandırması ve asimetrik yapı yöntemi, Arap ve İslam aleminde tek değildir. 19. yüzyıl boyunca Akdeniz havzasında uygulanan geleneksel kentsel dokuların bir çoğu bu özellikleri taşımaktadır. Bu kentsel dokunun oluşmasına etki eden bir çok faktör vardır. Mevsimsel ve topografik şartlar da bu etkenlerden birkaçıdır.

Mimari çizimler, cepheler, kesitler ve konak örneğinin görevsel dağılımını gösteren grafikler, dosyada sunulan kanıtları desteklememektedir.

4. Kriteria gelecek olursak; insanlık tarihini yansıtan şehirler açısından Trablus şehriyle arasındaki karşılaştırma Memlükler dönemini şehir dizaynının yeniden yapılandırılmasından kaynaklanmaktadır. Kentsel gelişimi etkileyen son dramatik değişiklikler nedeniyle Memlük özelliklerinin şehrin yapısını tam olarak yansıtmadığı söylenebilir. Kahire, Kudüs, Dimaşk ve Halep gibi diğer Memlük şehirleri daha büyük

olmalarına rağmen, bu şehirlerin de Memlûk dönemini tam olarak yansıttıkları söylenemez.

Adaylık gerekçelerini desteklemek açısından, dosyada önemli detay eksiklikleri vardır. Eski Halil Kentinde bulunanlar, bu gerekçeleri desteklemek açısından önemli birer örnek teşkil etmektedir. Eski Halil Kentinde bulunan örnek binalar ve mimari planlar bunun en önemli kanıtları olarak ele alınabilir.

Kent'te değişik mimari katmanlar bulunmasının, Arap aleminde bulunan tarihi şehir ve merkezlerden çoğunun ortak özellikleri olduğunu kabul etsek bile, İbrahim Camisi gibi tek bir yapı üzerinde toplanan değişik mimari katmanlar açısından Halil şehrinin bir ayrıcalığı vardır. Diğer özellikler açısından meseleye bakarsak, mimari katmanların başka bir çok miraslarda da ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Kentin dini topluluklar açısından önemini göz önüne alırsak; Eski Halil Kenti, monoteist üç ayrı dinin ortak kutsalını barındıran yegane şehir olarak gösterilebilir. Bu özelliği de, söz konusu üç ayrı din tarafından kutsal sayılan Allah'ın Peygamberi İbrahim, eşi Sara, çocukları İshak ve Yakup ile eşleri Rıfka ve Lika'nın kabirlerini barındırıyor olmasıdır. ICOMOS bu gerekçeyi desteklemek istemiştir. El-Harem El-İbrahimi, üç dinin çeşitli ritüelleri ve uygulamaları paylaşmasına olanak tanıyan benzersiz bir yapı olarak ele alınmıştır. Ancak bu durum şehrin tamamı için geçerli değildir.

Konuyla ilgili olarak detaylı bir karşılaştırma yapılmış olmasına rağmen, Eski Kent'in tamamı yerine sadece belirli yönleri ve özelliklerini ele alan karşılaştırma yöntemi, bazı anlaşılması zor sonuçlar doğurmuştur. İbrahim Camisi değişik mimari katmanlara ve tek başına dini toplumlar nezdinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmasına rağmen, bu durum şehrin tamamı için bir gerekçe olarak gösterilememiştir.

Kentin tamamı konusuna gelecek olursak; yapılması gereken şey, diğer şehirlerde olduğu gibi Osmanlı döneminde ekleme yapılamayan Memlûk binaları ve kent planını korumak; Memlûkler tarafından yapılan binaları ve kentsel dokuyu muhafaza etmektir. Aynı zamanda; benzerleri şu anda sadece Trablus'un bazı bölgelerinde ve çok az sayıda olan, Memlûk dönemi evlerini korumak gerekmektedir.

Dosyadaki Eski Kent hakkında detaylı bilgi eksikliği ve Memluk kent özelliklerinin görünüp görünmediği, yapılan karşılaştırmaların anlamayı zorlaştırmaktadır.

Eski Kent'in, Memlûk Kenti olarak tarifinde başka bir zayıf nokta daha vardır. Kent'in tarihi Memlûkler döneminin en az bin yıl ve belkide daha öncesine dayanmaktadır. Aday olarak gösterilen bu kentin yeryüzünde iskan edilen en eski kentlerden biri olduğu kabul edilmektedir.

Halbuki adaylık dosyası, tarihin küçük bir bölümüne odaklanmaktadır. El-Harem El-İbrahimi'nin ilk yapı tarzı ele alınmaksızın, sadece Memlûkler dönemine odaklanılmaktadır.

Bunun yanısıra Kenti çevreleyen Tel Rumayda ve diğer tarihi bölgeler dosyada ele alınmamıştır.

Ayrıca kentsel yerleşimlerin M.Ö. 2200 yılından, Osmanlı döneminin sonuna kadar yayılmış olduğu kanıtlanmıştır ve bu durum üç monoteist dinin evriminin bir kanıtı olarak ortada durmaktadır.

Mevcut Memluk formuna odaklanan adaylık dosyasına dayanarak; ICOMOS verilen detayların, kent planının ve diğer Memlûk dönemi binalarının ayırt edici niteliğini göstermek açısından yetersiz olduğunu düşünmektedir.

ICOMOS, karşılaştırmanın Dünya Mirasları Listesi'ne adaylık konusunda yeterli gerekçelere sahip olmadığını düşünmektedir.

Mülkiyetin Ayrıcalıklı Uluslararası bir Değer Taşımalarının Gerekçelendirmesi

Mülkiyet, aşağıdaki nedenlerden dolayı Taraf Devletlerce kültürel miras olarak edilmektedir:

Eski Halil Kenti özeldir ve tam anlamıyla ayrıcalıklıdır. Halil Kenti, bu kentte yaşamış olan halkın insani değerlerinden esinlenerek ortaya çıkmış olan benzersiz kentsel ve mimari özelliklerin iyi korunmuş bir örneğidir.

Memlûk ve Osmanlı dönemlerinden beri süregelen kentsel ve mimari dokuyu yansıtmaktadır. El-Harem El-İbrahimi, insanlık tarihinde yaşanan önemli dönemleri ortaya koyan, ayrıcalıklı bir yapı olarak ön plana çıkmaktadır. Kent, bölgedeki ana ticaret yollarının kesiştiği bir lokasyonda olmanın ayrıcalığını da yaşamış;

Değişik kültürel altyapıya sahip olan etnik ve dini toplumların buluşma noktası olmuştur. Bu durum asırlar boyunca toplumsal ekonomik ve kültürel değerlerin en üst seviyede paylaşıldığı bir yer olmasına imkan sağlamıştır.

1965 yılında kentin bazı bölgelerini etkileyen saldırıların sebep olduğu tahribata rağmen; kentin genel olarak iyi korunduğunu söylemek mümkündür.

ICOMOS Eski Halil Kentinin bazı özellikleri olarak belirtilen bir takım gerekçelerin yeterince izah edilemediğini düşünmektedir. Özellikler ve istisnalar neden bütünlük ve tutarlılığını zaman içinde koruyan ve belirli kültürel geleneklere sahip diğer şehirlerle ya da yalnızca aday dosyasında sunulan Memlukler çağına ilişkin gerekçelere odaklanan bir zaman dilimiyle sınırlı tutulmuştur.

Aday dosyasında, özellikle kentsel oluşum ve mahallelerin tanımlanması konularında, Memlûk kent tarzı özelliklerine değinilmiştir. Bu özelliklerin, zaman içerisinde, aynı coğrafi bölgede olan diğer şehirlerde olmayan bir tarzda devam ettiğinden bahsedilmiştir. Çünkü bu şehirler Osmanlı döneminde büyük oranda değişime uğramışlardır.

ICOMOS'un Halil Kentini, Memlûkler dönemi kent planlamasının güzel bir yansıması olarak kabul etmesine rağmen, bu durum aday dosyasında belirtilen gerekçelere dayanılarak sunulan detayların seviyesi açısından, ayrıcalıklı olarak kabul edilmesine imkan sağlamamaktadır. Çünkü Memluk dönemi oluşumu fikriyle, aslında mevcut olan arasında, sağlam bir bağlantı kurulamamıştır.

El-Harem El-İbrahimi'nin de muhtelif tarihi dönemleri yansıtmaları; üç monoteistik dinin ibadetlerini ve dini ritüellerini yaptıkları ortak uluslararası bir değer olmasına rağmen, bu gerekçeler adaylığa temel olan şekli ile Kentin tamamına uygulanabilecek gerekçeler değildir.

Buna ek olarak, ICOMOS, Halil Kentinin sadece Memlûk döneminde değil, aynı zamanda üç monoteistik din ile olan derin ilişkisiyle de zengin ve uzun tarihi dikkate alınarak Dünya Mirası Listesi'nde daha büyük bir potansiyele sahip olduğunu düşünmektedir.

Bunu gerçekleştirilmesi için mülkiyetin, Memluk Kasabası'nın bir çekirdeği olarak, Tel Rumeida ve diğer önemli alanları kapsamaları ve ayrıca adaylık dosyasında adı geçen üçüncü alan olan Şeyh Ali Bakka alanını da içermesi; caddeler ve caddelere cephe olan tek katlı binaların gerçek özelliklerini yansıtmaları gerekmektedir.

Özgünlük ve Bütünlük

Önerilen bölge sınırlarının bütünlüğünün; bazıları kısımları günümüze kadar gelmiş olan sur ile evleri birbirine bağlayan Memlûk dönemi boyunca Halil kentinde süregelen kentsel doku sınırlarıyla örtüştüğü söylenebilir.

Bu tanım, gezginlerin rivayetlerine ve mimari etütlere dayanıyor gibi görünmektedir. Ancak tanımlamayı belirleyecek ve gerekçelendirecek detaylı planlar ve haritaların sunulmaması, sınırlama mantığını yorumlamayı zorlaştırmaktadır.

Buna ek olarak Şeyh Ali Bakka bölgesi, Eski Kent sınırları kapsamı dışında tutulmuştur. Bu nedenle, Osmanlı ve Memlukler dönemi boyunca Eski Halil Kentinin süregelen dokusunun sınırlarını açıklayacak detaylı haritalar gibi daha fazla delil sunulmasına ihtiyaç vardır.

Adaylık dosyasında tarihi mülkiyetlerin çoğunun sağlam olmadığı teyid edilmiştir. Başta El-Harem El-İbrahimi olmak üzere, altmışlı yıllarda, bu mülkiyetlerin büyük bir kısmının, İsrail ordusu tarafından tahrip edildiği itiraf edilmiştir. 1994 yılında İsraili bir yerleşimci tarafından yapılan katliamdan sonra El-Harem El-İbrahimi İsrail askeri operasyonlarına maruz kalmış ve İsrail burayı bölümlere ayırmıştır.

Harem'in bölümlere ayrılması ve Eski Kent içerisinde kurulan barikatlerin, bölgenin orijinalitesi üzerinde olumsuz etkisi olduğu söylenebilir.

Dosyada geçen metinde de belirtildiği gibi, bu mirasın H1 ve H2 olarak ikiye bölünmesi, mülkiyetin tarihi özelliklerini tehdit etmektedir. Adaylık dosyasında aynı zamanda, İsraili

yerleşimcilerin etkisine ve yolların kapatılmasının kentin planının tam olarak anlaşılmasına engel olduğu konularına detaylı olarak değinilmiştir. El-Harem El-İbrahimi ile bir yahudi yerleşkesi olan Kiryat Erbaa'yı birbirine bağlayacak bir yol yapımı için, bir çok tarihi bina İsrail otoritesi tarafından yıkılmıştır. Sistematik olarak yapılan İsrail saldırılarının mülkiyet üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Yapılan saldırı ve düşmanlıklar bu tarihi ve kültürel miras üzerinde tahribata neden olmaktadır. Tüm bu olayların mirasın orijinalitesi üzerinde olumsuz etkileri vardır ve bu etkilerin bazılarının geri dönüşümü imkansızdır.

Bölgede alan çalışması yapılamamasından dolayı ICOMOS'un bu mirası tam olarak değerlendirebilmesi ve zayıflatıcı olasılıkları belirlemesi mümkün olmamaktadır.

Özgünlük

Adaylık dosyasına göre mülkiyet özgünlük şartlarını karşılayabilir niteliktedir. Çünkü günümüze kadar korunabilmiş kültürel bir değeri yansıtmaktadır ve bu uluslararası değerler açısından temel bir etken oluşturmaktadır. Detaylar açısından ele alacak olursak, dosyada geçen metin; şekil ve dizayn itibarıyla Memlûkler dönemine ait olup, büyük ölçüde değişime uğramadan kalmış olan, Eski Kent'in yapısına, mekansal düzenlemesine, su sistemine işaret etmektedir. Aynı zamanda Eski Kent'te yapılan restorasyon ve koruma çalışmalarında halen klasik malzemeler kullanılmakta olduğuna, Memlûkler ve Osmanlı döneminde kullanılmakta olan malzemelerin kullanımına devam edildiğine değinilmiştir.

Bu tezi doğrulamak ve kent sınırlarının Memlûkler ve Osmanlı dönemindeki sınırlarla nasıl uyduğuna açıklayabilmek için daha fazla detaya ihtiyaç vardır. Korunagelen binaların ve su isale sisteminin Memlûk yapıları olduğuna dair daha fazla açıklayıcı resim ve planlara ihtiyaç vardır. Aynı zamanda, Eski Kent'te doksanlı yıllardan itibaren ve daha önceki dönemlerde yapılan restorasyon ve koruma çalışmalarıyla ilgili daha fazla detaylı bilgi verilmesine ihtiyaç vardır.

Alan çalışması yapılmaksızın, ICOMOS'un mülkiyetin özgünlüğünü tam olarak değerlendirebilmesi ve muhtemel olumsuzlukları öngörmesi mümkün olmamaktadır.

Derecelendirmede Dikkate Alınan Kriterler

Mülkiyet aşağıda belirtilen kriterlere dayanılarak adaylığa gösterilmiştir:

Kriter II

Taraf devletlerce gerekçe olarak gösterilen bu kriter göre; Eski Kent dinsel ve etnik çeşitlilik tabanında, özellikle de İbrahim peygambere dayanan değerler ve gelenekleri barındırması açısından ayrıcalıklı toplumsal bir örnek olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda, tüm mahalleri kent ile birbirine bağlayan El-Harem El-İbrahimi ile somutlaşan muhtelif tarzların ve geleneksel etkenlerin bir birikimi olarak ön plana çıkmaktadır.

ICOMOS'un Eski Kenti, değişik kültürel toplumları açık bir şekilde kapsayan ve bu toplumların fikir alış verişi neticesinde yapı tarzı ve şekli itibarıyla bu toplumları tam olarak

yansıtan bir miras olarak kabul etmesine rağmen adaylık dosyası bu durumu tam olarak açıklayan detaylardan yoksundur.

Eski Halil Kentinin kentsel planlamasının, bir nevi şehir halkı ile arasındaki sosyal ilişkiler haritası olduğuna değinilmiştir. Tüm mahallelerde bulunan yerleşimciler arasındaki sosyal ilişki sistemi ve yol sistemi kapsamında, değişik mahalleler ve halk arasındaki sosyal ilişkiler, açık bir biçimde ortaya konulmuştur.

Bunun yanı sıra, aynı alan içerisinde yaşayan etnik grupların değişik kültürleri paylaşması da Eski Kentin kentsel dokuna yansımıştır.

Ancak mahallelerin geçmişte nasıl olduğu, halen ayrıcalıklı olup olmadıkları ve bir alanın sözkonusu mülkiyet kapsamına neden ve niçin alınmadığı yeterince açıklanamamıştır.

El-Harem El-İbrahimi kendi tarihi ile bağlantılı olan değişik bir çok tarzı ve mimari katmanları yansıtmaktadır. Ancak dosyada, tüm kent aday gösterilmiş olduğundan, bu kriter kentin tamamına uygulanmalıdır.

ICOMOS, sunulan kriterin bu kadar kapsamlı olduğunu düşünmemektedir.

Kriter IV

Eski Halil Kentinin, 12. ve 15. yüzyıllar arasında yaşanan “Altın Çağ” boyunca, Ortadoğu’da gelişen şehirler arasındaki en güzel örneği oluşturmamasından dolayı, taraf devletler bu kriteri gerekçe olarak göstermişlerdir. Kentte bulunan kentsel yapılar Memlûklüler dönemine aittir ve Osmanlı döneminde bu yapılara ikinci kat sistemi getirilmiştir. Eski Kent; tarihi kentsel dokuyu belirgin olarak koruyan, kentsel yapının yegane örneklerinden biridir. Memlûkler dönemine ait olan tarihi kentsel yapı, oluşum ve konut modelleri açısından iyi bir şekilde korunmuştur.

Eski Kentin yerleşim alanları ataerkil konak sistemi üzerine inşa edilmiştir. Bu durum, Arap ve İslam şehirlerinde bulunan bilinen yerleşim sistemlerinden farklı, benzersiz bir sistem örneği olarak ön plana çıkmaktadır.

ICOMOS, adaylık dosyasında verilen detayların ve yapılan kıyaslamaların halen mevcut olan Memluk binalarının ve yapılarının mahiyetini tam olarak ortaya koymadığını düşünmektedir. Erken ve geç dönem kentsel yapılanma arasındaki bağlantı nasıl kurulmuştur ve bu bağlantı Ortadoğu bölgesinde büyük oranda yaygınlaşan kentsel sistemin bariz bir örneği olarak kenti nasıl yansıtmaktadır, bu konulara yeteri kadar açıklık getirilememiştir.

ICOMOS, sadece Memluk dönemine odaklanmanın, Halil Kentinin medeni tarihinin potansiyel yönlerini tam olarak ele almadığını düşünmektedir.

ICOMOS, bu kriterin adaylık için bir gerekçe olduğu hala düşünmemektedir.

Kriter VI

Bu kriterin Taraf Devletler tarafından göz önüne alınmasının temeli bin yıl öncesine dayanmaktadır: Halil kenti, peygamberlerin ziyaret ettiği, yaşadığı ve gömüldüğü kenttir. Bu inançlar, gelenekler ve fikirler yüzyıllardır şehrin yaşam biçiminin temeli olmuştur.

ICOMOS bu kriterin sadece tek bir bina üzerine değil kültürel miras olan tüm binalar üzerine uygulanmasını uygun görmektedir.

Eğer sadece El-Harem El-İbrahimi Miraslar Listesine aday gösterilse idi, aynı ritüelleri ve uygulamaları paylaşan üç monoteist din ile bağlantılı olan evrensel değerleri yansıtmaması açısından bu kriter gerekçe olarak kabul edilebilirdi, ancak bu gerekçelendirme aday gösterilmek üzere kentin tümüne uygulanmıştır.

ICOMOS, eğer mülkiyet çok önceki tarihi devirlere kadar uzanan yapı yöntemlerini kapsıyorsa bu kriter için daha kapsamlı gerekçelendirmelerin düşünülebileceğine ve üç monoteist din tarafından oluşturulmuş Halil Kentinin uzun tarihçesi hakkında daha fazla kanıt sağlanması gerektiğine inanmaktadır. ICOMOS, bu kriterin de adaylık için bir gerekçe olduğu düşünmemektedir.

Koruma ve Yönetim

Adaylık dosyasında açıklandığı üzere katılımcı yönetim anlayışı çerçevesinde bölgedeki tüm ilgili sektörlerde ve alanlarda bölgeyi yönetme ve kontrol etme konusundaki genel vizyonun amacı, Kent'in H2 bölgesindeki mevcut kısıtlamaları açıkça ele almaktadır.

Doğal yönetin ve planlama operasyonları sadece üç ortak tarafından uygulanamaz (Halil Belediyesi, Filistin Eski Eserler ve Turizm Bakanlığı ve Halil İmar Heyeti).

1996'da kurulan Halil İmar Heyetinin olağanüstü girişimlerine rağmen, H2 Bölgesi'ndeki altyapı ve kamu hizmetleri gerilemiştir.

Alan ziyaretlerinin yapılamamasından dolayı, mevcut adaylık ya da uygulama dosyasında olası koruma ve yönetim operasyon uygulamalarının değerlendirilmesi mümkün değildir.

Mülkiyetin Tehlike Listesine Yerleştirilme Nedenleri

Mülkiyeti tehdit eden öncelikli riskler

Taraf Devletler acil durum kaydı yapılması için mülkiyeti tehdit eden öncelikli riskleri belirlediler. Ancak bu konuda alınmış olan UNESCO Yönetim Kurulunun on kararı uygulanmaya konulmamıştır.

Halil şehrine yapılan sürekli saldırılarla ilgili olarak, doğrudan doğruya ilgili müdürlüğe gönderilen protesto mektuplarının hiç bir etkisi olmamıştır.

Mülkiyetin tahrip edilmesine neden olan İsrail saldırıları endişe vericidir, bunun yanı sıra yapılan saldırılar mülkiyetin bütünlüğüne ve orijinalitesine olumsuz etki etmektedir.

Daha sonraki dönemlerde, Taraf Devletlere, dosyanın teslim edildiği tarih olan 1 Şubat ile 2017 Nisan ortasına kadar olan dönem arasındaki olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu dönemde 20'den fazla saldırı meydana gelmiştir. Bu saldırıların, mülkiyet üzerinde, görsel ve fiziksel orijinalitesine etki ettiği söylenmektedir. Bunun yanı sıra şehir ahalisinin hareket özgürlüğü engellenmiş ve ibadet edenlere engeller çıkarılmıştır.

Harem çevresinde kazı yapma, restorasyon çalışmalarını önleme, binaları yok etme, tarihi siteleri askeri amaçlarla ele geçirme ve yollara çeşitli barikatları inşa etme bu engeller kapsamındadır.

Taraf Devletler; Şubat 2015 ve Ocak 2017 arasındaki yapılan saldırıları, Tel Rumeйда ve El-Harem El-İbrahimi'nde yapılan ve bu alanların özelliklerini değiştiren kazıları, halkın ve ibadet edenlerin hareket özgürlüğüne ilişkin kısıtlamaları ve yeni Yahudi yerleşimlerinin kurulması konularını özet olarak ele almıştır...

Sistematiك ve uzun vadeli tehdit ve saldırıların sıradan vatandaşların yaşamları üzerinde önemli etkileri olduğu açıktır. Bu durum vatandaşların kademeli olarak Eski Kenti terketmelerine neden olmuştur (şu anda bu durumun tersine işlemeye başladığını söyleyebiliriz ki buna rağmen) ve bu kültürel miras varlıklarının korunmasına aykırıdır. Zamanla bu durum, kentsel yaşamın dayanıklılığını ve sürdürülebilirliğini tehdit eden ve mülkiyetin korunmasını tehdit eden bir durum olarak ele alınabilir.

Mevcut koşullar, on yıllık iki dönem boyunca ve Oslo 1997'de Halil şehri Filistin kontrolü altındaki H1 ve İsrail kontrolü altındaki H2 (mülkiyetin bulunduğu bölge) olarak iki ana bölüme ayrılanı kadar devam etti ve bu durum yeni Yahudi yerleşkelerinin kurulmasını kolaylaştırdı ve H2 Bölgesi'nde engeller ve kısıtlamalar getirdi.

1994 yılında İsrail'li bir yerleşimcinin yaptığı katliamdan dolayı, İsrail Askeri Kuvvetleri tarafından konulan özel bir askeri uygulamayla El-Harem El-İbrahimi iki kısma ayrıldı. Adaylık dosyasında da belirtildiği üzere bu durum söz konusu mekanı "Gerilim ve çatışmaların kalıcı bir odak noktası" haline getirdi.

Adaylık dosyası, Eski Halil Kentinin Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmesinin en önemli nedenlerinden birinin, İsrail Askeri Kuvvetlerinin günlük hayat üzerine dayattığı saldırıları azaltmak olduğuna işaret etmiştir. "UNESCO'nun tescili, Eski Kentin yaşamına yönelik saldırıların sınırlandırılmasına ve özellikle de İsrail işgali nedeniyle yapılamayan restorasyon ve ekonomik kalkınmanın önündeki engellerin kaldırılmasına yardımcı olabilir."

Bu tehdit ve saldırılar uzun cadeli ve karmaşık siyasi durumu yansıtmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi için ICOMOS; rehabilitasyon ve restorasyon çalışmalarının desteklenmesi açısından siyasi uyumun gerekli olduğunu önermektedir.

161. maddede belirtilen prensipler doğrultusunda acil durumlarda uygulanacak adaylık şartlarının karşılanması konusunda heyet aşağıdaki hususları göz önüne almıştır: Mülkiyet tehlike altındadır. Acil durum oluşturacak şekilde insani ve doğal tehlikeler ve yıkımla karşı karşıya olup gerçek bir tehdit altındadır.

Mülkiyetin korunabilmesi için komitenin acil olarak karar alması gerekmektedir. Hiç şüphe yok ki mülkiyet uluslararası ayrıcalıklı bir değer taşımaktadır.

ICOMOS, mülkiyetin Filistinlilerle İsraililer arasındaki karmaşık ve uzun vadeli siyasi durumun bir sonucu olarak tehdit altında olduğuna inanmaktadır.

İsrail 1967 yılından beri Kent üzerine zorla kısıtlamalar koymuş, 1994 yılında bu kısıtlamalar yoğunlaşmış ve bunu Oslo Anlaşması takip etmiştir. Bu durum bir sınır duvarı yapılmasını ortaya çıkarmış, yeni yollar yapılmış, mülkiyet içerisinde yeni. Yahudi yerleşkeleri inşa edilmiş, yıkım yapılmış ve restorasyon işleri engellenmiştir.

Hareket hürriyeti ve hizmet götürülmesi önüne konulan engeller, halkın Eski Kentiden çevreye göçmesine neden olmuştur. Bu durum şu anda yavaş yavaş tersine dönmeye başlamıştır.

ICOMOS mülkiyetin tehdit altında olduğuna ve bu tehditlerin nedeninin uzun vadeli sorunlarla ilişkili olduğuna inanmaktadır. Mevcut verilere göre risk seviyesi, ortaya çıkan olaylardan dolayı, acil kabul edilebilecek derecede artmıştır.

Bir saha ziyareti organize etmek mümkün olmadığından; ICOMOS son olayların tehdit düzeyinin acil kabul edilebilecek derecede artıp artmadığına ve Dünya Mirasları Heyetinden bu konuda acil önlem almasını isteyip istememe konusunda karar verememiştir.

Adaylık dosyasına konulan özellikler, Eski Halil Kentini, önemli uluslararası fikirlerle ilişkili karmaşık kültür alışverişini yansıtan Memluk dönemi planlama ve mimarlık konusunun belirgin bir örneği olduğunu varsayımına dayanmaktadır.

ICOMOS, Eski Kent'i, ortak değer ve yöntemleri paylaşan değişik kültürlerle sahip bir toplumun yansıması olarak görmektedir. Bununla birlikte fikir alışverişi açısından bu toplumun kentin tamamının yapımına olan katkısını nasıl yansıttığını açık olarak ortaya koymamaktadır.

Eski Halil Kentinin kentsel planlamasının, bir tür nüfusun toplumsal ilişkilerinin haritalarısı olduğu ve nüfusun farklı mahalleler ile yol sistemi içindeki toplumsal ilişki düzenini açıkça ortaya koyduğu belirtilmiştir.

Aynı alan içerisinde yaşayan etnik toplumlar ve farklı kültürlerin alışverişi Eski Kent'in kentsel dokusunu yansıtmaktadır. Bu açıklamalar mimari veya planlama özellikleriyle ilgili değildir. İşin zorluğu buradadır. Bu durumda daha önce belirtilen noktaları açıklamaktadır. Mahallelerin hala neden ayrıcalıklı olduğu açıklanmamıştır. Özellikle de erken Osmanlı Dönemi ve Memlukler dönemindeki mimari ve planlama şeklini nasıl ortaya koyduğu da açıklanmamıştır.

Eski Kent'in Memluk planlama ve inşaatı ile bağlantısı ile dinsel önemi olan bina komplekslerini birbirine bağlı görmeme gerekçesini haklı kılmak için daha fazla açıklamaya ihtiyaç vardır.

Özellikle Memlukler döneminde yapılan binaların; zaman içerisinde onlardan geri kalan ve değişime uğrayanların açıklanması için daha fazla detaylı bilgiye ihtiyaç olacaktır. Aynı şekilde; bölge ve mahallelerin ve çeşitli toplumsal kurumların, meslekleri ve dinleri yansıttığı görüşünü; değişik kültürlerin birbiriyle karıştığı ve sadece Halil'e ait olduğu söylenen konut planlama yöntemini de ispat etmek için daha detaylı bilgilere ihtiyaç vardır.

ICOMOS'un görüşüne göre, erken Osmanlı ve Memluk dönemlerinin bazı yönlerine odaklanan adaylık gerekçelerinin desteklenmesi mümkün olabilir ve sadece iki bölge yerine bölge sayısı üçe çıkarılabilir. Ancak Halil şehrinin varlığını daha açık bir şekilde ön plana çıkarmanından mümkün olduğuna işaret edilmiştir.

Şu an gündemde olan iki aday Eski Kent ve Tel Rumeйда; her ikisi de; İbrahimî üç dini toplumun ve onlara ait hac ritüellerinin ve tarihin birçok dönemini yansıtan kentsel yerleşimin uzun vadeli gelişiminin kanıtı olarak görülebilir.

Aynı zamanda El-Harem El-İbrahimi, tarih katmanlarıyla bağlantılı birçok farklı sınıf ve üslubu yansıtmaları itibarıyla ve dünyanın en büyük monoteist dinlerinden üçü tarafından kutsal sayılan bir yer olarak, küresel anlamda ayrıcalıklı kabul edilebilir.

Ancak aday gösterilen şehrin tamamıdır. Sadece bu bina değildir. Adaylık dosyasında, Emeviler döneminde bu binanın, üç monoteist dinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) hac mekanına olduğuna işaret edilmiştir. Osmanlı döneminde hacılar, Halil'den geçmel suretiyle Kudüs'ten Mekk-i Mukerreme'ye gidiyorlardı. Halil şehri İslam'ın dördüncü mukaddes şehri idi. Ancak bu dönemden önceki ve sonraki toplumlarda, hac ziyaretlerini yansıtacak derecede şehirle bağlantı kurulmuş ve şehrin bu yönde geliştirilmiş olduğu söylenemez.

Dosyada bırakılmış olan tüm bu boşlukların temel sebebinin Memlukler dönemine odaklanma ve Memlukler döneminde dahi Eski Halil şehrinin merkezi olan Tel Rumeйда'nın dosya kapsamına alınmaması olduğu görülmektedir.

ICOMOS'un görüşüne göre, Halil'in hac merkezi olduğunu kabul etmek için büyük bir olasılık vardır. Ancak bu olasılığı desteklemek için Tel Rumeйда dahil edilmeli ve Yahudi mirasıyla ilgili yerlere daha net bir şekilde odaklanmalıdır.

Aynı zamanda ICOMOS, tarihi Halil şehrinin bir parçası olarak Tel Rumeйда'nın önemini ortaya koymak istemektedir. UNESCO'nun Temmuz 2005 tarihli raporunda bu durum açık olarak belirtilmiştir. Raporda bu konuya şu şekilde değinilmiştir:

"Tel Rumeйда, Al-Vadi ve El-Harem El-İbrahimi çevresindeki Eski Kent dokusu arasındaki mekânsal ilişkinin korunması, Halil şehrinin tarihsel olarak korunmasını gerçekleştirmek açısından mutlak bir önceliği olmalıdır". Buna ek olarak rapor "Eski Halil Kentinin Rehabilitasyonu Projesi" ne (1999-2001) ışık tutmuştur. Bu proje kapsamında Tel Rumeйда'da turistik daire şeklinde bir yolla şehre bağlanan, bir arkeolojik park kurulması planlanmakta idi.

ICOMOS'un görüşüne göre, Tel Rumeйда'nın dosyada sunulan mülkiyetle birlikte dosyaya eklenmesi, bölgenin çok kültürlü ve dinli özelliklerini daha çok ön plana çıkararak Halil şehrinin dünyada hâlâ yaşayan en eski şehirlerden biri olduğu iddiasını haklı kılan daha büyük bir derinlik kazandıracaktı. Halbuki mevcut adaylık dosyası ile mülkiyetin bu şekilde olduğunu kanıtlamak; İbrahimi üç büyük dinin ana hac şehirlerinden biri daha mantıklı bir şekilde açıklayabilmek mümkün değildir.

Alan ziyareti yapılması mümkün olmadığından, buna ek olarak adaylık dosyasının bazı yönlerinin sınırlı olmasından dolayı, ICOMOS teklifin gerekçelerini tam olarak değerlendirememiştir.

Aday gösterilen mülkiyetin, özellikle tamamlayıcılık, özgünlük ve yönetim açısından uluslararası değeri olduğu ortadadır, ancak sunulan dosyayla ilgili potansiyel zayıf yönler olduğu düşünülmektedir.

Bölgeye alan ziyareti yapılması mümkün olmadığından, ICOMOS bölgede çıkan son olayların, heyet tarafından bölgeyi acil durum kapsamına alıp buna göre işlem yapılmasını gerektirebilecek derecede büyük bir tehdit oluşturup oluşturmadığına karar vermekte zorlanmaktadır.

Bölgeye alan ziyareti yapılması mümkün olmadığı ve bunun yanısıra adaylık dosyasının bazı bölümlerinde verilen bilgilerin sınırlı olduğu göz önüne alınarak; ICOMOS aday gösterilen mülkiyetin ayrıcalıklı bir uluslararası değere haiz olduğu hakkında sunulan gerekçelerin tam olarak değerlendirmesini yapamamaktadır. Tamamlayıcılık, özgünlük ve yönetim bakımından da durum böyledir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi yapılan sunumun zayıf yönleri olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle ICOMOS, mülkiyetin ayrıcalıklı uluslararası bir değere sahip olduğu konusunda kesin bir karar verememektedir.

Yine bölgeye alan ziyareti yapılması mümkün olmadığı göz önüne alınarak; ICOMOS bölgede çıkan son olayların, Dünya Mirasları Heyeti tarafından bölgeyi acil durum kapsamına alıp buna göre işlem yapılmasını gerektirebilecek derecede büyük bir tehdit oluşturup oluşturmadığına karar verememektedir.

Bu şartlar altında ICOMOS tüm bu konuların değerlendirebilmesi için Filistin’de bulunan Eski Halil Kent’ine mümkün olan en kısa zamanda bir alan ziyareti yapılmasını tavsiye etmiştir. ICOMOS, Tel-Rumeyda, Eski Kent'in üç bölgesi ve diğer ilgili dini mekanları içeren genişletilmiş mülkiyetin ayrıcalıklı uluslararası değerini ispat edecek, güçlü delil potansiyeli taşıyan gerekçelerin geliştirilmesinde tavsiye ve destek sağlamak için hazır ve istekli olacağını bildirmiştir.

Dünya Mirasları Listesine Adaylık

30 Ocak 2017 tarihinde, Filistin Daimi Delegesi, Eski Halil Kentinin kriter usullere göre Dünya Miras Listesine alınması sağlamak için Dünya Mirası Merkezi’den çalışma yapılması talebinde bulundu. 9 Mart 2017 tarihli mektubula da Filistin Daimi Delegeliği tarafından adaylığın acil statüsüne alınması istenildi.

Acil olarak işleme alınacak adaylar ile ilgili olarak, Operasyonel Kılavuzun 161. paragrafı hükümlerine göre, "Komitenin korumasını sağlamak için derhal bir karar alması gereken bir acil durum" ve "kuşkusuz istisnai evrensel değere sahip olmak gerekçeleri” aranmaktaydı. ICOMOS, adaylık hakkındaki değerlendirme raporunda "İsrail Askeri Otoritesi kontrolü altında bulunan Halil şehri H2 bölgesine seyahat ve ulaşım için gerekli yetkilerin mevcut olmadığını" belirtti. Bu yüzden “Bölgeye alan ziyareti yapılması mümkün olmadığı göz önüne alınarak, ICOMOS’un mülkiyetin değerini tam olarak belirleyebilmesinin; özgünlük, bütünlük ve yönetsel gereksinim şartları ve bazı kriterler açısından şüpheyi mahal vermeyecek gerekçelerin olup olmadığına; bölgede çıkan son olayların, Dünya Mirasları Heyeti tarafından bölgeyi acil durum kapsamına alıp buna göre işlem yapılmasını gerektirebilecek derecede büyük bir tehdit oluşturup oluşturmadığına karar verebilmesinin mümkün olmadığı” belirtildi.

Malesef İsrail İşgal Otoritesi, mülkiyetin özgünlük, bütünlük ve yönetsel gereksinim şartlarını ve ayrıcalıklı uluslararası değere haiz olup olmadığını belirlemek üzere bölgeye yapacağı alan ziyareti için gereken izinleri vermemiştir.

Görüldüğü üzere aday gösterilen mülkiyet, özgünlük ve bütünlük şartlarının yanısıra tüm kriterleri kesin olarak taşımaktadır.

Yine görüldüğü üzere mülkiyet, orjinal özellikleri üzerinde zararlı etkisi olabilecek tehlikeli tehditlerle karşı karşıyadır ve Dünya Mirasları Komitesi tarafından acil olarak koruma altına alınması için gereken işlemler yapılmalıdır.

Halil Eski Kenti, kriterlere dayanarak Dünya Mirasları Listesi'ne alınmalıdır. Halil Eski Kenti, Dünya Mirasları Tehlike Listesinde maruz miraslar kategorisine de alınmalıdır.

YAYIN MAKALE

“An Approach To Risk Managment And Preservation Of Culture Heritage İn Multi İdentity And Multi Managed Sites: Al-Haram Al-İbrahimi/Abraham’s Tombs of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron”

Rabab Alshweiky¹, Zeynep Gül Ünal²

ABSTRACT: Al-Khalil, also known as Hebron, is a settlement hosting different belief groups. Al-Haram Al-Ibrahimi or Abraham’s Tomb or Tombs of the Patriarchs, the names of the same historic sacred site, is the focal point of this settlement. Since this site represents the identity of different belief groups, this condition has indeed initiated conservation problems. In particular, the research puts forward main problems related with the mutually worshipped and used pattern of Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs. It further seeks to discuss alternative ways of its structure-oriented conservation.

Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs is considered to be a holy site located in Al-Khalil/Hebron. Its history dating back to the Middle Bronze Age, Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs witnessed Roman, Byzantine, Umayyad, Ayyubid, Mamluk and Ottoman periods, respectively. Above the tombs of Ibrahim/Abraham as well as his prophets and their wives who have religious significance in Islam, Christianity and Judaism; at some point in the Islamic period, a mosque was added and this sacred complex was transformed over time by different civilizations.

¹ Ph.D. Candidate, Yıldız Technical University Faculty of Architecture Restoration Dept. 34349,Yıldız Istanbul, TURKEY; rabab.alshweiky@gmail.com

² Associate Prof. Dr., Yıldız Technical University Faculty of Architecture Restoration Dept. 34349,Yıldız Istanbul, TURKEY; zgulunal@gmail.com, gkarsli@yildi.edu.tr

After the establishment of the Israeli state in 1948, the conditions changed for using Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs. Due to the tensions between Israel and Palestine, the building complex, according to the Hebron Protocol, was divided into two to host Jews and Muslims in 1997. This condition created some problems for the sacred site in terms of its sustainable conservation. Since this kind of a division creates difficulties in studying within the section of the “other” belief group, surveying the building complex as a whole, which is the initial stage of conservation process, is prevented. Thereby, the holistic approach of conservation cannot be applied for this building. Within this context, this research aims to discuss possible solutions for the protection and risk management of Al-Haram Al-Ibrahimi/ Tombs of the Patriarchs, as well as evaluate the role of international organization related to heritage conservation.

KEYWORDS: Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs, risk management, heritage conservation, divided heritage sites

1. Hebron City: The Location And History

Al-Khalil/Hebron is the one of the largest and known cities of Palestine, located 30 km south of Jerusalem [4] . The city’s importance comes from its location on the road of trade in the previous centuries, which served as an economic and cultural center at the crossroads between southern Palestine, Sinai, eastern Jordan, and the Arabian Peninsula. The city also hosts the tombs of Prophets, as a part of the holy triangle in Palestine (Jerusalem, Bethlehem and Hebron) [4], [16].

The importance of Hebron can be attributed to Prophet Ibrahim al-Khalil, the forefather of all the Prophets. In the Islamic period, the city was called “Khalil al-Rahman” -the friend of the God- a name usually a bridge to al-Khalil. At different times, Hebron was called Kiryat Arba’- the village of four- referring to the four hills, then it was called “Habra” and “Habron” from the verb “Habar”- to be joined, coupled, or be friend- in reference to Abraham the friend [4] .

The first urban human settlements in the region can be dated back to around 1700 B.C. In Tall Rumaida, Ancient Hebron, which lies in the northwestern part of the present Old Town, there are ruins from the Stone Age and the Bronze Age. Tall Rumaida became a Canaanite city in the mid-Bronze Age, when many cities were built by the Canaanites in Palestine [4]. The second site in the city is Al-Rama “Mamre /Mambre”, which is located at the north of the Old Town. On this site there was an international market, which was considered as one of Palestine’s major market places from Roman to Islamic Period. The third site is the Old Town (Hebron’s Valley), which includes Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs [4].

Arabs and Edomites have settled in the ruins of the town Tall Rumaida in the 1st Century A.D. In the Hebron’s Valley, there was only the wall of Al-Haram around the tombs until the Islamic period. After the Islamic conquest, the site was converted to an Islamic prayer site in 636. In this period, the settlement was attributed the statute of a major city, due to the presence of this sacred complex [4]. It is assumed that, during the Umayyad Period, a

mosque was built above the Tombs of Prophets. Al-Haram Al-Ibrahimi/ Tombs of the Patriarchs, became a focal point of the city after the Umayyad Period, similar to the Haram al-Sharif in Jerusalem.

The city's economic boom came to a halt after the conquest of the Crusaders in 1099. The mosque was destroyed and a Romanesque-style church -bearing early Gothic elements- with a fortress was erected in its place in 1168. In addition, a farmhouse was constructed in 1100 on the western wall of Al-Haram [4].

In 1187, the Ayyubid leader Salah Al-din conquered the city. During the Ayyubid period, the city was rebuilt and its population was increased. Thus, some of the quarters, which are still present today, were founded during the Ayyubid period [4]. In the Mamluk period (1250-1516), the city became a magnet for all mystics who wanted to feel closer to Prophet Ibrahim al-Khalil. The increase in the number of residents and visitors also led to an upgrade of the water systems during this period. The city continued to develop in the Ottoman period with the construction of new buildings in empty zones left from the Mamluk Period and the addition of extra floors on the existing buildings [4]. The historic center is dominated by the Mamluk architectural style, with influences from the subsequent Ottoman Period [16].

In 1831, Al-Khalil/Hebron, like other parts of Palestine, was besieged by Ibrahim Pasha - the Governor of Egypt. During the siege, the fortress along with the other parts of the old Town was destroyed. In the 19th century, there was an increase in population; inhabitants started expanding outside of the Old City. The first expansion was along the main road leading to Jerusalem, where new markets were built limits, while later expansions continued in other directions [4].

During the British Mandate (1917-1947), there were no major changes to the physical structure of the city, while under the Jordanian rule (1948-1967) buildings surrounding the Ibrahimi Mosque were demolished in order to highlight the mosque itself in the 1960s. As a result, not only many of the surrounding historical buildings, but also parts of some quarters were destructed, while the fortress ruins were wiped out completely.

After the Six-Day War in June 1967, the control of Al-Khalil/Hebron city was taken by the Israeli state. As a consequence of tensions in Al Haram al-Ibrahimi/ Tombs of the Patriarchs in 1994, agreements were signed between Israel and Palestinian government, "Oslo II" in 1995, which divides Hebron City to 3 parts: A- under Palestinian control, B- under Palestinian and Israeli control, C- under the Israeli control; and "Protocol of Hebron" in 1997 [4], which divides the Old City of Hebron to two parts: H1- for Muslims and H2- for Jews; while the third agreement divides Al-Haram Al-Ibrahimi into two parts, one for Muslims and another for Jews, Figure 1 [22] shows the parts (H1, H2) of Old City after division.

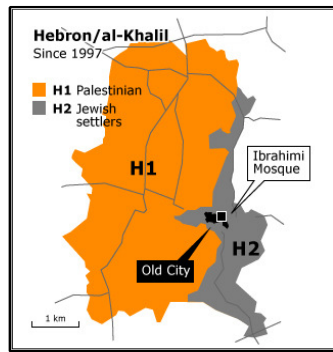

Figure 1. H1, H2 areas in Old City
(image: <http://en.wikipedia.org>)

2 Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs Of The Patriarchs : *General Description and Physical Evolution of the Building Complex*

Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron is among the world's oldest sacred buildings being continuously used. It is believed to host the tombs of prophet Ibrahim/Abraham, his wife Sarah, their sons Ishaq/Isaac and Yakoob/Jacob as well as latter's wives Leah and Rebecca [4]¹. It is not certain when the site acquired its sacredness, when the burial site of the Prophets "Patriarchs" was defined and when its sanctity started to spread among the population [4].

According to the Islamic belief, Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs is considered to be the fourth most important religious site in Islam after Mecca, Medina and Jerusalem and the second holiest place after the Aqsa Mosque in Palestine. Additionally, according to the Jewish belief, it is the world's most ancient Jewish site and the second holiest place for the Jews, after the Temple Mount in Jerusalem.

Al-Haram Al-Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs consists of a large building with a rectangular floor plan with dimensions approximately 60 m x 34 m. The building that is surrounded by a great wall built from large blocks of fine cut stone has two minarets dating to the Mamluk period [19]. There are 3 entrances and stairs between the cave and the building above it. It is composed of a large enclosure built around a double-chamber cave, and the original enclosure is a 16 m-high roofless rectangular structure (95.28 m x 33.97 m) oriented to southeast and its walls are approximately 2.68 m thick [4].

¹ Inside the walled structure, there are the cenotaphs of the Prophets and their wives in the halls of prayer-above the tombs: (Al-Ishakya, Al-Ibrahimiya, Al-Yakooby, Al-Malikya and a courtyard) while outside the wall, there is another cenotaph, and another prayer hall (Al-Jawaliya).

Figure 2- Al-Haram Al-Ibrahimi (Photo. Rabab Alshweiky, 2013)

Table 1 : Important Events that effect the physical development of the structure

PERIOD/ DATE	DEVELOPMENT / ACTIVITY / STATE
Canaanite Period	Old Hebron was located in the south of modern Hebron on the strategic hill known as Tall al-Rumaida.
Roman Period	Canaanite governor “Herod” (37 B.C- 4 A.D.) built a wall around the cave to protect the tombs.
	70 A.D.-The site was obsolete, the cave was opened, the buildings were burned and the city was ruined, however the wall remained intact.
Byzantine Period	The settlement was in “Tel Rumeida”, while the tombs were still surrounded by a wall without any buildings [4]. But it was believed that they built a ceiling based on four pillars o the south side of the wall.
Persian Period	614 A.D,In this period the city and the ceiling were destroyed, while the walls of Al Ibrahimi were intact [2].
	636 A.D.- The structure was believed to be used as a prayer site, by Muslims, but it is very difficult to specify when the enclosure became a mosque. It is also impossible to describe what the first Islamic structure looked like.
Umayyad Period	(661- 750) The structure was roofless, but there were small shrines built on each of the six tombs inside the wall [4].
	10 th century - Name of the structure became “Ibrahimi Mosque”, and stone domes were constructed above the cenotaphs of Ibrahim and Ishaq surrounded by public buildings [4] (Figure 6).
Fatimid Period	(975-1099) A door was opened from the mosque to the shrine of Yusuf -Joseph, a dome was built above the shrine, and the mosque was restored [18].
The Crusaderes	1099-Crusaders destroyed the site, including the pulpit (minber) -the prayer niche (mihrab).

Period (1099-1178)	1100-A forts and several towers in the west wall of the mosque were built; eastern, northern and western walls of the mosque were elevated. Result:the mosque became a church and a fortress at the same time [4].
	1168-The mosque was transferred to the church - “Saint Abraham” [4] with a new roof in “Romance and Gothic styles” was built based on the pillars in the south part of the wall.
Ayyubid Period (1178-1250)	Al-Haram Al-Ibrahimi was converted into a mosque again. In this period, the crusaders’ additions were removed, the mihrab and the minber were constructed again and the mosque was restored [4].
Mamluk Period (1250-1517)	Al-Haram underwent an extensive restoration in 1268. Additions, such as gateways, guard service buildings, two minarets [4] and preacher’s stage with marble internal walls were constructed [4].
	1280-King al-Mansour Qalawoon opened the main entrance of the mosque [12].
	1320-A new massive mosque namely Al-Jawali, was added outside the enclosure in the eastern part to increase the prayer area [4].
	1333- Al-Naser Hassan rebuilt the fortress and converted it into a school called the School of Sultan Hasan [4]. A corridor was added along the western wall. One of the most important additions is the muezzin’s seat, and the current symbolic shrines “cenotaphs” for the six memorial tombs [15]. In addition, the Jewish community in Hebron was re-established, but the Jews were not allowed to enter Al-Haram. They were allowed to come as far as the fifth and later in the seventh step on the Eastern wall [15].
Ottoman Period (1517-1917)	1517 - During the Ottoman Period, they retained the restriction of the seventh step. In this period, Ottomans contributed to the restoration of Al-Haram and also to cover of the tombs [4]. Between the 16 th and 19 th centuries, there were no major physical changes to the sanctuary.
	During the earthquakes of 1837 and 1927, some of parts of the mosque were destroyed [1].
	1846 -During the siege of Governor of Egypt, Ibrahim Pasha, the mosque and the fort were damaged, while many parts of the complex were destroyed [1].
English Mandate (1917-1947)	The mosque remained stable without any restorations or changes. Also, the Jews were still not allowed to enter Al-Haram [3].
Jordanian Government (1950-1967)	1950 - Starting from 1950, the city of Al-Khalil and Al-Haram Al-Ibrahimi were started to be controlled by Jordanian Government.
	1965 - The Jordanian Government demolished the tower in the south direction, removed the ruins of the fort and demolished many of the surrounding historical buildings beside Al-Haram Al-Ibrahimi to expand the area around it [4]. In addition, the tower at the north-west side

	was reconstructed with a different shape and size [4].
Occupation (1967-)	1967- Although the mosque was under the rule of Jordanian Government, the attacks of Israeli forces were continued and in this year the first enter for them to Al-Haram Al-ibrahimi.
	1968 -The Israeli forces destroyed the major entrance to connect Al-Haram with the settlement of kiryat araba for Jews to enter the sanctuary [4].
	1978 - Many parts of Al-Haram were converted to a synagogue by Israelis and in 1979 the hall of Ishakya was opened for prayer [8].
Division (1994)	The most important physical change that triggered the present conservation problems of the building complex was realized in 1994 after the Israeli massacre in Al-Haram. As a consequence of attacks on Muslims praying in Al-Haram Al-Ibrahimi, the building was divided into two sections, one section for Muslims and the other for Jews, with separate entrances [4]. Of the three entrances to the building, two are used separately by Jews and Muslims while the third one is closed (Figures 2-4).

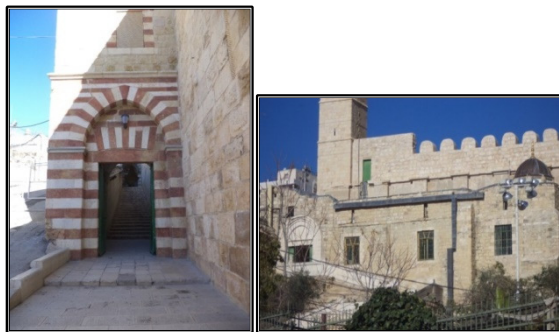

Figure 3- Al-Haram Al-Ibrahimi – Muslims’ Entrance, Jewis’ Entrance
(Photo. Rabab Alshweiky, 2013)

3. Risks For The Site, Existing Preservation Problems And Ongoing Preservation Works

For the preservation of all cultural heritage, whether tangible or intangible, movable or immovable, preservation parameters change in the extraordinary cases that occur as a result of natural and/or human induced disasters. Even though it is not possible to prevent disasters in most cases, it is possible to mitigate their effects. Under these extraordinary circumstances, in order to maintain control in the cases of disasters that threaten the existence of cultural heritage, it is necessary to plan and implement disaster risk management works according to cycle of identifying the risks before the disasters, take

necessary measurements by preparation and mitigation, response during a disaster and recovery after disaster and re-preparation.

The historical development and socio-political environment of Al Haram Al Ibrahimi are briefly described above. At the present, The Old City is divided both physically and administratively, while Al Haram Al Ibrahimi is divided in terms of function and usage. The risks and preservation problems which threaten the existence of Al Haram Al Ibrahimi, which are based on the field studies and documentation on the Palestinian part of the building that is accessible until this stage, are outlined below. When both Al Haram Al Ibrahimi and the Old City's historical development are studied, two types of disaster risks, natural and human induced, stand out as factors which threaten the traditional fabric, historical buildings and their inhabitants throughout the history. One of them, also the primary risk, is caused by the division of the city and the building both administratively and physically. Because of this division, preservation of both the Old City and historical building complex in terms of legal, administrative, technical and practical issues becomes hard, even impossible in some cases. This situation makes it difficult to manage the above mentioned risks, even if their existence and possible effects can be estimated.

The second major risk for the historic environment and the building complex is the natural disaster risk disaster due to the earthquake which is known has a periodical occurrence throughout the history of this area.

In the terms of preservation and sustainability, risks and threats that develop according to them can be described as;

- The agreements physically divide Al-Haram Al-Ibrahimi into two parts, while the ownership is also problematic, since the sanctuary is owned by the Islamic Waqf Department and controlled by the Israeli state. This division creates many problems for integrated and holistic conservation and hampers restoration operations, since it is not possible to survey, assess and analyze the structural and architectural problems as a whole.

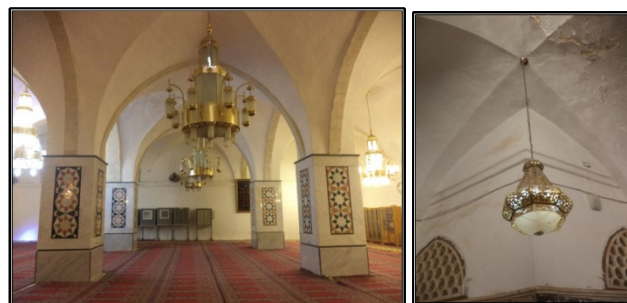

Figure 4 – Left: Al-Jawali Mosque, Muslim Part – Right: Cross vault detail, Jewish part (Photo. Rabab Alshweiky, 2013)

- Logistic and technical support necessary for the restoration works on this building complex is also complicated, due to the divided situation of the building and the city. For example, transport of materials or equipment can be hindered because of security measures. Similarly, some problems occur for permitting the transfer and usage of some chemicals which need to be used in restoration works, because they are hazardous materials [10].
- Due to security measures, entrances of many buildings and sites in the historical area, as well as transportation axes are controlled by checkpoints and barrier or directly blocked. This situation weakens and at some point cuts off the tangible and intangible link between the Old City and Al Haram al Ibrahimi. In the terms of disaster risks, especially in cases of fire, earthquake and attack, roads and building entrances which are blocked by concrete blocks and wire barriers, make it impossible for the emergency response vehicles, such as fire engines and ambulances to access to the site at many points.
- The physical barriers of the security points at the main entrance and the interior of Al Haram al Ibrahimi Complex make it very hard and even impossible to evacuate people in both directions in the case of an emergency. It is necessary to consider the high risk of casualties that can occur at these points due to piling and stampede during an emergency situation.
- Another problem is the lack of comprehensive maps and analyses of the Old City, showing its historic areas and buildings with its relationship to the city of Hebron as a whole.
- In addition, there are problems concerning the inhabitants of the Old City. Historical settlements are integrated with their users. However, in al-Khalil/Hebron, there are problems of restoration of the extended family homes under multiple ownership. A house may have a large number of different owners, most of whom live outside the Old City or even outside the country [9]. Access problems to the Old City has also caused the hindering of touristic activities, which could have provided income for the preservation of both the city and Al Haram al Ibrahimi.
- As for the conservation management, there are problems concerning the technical, financial and legislative issues. There is a lack of know-how and experts on conservation, as well as funding. There is a series of technical challenges as to find the best methods for the comprehensive rehabilitation of the Old City and Al Haram al Ibrahimi.

Figure 5- Israeli checkpoint at the building entrances and road barricades
(Photo. Rabab Alshweiky, 2013)

- Lack of experts who will work for the conservation of the settlement is an important problem. On the other hand, under limited circumstances, foreign experts who can serve for the preservation of the settlement and the building complex can create some unwanted results on restoration decisions and implementation, since they are not familiar with the site and the buildings. For that reason, improving the capacity of local resources for the region is indispensable [10].
- When the disaster history of the region is analyzed, earthquakes appear as the primary natural disaster risk. The studies that were conducted by the Islamic Waqf Department indicate that the building construction is in good condition [10]. However, for every disaster, it is indispensable to analyze the secondary disaster risks which can occur with the triggering effect of the primary disaster, as well as the disaster itself. In many earthquakes, as in 1995 Great Hanshin Earthquake and 2011 Tohoku-Oki Earthquake, apart from the damages that are caused directly by the destruction of the buildings, it had been observed that the triggering effects of disaster, such as fire, chaos etc. caused more damage to the buildings and the inhabitants than the primary disaster itself. Therefore, it is not enough to analyze the building for earthquake risk in terms of structure; it is necessary to make analyses of other risks as well.
- For preservation or archaeological sites, the approaches and techniques have changed in terms of excavation methods and site preservation. Therefore, new Palestinian laws for archaeology must be enacted, because the present laws which are in use in Palestine are from the British Mandate period.

The main reason for many of the problems that are described above were determined according to analyses conducted. Recently, the following decision was issued by UNESCO

on this issue; 21.10.2010, during the General Conference of UNESCO, in the 185th session of the Executive Board, it was decided “to reaffirm that Palestinian sites of al-Haram al Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs in al Khalil/Hebron are an integral part of the occupied Palestinian Territories and that any unilateral action by the Israeli authorities is to be considered a violation of international law, the UNESCO Conventions and the United Nation and Security Council resolutions”.

The preservation and usage of the site clearly was outlined in the Wye River Memorandum pertinent to Al Khalil/Hebron, Al-Haram All Ibrahimi/Tombs of the Patriarchs that was signed in 1998 by Israeli and Palestinian parties. Furthermore, for the preservation of cultural heritage under circumstances of conflict, Hague Convention (Convention for the Protection of Cultural Property in Event of Armed Conflict, UNESCO, 1954) and second protocol to Hague Convention (the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict The Hague UNESCO, 1999) prepared by UNESCO define clearly the regulations that must be followed in such conditions. In this case, for resolving the risks and problems that threaten the existence of the cultural heritage in question and underlining the positive condition, it is necessary to respect the defined international conventions and to show maximum effort to abide by the conditions of the special convention signed.

After the division of the site, some systems were established and some mechanisms were put into action for the preservation of the Old City and the building. As stated in the beginning, due to the present conditions, this research only identifies preservation works that were carried out by the Palestinian part.

Recently, the Hebron Rehabilitation Committee - established in 1996- [6] in cooperation with the Islamic Waqf Department, has undertaken the complete renovation of Al-Haram al- Ibrahimi [16]. The Reconstruction and Rehabilitation Project has multiple aims: to conserve the architectural heritage and cultural fabric, to house the residents, to revive the economy, to fight poverty and unemployment, to struggle against the settlements and against the confiscation of property, to prepare the Old Town for the return of tourists, and to integrate the Old Town within the new city of Hebron [7]. The Committee’s “Hebron Old City Rehabilitation Program” was rewarded with the World Habitat Award in 2013.

Now, the Hebron Municipality- To protect Old City’s universal value- started the preparatory work for the inscription of the Old City of Hebron on the World Heritage List. It prepared the Nomination File according to the format and standards defined by the World Heritage Committee and under the supervision of two international heritage experts at UNESCO – Palestine [7].

It was prepared in cooperation with the Ministry of Tourism and Antiquities and the Hebron Rehabilitation Committee, the three partners, which form the Hebron Cultural Heritage Preservation Council [16].

Also, Hebron Municipality has made huge efforts toward realizing this goal. The international lobbying took it to the 3rd Venice Conference of Local Authorities of Europe, which submitted a unanimous recommendation calling for Hebron to be recognized as a World Heritage Site. The conference established an international committee to work on inscribing Hebron on the World Heritage List and supporting efforts were made to obtain UNESCO's official approval in this regard. The recommendation was endorsed during the Conference of Local Authorities of Europe held in Istanbul in 2008. Hebron was also granted membership in the Cultural Committee of COPPEM at the Palermo Conference in 2009 [16].

In addition, in October 2009, Hebron Municipality, in cooperation with Belfort and Arcueil municipalities in France, announced the launch of the International Committee for the Preservation and Promotion of the Old City of Hebron. The committee, officially created in Arcueil and Paris on 21 and 22 October 2009, defends the universality of the cultural heritage of the Old City through promotional actions and supporting its candidacy for the UNESCO World Heritage List [4].

4 The Conclusion

Passing the Al Haram al Ibrahimi to the next generations while preserving its symbolic value, is only possible through preserving its physical existence. Therefore, the symbolic meaning of this sanctuary for different groups should not surpass and threaten its existence. To achieve this, an approach should be adopted which is objective, scientific and in accordance with the international preservation guidelines.

For the protection of historic buildings and sites, it is important to realize disaster management, user management, building management and site management in a holistic manner. Although "Site Management" seems to cover all aspects, including users and the building itself, for such special cases like Al Haram al Ibrahimi/Tombs of Patriarchs, each item of management should be considered individually.

To realize the abovementioned, the site and the building of Al Haram al Ibrahimi/Tombs of Patriarchs must be accepted as a whole. In order to solve technical, financial, legislative and management problems, as well as to provide an unbiased approach to conservation, the site of Al Haram al Ibrahimi/Tombs of Patriarchs should be inscribed on the World Heritage List.

Some sites are attributed to sanctity regardless time and belief systems, such as the site of Al Haram al Ibrahimi/Tombs of Patriarchs. Therefore, everyone has the right to use this site for practicing their beliefs on the condition that they respect each other's beliefs.

Acknowledgments

We would like to offer our special thanks to Dr. Aras Neftci and Assistant Prof. Dr. İrem Gencer for her constructive reviews.

References

- [1] Abu Harb,. (1964) *Hebron City*, Damascus Uni., Syria.
- [2] Addabak, Mustafa. (1991) *Palestine our land*, Dar ul-Huda, Palestine.
- [3] Aga, Nabeel. (1994) *The Towns of Palestine*, Arabic Establishment, Jordan.
- [4] Al- Jubeh, Nazmi (Ed). (2009) *Old Hebron*, Hebron Rehabilitation Committee, Palestine.
- [5] Amro, Yunus & Abu Sarah, Najah. (1989) *Ibrahimi Mosque*, Hebron University, Palestine, 1st Ed.
- [6] Hamdan, Emad. This week in Palestine. No.120, April 2008. *Hebron Rehabilitation Committee*, p:12-15.
- [7] Hamdan, Emad. *Winners and Finalists Hebron Old City Rehabilitation Programme*, 2013.
<http://www.worldhabitatawards.org>
- [8] *Hebron Agreement*, 1997.
- [9] Hilmi Maraqa, Hebron Rehabilitation Committee Report “HRC”, 2014.
- [10] Hebron Rehabilitation Committee, *Preservation of the Ibrahimi Mosque*. (2011)
<http://www.hrc.ps/index.php/en/ibrahimi-mosque/preservation-of-the-ibrahimi-mosque>
- [11] Hebron Rehabilitation Committee, *Plans to Conserve the Old City*. (2011)
<http://www.hrc.ps/index.php/en/ibrahimi-mosque/preservation-of-the-ibrahimi-mosque>
- [12] Hebron Rehabilitation Committee. This week in Palestine. No.120, April 2008. *Al-Haram Al-Ibrahimi*. P: 24-26.
- [13] Islamic Culture, *The Ibrahimi Mosque*, Beit Al-Makdis, Palestine.
- [14] İsrail pocket library, Archaeology. (1974) Keter publishing house, Jerusalem.
- [15] Karp, Aliza. *Hebron History*, <http://chabadhebron.com/hebron-history/>
- [16] Khalid, Osaily. This week in Palestine. No.155, March 2011. *Saving the Old City of Hebron*, P:48-51.
- [17] Noir, Hiyam. *Hebron Nominated to UNESCO World Heritage List*, (2008),
- [18] Sharrab, Muhammad. *Al-Khalil*, Al-Ahlya, Palestine.
- [19] Tutuncu, Mehmet. *Turkish Palestine*, Turkestan and Azerbaijan Research Centre,
- [20] Vincent, L, H. (1923) *Hebron Le Haram El-Khalil*, Editions Ernest Leroux, Paris.
- [21] *The Sanctuary of Abraham (Al-Haram Al-Ibrahimi)*
http://www.atlastours.net/holyland/sanctuary_of_abraham.html
- [22] <http://en.wikipedia.org>
- [23] Al-Haram’s Securities, special interview, August, 2014

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Rabab Salah ALSHWEİKİ
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.02.1978, Ramallah.
Yabancı Dili : İngilizce, Türkçe.
E-posta : rabab.alshweiky@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans	Filistin	Al-Quds University	2010
Lisans	Filistin	An-Najah University	2002
Lise	Filistin	Bethlehem Okulu	1995

YAYINLARI

Makale

1. Ünal, Z. ve Al-Shweiky, R., (2016). "Problems And Conservation Approaches Of Architectural Heritage in Multi-Identity And Multi-Managed Areas: Al-Haram Al-Ibrahimi/Abraham's Tomb of the Patriarchs in Al-Khalil/Hebron", Journal of culture Heritage, 20 (7-8): 709-714.
2. Al-Shweiky, R., (2012). "The Absence of Structural Organizational Charts of the Old Towns", Palestinian Engineering Magazine, 58 (59-63).
3. Al-Shweiky, R., (2012). "Wood Maintenance in Traditional Buildings", Palestinian Engineering Magazine, 57 (63-66).
4. Al-Shweiky, R., (2012). "Stones Maintenance in the Historical Buildings", Palestinian Engineering Magazine, 56 (41-44).
5. Al-Shweiky, R., (2012). "The Rust of the Steel Beam in Traditional Buildings", Palestinian Engineering Magazine, 53 (56-59).

Bildiri

1. Al-Shweiky, R., (2013). "The Restoration of I-Beam in the Traditional Buildings", The 20th International Conference For Building and Construction, 20-23 Temmuz, 2013, Mısır.
2. Al-Shweiky, R., (2011). "Structural Organization Charts and Conservation of Archeological Sites", The International Conference on the Development and Economical Revival of Historical City Center, 16-20 Augustus, 2011, Filistin.